

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KİLİSE MİSYONER CEMİYETİ (CMS) KAYITLARINDA
İZMİR (SMYRNA) MİSYONU (1813-1855)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Turgut USANMAZ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Ankara – 2025

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KİLİSE MİSYONER CEMİYETİ (CMS) KAYITLARINDA
İZMİR (SMYRNA) MİSYONU (1813-1855)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Turgut USANMAZ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Rahim AY

Ankara - 2025

ONAY SAYFASI

Mehmet Turgut USANMAZ tarafından hazırlanan “KİLİSE MİSYONER CEMİYETİ (CMS) KAYITLARINDA İZMİR (SMYRNA) MİSYONU (1813-1855)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Anabilim Dalı’nda ~~Doktora~~/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Rahim AY	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı	
Kabul ☒	Red ☐	
Prof. Dr. Baki ADAM	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Kabul ☒	Red ☐	
Dr. Öğr. Üyesi Rukiye Aysun İNAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	
Kabul ☒	Red ☐	
Kabul ☐	Red ☐	
Kabul ☐	Red ☐	

Tez Savunma Tarihi: 05/02/2025

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Anabilim Dalı’nda ~~Doktora~~/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Muhammet Enes KALA

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (05/02/2025)

İmza :

Adı SOYADI : Mehmet Turgut USANMAZ

TEŞEKKÜR

Bir akademik çalışmayı tamamlamak, sabır, azim ve disiplinin yanı sıra pek çok kişinin katkı ve desteği ile mümkün olmaktadır. Bu süreç, sadece bireysel bir çaba değil, aynı zamanda etkileşim ve iş birliğiyle şekillenen bir öğrenme ve üretim yolculuğudur. Bu tez, böylesine bir yolculuğun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın her aşamasında, akademik rehberlik, bilgi paylaşımı ve moral desteğiyle yanımda olan kıymetli isimlere şükranlarımı sunmak isterim.

Öncelikle, bu çalışmanın ortaya çıkmasında akademik rehberliği, değerli yorumları ve destekleriyle büyük katkı sağlayan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Rahim AY hocama en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisi, çalışmamın şekillenmesinde, akademik standartlara uygun bir şekilde ilerlemesinde ve yazım sürecinde sağladığı özverili rehberliğiyle büyük bir rol oynamıştır. Gösterdiği sabır ve nazik yaklaşımı, bu sürecin benim için daha anlamlı ve verimli geçmesini sağlamıştır.

Çalışmam süresince değerli bilgi ve yönlendirmeleriyle yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Arş. Gör. Hayriye Özlem SÜRER'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez savunmamda bulunarak eleştiri ve önerileriyle katkı sunan değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Baki ADAM ve Dr. Öğr. Üyesi Rukiye Aysun İNAN'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca değerli bilgileri, yapıcı eleştirileri ve sağladığı önemli katkılar için Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇINAR'a da teşekkür etmek isterim. Çalışmamda eksik gördüğüm noktaları daha iyi analiz edebilmem ve çözüm yolları bulabilmem konusunda beni yönlendiren destekleri, tezin bütünlüğüne büyük bir katkı sağlamıştır.

Bu süreçte bilgi birikimini paylaşan, ilham veren ve çalışmalarımı destekleyen tüm hocalarıma, çalışma arkadaşlarıma ve aileme teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmalarım sırasında hep yanımda olan her zaman olduğu gibi anlayışı, bilgisi, sevgisi, güler yüzü ve yardımlarıyla bana destek olan sevgili eşim Merve AKŞİT USANMAZ'a sonsuz teşekkür ederim. Onların varlığı, bu sürecin zorluklarını aşmamda bana güç verdi. Son olarak bu tezin yalnızca bir akademik çalışma değil, aynı zamanda bana kattığı bilgi ve deneyimlerle bir hayat yolculuğu olduğunu ifade etmek isterim.

Mehmet Turgut USANMAZ

İzmir, Ocak 2025

ÖZET

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu hem küresel güç dengelerindeki değişimlerin hem de Batılı misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu faaliyetler özellikle Protestan misyonerler tarafından dini ve kültürel alanlarda yoğunlaşmıştır. 1815'te Malta'da başlayan Protestan misyonerlik faaliyetleri İzmir gibi stratejik şehirlerde hızla etkili olmuş ve “Akdeniz Misyonu” çerçevesinde yerel toplulukları dini dönüşüme yönlendirme hedefi gütmüştür. Misyonerler, Müslüman ve gayrimüslim toplulukları Protestan Hristiyanlık öğretilerine kazandırmayı amaçlamışlardır. Bu çabalar yalnızca dini bir girişim olmayıp, Batılı güçlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarıyla da örtüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir şehri, farklı etnik ve dini toplulukların bir arada yaşadığı ticaretin ve kültürel etkileşimin merkezi olan önemli bir şehir olmuştur. İzmir'in ticari ve kozmopolit yapısı misyonerlerin burada yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Church Missionary Society (CMS) tarafından desteklenen misyonerler İzmir ve çevresinde 19. yüzyılın başlarından itibaren sosyal, eğitimsel, dini ve kültürel faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu çalışmalar arasında matbaa, okul ve sağlık hizmetleri gibi faaliyetler dikkat çekmiştir. CMS'nin yayınladığı “Missionary Register” dergisi misyonerlerin deneyimlerini, yerel halkla etkileşimlerini ve yürüttükleri projeleri detaylı bir şekilde raporlayarak misyonerlik faaliyetlerinin kapsamını ve etkisini belgelemekte önemli bir kaynak olmuştur. Bu yayın yalnızca CMS'nin değil, diğer misyoner cemiyetlerin de faaliyetlerini küresel bir bakış açısıyla sunmuş ve misyonerlik tarihine dair zengin bilgiler sağlamıştır. Kilise Misyonerlik Cemiyetinin İzmir'de yürüttüğü faaliyetlerini belgeleyen *Missionary Register* yalnızca dini yayılmayı değil aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerinin eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerdeki etkisini anlamak açısından da kritik bir birincil kaynak niteliğindedir. Araştırmamız İzmir'in coğrafi ve sosyal yapısını inceleyerek Protestan misyonerlerin bölgedeki etkinliklerini *Missionary Register* kapsamında tarihsel bir perspektifle ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Misyonerlik, Kilise Misyoner Cemiyeti, CMS, İzmir, Missionary Register.

ABSTRACT

In the 19th century, the Ottoman Empire underwent significant transformations due to both shifts in global power dynamics and the influence of Western missionary activities. These activities, particularly those led by Protestant missionaries, were concentrated in religious and cultural spheres. Protestant missionary efforts, which began in Malta in 1815, rapidly gained traction in strategic cities such as İzmir and aimed to direct local communities towards religious conversion within the framework of the "Mediterranean Mission." The missionaries sought to convert both Muslim and non-Muslim communities to Protestant Christianity. These efforts were not merely religious initiatives but also aligned with the political and economic interests of Western powers.

İzmir, a crucial city in the Ottoman Empire, was a hub of commerce and cultural interaction, where diverse ethnic and religious communities coexisted. The city's commercial and cosmopolitan character provided a fertile ground for missionary activities. Missionaries supported by the Church Missionary Society (CMS) engaged in social, educational, religious, and cultural endeavors in İzmir and its surroundings from the early 19th century onwards. These efforts included the establishment of printing presses, schools, and healthcare services, among other initiatives. The Missionary Register, published by CMS, played a vital role in documenting missionaries' experiences, their interactions with local populations, and the projects they carried out, thereby serving as an essential source for understanding the scope and impact of missionary activities. This publication not only chronicled CMS's work but also provided a global perspective on the activities of other missionary societies, offering valuable insights into missionary history. The Missionary Register, which recorded the activities of the Church Missionary Society in İzmir, serves as a crucial primary source for understanding not only religious expansion but also the impact of missionary efforts in education, healthcare, and social services. This study examines the geographical and social structure of İzmir while analyzing the activities of Protestant missionaries in the region within a historical framework based on the Missionary Register.

Keywords: History of Religions, Missionary Work, Church Missionary Society, CMS, İzmir, Missionary Register.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	I
BEYAN.....	II
TEŞEKKÜR.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu.....	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	10
HİRİSTİYAN MİSYONERLİĞİ	10
1.1. Misyona, Misyoner ve Misyonerlik Kavramları	10
1.2. Evrensel Dinlerde Misyonerlik.....	12
1.3. Hristiyan Misyonerliğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	16
1.4. Misyonerliğin Amaçları ve Hedefleri	37
1.5. Misyonerlikte Yöntem ve Metot.....	41
1.6. Misyonerlik Faaliyetlerinde Hedef Kitle	44

İKİNCİ BÖLÜM 49

PROTESTAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN KURUMSALLAŞMASI. 49

2.1.	Kavram Olarak Protestanlık	49
2.2.	Protestan Reformunun Temelleri	51
2.2.1.	Siyasi Etkenler	51
2.2.2.	Dini Etkenler	52
2.2.3.	Toplumsal Etkenler	54
2.3.	Protestanlığın Doğuşu	55
2.4.	Luther Sonrası Protestanlığın Gelişimi	58
2.5.	Protestan Hareketin Sonuçları	60
2.6.	Protestan İnancı	61
2.7.	Protestan Misyonerliği	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM..... 73

KİLİSE MİSYONER CEMİYETİ KAYITLARINDA İZMİR MİSYONU (1813-1855)..... 73

3.1.	19. Yüzyıl Başlarında İzmir'in Sosyal ve Kültürel Yapısı	73
3.2.	Church Missionary Society (CMS) ve “Missionary Register”	75
3.3.	İzmir Misyonu'nun Tarihsel Gelişimi (1813-1835)	78
3.3.1.	İzmir Protestan Misyonu'nun Başlangıcı ve Kurumsallaşma Süreci	78
3.3.2.	Misyonerlerin Eğitim, Sağlık ve Basım-Yayın Faaliyetleri	106
3.4.	İzmir Misyonu'nda Değişim ve Karşı Tepkiler (1836-1855)	131
3.4.1.	Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Toplumsal Tepkiler ve Sonuçları	132
3.4.2.	İzmir İstasyonu'nun Anadolu'daki Merkezi Konumunu ve Stratejik Önemi Kaybetmesi	153

SONUÇ	177
KAYNAKÇA.....	184
EKLER	193

KISALTMALAR

ABCFM	: American Board of Missions
Akt.	: Aktaran
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BFBS	: British and Foreign Bible Society
Bkz. / bkz.	: Bakınız
BS	: Bible Societies
C.	: Cilt
CMS	: Church Missionary Society
Çev	: Çeviren
Der. / der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed. / ed.	: Editör
EFES	: Eastern-Female Education Society
ES	: Education Societies
Haz. / haz.	: Hazırlayan
JS	: Jews Society
MBS	: Malta Bible Society
NLGC	: Newhaven Ladies' Greek Committee
RTS	: Religious-Tract Society
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc. / trc.	: Tercüme eden
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

19. yüzyılda Osmanlı Devleti küresel güç dengelerinin hızla değiştiği bir dönemde, yalnızca askeri ve siyasi sorunlarla değil, aynı zamanda çeşitli Batılı misyoner cemiyetlerinin yoğun faaliyetleriyle de karşı karşıya kalmıştır. Bu misyoner cemiyetleri, Osmanlı topraklarında özellikle dini ve kültürel alanlarda nüfuz sağlama hedefleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. “Akdeniz Misyonu” adı altında 1815 yılında Malta’da başlayan Protestan misyonerlik faaliyetleri, kısa sürede İzmir gibi stratejik ve kozmopolit bir şehre yönelmiş ve burada güçlü bir varlık oluşturmayı başarmıştır. İzmir, misyonerlerin hem dini hem de kültürel dönüşüm yaratmak istedikleri önemli bir merkez haline gelmiştir.

Protestan Misyonerlerin temel amacı, Osmanlı toplumunda hem Müslüman hem de gayrimüslim kitleleri kendi inanç sistemlerine kazandırmak olmuştur. Hristiyanlık öğretisini yayma gayesiyle hareket eden bu misyonerler, Doğu Kilisesi mensuplarını “hakikatle” buluşturmayı ve İslam topluluklarını “sapkınlıktan” kurtarmayı hedeflemişlerdir. Ancak bu faaliyetlerin sadece dini bir boyutu olmadığı, misyonerlik hareketlerinin Batılı güçlerin Osmanlı üzerindeki siyasi ve ekonomik çıkarlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Misyonerler, batılı devletlerin temsilcisi olan konsoloslar, tüccarlar ve diğer etkili çevrelerle kurdukları yakın ilişkileri kullanarak Osmanlı toplumu üzerindeki etkilerini artırmıştır. Osmanlı tebaası olan farklı din ve mezhep müntesipleri üzerinde kurmuş oldukları planlar ve yürüttükleri faaliyetler hem toplumsal hem de siyasi gerilimlere zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda misyonerlerin eğitim süreçleri, motivasyonları, stratejileri, Türk-İslam toplumuna yönelik hedefleri, kullandıkları materyaller, toplum üzerindeki dini ve kültürel etkileri, açtıkları kurumlar ve gerçekleştirdikleri faaliyetler gibi birçok konu, araştırmacıların dikkatini çekmiştir.

Bu çerçevede çalışmamızın konusu, Kilise Misyoner Cemiyeti (Church Missionary Society- CMS) kayıtlarında yer alan İzmir (Smyrna) Misyonu’na ilişkin faaliyetleri dinler tarihi perspektifinden kronolojik bir yaklaşımla incelemektir. Çalışmada, CMS tarafından

yayımlanan ve yıllık olarak kitaplaştırılmış 43 ciltten oluşan “Missionary Register” dergisi temel kaynak olarak kullanılmıştır. Bu dergi, dünyanın dört bir yanındaki Protestan misyonerlik faaliyetlerine ilişkin döneminin güncel raporlarını içermesi bakımından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. İzmir ve çevresinde 1813-1855 yılları arasında gerçekleştirilen dini, sosyal, eğitim ve kültürel misyonerlik faaliyetleri, bu birincil kaynağın ışığında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

CMS kayıtlarında yer alan bilgilerde, İzmir’deki modern misyonerlik faaliyetleri kapsamında Protestanların fiili misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı her ne kadar 1815 yılı olarak tespit edilse de, söz konusu dönemin Akdeniz Misyonu için bir hazırlık sürecini içermesi ve Missionary Register dergisinin yayımlanmaya başlama ve sona erme tarihlerine denk gelmesi sebebiyle bu çalışmada 1813-1855 yılları arasındaki dönem incelenmiştir.

Tezimiz, giriş ve sonuç bölümleri haricinde üç ana bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın ilk bölümünde Misyonerliğin tanımı, evrensel dinlerdeki yeri, Hristiyan misyonerliğinin İsa Mesih dönemiyle başlayan ve Pavlus öncülüğünde şekillenen tarihi süreçteki gelişimi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra, misyonerliğin amaçları, hedefleri, yöntem ve stratejileri ile hedef kitleleri gibi konular kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

Protestan misyonerliğinin kurumsallaşma süreci ise çalışmanın bir diğer önemli odak noktasını oluşturmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünde, tezimizin temelini oluşturan Protestan misyonerliğine dair kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Bu bağlamda, Protestanlığın ortaya çıkışı, Reform hareketinin temelleri, doğuşu, gelişimi ve sonuçları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Protestan inancının temel ilkeleri, Protestan misyonerliğinin kurumsallaşma süreci ve bu misyoner cemiyetlerin tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın son bölümünde, öncelikle 19. yüzyılın ilk döneminde İzmir şehrinin tarihi, sosyal ve kültürel yapısı ile Protestanlar açısından İzmir’i diğer Osmanlı şehirlerinden ayıran özellikler incelenmiştir. Bu bölümde, çalışmamızın temel konusu olan ve 1813-1855 yılları arasını kapsayan “Missionary Register” adlı, Kilise Misyoner Cemiyeti’ne ait kayıtlar ele alınmıştır. Bu bağlamda, özellikle Smyrna (İzmir) Misyonu’na yönelik Protestan misyonerlerin 1813-1855 yılları arasında İzmir ve çevresinde yürüttüğü dini, eğitim, sosyal ve kültürel misyonerlik faaliyetleri kronolojik bir çerçevede incelenmiştir. Ele alınan konular

arasında, misyonerlerin İzmir'e ilk gelişleri ve keşif faaliyetleri, İzmir'de kurumsallaşma süreçleri, İzmir ve çevresinde gerçekleştirdikleri misyon seyahatleri, kurdukları okullar, yardım kuruluşları, sağlık hizmetleri, matbaa ve kitap dağıtım faaliyetleri bulunmaktadır. Ayrıca, faaliyet gösteren misyonerlerin düşünceleri, sosyal ve siyasi olaylara karşı yaklaşımları, temel gayeleri ve bu gayelerin açık ya da örtük hedefleri yer almaktadır.

Bu çalışmada, misyonerlik faaliyetlerinin analizinde hatırat, mektuplar ve raporlar gibi birincil kaynaklardan elde edilen bilgiler temel alınmış ve bu faaliyetlerin kapsamı detaylı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal ve kültürel dönüşümler yaşadığı 19. yüzyılda, İzmir'de faaliyet gösteren Protestan misyoner cemiyetlerin 1813-1855 yılları arasındaki faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Bu bağlamda, Protestan misyonerlerin İzmir'e geliş süreçleri, yürüttükleri dini, eğitimsel ve sosyal faaliyetlerin niteliği ve bu faaliyetlerin yerel topluluklar üzerindeki etkileri tarihsel bir perspektifle ve sistematik bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

Bu doğrultuda çalışma, Protestan misyonerlerin eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi alanlarda yürüttükleri faaliyetler aracılığıyla toplum üzerindeki etkilerini ve bu faaliyetlerin yerel halkla olan ilişkilerine nasıl yansıdığını incelemeyi hedeflemektedir. Özellikle Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslüman Türk toplulukları ile kurdukları ilişkiler, azınlık politikaları üzerindeki dolaylı etkileri ve Otorite sayılan güçler ile yaşanan gerilimler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, Protestan misyonerlerin bölgedeki varlıklarının Batılı devletlerin Osmanlı üzerindeki siyasi ve diplomatik baskılarıyla nasıl örtüştüğü ve bu çerçevede azınlıklara yönelik reformların şekillenmesinde nasıl bir rol oynadıkları da araştırmanın kapsamındadır.

Bu araştırma, İzmir'in kozmopolit yapısında Protestan misyonerlerin etkinliğini ve bu etkinliğin dini, sosyal ve kültürel alanlarda yarattığı değişimleri ortaya koyması açısından önemlidir. Çalışma, İzmir'deki Protestan cemaatlerin büyüme süreçlerini, yerel topluluklarla olan etkileşimlerini ve bu süreçte uyguladıkları yöntemleri anlamaya yönelik önemli bilgiler sunmaktadır. Bu sayede, misyonerlik faaliyetlerinin yalnızca masum bir dini yayılma amacı taşımadığı, aynı zamanda "Haç ve Hilal" çatışması çerçevesinde Batılı devletlerin Osmanlı

üzerindeki siyasi ve kültürel nüfuzlarını artırma stratejilerinin bir parçası olduğu daha net bir şekilde anlaşılmıştır.

Bu çalışma, Protestan misyonerlerin İzmir'e geliş amaçlarını, uyguladıkları planları, karşılaştıkları zorlukları ve yaşadıkları deneyimleri kendi ifadeleriyle aktarması açısından büyük önem taşımaktadır. Misyonerlerin faaliyetleri sırasında elde ettikleri başarılar veya karşılaştıkları başarısızlıklar, dönemin sosyal ve kültürel yapısını anlamada değerli bilgiler sunmaktadır. Birinci elden kaynaklara dayanan bu araştırma, misyonerlerin olaylara dair duygu ve düşüncelerini doğrudan yansıtarak hem güvenilir hem de kapsamlı bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, İzmir'deki misyonerlik faaliyetlerinin arka planını ve etkilerini derinlemesine analiz etme fırsatı sunmuştur.

Araştırma sonuçlarının, Osmanlı Devleti'nde Protestan misyoner faaliyetlerinin çok boyutlu etkilerini değerlendiren literatüre önemli katkılar sağlaması beklenmektedir. Özellikle İzmir örneği üzerinden elde edilen bulgular, Osmanlı'da azınlık politikalarının dönüşümü, Batı etkisinin toplumsal yapıya yansımaları ve misyonerlik faaliyetlerinin uzun vadeli sonuçlarını anlamak için değerli bir kaynak oluşturacaktır. Bu yönüyle, İzmir'de Protestanlık öğretisini yayma amacıyla gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleri, dinler tarihi literatürüne mütevazı bir katkı olarak değerlendirilebilir. Araştırma sonuçlarının, İzmir'deki Protestan cemaatlerin dini ve toplumsal yapılarını anlamak için önemli bir kaynak teşkil etmesi ve bu alandaki literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi

Nitel araştırma yöntemleri doğrultusunda gerçekleştirilen bu çalışmanın birinci bölümünde Hristiyan Misyonerliğinin tarihçesi, yöntemleri ve amaçları gibi temel konular ele alınmıştır. Hristiyan misyonerliğinin gelişimini anlamak amacıyla birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak, misyonerlik yöntemleri ve motivasyonlarının anlaşılması için literatür taraması yapılmıştır. Tarihsel araştırma yöntemiyle Hristiyan misyonerliğinin çeşitli dönemlerde hangi olaylar üzerinden şekillendiği analiz edilerek araştırmanın genel bağlamı oluşturulmuştur.

Protestan misyonerliğinin doğuşu ve gelişimi sürecine odaklanan ikinci bölümde de yine tarihsel araştırma yöntemiyle analiz yapılmıştır. İkincil kaynaklardan elde edilen veriler ışığında Protestanlığın ortaya çıkışı, gelişimi, misyonerlik faaliyetlerinin teşkilatlanması ve Protestan misyonerlik faaliyetlerinin özellikleri ele alınmıştır. Bu bölüm, Smyrna misyonunu

daha iyi anlamak için Protestan misyonerliğine ilişkin genel bir çerçeve sunmayı amaçlamıştır.

Üçüncü ve son bölümde, CMS Misyoner Kayıtlarında Smyrna (İzmir) Misyonu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde birincil kaynak olarak CMS tarafından yayımlanan *Missionary Register* ve diğer CMS kayıtları doküman analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Bu belgeler, Protestan misyonerlerin İzmir'deki faaliyetlerini, topluluklarla ilişkilerini ve misyonerlik faaliyetlerinin gelişimini anlamak için temel kaynak niteliğindedir. Ayrıca, CMS'nin raporları üzerinden Smyrna misyonunun hedefleri, uygulamaları ve dönemin toplumsal yapısına olan etkileri betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Smyrna misyonunun yerel halk üzerindeki sosyal ve dini etkileri de bu bölümde ele alınmıştır.

Protestan misyonerlerin 1813-1855 yılları arasında İzmir'deki faaliyetlerine yönelik yaptığımız araştırmada öncelikli başvurduğumuz temel kaynak olan Kilise Misyoner Cemiyeti'nin (CMS) *Missionary Register* dergisinde yer alan kendi arşiv belgelerinin tamamı Amerika'daki Yale Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Çalışmamız sırasında Yale Üniversitesi çevrimiçi kütüphanesi aracılığıyla bu kitaplar taranarak kapsamlı bir kaynak araştırması yapılmıştır. Özellikle *Missionary Register*'da yer alan misyoner raporlarını, tutanaklarını, istatistiklerini, kurul kararlarını, misyonerlerin mektuplarını ve günlüklerini vb. içeren 43 ciltlik birincil kaynak niteliğindeki İngilizce kitapların ilgili bölümleri Türkçeye çevrilmiş ve Akdeniz Misyonu içerisinde yer alan Smyrna Misyonu'nun tasnifi gerçekleştirilmiştir. Böylece söz konusu bu misyoner belgeleri sayesinde çalışmanın temel dayanağı oluşturulmuştur.

Bu tezde yararlanılan temel kaynaklar tanıtıldıktan sonra, diğer bölümlerde başvuru literatürün de incelenmesi önem arz etmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin tarihsel arka planı, amaçları, hedef kitlesi, uyguladığı yöntem ve stratejiler incelenirken taslağın oluşmasında Tartışmalı İlmi Toplantılar dizisinin 43. oturumunda sunulan 13 tebliğden meydana gelen *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* başlıklı eser belirleyici olmuştur. Bu eserde *Genel Olarak Misyonerlik* başlıklı tebliğin ardından, Türkiye'deki Katolik, Ortodoks ve Protestan misyonerlik faaliyetleri tarihsel süreç içerisinde ele alınmış ve çeşitli yönleriyle analiz edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'de Hristiyanlar Arasında misyonerlik faaliyetleri, Yahudilik ve misyonerlik anlayışı ile bağımsız Hristiyan gruplar ve faaliyetleri gibi konular da detaylı olarak incelenmiştir. 2004 yılında gerçekleştirilen söz konusu toplantının tebliğleri aynı yıl yayımlanmıştır. Bu tebliğler

arasında 11. sırada yer alan Şinasi Gündüz'ün tebliğinde, misyonerliğin metodolojisi Aziz Pavlus dönemine kadar götürülerek tarihsel bir çerçevede ele alınmış ve ardından yöntemler yedi ana madde halinde sistematik biçimde sunulmuştur.

Bunun yanı sıra, Gündüz'ün *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde kaleme aldığı *Misyonerlik* maddesinin, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2005 yılında kitaplaştırıldığı bilinmektedir. Bu eserinde Gündüz, misyonerliğin tarihçesine kapsamlı şekilde değinmiş ve Orta Çağ'dan itibaren misyoner faaliyetlerin siyasallaştığını, siyasi otoritelerle iş birliği içinde yürütüldüğünü vurgulamıştır. Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerini ise yaklaşık on sayfa boyunca ele almış, konuyu Orta Çağ ve Sömürgecilik dönemi olarak iki ayrı dönemde değerlendirmiştir. Sonuç olarak, Amerika ve İngiltere kökenli 20 Anglikan-Protestan misyoner grubunun, Doğulu Müslüman toplumlar içerisinde hem siyasi hem de sosyal nedenlerle bekledikleri etkinliği sağlayamadıklarını belirtmiştir.

Bu eserlere ilaveten; Nasuh Günay'ın *Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri* adlı eseri, Şinasi Gündüz'ün *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı* adlı eseri Süleyman Turan'ın *Hristiyan Misyon Tarihi* ve *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus* adlı eserleri, Mehmet Aydın'ın *Hristiyan Misyonerliğin Başlangıcı, Gelişimi, Hedefleri* adlı makalesi ile Rahim Ay'ın *Hristiyanlığın Kurumsallaşma Sürecinde Antakya'nın Rolü* adlı makalesi vb. çalışmalar Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin tarihini, Pavlus'un Hristiyanlık içerisindeki dönüştürücü rolünü ve onun misyonerlik anlayışını detaylandırarak günümüze kadar gelen süreçte yaşananları açıklamamızda bizim için önemli bilgi kaynakları olmuşlardır.

İskender Oymak'ın *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* adlı eseri, Mahmut Aydın'ın *Evanjelik Hristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları* adlı eseri, Asife Ünal'ın editörlüğünde yayınlanan *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik* adlı eser, Mustafa Halidi ve Ömer Ferruh'un *Misyonerler ve Tarihçeleri* adlı eseri, Ali İsra Güngör'ün *Cizvitler* adlı eseri, Abdurrahman Küçük'ün *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye, Asrın Kızılması Türk Birliği ve Dinler Tarihi* adlı eserleri ve Dinler Tarihi başlığı altında yayınlanan pek çok eser çalışmamızda misyonerlik hakkında genel bilgilere yer vermemizde bize rehberlik eden kaynaklar olmuşlardır.

Tezin ikinci bölümünde, Protestanlığın doğuşu, gelişimi ve Protestan misyoner kurumların açıklanması konusunda esas aldığımız kaynakların başında Ali Erbaş'ın *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi* adlı eseri gelmektedir. Bu eser, Protestan reform hareketlerinin, tarihsel sürecinin ve bu hareketlerin Hristiyanlık üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilip işlenmesi hususunda yol gösterici olmuştur. Mustafa Numan Malkoç'un *Türkiye'de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri* adlı seri Protestan misyonerliğinin gelişimi konusunda detaylı bilgiler sunarak konunun ele alınıp işlenmesinde istifade edilen başlıca kaynaklardan biri olmuştur. Bu konuda yararlandığımız başlıca eserler arasında Hakan Olgun'un *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık* adlı eseri, Tim Dowley - Pat Alexander'ın editörlüğünü yaptıkları *Hristiyanlık Tarihi* adlı eser, Resul Çatalbaş'ın *Anglikan (İngiliz) Misyoner Teşkilatlar* adlı makalesi, Ahmet Hikmet Eroğlu'nun *Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış* adlı makalesi, Erol Güngör'ün *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* adlı eseri, Jacques Waardenburg'un Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde yer alan *Protestanlık* maddesi, Ali Erbaş tarafından kaleme alınan *Hristiyan Misyonerliğine Genel Bir Bakış* adlı makale, Uygur Kocabaşoğlu'nun *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları* adlı eseri, Erol Güngör'ün *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* adlı eseri, Mahmut Aydın'ın *Evanjelik Hristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları* adlı bildirisi ve Ahmet Aras'ın *Protestanlık Tarihinde Kalvinizm* adlı çalışması yer almaktadır.

Mekansal bir sınırlama ile İzmir şehrini konu edinen ve 19. yüzyılın başlarında belirli dönemi kapsayan bu tezde, şehrin tarihini tanımak ve tanıtmak gerekmektedir. İzmir ile ilgili bugün birçok tetkik eser mevcuttur. Ancak bu eserler içerisinde titiz çalışmaları, akademik değerleri ve konu edindiğimiz döneme ışık tutmaları bakımından bazıları ön plana çıkmaktadır. Türkçe literatürde İzmir'e dair yararlanılan başlıca eserlerden bazılarına örnek verecek olursak: Tuncer Baykara'nın *İzmir Şehri ve Tarihi* adlı eseri, Rauf Beyru'nun, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam* adlı eseri, İlhan Pınar'ın *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl-I* adlı eseri, Olaf Yaranga'nın *XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir* adlı eseri öne çıkan çalışmalardan sadece birkaçıdır.

Misyonerlik faaliyetleri hem ulusal hem de uluslararası düzeyde birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve konu üzerine kapsamlı çalışmalar üretilmiştir. Ancak, bu tez kapsamında ele alınan dönem ve İzmir şehri özelindeki misyonerlik faaliyetlerine dair yapılan çalışmalar

sınırlıdır. Özellikle, tezde incelenen dönem ve detaylara odaklanan ya da doğrudan bu unsurları ele alan akademik çalışmalara rastlamak henüz mümkün olmamıştır.

Bu bağlamda, çalışmamızla ilgili literatüre bakıldığında, Esra Danacıoğlu'nun 1993 yılında tamamladığı *Osmanlı Anadolu'sunda Protestan (Anglosakson) Misyoner Faaliyetleri* başlıklı doktora tezi öne çıkmaktadır. Danacıoğlu, çalışmasında hem Amerikan hem de İngiliz misyoner cemiyetlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini incelemiştir. Tezinde, Protestanlığın kapitalizmin egemen olduğu bir bağlamda ortaya çıktığını ve kapitalizmin bir dünya sistemine dönüşmesiyle birlikte Protestanlığın da küresel bir hâkimiyet mücadelesine giriştiğini savunmaktadır. Bununla birlikte, kapitalizmin 19. yüzyılda Doğu dünyasını kendi sistemine eklemlenmesiyle birlikte, bu bölgenin Protestan itikadına maruz kaldığı görüşünü ileri sürmektedir. Danacıoğlu, misyonerlik faaliyetlerini, ticari girişimlerin açtığı yollar aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuz eden bir olgu olarak tanımlamaktadır.

Harun Tuncer'in *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Faaliyetleri (1839-1861)* başlıklı doktora tezi, misyonerlik faaliyetlerine dair kapsamlı bir inceleme sunan bir diğer çalışmadır. Çalışma, misyoner olarak tanımlanan bireylerin nasıl bir eğitim sürecinden geçtiklerini, ülkelerinin ve dönemlerinin koşulları çerçevesinde nasıl böyle bir misyona yönelindiklerini, bu bireylerin doğrudan ve dolaylı hedeflerinin neler olduğunu ve bu hedeflerin başka aktörlerin stratejik hedefleriyle nasıl örtüştüğünü ele almaktadır. Bunun yanı sıra, tezde misyonerlerin Türk-İslam toplumuna yönelik stratejileri ve kullandıkları misyon materyalleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, misyonerlik faaliyetlerinin bu toplumda yol açtığı dini ve kültürel değişim ve tahribatın boyutları da araştırmanın temel konularından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Tuncer'in çalışması dönemin misyoner faaliyetlerini yalnızca tarihi bir olgu olarak değil, aynı zamanda sosyo-kültürel etkileri açısından da değerlendiren kapsamlı bir analiz sunmaktadır.

Cenk Demir'in *Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej* başlıklı doktora çalışması, Amerikan Board örgütünün İzmir'deki dini, matbaa ve eğitim faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışma, misyonerlerin nüfuz sahasını, İzmir ve çevresindeki dini etkinliklerini, matbaa faaliyetlerinin kapsamını ve eğitim alanındaki girişimlerini ele alırken, bu faaliyetlerin bölgede açılan Amerikan okullarındaki yeri ve önemini de analiz etmektedir. Araştırmanın odak noktası, İzmir'deki iki önemli Amerikan eğitim kurumu olan, 1878 yılında kurulan İzmir Amerikan Kız Koleji (ACI) ile

1891 yılında kurulan İzmir Uluslararası Koleji'nin (IC) kuruluş süreçleri, faaliyetleri ve nihai durumlarının, kronolojik bir düzen içerisinde, belgeler ışığında detaylı bir şekilde incelenmesidir. Çalışma, bu kurumların misyonerlik faaliyetlerindeki rolünü ve bölgedeki etkilerini anlamaya yönelik kapsamlı bir analiz sunmayı başarmıştır.

Çalışmamızda birincil kaynak teşkil eden raporlarını ele aldığımız Kilise Misyonerlik Cemiyeti (Church Missionary Society - CMS) ile bağlantısı bakımından önem arz eden bir diğer çalışma, Arzu Meryem Nurdoğan tarafından kaleme alınmıştır. Nurdoğan, akademik bir dergide art arda yayımladığı üç makalede Kilise Misyonerlik Cemiyetini detaylı bir şekilde incelemiştir. Konu hakkında yayımladığı ilk makale *Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı: Church Missionary Society Kuruluşu, Yapısı ve Yayınları-I* olmuştur. İkinci makale *Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı: Church Missionary Society Üyeleri ve Gelir Kaynakları-II* başlığı altında yayımlanmıştır. Son makale ise *Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı: Church Missionary Society Hedefleri, Misyonerlik Tanımı ve Motivasyon Unsurları-III* başlığını taşımaktadır. Bu çalışmalarda, CMS'nin kuruluş koşulları, amaçları, sistematik ve hiyerarşik yapısı, İngiliz Kilisesi ile olan bağlantıları, üyelik kabul süreci ve şartları, misyonerlik anlayışı, hedefleri ve misyonerlerin motivasyonunu belirleyen temel unsurlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Nurdoğan, çalışmanın amacını İngiliz Kilisesi ile doğrudan bağlantılı, meşruiyetini bu kiliseden alan ve hem devlet hem de halk nezdinde önemli bir konumu bulunan CMS'nin incelenmesi yoluyla, Osmanlı Devleti'ne yönelik misyonerlik faaliyetlerinin temel dinamiklerini ve bu dinamiklerin İngiltere'de nasıl oluşturulduğunu anlamak şeklinde ifade etmiştir. Yaklaşık seksen sayfalık toplam çalışmasıyla CMS hakkında kapsamlı bir arka plan ve zengin bir bilgi sunmayı başarmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYAN MİSYONERLİĞİ

1.1. Misyon, Misyoner ve Misyonerlik Kavramları

İnsanlık tarihi boyunca öne çıkan bazı dinlerin insanlar arasında yayılma ve evrensel olma amacı olmuştur. Bu dinlere Hristiyanlık, İslamiyet ve Budizm örnek olarak verilebilir. Bazı dinler tarihçileri bu tür dinleri misyoner karakterli dinler olarak adlandırmaktadır. Bu ayrımın zıttı olarak yayılma amacı olmayan, belirli bir bölgeye ve topluma ait olan dinlere de başta Yahudilik örnek olarak verilebilir. Bu tür dinler de misyoner karakterli olmayan dinler olarak adlandırılmıştır. Bu ayımda temel dayanak dinin evrensel olma amacının varlığı veya yokluğudur. Misyonerlik kelimesi dinler arasında genel bir anlam ifade etse de günümüzde Hristiyanlıkla özdeş hale gelmiştir.¹

Misyon teriminin kökeni Latince “Missio” kelimesinden gelmektedir. Yeni Ahit dilinde kullanılmakta ve Hristiyan ilahiyatının özel bir alanını ifade etmektedir. Temel olarak, yetkili bir otoritenin onayıyla ve resmi kanallarla belirli bir kişiye bir görevi yerine getirmek üzere özel yetki ve sorumluluk verilmesi anlamına gelir.²

İngilizcede ve Fransızcada “Mission” olarak geçen kelime, Türkçede “misyon” şeklinde telaffuz edilir.³ Sözlük anlamı olarak, “görev, yetki, vekalet, bir kişiye belirli bir işi yapması için verilen özel görev” anlamlarını içerir. Ancak, terim olarak kullanıldığında özellikle Hristiyanlık bağlamında, Hristiyan olmayanlara Hristiyanlığı yayma görevini ifade eder.⁴

Hristiyan kiliseleri tarafından Hristiyan olmayan ülkelerde dinlerini yaymak amacıyla kurulan kurumlar da literatürde “misyon” olarak adlandırılmaktadır. Bu kurumlar, dini eğitim faaliyetlerini yürütmek, ibadet organizasyonları düzenlemek ve Hristiyan inançlarını tanıtmak gibi işlevler üstlenmektedir. Bu misyonerlik faaliyetlerini organize eden ve yürüten din görevlilerine ise “misyoner” denilmektedir. Hem iç hem de dış misyonlarda

¹ Ömer Faruk Harman (ed.), *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 26.

² Jean Danielou, “Kilisede Misyoner Düşüncesi”, çev. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (1997), 101.

³ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1993) 381.

⁴ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/193.

görev yapan rahipler, papazlar ve diğer din adamları genellikle “misyoner” olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca, Hristiyanlığı yayma ve diğer dinlerden bireyleri bu inanca kazandırma amacıyla kurulan dernekler ve organizasyonlar da “Mission” başlığı altında değerlendirilmektedir.⁵

Hristiyanlığın doğuşuyla başlayan “Mission” hareketi, zaman içinde Hristiyanlığın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve İncil’in yayılmasıyla özdeşleşerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. “Mission” ifadesi aslında Latince “mittere” fiiliyle ilişkilidir ve “göndermek” anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda, İsa Mesih’in insanlar arasındaki misyonundan bahsedilir. Nitekim İsa Mesih’in Baba tarafından dünyaya gönderilmesi ve Kutsal Ruh’un Pentekost günü havarilere gönderilmesi gibi olaylar misyon kavramını şekillendirir. Kilise hukukunda ise “Mission” kavramı, belirli bir görevi yerine getirmek üzere yetkilendirilmiş bir delegasyonu ifade etmektedir. Genel anlamıyla ise “Mission”, İncil’in Hristiyan olmayan topluluklara ulaştırılmasına yönelik çabaları kapsamaktadır.⁶

İsa Mesih bu bağlamda ilk misyoner olarak nitelendirilmiştir. Çünkü kendisini “İsrail evinin kaybolmuş koyunlarını kurtarmaya” gelen bir şahsiyet olarak tanımlamıştır.⁷ Bu ifade, daha sonraki dönemlerde misyoner teriminin türetilmesine yol açmıştır; zira misyoner terimi, görevli olan kişiyi ifade eder. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde misyon terimi, Baba tarafından Oğul’un ve Baba ile Oğul tarafından Kutsal Ruh’un gönderilişine atfedilen ilahi iradeyi ifade ederken, aynı zamanda kilise tarafından resmi olarak vaaz için görevlendirilmeyi ifade ediyordu. 16. yüzyılda ise, Cizvitler tarafından bu terim daha özel bir anlamda kullanılmaya başlandı. Ignatius Loyola tarafından 16. yüzyılda kullanılan misyon ve misyonerlik (missionary) terimleri, Hristiyan uluslarca oluşturulan kolonilere kilise görevlilerinin gönderilmesini ifade ediyordu. Bu terimler, Hristiyan uluslarınca kolonileştirilen sömürge bölgelerinin Hristiyanlaştırılması bağlamında kullanılmıştır. Katolik kilisesi tarafından Hristiyanlığın yerliler arasında yayılması amacıyla gönderilen kilise temsilcilerine “misyoner” denirken, gittikleri ülkeler “misyon ülkeleri” olarak adlandırılmıştır.⁸

⁵ Osman Cilacı, *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1990), 12.

⁶ Mehmet Aydın, “Türkiye’ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 91.

⁷ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur İncil)* (Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi -Yeni Yaşam Yayınları, 2016), Mat.15/24.

⁸ Şinasi Gündüz, *Misyonerlik*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 11-12.

1.2. Evrensel Dinlerde Misyonerlik

Misyonerlik, evrensel dinlerden özellikle de Hristiyanlık bağlamında dini yayma amacıyla düzenlenen organize ve stratejik faaliyetlerdir. Bu tür etkinlikler, genellikle Hristiyan inancının diğer toplumlar, kültürler ve coğrafyalar arasında yayılmasını hedeflemektedir. Ancak, misyonerlik kavramı sadece Hristiyanlıkla sınırlı değildir. Diğer dinlerde de benzer çabalar gözlemlenmektedir. Örneğin, Budizm, Hinduizm, Maniheizm, Zerdüştlük ve Sihizm gibi dinler kendi inançlarının yayılması için misyonerlik faaliyetleri düzenlemişlerdir. Bu dinlerde, bireyin kurtuluşu kişisel inancıyla sınırlı olmadığı kabul edilmekte ve diğer insanların da bu kurtuluşa ulaşması için dini kabul noktasında çaba sarf edilmektedir. Dolayısıyla, misyonerlik terimi genellikle Hristiyanlıkla özdeşleştirilse de aslında diğer dinler için de geçerli olan bir kavramdır.

Misyonerlik faaliyetlerinin temeli, M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Budistlere dayanmaktadır. Buddha yaşadığı dönemde Hindistan'da yer alan Ganj bölgesinde sınıf gözetmeksizin karşılaştığı insanlara verdiği vaazlarla öğretilerini yayma gayreti içinde olmuştur. M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış olan Kral Asoka dönemi Budizm'de Misyonerlik faaliyetlerinin ilk defa planlandığı dönemdir. Kral Asoka (M.Ö. 260-218) Budizm tarihinde üçüncü konsil olan II. Pataliputra toplantısını düzenlemiş ve yönetmiştir. Budizm'de temel Budist öğretilerinin tespiti, kutsal literatürün belirlenmesi, farklı Budist ekollerinin uzlaştırılması, Buddha'nın kimliği, Sangha denilen keşiş topluluğunun dindeki yeri ve Budizm öğretisinin dünyanın her yerine yayılması amacıyla gönderilecek misyonerlerin örgütlenmesi bu konsilin temel konularını olmuştur. Kral Asoka'nın Hükümdarlığı sırasında yazılan kaya kitabelerinden o dönemde Orta Asya, Afganistan, Sri Lanka ve Burma gibi bölgelere ek olarak Helen dünyasının çeşitli köşelerine, Suriye, Yunanistan ve Mısır'a kadar Budist misyonerlerin gönderildiği anlaşılmaktadır. Doğuya ve güneye yönlendirilen misyonerlerin gayretleri hızla sonuç vermiş ve bu süreçte Budizm, Burma ve Sri Lanka'da egemen din haline gelmiştir.⁹

Budistler, keşiş topluluğunun üyelerinin misyonerlik faaliyetleri aracılığıyla Çin, Kore, Japonya, Güney ve Güneydoğu Asya gibi geniş coğrafyalara yayılmıştır. Hindistan, Uzak Doğu, Tibet, Kore ve Çin gibi bölgelerde yoğun bir Budist nüfusu mevcuttur. Günümüzde de Budist rahipler dünya genelinde Buddha'nın öğretilerini yayma amacıyla

⁹ Ali İhsan Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 308-312.

aktif olarak faaliyet göstermektedir. Türkiye'deki misyonerlik faaliyetleri Budizm'in fikirleri ve felsefesini anlatmaya çalışan kişiler aracılığıyla yayınlanan kitaplar, misyonerlik faaliyetleri kapsamında hazırlanan internet siteleri ve çeşitli ticarethaneler aracılığıyla sürdürülmektedir. Budistlerin tercih ettiği yöntemler arasında, öğüt verme ve iyi birer örnek olma önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰

Hinduizm, temelde Hindistan'ın özgün dini geleneği olarak bilinir. Bu nedenle Hindistan'da doğanlar genellikle Hindu inancını benimsemektedir. Bu inanç sistemi milli bir kimlik niteliği taşır ve diğer toplumlara yayılma amacı taşımaz. Ancak, Hinduizm'in bazı mezhepleri misyonerlik faaliyetlerine girişmiş ve Hindu inancını diğer toplumlara aktarmaya çalışmıştır. 1863-1902 yılları arasında ABD'de yaşayan Swami Vivekananda Hinduizm'i yayma amacıyla faaliyetlerde bulunmuş ve bu süreçte geniş bir takipçi kitlesi elde etmiştir. Hindistan'ın 1947 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından, Hint dini misyonerliğinin de Batı'ya yönelik faaliyetleri önemli ölçüde artmıştır. Bağımsızlık öncesinde sınırlı bir etki alanına sahip olan Brahma Samaj, Arya Samaj ve Ramakrishna Mission gibi teşkilatlara ek olarak, bağımsızlıktan sonra Hindu Mahasabha, Ananda Marg, Rashtriya Swayamsevak Sangh, Hare Krishna Movement, Divine Light Mission, Transcendental Meditation, Sai Baba ve Rajneesh Movement gibi Hint kökenli yeni dini akımlar Batı'da yayılma fırsatı bulmuştur. Ülkemizde de Hint dini düşünce sistemini benimsemiş yapıların benzer faaliyetlerde bulundukları bilinmektedir.¹¹

M.Ö. 6. yüzyılda ortaya çıkan Zerdüştlük, Pers İmparatorluğu'nun önemli dinlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Zerdüşt veya diğer adıyla Zoroaster, bu dini reform hareketini başlatan kişi olarak bilinir. Öğretileri, tek bir tanrı olan Ahura Mazda'nın varlığına ve iyilik ile kötülük arasındaki süregelen mücadeleye odaklanır. Zerdüştlük, var olduğu toplumlarda önemli bir dini etki ve yayılma gücüne sahip olmuştur. Zerdüşt'ün ölümünden sonra, onun öğretileri Zerdüşt rahipleri aracılığıyla İran coğrafyasına yayılmıştır. Bu nedenle Zerdüştlük, misyoner karakterli bir din olarak kabul edilir. Özellikle Pers hükümdarlarından I. Darius döneminde devletin resmi dini haline gelmiş ve Pers İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Pers İmparatorluğu'nun güç kaybetmesiyle Zerdüştlerin yaşadığı bölgelerde gelişen Yunan hâkimiyeti, Helenistik kültürün etkisi altında kalmalarına sebep olmuştur. Sonraki dönemlerde Zerdüştlük Sasani devletinin de resmi dini haline gelmiştir. Sasani

¹⁰ Nasuh Günay, *Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri*, (Isparta: Fakülte Kitapevi, 2005), 111-116.

¹¹ Günay, *Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri*, 62-65.

devletinin gücü ile paralel olarak çevre ülkelere yayılmaya çalışmıştır. Sasanilerin yıkılması ile Zerdüştlük, bölgesel olarak gerileme yaşamış ve yayılma sürecinde önemli ölçüde geri çekilmiştir. Arapların bölgeyi fethetmesiyle İslam'ın etkisi altında kalmış ve zamanla İran'daki nüfuzu azalmıştır. Bu süreçte Zerdüşst inançları özellikle İran'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan azınlıklar arasında varlığını sürdürmüştür.¹²

Misyonerlik faaliyetleriyle öne çıkan bir diğer din de M.S. 3. yüzyılda ortaya çıkan Maniheizm'dir. Dinin kurucusu olan Mani'nin M.S. 216 yılında Fars başkenti Silifke/Ktesifon'da doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. Çocukluğunda deneyimlediği vizyonlar, onu kendi öğretilerini yayma misyonuna yönlendirmiştir. Öğretilerini İran'ın iç ve dış bölgelerine, Hindistan'a ve Turan'a kadar yaymayı başarmıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle öğretilerini farklı kültürlerle ve dinlerle sentezlemiştir. Maniheizm, Zerdüşst düalizmi, Babilonya folkloru, Budist ahlak ilkeleri ve Hristiyan unsurların bir karışımı olarak kabul edilebilir. Bu evrensel nitelik, Mani'nin öğretilerinin farklı coğrafyalarda kabul görmesini sağlamıştır. Doğduğu bölgede ı ışık dinini yaymak için çaba harcayan Mani, Pers İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü dönemde Kral I. Şapur'dan destek görmüş ve öğretilerini yayma fırsatı bulmuştur. Ancak, I. Behram döneminde Maniheizm'e yönelik baskılar başlamış ve Mani hapse atılarak 276 yılında öldürülmüştür.¹³

Maniheist öğretiyi diğer gnostik geleneklerden ayıran temel unsur, kurtuluşa götüren hakikatin gizlenmemesi, aksine tüm insanlığın erişimine açık tutulmasıdır. Maniheist misyonerliğin teolojik temeli de bu noktada belirginleşmektedir. Çünkü mutlak kurtuluşun gerçekleşebilmesi, bireysel çabalarla elde edilemeyecek bu bilginin tüm insanlara ulaştırılmasını gerektirmekte ve bu da evrensel bir misyon hareketini zorunlu kılmaktadır. Mani'ye göre, ı ışık ve karanlık arasındaki kozmik mücadelenin bir parçası olarak, ı ışığın zaferini sağlayacak bu sorumluluk kendisine verilmiştir. Dolayısıyla misyon faaliyetlerinin temel dayanağını, Mani'ye yüklenen ilahi görev oluşturmaktadır. Ancak bu misyon yalnızca Mani ile sınırlı kalmayıp, hakikatin bilgisiyle muhatap olan takipçileri için de bağlayıcı bir sorumluluk niteliğindedir.¹⁴ Nitekim Mani'nin ölümünden sonra takipçileri farklı coğrafyalar ve kültürler arasında köprüler kurarak misyonerlik faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Misyonerlik faaliyetleri, Suriye, Mısır, Doğu İran, Kuzey Arabistan ve Kuzey Afrika gibi

¹² Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 511.

¹³ Kurt Rudolph, "Maniheizm", Çev. Mustafa Bıyık, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2002), 380-382.

¹⁴ Dilâ Baran, "Maniheist Misyonerliğin Teolojik Temelleri", *Dinlerin Kapsamı ve Misyonerlik I*, ed. Canan Seyfeli- Mehmet Deri (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2024), 248-249.

farklı bölgelere ulaşmıştır. Mani'nin etkisi Roma, Dalmaçya, Fransa ve İspanya gibi Avrupa'nın farklı bölgelerinde hissedilmiştir. Ancak Batı'da uzun süre varlığını sürdürememiştir. Batı'daki durumun aksine Maniheizm, Doğu'da daha başarılı ve kalıcı olmuştur. Etkisi Orta Asya'ya ve Çin'e kadar ulaşmıştır. Günümüzde takipçisi bulunmayan Maniheizm'in, Batı ve Doğu'da uzun süre varlığını sürdürmesi misyonerlik faaliyetlerinin etkisini göstermektedir.¹⁵

Misyonerlik faaliyetlerinde bulunan diğer bir din de Sihizm'dir. Sihizm, Hint kökenli bir dindir. Evrensel hakikat öğretisini benimsemektedir. Ancak İslam, Hristiyanlık ve Budizm kadar yaygın değildir. Sihizm'de, tüm insanlığın sadece hakikat öğretisi aracılığıyla kurtuluşa erebileceğine inanılmaktadır. Sihizm dinine inananların, bu dini sadece Hindistan'da değil, Avrupa'da da yayma eğiliminde olduğu bilinmektedir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren, kökeni Sih olmayan Sihlerin bazı Avrupa ülkelerinde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.¹⁶

İslam'da, "misyon" kavramı yerine benzer bir anlam taşıyan "tebliğ" kavramı tercih edilmiştir. Ancak her iki kavram, dinin yayılması bağlamında kullanılmalarına rağmen amaçları, yöntemleri, hedefleri ve uygulamaları bakımından farklılık göstermektedir. İslam'ın tebliğ ve davet metodolojisi, dinin hakikatini insana duyurmayı ve açıklamayı temel alır. Müslümanlar bu görevi Peygamberleri Hz. Muhammed'den ve onun sahabelerinden örnek alarak gerçekleştirmişlerdir. Tebliğ, kelime anlamıyla bilgi verme, ulaştırma ve mesaj iletmeyi ifade eder. İslam geleneğinde tebliğ, dinin ilanı ve tanıtımı olarak kabul edilir ve bu faaliyeti gerçekleştiren kişilere "tebliğci" denir.¹⁷

İslam tebliğinde asla zorlama, baskı veya yoğun propagandaya yer verilmez. Bu tür eylemler "Dinde zorlama yoktur" ayetiyle açık şekilde yasaklanmıştır.¹⁸ Yine "Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et" ayeti gereği İslam'ın hak ve hikmetini güzellikle ve hoşgörülle anlatmak esastır.¹⁹ Tebliğ, gönülden gönüle yapılan bir iletişim biçimidir ve sevgi ile şefkatle gerçekleştirilir. İslam tebliği, samimiyet ve ihlas üzerine kurulmuş olup siyasi veya ideolojik amaç güdülmez. Tebliğde

¹⁵ Rudolph, "Maniheizm", 382-383.

¹⁶ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 376.

¹⁷ Gündüz, "Misyonerlik", 30/193.

¹⁸ el-Bakara 2/256.

¹⁹ en-Nahl 16/125.

insanların zayıf anlarından faydalanma ve sömürü söz konusu değildir, sadece Allah'ın rızası gözetilir.²⁰

İslam tebliği, dinin doğru ve dürüst bir şekilde duyurulmasını ve insanların tercihlerine saygı duyulmasını gerekli görür. İslam tebliğinde, ikiyüzlülük, dolaylı veya gizli yollar kullanmak kesinlikle reddedilmiştir. Müslümanlar, tebliği “hikmetle ve güzel öğütlerle çağrı yapma” prensibine uygun olarak gerçekleştirirler.²¹ Tebliğ görevi sadece elçilere değil, tüm müminlere aittir. İslam tebliğinde açıklık ve dürüstlük prensibi ön plandadır ve muhatapların kalplerini kazanma sürecine büyük önem verilir.²²

Görüldüğü üzere evrensellik iddiasında bulunan dinlerin mesajını yayma ve takipçilerini arttırma gayesi vardır. Ancak evrensellik iddiasında bulunan diğer bütün dinlerin gayretlerine rağmen misyonerlik denildiğinde akla genellikle Hristiyanlık gelmektedir. Çünkü evrensel dinler arasında bu işi en organize ve en sistemli şekilde yapan Hristiyanlık olmuştur. Ayrıca misyon ve misyonerlik kavramlarını, Hristiyanlığı herkese duyurma ve onları Hristiyanlaştırma anlamında ilk kullanan Hristiyan Kilisesi olmuştur.²³

1.3. Hristiyan Misyonerliğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Misyonerlik faaliyetlerinin tarihsel gelişimini, İsa Mesih'ten günümüze kadar olan zamanı kapsayan şu dokuz dönemde inceleyebiliriz:

- 1) “33-100 tarihleri arası, Havariler Dönemi
- 2) 100-800 tarihleri arası, Kiliselerin Kurulması, Hristiyan Doktrinin Oluşturulması ve Anlatılması Dönemi.
- 3) 800-1071 tarihleri arası, “Dini Otorite” Dönemi, Kilisenin Tek Otorite Olması Dönemi.
- 4) 1071-1453 Anadolu'nun Türklerden Geri Alınması Çalışmaları Dönemi ve Modern Anlamda Misyonerliğin Oluşum Dönemi.
- 5) 1453-1650 tarihleri arası, Reformasyon Dönemi; Hristiyanlığın Milliyetçilik Penceresinden Değerlendirilmesi, Dinde Milliyetçiliğin Yer bulması Dönemi; Dogma ve Doktrin Tartışmaları Dönemi.

²⁰ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 385-386.

²¹ en-Nahl 16/125.

²² el-Mâide 5/67, en-Nahl 16/125, el-Ankebût 29/46.

²³ Harman, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, 25.

- 6) 1650-1793 tarihleri arası, Hristiyanlıkta Yeni Anlayışların, Yeni Mezheplerin Oluşması ve Kökleşmesi Dönemi.
- 7) 1793-1965 tarihleri arası, Her Oluşumun Kendi Alanında Faaliyet Gösterdiği Modern Dönem.
- 8) 1965-2000 yılları arası, Dinlerarası/Kültürlerarası Diyalog Dönemi.
- 9) 21. Yüzyıl Kültürleştirme Yoluyla “Tek Kutuplu Dünya Oluşturma Süreci” (Batı Medeniyetini Hâkim Kılma) Dönemi.”²⁴

Hristiyan teolojisine göre İsa Mesih, çarmıhtaki ölümüyle insanlığın günahlarına kefarete sağlamak ve Tanrı ile insan arasındaki bağı yeniden kurmak üzere dünyaya gönderilmiştir. Bu inanç, İsa Mesih’in beşer tabiatında Tanrı sıfatını taşıdığı, günahları üstlendiği ve yeni Adem olarak görüldüğü anlayışına dayanır. İsa Mesih’in misyonu, insanlara yardım ve hakikat getirmek üzerine kuruludur. İsa Mesih’in getirdiği mesaj, Tanrı ile insanlar arasındaki ilişkiyi yeniden tesis etmeyi amaçlar. Bu sebeple Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin doğrudan İsa Mesih ile başladığı kabul edilir.²⁵ İsa Mesih, kendisini İsrail’in evinin kaybolmuş koyunlarını kurtarmaya gelen bir şahsiyet olarak tanıtmış ve ilk muhataplarının İsrailoğulları olduğunu belirtmiştir.²⁶

Misyoner teriminin ilk kez Hristiyanlığa mensup rahipler için kullanılması, bu dinde misyonerlik kavramının tarihsel süreçteki etkisini ve önemini de açıkça göstermektedir. Misyonerler, faaliyetlerinin meşruiyetini ve dayanağını İsa Mesih’in bu konudaki sözleri, öğretileri ve emirlerinden almaktadır. İsa Mesih’in öğretisi, misyonerlik faaliyetlerine hem ilham kaynağı olmuş hem de bu faaliyetlerin temelini oluşturmuştur.²⁷ Bu bağlamda İsa Mesih’in misyonu Hristiyanlık inancının yayılmasında ve diğer toplumlara tanıtılmasında kritik bir rol oynamıştır.

Yeni Ahit metinlerinde misyonerlik faaliyetlerine referans olarak kullanılan en temel ifade, Matta İncili’nde yer alan İsa Mesih’in şu sözleridir: “*Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un adıyla vaftiz edin. Size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim.*”²⁸ Bu söz, Hristiyan misyonerlik

²⁴ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 563.

²⁵ Mehmet Aydın vd., *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 7-9.

²⁶ Mat.15:24.

²⁷ Harman, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, 28-29.

²⁸ Mat.28:18-20.

faaliyetlerinin dayandığı ana metinlerden biri olarak kabul edilir. Bu ifadenin önemi, Hristiyanların inançlarını yayma ve öğretme görevini vurgulamasında yatmaktadır. Hristiyanlar, bu emir doğrultusunda dünya genelinde dinlerini yaymayı ve yeni inananlar kazandırmayı kendilerine bir görev olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Matta İncili'ndeki bu söz, Hristiyan misyonerliğinin teolojik temelini oluşturur ve misyonerlik faaliyetlerine meşruiyet kazandırır.

İsa Mesih, otuz yaşına geldiğinde vaftizci Yahya tarafından Ürdün Nehri'nde vaftiz edilmiştir.²⁹ Bu olay, onun tebliğ hizmetinin başlangıcı olarak kabul edilir. İsa, Nasıra'dan ayrılarak Celile ve civar bölgelerde öğretisini yaymaya başlamıştır. İnsanları tövbeye çağırmış, Tanrının Krallığının yakın olduğunu müjdelemiştir. İsa Mesih, bu dönemde pek çok mucize gerçekleştirmiştir. Körleri iyileştirmiş, hastaları tedavi etmiş, ölüleri diriltmiş ve doğa üzerinde kontrol göstermiştir. Bu mucizeler, onun ilahi bir görevi olduğunu kanıtlamıştır. İsa, bu süreçte ilk misyonerler olarak kabul edilen on iki havarisini seçmiş ve onları Tanrının egemenliğini duyurmak ve hastaları iyileştirmek için görevlendirilmiştir. Havarilerin ilk misyon alanı Celile'nin köyleri olmuştur.³⁰

İsa'nın Kudüs'e doğru yolculuğa çıkma kararı, havarilerine peygamberlerin yazdıklarının kendisi üzerinde gerçekleşeceğini bildirmesiyle birlikte önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kehanetler, İsa'nın diğer uluslara teslim edilmesi, alaya alınması, hakarete uğraması, üzerine tükürülmesi, kamçılanması ve nihayetinde öldürülmesi gibi olayları içerir. Ancak, bu olayların ardından üçüncü gün dirileceğini de ifade etmiştir.³¹

İsa Mesih'in çarmıha gerilmesi ve gömülmesinden sonra havarilerinden Petrus ve Yuhanna'nın mezarı boş bulması, Hristiyan inancında dirilişin en önemli delillerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dirilişten sonra İsa, havarilerine görünerek onlara: *"Size esenlik olsun. Baba beni gönderdiği gibi ben de sizi gönderiyorum. -onların üzerine üfleyerek- Kutsal Ruh'u alın! Kimin günahlarını bağışlarsanız, bağışlanmış olur; kimin günahlarını bağışlamazsanız, bağışlanmamış kalır."* demiştir.³²

Bu ifade, İsa Mesih'in misyonunu havarilerine devrettiğini ve onların da bu misyonu sürdürmeleri gerektiğini belirtir. İncillere göre İsa, dirilişinden sonraki kırk gün boyunca

²⁹ Mat.3:13-17; Mar. 1:9-11; Luk.3:21-22.

³⁰ Mat.10:1-15; Luk.9:1-6.; Mar.3:13-19; 6:7-13.

³¹ Mat.20:17-19; Mar.10:32-34; Luk. 18:31-34.

³² Mat.28:16-20; Mar.16:14-18; Luk.24:36-49; Yu.20:19-23.

havarileriyle birlikte kalmış ve bu dönemde tebliğ faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönem, İsa'nın yaşamının ve havarileriyle olan ilişkilerinin önemli bir bölümünü oluşturur. İsa, Petrus'a üç defa kendisini sevip sevmediğini sorar ve her seferinde sevdiği cevabını alır. Bunun üzerine ona “*koyunlarımı güt*” der. Bu olay üzerine İsa Mesih'in Petrus'u kendisinden sonra kilisenin başı ve kendi vekili seçtiğine inanılmıştır.³³ İsa'nın göğe yükselmesi, havarilerinin gözleri önünde gerçekleşmiş ve onun ilahi misyonunun tamamlandığına işaret etmiştir.³⁴

Markos İncili'nde İsa Mesih'in son buyruğu olarak geçen şu sözleri misyonerlik tarihi bakımından oldukça önem arz etmektedir

Dünyanın her yanına gidin, Müjde'yi bütün yaratılışa duyurun. İman edip vaftiz olan kurtulacak, iman etmeyen ise hüküm giyecek. İman edenlerle birlikte görülecek belirtiler şunlardır: Benim adımla cinleri kovacaklar, yeni dillerle konuşacaklar, yılanları elleriyle tutacaklar. Öldürücü bir zehir içseler bile, zarar görmeyecekler. Ellerini hastaların üzerine koyacaklar ve hastalar iyileşecek.³⁵

İsa Mesih'in ilahi mesajını iletme çabasıyla başlayan ve zamanla sistematik bir misyonerlik hareketine evrilen süreç, öncelikle Pavlus'un belirleyici rolü sonrasında ise tarihsel olaylar çerçevesinde şekillenmiştir.

Yeni Ahit metinlerinden anlaşıldığı üzere, İsa Mesih'in göğe yükselmesinin ardından, havariler toplanarak, İsa'ya ihanet eden Yahuda İşkariot'un yerine Mattiya'yı on ikinci havari olarak seçmişlerdir.³⁶ İstefanos'un taşlanarak öldürülmesiyle başlayan Kudüs'teki baskılar, İsa Mesih'in ve havarilerinin takipçilerinin başta Antakya olmak üzere Fenike ve Kıbrıs gibi yakın şehirlere göç etmelerine yol açmıştır. Bu göç hareketi, Hristiyan mesajının Yahudiler dışında farklı topluluklara da ulaşmasını sağlamıştır.³⁷

Hristiyanlığın İsa Mesih'den sonra hızlı bir şekilde yayılmasının en önemli sebeplerinden biri şüphesiz Pavlus'tur. Onu önemli kılan başlıca etkenler arasında giriştiği misyonerlik faaliyetleri ve geliştirdiği metodoloji bulunmaktadır. Pavlus, kendisinden sonra gelen ilk birkaç yüzyılda uygulanan misyonerlikte, herkese uygun bir görünüm sergileme ve

³³ Yu.21:15-17.

³⁴ Mar.16:19-20; Elç.1:9-11; Luk.24:50-53.

³⁵ Mar.16:15-20.

³⁶ Elç.1:12-26.

³⁷ Mehmet Aydın, “Hristiyan Misyonerliğin Başlangıcı, Gelişimi, Hedefleri”, *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik*, ed. Asife Ünal (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2005) 36.

mesajı, hitap edilen toplumun değerlerine göre uyarlama yöntemini Hristiyanlığa kazandıran kişidir.³⁸

Hristiyanlığın önemli figürlerinden biri olarak kabul edilen Pavlus, M.S. 10 yıllarında, günümüz Türkiye'sinde Mersin il sınırları içinde bulunan Tarsus'ta dünyaya gelmiştir. Yahudi asıllı olan Pavlus, aynı zamanda Roma vatandaşlığına sahiptir. Kendini İsrail soyundan, Benyamin kabilesinden ve safkan bir İbrani olarak tanımlamıştır.³⁹ İlk eğitimini Tarsus'ta tamamlayan Pavlus, Luka'nın yazdığına göre, yüksek din eğitimi almak üzere ailesi tarafından Kudüs'e gönderilmiştir. Orada, dönemin tanınmış Yahudi bilgini Hillel'in torunu ve Ferisi mezhebinin önde gelen öğretmenlerinden biri olan Gamaliel'in öğrencisi olmuştur. Gamaliel'in tedrisatından geçen Pavlus, Ferisi cemaati içinde yüksek kurul toplantılarına katılarak alınan kararlarda etkili bir konuma gelmiştir. Pavlus'un, Tarsuslu olması nedeniyle Helenistik felsefe ve sır dinleri hakkında geniş bilgiye sahip olduğu da bilinmektedir.⁴⁰

Ferisi cemaati içinde saygın bir mertebeye yükselen Pavlus, İsa döneminde azılı bir Hristiyan düşmanıydı. Yahudi din adamlarının gelenekçi tutumlarına ve Ferisilerin katı kurallarına karşı çıkan İsa ve taraftarlarına karşı yapılan mücadelelerde aktif olarak yer almıştı. Pavlus, Şam ve çevresinde ikamet eden İsa taraftarlarını tespit edip Kudüs'teki merkezi Yahudi otoritesine bildirmek amacıyla gerçekleştirdiği Şam seyahati esnasında bir vizyon gördü. Bu vizyon sırasında, gökte beliren İsa ona hitap etmiş ve niçin kendisine eziyet ettiğini sorduktan sonra, onu mesajını tüm uluslara yaymakla görevlendirmiştir. Pavlus, bu vizyon sonucu İsa tarafından "Milletler Havarisi" olarak tayin edilmiştir. Pavlus'un Şam yolunda yaşadığı bu vizyon, elçilik görevinin başlangıcıdır. Kendi ifadesine göre, o ana kadar ilahi yasaya sıkı sıkıya bağlı bir Ferisi olan Pavlus, bu vizyonla birlikte "İsa Mesih'in peygamberi" olmuştur. Bu andan itibaren en ateşli Hristiyanlardan biri haline gelen Pavlus'un Hristiyan olması, kilise ve Hristiyanlık tarihi açısından bir dönüm noktasıdır.⁴¹

Kilise'nin ilk dönemlerinde, İncil'in Yahudi olmayan topluluklar arasında yayılmaya başlamasıyla birlikte, evrensel bir misyon hareketi doğmuştur. Bu süreçte, Hristiyanlığın yalnızca Kudüs dışında yayılması değil, aynı zamanda Kudüs'teki siyasi ve dini baskılardan

³⁸ Şinasi Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 329-331.

³⁹ Flp.3:5.

⁴⁰ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 87.

⁴¹ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 87.

arındırılması da öncelik kazanmıştır. Pavlus'un Tarsus'tan Antakya'ya gelmesi, Hristiyan misyon hareketinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret eder. Bir yıl boyunca Barnabas ve Pavlus, Antakya'da Mesih'i kabul edenlere eğitim vermiş ve onlara ilk kez "Hristiyan" adını takmışlardır. Böylelikle başka kültürden gelip Hristiyan olan bireylere "Christus" (Mesihçiler) ismi ilk kez Antakya'da verilmiştir. Pavlus'un yaşadığı vizyon sonrası, ilk Hristiyan cemaatine dahil olmasında ve kabul görmesinde Barnabas'ın önemli bir rolü olmuştur. Yine Antakya'da, Barnabas'ın Pavlus ile iş birliği yapma isteğinde Pavlus'un yüksek eğitim düzeyi ve ikna kabiliyetinin etkili olduğu düşünülmektedir.⁴²

Antakya, Hristiyanlık tarihi ve teolojisi açısından son derece önemli bir konuma sahiptir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde, Kudüs dışında İsa'ya inananların cemaat halinde toplandıkları ilk mekân olarak öne çıkmıştır. Şehrin zengin kültürel, dini ve siyasi birikimi bu öneminin temel dayanaklarını oluşturmuştur. Hristiyanlığın Yahudilikten ayrışma sürecinde kritik bir rol oynamış, özellikle Musa şeriatının reddi ve Mesihçilik inancının şekillendirilmesi gibi dönüm noktalarında belirleyici olmuştur. Dolayısıyla, Hristiyanlığın dini doktrinlerinin gelişiminde ve bağımsız bir din olarak kurumsallaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir.⁴³

Antakya'nın, Kudüs'ten sonra Hristiyanlığın yayılması ve kabul edilmesi sürecinde merkez konumda olmasının diğer önemli sebepleri arasında Antakya'da bulunan sakin ve huzurlu ortam, farklı dinlerin bir arada bulunmasının yarattığı hoşgörü atmosferi, Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan Roma ile ulaşımın Antakya'dan kolay olması, ekonomik refahın huzurlu bir yaşam sağlaması ve Antakya'nın Kapadokya, Asya ve Akdeniz ülkeleri için bağlantı noktası olan stratejik konumu yer almaktadır.⁴⁴

Kudüs cemaatinin önde gelen isimlerinden biri olan Petrus, Antakya'ya gelerek Musevi-Hristiyan çizgideki Hristiyan anlayışının yayılması için çaba sarf etmiştir. Petrus, müjdeyi sünnetli olanlara yaymakla görevliyken, Pavlus ise müjdeyi diğer milletlere ulaştırmakla sorumluydu. Bu dönemde Pavlus Silifke, Kıbrıs, Perge, Pisidya Antakyası (Yalvaç), Konya, Listra ve Derbe şehirlerini içine alan birinci misyon seyahatini tamamlamış ve Antakya'ya dönmüştü. Pavlus ve Barnabas misyon faaliyetlerini sürdürürken, burada

⁴² Aydın, "Hristiyan Misyonerliğin Başlangıcı, Gelişimi, Hedefleri", 37.

⁴³ Rahim Ay, "Hristiyanlığın Kurumsallaşma Sürecinde Antakya'nın Rolü", *Danışname Beşerî ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (Eylül 2021), 136.

⁴⁴ Mehmet Aydın, "Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hristiyanlığına Bir Bakış", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (Nisan 2003), 7.

insanlar arasında farklı dini düşünceler ve anlaşmazlıkların ortaya çıktığını fark etmişlerdir. Bu anlaşmazlıkların başında, bazı Yahudi Hristiyanların ileri sürdüğü “sünnetsiz olarak kurtuluşa erilemeyeceği” inancı gelmektedir. Bu görüş, Pavlus’un misyon anlayışına aykırıydı. Bu durum, Hristiyanlar arasında bölünmelere neden olmaktaydı. Bunun üzerine Pavlus ve beraberindekiler, sorunu Kudüs cemaatine taşımaya karar vermişlerdir. Petrus’un desteği, Pavlus’un ve Barnabas’ın telkinleriyle Kudüs toplantısı bu soruna çözüm getirmiş, Kudüs cemaatinin başı olan Yakub’un ifadeleri doğrultusunda diğer uluslardan Tanrı’ya dönenlere güçlük çıkarılmaması kararı alınmıştır.⁴⁵

Hristiyan misyon faaliyetlerinin ilerleyen dönemlerinde Antakya, merkezi bir rol oynamaya devam etmiştir. Pavlus, Balkanlar ve Anadolu’ya gerçekleştirdiği seyahatlerinde hem başlangıç hem de dönüş noktası olarak Antakya’yı kullanmıştır. İkinci misyon seyahatinde Pavlus; Anadolu, Balkanlar ve Yunanistan’ın iç bölgelerine gitmiştir. Dönüş yolunda Efes’te kısa bir süre kaldıktan sonra tekrar Kudüs’e dönmüş ve nihayetinde yeniden Antakya’ya ulaşarak seyahatini tamamlamıştır. Bu ikinci misyon seyahati yaklaşık iki yıl sürmüştür. Pavlus’un bu yolculuklarda vurguladığı temel öğreti, insanlık uğruna acı çekerek ölen ve dirilen İsa Mesih inancıdır. Bu uzun seyahat süresince, Pavlus Selanik ve Korint’te yeni Hristiyan cemaatleri oluşturmuş ve birçok Yunanlıya kendi görüşlerini benimsetmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Pavlus, bu merkezlere mektuplar göndererek oradaki cemaatleri sürekli olarak desteklemiştir.⁴⁶

Antakya’da bir müddet ikamet ettikten sonra Pavlus, üçüncü misyon yolculuğuna başlamıştır. Bu yolculuk, Anadolu, Makedonya ve Yunanistan’ı kapsamaktadır. Pavlus’un bu seyahatteki ilk amacı, daha önce kurduğu cemaatlerin istikrarlı bir şekilde devamlılığını sağlamaktır. İkinci ve daha önemli amacı ise, özellikle Efes ve Korint gibi Pavlusçu cemaatlerin bulunduğu bölgelerde öğretilerine karşı olan gruplarla mücadele etmektir. Resullerin İşleri kitabında belirtildiği üzere, Pavlus’un bu yolculuğu yaklaşık dört yıl sürmüştür. Bu sürenin yaklaşık iki yılı Efes’te geçmiştir. Luka’ya göre, Efes’teki Hristiyan cemaatin eğilimi Vaftizci Yahya’nın öğretilerine yöneliktir. Pavlus, bu cemaati kendi topluluğuna dâhil etmek için yoğun çaba harcamıştır. Üçüncü misyon yolculuğu süresince Pavlus, mucizevi davranışlarını ve tutumlarını da sürdürmüştür.⁴⁷

⁴⁵ Fuat Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş* (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2017), 95-98.

⁴⁶ Aydın, “Hristiyan Misyonerliğin Başlangıcı, Gelişimi, Hedefleri”, 42.

⁴⁷ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı* (İstanbul: Miletihâl Yayınları, 2019), 85-90.

Üçüncü misyon seyahatinin nihayetinde Pavlus, Makedonya ve Ahaya'daki cemaatlerin Kudüs'teki yoksullar için biriktirdiği yardım malzemelerini teslim etmek amacıyla Kudüs'e yönelmiştir. Pavlus, uzun süredir İspanya'ya gidip orada İncil'i yayma arzusu taşıdığını, fakat bu seyahatinden önce Roma'ya uğramayı planladığını Romalılara yazdığı mektupta ifade etmiştir.⁴⁸

Luka'nın rivayetlerine göre, Pavlus Kudüs'e ulaştığında, Kudüs cemaatinin önderi Yakup ona cemaatin kendisine karşı yoğun bir tepki içinde olduğunu bildirir ve birtakım öğütler verir. Pavlus, kutsal yasaya uygun bir yaşam sürdürdüğünü kanıtlamak amacıyla arınma ritüellerine katılır. Ancak bu çaba istenilen sonucu vermez ve halkın öfkesiyle karşılaşır. "Kutsal Yasaya aykırı öğretiler yayan kişi budur" diyerek halkı kışkırtan kişiler, Pavlus'u hızla tapınaktan dışarı atıp linç etmeye başlar. Romalı askerler müdahale ederek Pavlus'u ölümden kurtarır ve onu tutuklar. Kudüs'te iki yıl süren esaretin ardından, Pavlus Sezar tarafından yargılanmak üzere Roma'ya sevk edilir. Uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Roma'ya varır. Luka'nın ifadelerine göre, Pavlus Roma'ya ulaştığında taraftarları onu karşılamak için sokaklara dökülür. Pavlus Roma'da kiraladığı evinde hiçbir engelle karşılaşmadan iki yıl boyunca Tanrı'nın egemenliğini vaaz etmeye devam eder. Ancak Luka'nın bu anlatımına karşın, Pavlus'un Roma'daki yaşamına ilişkin çeşitli kaynaklar, İmparator Nero döneminde Pavlus'a uygulanan zulüm ve işkencelere dikkat çeker. Pavlus'un ölümüne dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, geleneksel Hristiyan düşüncesinde ve çeşitli Hristiyan yazarlar tarafından, İmparator Nero'nun emriyle başının vurulduğu, meşhur Roma yangınından sorumlu tutulan Hristiyanlara yönelik katliamda öldüğü, kırbaçla başının vurulduğu gibi farklı ölüm senaryoları dile getirilmektedir. Ayrıca Pavlus ile birlikte Petrus'un da Roma'da ölümü dramatik bir üslupla ele alınmaktadır.⁴⁹

Pavlus'un, özellikle sünnet konusu başta olmak üzere genel manada Musa şeriatının işlevi ve geçerliliği konularındaki yorumları, Hristiyanlığın erken dönemlerinde mesajın yayılmasında yerel koşulların ve gereksinimlerin dikkate alınmasını teşvik etmiştir. Bu yaklaşım, mesajın farklı kültürler ve coğrafyalarda etkili bir şekilde iletilmesini sağlamak için, gerektiğinde mesajın yorumlanıp değerlendirilmesi gerektiği anlayışına zemin hazırlamıştır.⁵⁰

⁴⁸ Rom.15:22-28.

⁴⁹ Gündüz, *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*, 90-102.

⁵⁰ Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri". 331.

Pavlus'un öğretilerindeki odak nokta İsa Mesih'tir. İsa Mesih, varoluş öncesinde tanrısal bir varlık olarak kabul edilir, Tanrı'nın Oğlu ve insanlığın ilahi kurtarıcısı olarak tanımlanır. İnsanlığın hukuk, günah ve ölüm döngüsünden kurtuluşu için bedenleşmiş, ardından ölmüş ve yeniden dirilmiş bir tanrısal varlıktır. Bu aynı zamanda görünmez Tanrı'nın somut bir yansımasıdır. Gelecekte, insanlığın kurtuluşunun tamamlanması amacıyla yeniden dünyaya gelecektir. Pavlus için kritik olan çarmıh olayından sonraki dönemi belirleyen Mesih figürüdür. Pavlus, bu tanrısal varlık tarafından özel olarak seçilmiş bir elçidir. İsa Mesih'in ilahi sırrı ona vahiy aracılığıyla açıklanmıştır. Pavlus'un düşünsel mirası, Hristiyan geleneğinde İsa Mesih'in Tanrı'nın Oğlu ve Rab olarak merkezi figür kabul edilmesi yönünde şekillenmiştir. Hristiyan doktrinlerinin temel dogmaları bu İsa Mesih inancı etrafında gelişip olgunlaşmıştır.⁵¹

Hristiyanlık geleneğinin bütünü ve temel değerleri incelendiğinde gerek inanç ve doktrinler gerekse ritüeller ve ibadetler açısından Pavlus'un bakış açısının derin etkilerini gözlemlemek mümkündür. Pavlus'un Mesih-merkezli teolojisi, kurtuluş ve eskatoloji anlayışı, kozmolojik görüşleri, tanrısal hukuk ve egemenlik kavramlarına yönelik yorumları Hristiyan doktrinlerinin yapı taşlarını oluşturmuştur.⁵² Kilise öğretilerinden vaftiz ve evharistiya gibi sakramentlere, imanla aklanma doktrininden asli günah ve kurtuluş anlayışına kadar birçok teolojik ritüel ve pratikte Pavlus'un etkisi belirgindir. Ayrıca, Mesih'in bedeni olarak kilise kavramı, Kutsal Ruh ve onun armağanları, Mesih'in ikinci gelişi, çarmıh, yeniden dirilme ve son yargı gibi konular da Pavlus'un düşünceleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu nedenle, Hristiyan geleneğinin her alanında Pavlus'un teolojik perspektifinin izlerini görmek mümkündür.⁵³

Pavlus'un misyonerlik faaliyetlerinde izlediği yöntemlere bakıldığında, Gentile bölgelerinde olabildiğince hızlı çalıştığı ve öncelikli hedefinin gittiği yerlerde yerel bir kilise kurmak olduğu görülmektedir. Yerel kiliselerin kurulmasını sağlayan Pavlus, bu bölgelerin misyon faaliyetlerini yerel cemaatlara bırakarak yeni bölgelere yönelmiştir. Misyon faaliyetlerini yürüteceği yerler olarak, daha önce kimsenin gitmediği ve Roma İmparatorluğu'nun dini, kültürel ve ekonomik açıdan önemli şehirlerini seçmiştir. Bu şehirleri ziyaret eden kişiler, burada duydukları müjdeyi kendi yerleşim yerlerine taşıyacaklardı. Böylece Pavlus o bölgelere bizzat gitmemiş olsa dahi müjde oralarda

⁵¹ Gündüz, *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*, 306-307.

⁵² Gündüz, *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*, 305.

⁵³ Süleyman Turan, *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 214.

yayılmış olacaktı. Pavlus, yerleşik bir Yahudi cemaati bulup orada konaklamadığı sürece, gittiği yerlerde uzun süre ikamet etmemiştir. Misyon faaliyetlerine öncelikle Yahudi sinagoglarında başlamıştır. Vaazlarında Yahudilikten bahsettiği bölümler dikkatle dinlenirken, İncil’den bahsettiğinde genellikle Yahudilerden tepki görmüştür. Buna rağmen, her defasında faaliyetlerine sinagoglarda başlamaya önem vermiştir.⁵⁴

Pavlus, misyon faaliyetlerini yürüttüğü bölgelerde yalnızca kendisine olumlu yaklaşan kişilerle ilgilenmiş, kendisine ve ilettiği mesaja muhalefet eden kişilere yıllar boyunca vaaz vererek onları kazanma gayreti içinde olmamıştır. Kadın, erkek, köle veya özgür ayrımı yapmaksızın herkesin müjdeyi duymaya hakkı olduğunu düşünmüş, bu sayede daha geniş bir topluluğa vaaz vererek zaman kaybını önlemiştir. Pavlus, muhataplarının seviyelerini göz önünde bulundurarak, onlara anlayabilecekleri bir dille hitap etmiş ve İncil’in mesajını Helenistik çevrelere uygun bir dil kullanarak ifade etmeye özen göstermiştir.⁵⁵ Taraftar bulduğunda, onları ikna etmeye çalışmış ve bazı özel evlerde onlarla buluşarak görüşmeler yapmıştır. Davetinin yeterince başarılı olduğuna kanaat getirdiğinde, Korint’te olduğu gibi birkaç ay daha ikamet etmiş veya Efes’te olduğu gibi birkaç ay sonra tekrar geri dönmüştür.⁵⁶

Pavlus, misyon faaliyetlerini yürütürken yalnız çalışmaktan ziyade, kadın ve erkek misyonerin desteğine büyük önem vermiştir. İncil’in mesajını iletme sürecinde, kendisini diğer insanlardan ayrı tutmamış; aksine, gerektiğinde baba mesleği olan çadırcılıkla geçimini sağlayarak onların yanında yer almıştır. Pavlus ayrıca, Hristiyanlıkta merkezi bir öneme sahip olan “sevgi” ilkesini misyonerlik yöntemlerinin temeline yerleştirmiştir. Kendi sözleriyle, “gelecek övgünün peşinde olmadığını, çocuklarını bağrına basan bir anne gibi insanlara sevgi ve şefkatle yaklaştığını” belirterek, diğer misyonerleri de bu yaklaşımı benimsemeye davet etmiştir.⁵⁷

Pavlus, misyonunu icra ederken mevcut siyasal düzenlerle çatışmamaya büyük özen göstermiştir. İsa’nın “Sezar’ın hakkını Sezar’a, Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya verin”⁵⁸ sözünü harfiyen benimseyen Pavlus, Şu sözleriyle de bu anlayışını perçinlemiştir: “Herkes, baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı’dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş

⁵⁴ Turan, *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*. 215-216.

⁵⁵ Turan, *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*. 216.

⁵⁶ Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*. 108.

⁵⁷ Turan, *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*. 216-217.

⁵⁸ Mat.22:21; Mar.12:17; Luk.20:25.

olur. Karşı gelenler yargılanır.”⁵⁹ Ayrıca Pavlus, “Bana her şey serbest” diyorsunuz. Ama her şey yararlı değildir. “Bana her şey serbest” diyorsunuz. Ama hiçbir şeyin tutsağı olmayacağım”⁶⁰ diyerek, misyonunun katılığını vurgulamıştır.

İsa Mesih’in öğretisini yaymak amacıyla her yolun mübah olduğunu savunan Pavlus, bu anlayışını şu sözleriyle açıkça ifade etmiştir:

Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim kutsal yasanın denetimi altında olmadığım halde yasa altında olanları kazanmak için onlara yasa altındaymış gibi davrandım. Tanrının yasasına sahip olmayan biri değilim. Mesih’in yasası altındayım. Buna karşın, yasa sahibi olmayanları kazanmak için yasaya sahip değilmişim gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için onlarla güçsüz oldum. Ne yapıp yapıp bazılarını kazanmak için herkesle her şey oldum. Bunların hepsini Müjde’de payım olsun diye, Müjde uğruna yapıyorum.⁶¹

Pavlus’un tavizsiz bir misyoner olduğu ve Hristiyanlığı yaymak adına her türlü rolü benimsediği, bu sözlerinden de anlaşılmaktadır. Pavlus’un belirlediği bu misyon çizgisi, sonraki Hristiyan misyonerlik çabalarına temel oluşturmuş ve bu faaliyetlerin stratejik planlamasında önemli bir rol oynamıştır. Onun esnek ve pragmatik yaklaşımı, Hristiyan misyonerlerin farklı kültürlerde ve sosyal alanlarda etkili olmalarını sağlamıştır. Böylece Hristiyanlığın küresel ölçekte yayılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Pavlus’un bu yöntemleri, misyonerlik faaliyetlerinde çeşitli topluluklara uyum sağlama ve onların inanç sistemlerine uygun biçimde mesajı iletme konusunda bir model teşkil etmiştir.

Sonuç olarak Pavlus, Hristiyan misyon faaliyetleri uğruna hayatını feda etmiştir. Onun bu çabaları neticesinde Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu’nun idari alanında ve halk arasında hızla yayılmıştır. Hristiyanlık, birinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Suriye’den Anadolu’ya, Yunanistan üzerinden İtalya ve Avrupa’ya kadar yayılmıştır. İlk yüzyılında Yahudi dünyası içinden Mesihçi bir hareket olarak ortaya çıkan Hristiyanlık, ertesi yüzyılda geniş çaplı bir dini harekete evrilmiştir.

İlk iki dönem olan havariler ve kiliselerin kurulma dönemi, büyük ölçüde Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve yayılmasını içermektedir. Bu nedenle, bu iki dönem Hristiyanlığı tanıtmaya ve tebliğ dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁶² Bu süreçte kiliseler

⁵⁹ Rom.13:1-2.

⁶⁰ 1.Ko.6:12.

⁶¹ 1.Ko.9: 19-22.

⁶² Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 563.

kurulmuş ve Pavlus'un katkılarıyla son şeklini alan Hristiyan misyonerliği dini yayılma faaliyetlerine odaklanmıştır. Bu dönemde misyonerler, özellikle Roma topraklarında faaliyet göstererek halk üzerindeki etkilerini artırmıştır. Roma İmparatorluğu'nun himayesi altında yaşayan insanlar adaletsizlikten, zengin ve fakir arasındaki büyük uçurumdan ve baskı altında yaşamaktan dolayı rahatsızlık duymaktaydı. Halk için Hristiyanlık tek kurtuluş ümidi haline gelmiş ve İsa'nın gelerek kendilerini kurtaracağı inancıyla beklemeye başlamışlardır.⁶³

Konstantin öncesi dönemde Hristiyanlığın yayılmasını olumlu yönde etkileyen çeşitli faktörler mevcuttur. İmparatorluk genelinde Grekçenin yaygın kullanımı, ilk dönem misyonerler için büyük bir avantaj teşkil etmiştir. Roma donanmasının denizleri korsanlardan arındırarak deniz yolculuklarını daha güvenli hale getirmesi, Akdeniz'deki seyahat güvenliğini artırmış ve misyonerlerin faaliyetlerine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. İyi düzenlenmiş Roma yol sistemi, misyonerlerin faaliyet gösterecekleri bölgelere rahatça ulaşmalarını mümkün kılmış ve bu durum, ilk dönem misyonerleri için büyük kolaylık sağlamıştır.⁶⁴

Birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu, Hristiyanlığı bir Yahudi mezhebi olarak değerlendirmiş, zararlı olmayacağı düşüncesiyle hoşgörü göstermiştir. Bu nedenle Havariler ve onların müritleri Suriye, Filistin, Ermenistan, Mezopotamya, Anadolu, Yunanistan, Makedonya, Güney İtalya, İspanya, Fransa, Mısır ve Kuzey-Batı Afrika gibi bölgelerde Hristiyanlığın yayılmasını sağlamışlardır.⁶⁵ Ancak sonraki yüzyıllarda Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun imparatoru ve imparatorluk kurumlarını ilahlaştıran pagan dini ve siyasi yapısıyla çatışmaya başlamış ve bu durum Hristiyanlar üzerindeki baskının artmasına yol açmıştır.⁶⁶ Üçüncü yüzyılda Hristiyanlar, Decius (249-251) ve Diocletian (284-305) dönemlerinde iki büyük baskı ve zulüm süreci yaşamıştır. Decius, imparatorlukta birlik ve düzeni sağlamak amacıyla Hristiyanlığı bir tehdit olarak görüp yok etmeye çalışmış, Diocletian ise kiliseleri ve kutsal yazıları yok etmeye yönelik dört ferman yayımlamıştır.⁶⁷

⁶³ Süleyman Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*, (İstanbul: Vatan yayınları, 2006), 20-21.

⁶⁴ Süleyman Turan, *Hristiyan Misyon Tarihi*, (Rize: STS Yayınları, 2015), 23.

⁶⁵ Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği Kuruluşu ve İdari Yapısı*, (Konya: Çizgi Kitabevi yayınları, 2019) 22-23.

⁶⁶ Tuncer Günay, *Aziz Paul'dan Günümüze Misyonerlik ve Fener Rum Patrikhanesi*, (Ankara: Andaç Yayınları, 2014) 50.

⁶⁷ Turan, *Hristiyan Misyon Tarihi*, 22.

Roma İmparatorluğu'nun baskılarına rağmen Hristiyanlık hızla yayılmaya devam etmiştir. Roma yöneticileri, bu durumu kontrol altına alamayacaklarını idrak etmişlerdir. Nihayetinde, M.S. 313 yılında İmparator Konstantin, Milan Fermanı ile İmparatorluktaki Hristiyanlara din hürriyeti (religio licita) tanımıştır. Milan fermanı bu süreçte sadece bir hak olarak kalmamış, aynı zamanda devlet desteğine dönüşmüştür. Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul edilmesi ise M.S. 380 yılında İmparator Theodosius döneminde gerçekleşmiştir. İmparatorluğun gücünü arkasına alan misyonerler, Roma egemenliği altındaki topraklarda mimari açıdan gelişmiş kiliseler inşa etmişlerdir. Bu tarihten itibaren Hristiyan kilise teşkilatı, imparatorluğun sağlam yapıları sayesinde uzun yıllar varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Neticede, M.S. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu yıkıldığında, imparatorluğun en sağlam kurumu olarak yalnızca kilise ayakta kalmıştır.⁶⁸

Batı Roma'nın beşinci yüzyılda yıkılmasının ardından papalık hem dini hem de siyasi alanda iktidarını tesis etmiş ve bu doğrultuda genişleme stratejilerini sürdürmüştür. Papalık, Roma destekli misyonerlik faaliyetlerinin merkezine yerleşmiş ve bu faaliyetler Hristiyanlığın yayılması amacıyla sistematik olarak yürütülmüştür. Orta Çağ'da misyonerlik, siyasal iktidarın kendi kültürel ve siyasi etki alanını genişletme çabası olarak görülmüştür. Misyonerler, Katolik dini öğretilerini ve siyasi otoritesini yaymışlardır. Papalık, misyonerlik faaliyetleri ile hem dini hem de siyasi otoritesini güçlendirmiştir. Sonuç olarak Orta Çağ'da misyonerlik, resmi din söylemiyle özdeşleşen siyasal iktidarın etki alanını genişletme çabasının somut bir örneğidir.⁶⁹

Hristiyanlık tarihindeki ilk büyük konsil 325 yılında İznik'te toplanan İznik Konsilidir. Bu konsilde gerçekleştirilen müzakereler, kiliseler arasında fikir birliği sağlayamamış ve bu nedenle art arda konsiller düzenlenmiştir. 451 yılında Kadıköy'de gerçekleştirilen konsilde, fikir ayrılıkları en üst seviyeye ulaşmış ve İsa Mesih'in hem insan hem de tanrı olan tek bir tabiatı bulunduğunu savunan Monofizitler/Miafizitler⁷⁰ ana kiliseden ayrılmıştır.⁷¹ Bu dönemden sonra gerçekleştirilen konsillerde, Hristiyan cemaatleri arasındaki anlaşmazlıkları ve fikir ayrılıklarını ortadan kaldırmayı amaçlayan

⁶⁸ Aydın, "Hristiyan Misyonerliğin Başlangıcı, Gelişimi, Hedefleri", 44.

⁶⁹ Gündüz, *Misyonerlik*, 50.

⁷⁰ Not: Kadıköy Konsili'nde "Monofizitler" olarak adlandırılan grubun, daha yakın zamanlı araştırmalarda ortaya konduğu üzere, aslında klasik anlamda Monofizit kristolojiyi reddettikleri ve bunun yerine farklı bir kristoloji anlayışını, yani Miafizit kristolojiyi savundukları anlaşılmıştır. Bu hususta bkz. Sebastian P. Brock, "Miaphysite, Not Monophysite!", *Christianesimo nella Storia* 37 (2016), 45-52.

⁷¹ Ömer Faruk Harman, "Günümüzde Ortodoks Hristiyanlık", *Dinler Tarihi Araştırmaları III*, (Ankara: Dinler Tarihi Derneği yayınları, 2002), 187-188.

papalık, iktidar alanını genişletme çabası içinde olmuştur. Katolik Kilisesi denetimi altında gerçekleşen bu konsillerde, kilisenin otoritesinin ve öğretilerinin doğruluğunu savunularak Hristiyanların birleşmesi çağrısı yapılmıştır. Bu çağrı, diğer kiliselerin Katolisizm bünyesinde birleşmesini hedefleyen bir birleşme çağrısı olarak anlaşılmalıdır. Teokratik papalık anlayışı, farklı düşünceleri benimseyen kişi ve grupları gayrimeşru ilan etmiştir.⁷²

İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte Hristiyan misyonerlerin daha çok Avrupa'da faaliyet gösterdiği görülmektedir. Başlangıçta İslam'ı dinleri açısından bir tehdit olarak görmeyen Hristiyanlar, 7. yüzyılın başlarından itibaren İslam'ın Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki hızlı yayılışına engel olamamış ve İslam'a karşı cephe almışlardır. Bu dönemde Hristiyan misyonerler, Orta Doğu'da İslam'ın Hristiyan topluluklar arasında dahi hızla yayılması sebebiyle Avrupa'nın henüz Hristiyanlaşmamış bölgelerine yönelmişlerdir.⁷³

Kilise, bu süreçte Avrupa'nın tamamını Hristiyanlaştırma hedefine odaklanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki Avrupa'da Grekler, Latinler, Franklar, Cermenler ve Anglo-Saksonlar Hristiyanlık dinini benimsemişlerdir. 7. ve 8. yüzyıllara gelindiğinde Hristiyanlık, Güney, Batı ve Orta Avrupa'nın baskın dini haline gelmişti. Ancak, Doğu ve Kuzey Avrupa'da yaşayan Slavlar henüz Hristiyan olmamışlardı. Bu topluluklar üzerinde Bizanslı din adamlarının yoğun misyonerlik faaliyetleri sürmekteydi.⁷⁴ Slav Ruslar, Kiev şehri ve çevresinde M.S. 862'de Rusya Devleti'ni kurmuş ve Knez Vladimir, 988'de vaftiz edilerek Hristiyanlığı kabul etmiştir.⁷⁵ Bu gelişmenin ardından, Sırlar, Karadağlılar ve Çekler gibi diğer Slav kabileleri de Hristiyanlık dinini benimsemişlerdir. Böylece Hristiyanlık, tam anlamıyla bir Avrupa dini haline gelmiş ve "Misyoner faaliyetleriyle Avrupa ilk bin yılda Hristiyanlaştırıldı" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁶

Bu dönemlerde Kilise, siyasi iktidarlara karşı üstünlüğünü arttırmıştır. Papazlar, kontrol altına aldıkları entelektüel iktidarın tekeli koruyarak nihai söz hakkının kendilerine ait olduğunu kabul ettirmiştir. Bu durumu pekiştiren en önemli olay, Papa III. Leo'nun M.S. 800 yılında Charlemagne'a Batı İmparatoru olarak taç giydirmesidir. Bu tarih, Orta Çağ Hristiyanlığının başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu dönemle birlikte Kilise, üniversiteleri

⁷² Gündüz, *Misyonerlik*, 51.

⁷³ Gündüz, *Misyonerlik*, 51-52.

⁷⁴ Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*, 31.

⁷⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014) 32.

⁷⁶ Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*, 31.

yönetmeye, kralları denetlemeye ve baskı altında tutmaya başlamış, gücünü ve iktidarını siyasal Hristiyanlık ile sağlamlaştırmıştır.⁷⁷

Hristiyan misyonerliği açısından dördüncü döneme gelindiğinde, Türklerin Kilise stratejileri ve politikaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Türklerin İslam'ı benimsemesi, Hristiyanlara ait kalelerinin Türkler tarafından fethedilmesi ve İslam'ın Batı'ya yayılması, Anadolu'nun hem İslamlaşması hem de Türkleşmesi gibi gelişmeler, Hristiyanların kendi içlerindeki anlaşmazlıkları ve rekabeti bir kenara bırakarak, İslam'a karşı birleşmelerine sebep olmuştur. Bu müttefiklik neticesinde, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak ve İslam'ın yayılmasını engellemek amacıyla, Hristiyan topluluklar 1096-1272 yılları arasında birçok haçlı seferi düzenlemiştir. Ancak, Papa'nın liderliğinde gerçekleştirilen haçlı seferleri, Hristiyan devletlerin arzuladığı başarıyı getirmemiştir.⁷⁸ Bu seferlerin dikkat çekici bir başka yönü de hedeflerinin yalnızca Müslüman Türklerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda başta Ortodoks Hristiyanlar ve Yahudiler olmak üzere diğer grupları da kapsamasıdır.⁷⁹

Hristiyanlar için büyük bir öneme sahip olan İstanbul'un 1453 yılında Türkler tarafından fethedilmesi, yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. İstanbul'un fethi sonrasında Hristiyanlar, Müslümanlara karşı silahlı mücadeleyle başarı elde edemeyeceklerini idrak etmişlerdir. Türkleri ve dolayısıyla Müslümanları mağlup etmek isteyen Hristiyan din adamları, yeni stratejiler ve uygulamalar geliştirmek amacıyla kongreler düzenlemişlerdir. Bu kongrelerde alınan kararlar doğrultusunda, Türklerin ve dolayısıyla İslam'ın yayılmasını engellemek ve aynı zamanda Hristiyanlığı yaymak amacıyla, Arapçayı ve İslam'ı iyi bilen misyonerlerin yetiştirilmesi hedeflenmiş ve bu amaca hizmet edecek okullar açılmıştır.⁸⁰

Reform hareketi sonucunda, Martin Luther (1483-1546) önderliğinde ortaya çıkan ve Katolik mezhebine (Papalık) karşı bir tepki olarak sembolleşen Protestanlık, ilk dönemlerinde Katolik Kilisesi'ne benzer bir misyonerlik faaliyeti yürütmemiştir. Luther ve Calvin, misyonerlik faaliyetlerinden ziyade doktriner bir yapı oluşturma çabası içinde olmuşlardır. Bu dönemde, Protestanlık daha çok teolojik temellerini ve doktrinlerini şekillendirmeye odaklanmıştır. Ancak, sonraki dönemlerde Protestan misyonerlik

⁷⁷ Mehmet Aydın vd., *Din Fenomeni* (Konya: Literatürk Yayınları, 2011), 147-148.

⁷⁸ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 388.

⁷⁹ Günay, *Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri*, 127.

⁸⁰ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 388.

faaliyetleri kurumsallaşarak önemli ölçüde artmış ve dünyanın her köşesinde misyonerlik faaliyetleri yürütme çabası içerisine girmiştir. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Protestan misyonerlik faaliyetleri, Avrupa'daki kolonileşme hareketleriyle paralel olarak hız kazanmıştır. Bu süreçte Protestan misyonerler Amerika, Afrika, Asya ve Okyanusya gibi bölgelerde yerli halklara Hristiyanlığı yayma misyonunu üstlenmişlerdir.⁸¹ Aynı zamanda Hem Katolik hem de Protestan misyonerler, yalnızca yeni inananlar kazanma çabasıyla sınırlı kalmamış, misyonlarını iç yapıya yönelterek birbirlerinden takipçi kazanma gayesiyle misyonerlik faaliyetlerine girişmişlerdir.⁸²

Coğrafi keşifler, misyonerlere yeni ve hızlı girişimlerde bulunma imkanı sağlamıştır. Bu nedenle keşif gruplarının öncüleri genellikle misyonerlerden oluşmaktaydı. Saraydan resmi onay alarak denizlere açılan bu misyonerler, faaliyet gösterdikleri bölgelerden büyük zenginliklerle geri dönmüşlerdir.⁸³ Papalık, 1593 ve 1608 yılları arasında Portekiz ve İspanya krallarına, keşfedilen ve keşfedilecek tüm bölgelere misyoner gönderme yetkisi tanımış ve bu doğrultuda yapılacak tüm girişimleri manevi olarak destekleyeceğini taahhüt etmiştir.⁸⁴ Keşiflerin sonucunda, sömürge imparatorlukları kurulmuş ve Avrupa'da nakit akışı artmıştır. Bu durum burjuva sınıfının zenginleşmesine yol açmıştır. Orta ve Güney Amerika'daki medeniyetler yok edilerek bu bölgelerde Hristiyanlık yayılmıştır. Ancak, bu gelişmelere rağmen Roma Katolik Kilisesi eski prestijini koruyamamıştır. Zira coğrafi keşiflerle birlikte, dünyanın düz olduğu ve Kudüs'ün dünyanın merkezi olduğu görüşünü savunan din adamlarına olan inanç sarsılmıştır.⁸⁵

Misyonerlik faaliyetlerinde özellikle bazı tarikatların ve dini yayılma gayesiyle kurulmuş cemiyetlerin önemli katkısı olmuştur. Orta Çağ'da, bilhassa Dominikenler ve Fransiskanlar, 16. yüzyıldan itibaren ise Cizvitler, Hristiyan misyonerliğinde öncü rol üstlenmişlerdir. Misyon bölgelerinde bu tarikatlara ait olan manastırlar misyonerler için stratejik bir İstasyon işlevi görmüştür.⁸⁶ Dominiken Tarikatı, manastıra bağlı olmaksızın Kilise doktrinlerini dolaşarak halka yayma amacı güden, mütevazı bir yaşam süren ve okur-

⁸¹ Ali Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 89-90.

⁸² Abdurrahman Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2017), 33.

⁸³ Sinan Zavalı, *Türkiye'de Hristiyan Olan Müslümanlar* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2017), 43.

⁸⁴ Cılacı, *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, 9.

⁸⁵ Herbert George Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, çev. Çiğdem Nur Döşoğlu (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020), 210-221.

⁸⁶ Gündüz, *Misyonerlik*, 17.

yazar kentli halkın manevi ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere yetiştirilen donanımlı bireylerden oluşan bir dini topluluk olarak dikkat çekmektedir.⁸⁷

Fransiskanlerin misyon anlayışı kendilerine özgü nitelikler taşıtmaktadır. “İncil’e uygun yaşamak” onların temel misyon ifadesi olup, İncil’i bizzat hayata geçirerek tanıklık etmeyi en önemli misyon yöntemi olarak benimsemişlerdir. Francis, cemaat üyelerine sade ve tartışmasız bir misyonerlik önererek, sadece Tanrı’nın rızası için her canlıya örnek olmalarını ve Hristiyan kimliklerini doğrulamalarını tavsiye etmiştir. Bu yaklaşım, cemaatin bu alanda daha rahat hareket etmesini sağlamıştır.⁸⁸

Cizvitler ise, 16. yüzyılda kurulan ve kendine has özellikleriyle bu iki tarikattan ayrılan bir cemaattir. Cizvitler, Batı tarzı dini tarikatlar arasında özel bir yere sahiptir. Dominikenler ve Fransiskanler’den farklı olarak, Cizvitler manastır yaşamını benimsememiş, inzivayı sembolik bir hale getirerek derin tefekkr aksiyon içinde gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda Cizvitler, Hristiyan dini yaşamının geleneksel unsurlarını modernize eden, düzenleyen ve misyon faaliyetlerine uyarlayan en aktif topluluk haline gelmiştir. Papalığa zel itaat yemini eden Cizvitler, Katolik Hristiyanlığını dünyanın en uzak bölgelerinde yayma görevini üstlenmişlerdir. Misyon bölgelerinde kazandıkları tecrübeleri ve çeşitli kültürlerle karşılaşmanın getirdiği bilgi birikimini Katolik Kilisesi’nin hizmetine sunmuşlardır. Seçkin sınıfın çocuklarına yüksek kaliteli eğitim sunarak bu gruba erişen Cizvitler, günah itiraflarını dinlemedeki becerileri sayesinde saraylarda da etkili olmuşlardır.⁸⁹

İngiliz Parlamentosu tarafından 1646 yılında, Hristiyanlığın yayılmasını teşvik etmek amacıyla bir cemiyet kuruldu. Bunu müteakiben, 1662 yılında Hristiyanlığın merkezi ve misyonerlik faaliyetlerinin başı olan Papalık, Vatikan’da Misyon Bakanlığı’nı tesis etti. Bu bakanlığın desteğiyle Paris’te Dış Misyoner Papaz Okulu açıldı. Sonraki yıllarda, özellikle Almanya, Fransa ve Belçika gibi Avrupa lkelerinde misyonerlik çalışmalarını yürütmek üzere çeşitli kurumlar faaliyete geçirildi.⁹⁰ 1650-1793 yılları arasında Anadolu, Asya ve Ortadoğu’ya yönelik misyonerlik faaliyetlerinin ivme kazandığı görülmektedir. Fakat bu

⁸⁷ Ali İşra Güngör, *Cizvitler* (Ankara: Berikan Yayınevi,2012), 39.

⁸⁸ Güngör, *Cizvitler*, 47-48.

⁸⁹ Güngör, *Cizvitler*, 269-270.

⁹⁰ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 388.

döneme kadar, Raymond Lulle'den bu yana uygulanan yöntem ve yaklaşımlarda önemli bir değişiklik gerçekleşmemiştir.⁹¹

1235 yılında İspanya'da doğan “Mayorkalı Raymond Lulle” asil bir aileye mensuptur. Gençliğinde zevk ve eğlence düşkünü olan Lulle, gördüğü bir vizyon sonrasında aniden papaz olmaya karar vermiştir. İslam kültürünün etkisi altında olan bir bölgede yetişmiş olmasına rağmen Müslümanları Hristiyanlığa döndürmek için büyük bir gayret sarf etmiştir. Kilise tarihinin en önemli misyonerlerinden sayılan Lulle'a göre Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde en önemli şart konuşulan dili bilmektir.⁹² Bu sebeple Müslüman bir köle satın alarak Arapça öğrenmiştir. Raymond Lulle'un en büyük amacı, Arapça eğitim veren bir papaz okulu açarak misyonerler yetiştirmektir. Lulle, misyonerlik faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için propaganda yapılacak insanların dilini iyi bilmenin önemini farkındaydı. Ancak, Papa ve Kral bu görüşüne itibar etmemiştir. Bunun üzerine Lulle, Avrupa'nın önemli merkezlerini dolaşarak makaleler yazmaya başlamıştır. 1291 yılında Hristiyanlık propagandası yapmak amacıyla Tunus'a gitmiş, fakat amacına ulaşmadan sınır dışı edilmiştir. 24 yıllık aradan sonra Tunus'a ikinci ziyaretinde, daha sert bir tepkiyle karşılaşmış ve halk tarafından linç edilmiştir.⁹³ Raymond Lulle'un bu ısrarlı çabaları, modern misyonerliğin Papalık tarafından örgütlenmesini sağlamıştır.⁹⁴

Katolik kilisesinin misyonerlik faaliyetlerinde, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir gerileme ve dağılma süreci gerçekleşmiştir. Bu sürecin temel nedeni, Katolik misyonerlik faaliyetlerinin liderliğini üstlenen Portekiz ve İspanya'nın bu pozisyonlarını kaybetmeye başlamalarıdır. Bununla birlikte Hollanda, Danimarka ve İngiltere gibi Protestan ülkeler Katoliklerin nüfuz sahibi olduğu bölgelere girerek kendi misyonerlik faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Katolik Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetlerinde karşılaştığı zorluklar, Cizvit Tarikatı'nın feshedilmesiyle daha da artmıştır. Cizvitlerin kabul görmeyen misyonerlik yöntemleri, politikaya müdahil olmaları, büyük servetler edinmeleri ve Kilise içinde çok düşman edinmeleri bu sonu kaçınılmaz hale getirmiştir. Nitekim Papa XIV. Clement, 1773 yılında yayımladığı “Dominus ac Redemptor” adlı belgeyle, Cizvit Tarikatı'nın tüm mal varlıklarına el koymuş ve gelecekte hiçbir papanın bu tarikatı yeniden organize etmeyeceğini ilan ederek tarikatı lağvetmiştir. Feshedildiği dönemde, tarikatın

⁹¹ Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, 38.

⁹² Gündüz, *Misyonerlik*, 63-64.

⁹³ Cilacı, *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, 7.

⁹⁴ Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, 49.

yaklaşık 11 293'ü papaz olmak üzere toplamda 22 600 üyesi bulunduğu ve dünya genelinde faaliyet gösteren yaklaşık 3000 misyonerin geri çağrıldığı belirtilmektedir.⁹⁵

William Carey'in 1793 yılında Hindistan'a gitmesi, Modern Misyon Dönemi'nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁹⁶ İngiliz Kilisesinden 18 yaşında ayrılan Carey, daha sonra Baptistlere katılmış ve Baptist Misyon Topluluğu'nun kuruluşuna büyük katkı sağlamıştır.⁹⁷ Onun çalışmaları sayesinde İngilizce konuşan misyonierler, dünya çapındaki misyonierlik faaliyetlerinde önemli bir etki yaratmıştır. Carey'in faaliyetleri sonucunda Avrupa'da birçok misyonier topluluğu faaliyete geçmiştir.⁹⁸

Misyonierlik tarihinde "Modern Dönem" olarak adlandırılan 1793 ile 1965 II. Vatikan Konsili arasındaki dönemde, yeni bakanlıklar ve cemiyetler kurulmuş, Katolik ve Protestan misyonierliğinde yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu dönemde, Katolik ve Protestan misyonierler Modern yöntemlerle Uzak Doğu, Orta Doğu, Anadolu ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik organize misyonierlik faaliyetleri de bu dönemde yoğunlaşmıştır.⁹⁹

Misyonierler bu süreçte Batılı devletlerin örtülü gücü haline gelmiştir. Emperyalist ülkelerin bu faaliyetlerden yararlanması, kendi ifadeleriyle meyveler alması, misyonierliğin Batı kültürü ve siyasi hayatında farklı açılımlar yapmasına yol açmıştır. Misyonier örgütleri, dönemin koşullarına göre yeniden düzenlenmiş ve Batılı devletlere bağlı siyasi kuruluşlar olarak yapılandırılmışlardır.¹⁰⁰ Anadolu'ya gelen misyonierler, Müslümanları Hristiyanlaştırmanın mümkün olmadığını fark ettiklerinde, dikkatlerini azınlık halklara yönelterek, bu grupların milliyetçi duygularını kullanıp onları yaşadıkları toplumdan ayırtmışlardır. Osmanlı'da yaşanan Ermeni ayaklanmalarının, bu dönemde gerçekleştirilen misyonierlik faaliyetlerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.¹⁰¹

⁹⁵Stephen Neill, *A History of Christian Missions* (London: Penguin Books, 1990) 173-175. akt. Turan, *Hristiyan Misyon Tarihi*, 42.

⁹⁶Zeki Arslantürk, "Müzakere", *Türkiye'de Misyonierlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 359.

⁹⁷Ali Rafet Özkan, *Amerikan Evanjelikleri: Baptistler* (İstanbul: IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, 2005), 129-136.

⁹⁸Arslantürk, "Müzakere", 359.

⁹⁹İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonierlik Faaliyetleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 60.

¹⁰⁰Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonierlik Faaliyetleri*, 60.

¹⁰¹Arslantürk, "Müzakere", 359.

19. yüzyılın başlarında misyoner faaliyetlerinde kısa süreli bir duraklama yaşanmış, ancak 1830 yılından itibaren, özellikle Papa XVI. Gregorius'un çabaları neticesinde bu faaliyetler yeniden canlanmıştır. Kuzey ve Batı Avrupa ile Kuzey Amerika merkezli çeşitli Protestan kiliseleriyle bağlantılı misyonerlik örgütleri, 19. yüzyıldan itibaren Ortadoğu, Uzakdoğu ve Asya'da gerçekleştirdikleri faaliyetlerle belirgin bir şekilde öne çıkmaya başlamıştır. Hristiyan misyonerleri, yalnızca dini öğretileri yaymakla kalmayıp aynı zamanda eğitim ve sağlık hizmetleri sunan görevliler ve sosyal hizmet uzmanları olarak da misyon bölgelerinde faaliyet göstermişlerdir. Hristiyan propagandası yapmak amacıyla dünyanın çeşitli yerlerinde bu görevi üstlenecek kişilerin yetiştirileceği yeni okullar açılmış ve bu okullarda adaylara genel misyonerlik kültürünün yanı sıra gidecekleri ülkelerin özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁰²

19. yüzyılın bir diğer önemli misyonerlik çabası ise Protestan misyon faaliyetleri kapsamında oluşturulan Kutsal Kitap Topluluklarıdır. Bu topluluklar, Hristiyan Kutsal Kitaplarını ve Hristiyanlıkla ilgili diğer dini kitapları dünya dillerine çevirip çoğaltarak dağıtımını sağlamışlardır. Bu faaliyetlerin Hristiyan misyonerlik çabalarına olumlu katkıda bulunduğu kabul edilmiştir.¹⁰³

19. yüzyıl ve sonrasındaki dönemde misyoner teşkilatları, özellikle Orta Doğu, Afrika ve Asya'nın geri kalmış bölgelerinde misyonerlik faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu süreçte misyonerler doğrudan halka vaaz vermekle yetinmemiş, aynı zamanda misyoner-doktorlar ve misyoner-öğretmenler gibi çeşitli alanlarda uzmanlaşmış bireyleri de görevlendirmişlerdir. Bu misyonerler faaliyet yürüttükleri ülkelerde eğitim, sağlık, tarım ve sanayi gibi sektörlerde kurumsal yapılar oluşturarak her alanda etkili olma çabasına girişmişlerdir. Kurulan eğitim, sağlık, yayınevi, yetimhane kurumları ve basın kuruluşları ile tarımsal ve endüstriyel işletmeler, Hristiyanlık öğretisinin yayılmasına hizmet etmişlerdir. Bu kurumlar aracılığıyla misyonerler, toplumsal ve ekonomik hayatta geniş çaplı bir nüfuz kazanmıştır. Ayrıca bu durum Hristiyanlığın yerel halklar arasında kabulünü kolaylaştırmıştır. Bu strateji, misyonerlik faaliyetlerinin etkinliğini artırmış ve Hristiyanlık inancının yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁴

¹⁰² Gündüz, "Misyonerlik", 30/196.

¹⁰³ Turan, *Hristiyan Misyon Tarihi*, 52.

¹⁰⁴ Gündüz, *Misyonerlik*, 58-59.

II. Vatikan Konsili'nde dinler arası diyalogun ele alınması ve bu doğrultuda yayınlanan genelgeler, Kilise'nin misyon anlayışına modern yorumların eklenmesine olanak tanımıştır. Bu gelişme, “Sosyal, Siyasal, Kültürel ve Diyalog” gibi yeni alanların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Papa VI. Paul'un işaret ettiği üzere, Hristiyan olmayan topluluklara İncil'in ulaştırılması ve diğer din mensuplarıyla diyalog kurulması, II. Vatikan Konsili'nin kararları arasında yer almıştır. Konsilin Kiliseye dair üçüncü bölümünde “Kilise ve Hristiyan Olmayanlar” başlığı altında misyon ve misyonerlik ile ilgili ifadeler yer almıştır. “Kilisenin Misyonerlik Karakteri” başlığı altında ise, Tanrı'nın Oğul'unu göndermesi gibi, Mesih İsa'nın Havarilerini göndermesine atıf yapılmış ve Kilise'nin, Hristiyan cemaatleri tam olarak kuruluncaya ve bu cemaatler İncil'i yayma görevini yerine getirinceye kadar misyonerlerini göndermeye devam edeceği vurgulanmıştır.¹⁰⁵

Konsil sonrası yayımlanan tüm dokümanlarda, “insani kurtuluş” (human liberation) kavramının sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bunun temel nedeni, Kilise'nin geleneksel kurtuluş anlayışını konsil sonrası daha farklı bir perspektifle yorumlamaya başlamasıdır. Bu yeni yaklaşım çerçevesinde, Kilise artık dünyevi kurtuluş ile uhrevi kurtuluşu bir bütün olarak ele almaktadır. Kilise, bireylerin dünyevi kurtuluşlarını, uhrevi kurtuluşları için bir ön koşul olarak görmektedir. Başka bir deyişle, insanlar önce bu dünyada içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtarılır ve İncil'in mesajıyla tanıştırlarsa, uhrevi kurtuluşları mümkün olabilecektir. Bu nedenle, Kilise'nin günümüzdeki misyonu insanların dini, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi olmak üzere her türlü sorunuyla ilgilenmek ve bu konularda yapılacak tüm faaliyetleri İncil'in mesajı ile ilişkilendirmek olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁶

20. ve 21. yüzyıl çok sayıda misyon konferansının düzenlendiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde organize edilen misyon konferansları içerisinde öne çıkanları tarih sırasına göre şu şekilde sıralamak mümkündür: Edinburgh (1910), Kudüs (1928), Tambaram (1938), Whitby (1947), Willington (1952), Gana (1958), Yeni Delhi (1961), Mexico City (1963), Wheaton (1966), Uppsala (1968), Bangkok (1973), Lozan I (1974), Nairobi (1975), Melbourne (1980), Vancouver (1983), Lozan II (1989), San Antonio (1989), Edinburgh II (2010),¹⁰⁷ Amazon (2019), Sinodalite (2021).

¹⁰⁵ Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, 35.

¹⁰⁶ Ali İsmail Güngör, *Tanrı'nın Şövalyeleri Cizvitler* (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004), 221.

¹⁰⁷ Turan, *Hristiyan Misyon Tarihi*, 52.

20. ve 21. yüzyıllarda düzenlenen ve misyon ile misyonerlik konularını içeren bu konferanslar, Hristiyan misyonerlik hareketinin gelişimi ve çeşitli bölgelerdeki faaliyetleri hakkında kapsamlı tartışmalar ve değerlendirmeler sunmaktadır. Bu konferanslar, misyonerlik stratejilerinin belirlenmesi, dinler arası diyalogun güçlendirilmesi, sosyal adalet ve insan hakları gibi konular üzerine odaklanmaktadır. Misyonerlik konferansları, Hristiyan misyonerlik hareketinin stratejik, teolojik ve sosyal boyutlarını ele alarak, dünya genelinde Hristiyanlık ve diğer dinler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi çabasında olmuştur. Bu konferanslar, misyonerlik çalışmalarının daha etkili ve uyumlu bir şekilde yürütülmesi için önemli platformlar olarak öne çıkmaktadır.

1.4. Misyonerliğin Amaçları ve Hedefleri

Tarih boyunca insanların sahip oldukları inanç, fikir ve mezhepleri yaymak amacıyla çeşitli savaşlar yaptıkları bilinmektedir. Bu çatışmaların büyük bir kısmının meydana geldiği Hristiyan alemi, kendi inanç ve hedefleri doğrultusunda hem diğer dinlerin mensuplarıyla hem de farklı Hristiyan mezhepleriyle çatışma içine girmekten çekinmemiştir. Hristiyanlar, misyonerlik faaliyetlerini Yeni Ahit'in kendilerine yüklediği ilahi bir görev olarak kabul etmektedir. Onlara göre, Hristiyan olmayan bireyleri Hristiyanlığa kazandırmak, cennete ulaşmanın ve iyi bir Hristiyan olmanın temel gerekliliklerinden biridir. Bu görev, İsa Mesih'in "Gidin, bütün milletleri Hristiyan yapın" emriyle desteklenmektedir. Bu doğrultuda Misyonerlerin öncelikli hedefi, İncillerin anlatılması ve Hristiyan olmayanların Hristiyan yapılmasıdır. Bu faaliyetler sırasında ilk aşama halktan bazı kişileri Hristiyan yapmak, ikinci aşama kiliseler kurmak ve son aşama ise o toplumdan ruhbanlar oluşturmaktır. Hristiyanlığın bir ülkede kalıcı bir şekilde varlık gösterebilmesi için, o ülkenin kültürüyle bütünleşmesi ve yerel halktan sürekliliği sağlayacak cemaatler oluşturulması gerekmektedir. Bu süreçte Batı medeniyetin imkanları devreye sokularak, o ülkenin aydınlarından, yazarlarından ve siyasetçilerinden destek bulmak önemlidir.¹⁰⁸

Misyonerliğin asli gayesi, tüm insanları ve ülkeleri Hristiyan inancına döndürmektir. Nitekim Hristiyanlar, diğer din mensuplarını iman yoksunu ve kâfir olarak görmektedir. Misyonerlik bilimi olarak bilinen misyoloji, kiliseler ile çeşitli dini grupların ve kuruluşların yönetimindeki üniversitelerde Hristiyan teolojisinin bir dalı olarak okutulmaktadır. Ayrıca Batı medeniyetlerinde din eğitimi alanında faaliyet gösteren müesseseler, misyonerlik ve

¹⁰⁸ Abdurrahman Küçük, "Müzakere", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 43-44.

yöntemleri hususunda güncel çalışmalar gerçekleştirmektedir. Misyoner teşkilatları, birçok farklı hedefi kapsayan geniş bir vizyona sahiptir. Siyasi, ekonomik, sosyal, idari ve hatta devrim hazırlığına kadar uzanan çok yönlü amaçları ve idealleri bulunmaktadır. Bu amaçlar, hedef ülkelerin şartlarına, kendi imkanlarına ve sahip oldukları güce göre belirlenmektedir. Misyonerlik çalışmalarında hedeflere hızlı bir şekilde ulaşmak büyük önem taşır. Bu doğrultuda coğrafi koşullar, mevcut durum ve kültürel değerler göz önünde bulundurularak özel yöntemler geliştirilmiştir. Dini hedeflere ulaşmak adına her türlü gayretin gösterilmesi esastır.¹⁰⁹

Misyonerliğin tarihsel sürecine bakıldığında, başlangıçtan 20. yüzyıla kadar geçen sürede kilisenin misyonerlik faaliyetlerinde temel hedefinin putperestleri ve diğer din mensuplarını Hristiyanlaştırmak, onları ebedi azaptan kurtarmak ve kilisenin nüfuz alanını genişletmek olduğu görülmektedir. Günümüzde ise modern misyonerlik anlayışı, teolojik ve kavramsal açıdan kendini çağın gereksinimlerine adapte etme çabasıdadır. Kilise, artık misyonunu Tanrı'nın insanlığın kurtuluşuna yönelik bir faaliyeti olarak değerlendirmektedir. Kutsal Ruh, dünya genelinde insanları İncil'i kabul etmeye hazırlamakta ve misyonun kabulü için gerekli şartları oluşturmaktadır. Bu bağlamda misyonerlik, kiliselerin ve bazı misyoner grupların tekelinden çıkarak tanrısal bir işleve bürünmüştür.¹¹⁰

David J. Bosch, *Transforming Mission* adlı eserinde misyonerlik faaliyetlerinin hedeflerini; Hristiyan inancının propagandasını yapmak, Tanrı'nın Krallığı düşüncesinin alanını genişletmek, putperestleri hidayete erdirmek ve dünyanın her tarafında yeni kiliseler kurmak şeklinde sıralamaktadır.¹¹¹ Yenilikçi Evangelist hareketin kurucusu olan McGavran ise kilisenin misyonunu, "İsa Mesih'in iyi haberlerini duyurmaya adanmış bir girişim ve onun kilisesinin güvenilir üyeleri ve havarileri olmak için insanları ikna etmek" şeklinde ifade eder. Bu çerçevede evangelizmin temel amacı imansızları, İsa Mesih'in takipçisi haline getirmek ve onları Hristiyan kilisesinin aktif birer üyesi yapmaktır.¹¹²

Misyonerlik faaliyetlerinde, siyasi ve iktisadi hedefler büyük önem taşımaktadır. Bizans Kilisesi gibi Roma Katolik Kilisesi de Hristiyanlığı tüm dünyada egemen kılmak adına İsa Mesih'in "*Gidin ve yeryüzündeki her yaratığa İncili anlatın*" sözünü "*Gidin ve*

¹⁰⁹ Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, 143.

¹¹⁰ Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri". 332-333.

¹¹¹ David Jacobus Bosch, *Transforming Mission* (New York: Orbis Books, 1991), 22.

¹¹² Mahmut Aydın, "Evanjelik Hristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları", *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik*, ed. Asife Ünal (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2005), 56.

Tanrı'nın imparatorluğunu tesis edin” şeklinde yorumlamıştır. Bu yorum, Yahudilikten sonra Hristiyanlıkta da Arz-ı Mev'ud idealini ortaya çıkarmıştır.¹¹³ Bu bağlamda, Hristiyan misyonerlik faaliyetleri, tarihi süreçte yalnızca dini yayma amacı taşımamış, aynı zamanda siyasi ve ekonomik çıkarlarla iç içe geçmiş bir yapı sergilemiştir. Tarihi veriler, misyoner çalışmalarının sadece din tebliğinden ibaret olmadığını, aksine geniş çaplı emperyalist amaçlara hizmet ettiğini göstermektedir. Misyonerler, hizmet ettikleri ülke adına hedef aldıkları toplumların tarihi, coğrafi, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısını ayrıntılı bir şekilde analiz ederek, bu toplumların zayıf noktalarını kullanma yoluyla emperyalist hedeflere ulaşma çabasına girişmişlerdir.¹¹⁴ Misyonerlerin faaliyet gösterdikleri coğrafyaların bir süre sonra işgal edilmesi bu duruma en açık örnektir. Müslüman ülkelerdeki sosyal ve kültürel kargaşa, misyoner teşkilatlarının etkisiyle açıklanmaktadır. Özellikle coğrafi keşifler sonrası Misyonerlerin faaliyet gösterdiği ülkelerin Batı sömürgeciliğine maruz kaldığı tarihsel bir gerçektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında da misyonerlerin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Günümüzde ise bu tür amaçlar daha ılımlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.¹¹⁵

İslam dünyasında da misyonerlik faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal pek çok hedefi olmuştur. Bu hedefler, Hristiyan olmayan milletleri eğitim ve kültür alanlarında dejenere etmek, Müslümanların otoritesini zayıflatmak ve Hristiyan azınlıklara avantaj sağlamak şeklinde ana hatlarıyla ifade edilebilir. Batılı sömürgeci devletler, misyonerlerine sürekli olarak büyük destekler vermişlerdir. Buna karşılık misyonerlerde hizmet ettikleri devletlerin siyasi ve ekonomik gücünü artırmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu uğurda kendi ülkeleri adına casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır.¹¹⁶ Dolayısıyla misyonerler ile onları destekleyen devletlerin resmi kurumları arasında her zaman güçlü bir bağ olmuştur. Hatta bazı durumlarda, devletler büyükelçilerini, elçilik görevlilerini, konsoloslarını ve konsolos yardımcılarını misyonerlerden seçmişlerdir. Bu yöntemi en sık kullanan ülkeler arasında Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri bulunmaktadır. Özellikle 17. yüzyılda, Fransa'nın konsolos olarak atadığı kişilerin çoğu Papa tarafından belirlenmiştir.¹¹⁷

¹¹³ Erol Kırşehirlioğlu, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri* (İstanbul: BedirYayınevi, 1963), 18-19.

¹¹⁴ Necmettin Tozlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999) 329-331.

¹¹⁵ Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, 154-159.

¹¹⁶ Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, *Misyonerler ve Tarihçeleri* (İstanbul: Araştırma Yayınları, 1991), 76.

¹¹⁷ Halidi - Ferruh, *Misyonerler ve Tarihçeleri*, 106-107.

Misyonerler, 1970'lerden bu yana 10 ve 40 derece enlemleri arasında yer alan ülkeleri başlıca misyon sahası olarak kabul etmişlerdir. Bu bölge, misyonerlik faaliyetleri açısından stratejik bir öneme sahiptir, çünkü burada yaşayan insanların %97'si Hristiyanlıkla henüz tanışmamış topluluklardan oluşmaktadır. Misyonerlerin hedefi, bu geniş coğrafi alanda yer alan ülkelerde İncil'i yaymak, Hristiyanlığın temel öğretilerini tanıtmak ve yerel halkları Hristiyan inancıyla buluşturmadır.¹¹⁸

20. yüzyılın son on yılında, M.S. 2000 ve Ötesi Hareketi'nin direktörü Luis Bush tarafından Hristiyan misyonerliğinin stratejik gündemine getirilen "10/40 penceresi" kavramı, misyonerlik çalışmalarının temel meselelerinden biri haline gelmiştir. İlk kez 1989 yılında Manila'da düzenlenen II. Uluslararası Lozan Dünya Evanjelizasyon Kongresi'nde kullanılan bu terim, aynı yıl Singapur'da gerçekleştirilen Dünya Evanjelizasyonu Küresel İstişare Toplantısı ile literatürde daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Manila'da gerçekleşen toplantıda konuşma yapan Bush, misyonerlik faaliyetlerinin henüz ulaşılmamış toplumlara odaklanması gerektiğini belirtmiş ve insan kaynakları ile misyon bütçelerinin 10/40 paralelleri üzerinde yoğunlaşmasının önemine dikkat çekmiştir.¹¹⁹

10/40 penceresi, dünya haritasında 10 ve 40 derece kuzey enlemleri arasında kalan ve dikdörtgen şeklinde bir alanı ifade etmektedir. Bu bölgede yaşayan insanların büyük çoğunluğu, misyon stratejistleri tarafından "ulaşılmamış topluluklar" olarak tanımlanmaktadır. Bush'a göre, Hristiyanlar Kutsal Kitap'a sadık kalmalı, İsa Mesih'in emirlerine uymalı ve her şehirde kiliseler inşa etme kararlılığı göstermelidir. Bu bağlamda, 10/40 penceresi misyonerlik çalışmalarının merkezinde yer almalıdır.¹²⁰

The Sentinel Group'un (Hristiyan araştırma ve bilgi ajansı) kurucusu ve M.S. 2000 ve Ötesi Hareketi'nin aktif üyesi olan George Otis Jr., "Tarih boyunca hiçbir coğrafi koridor, bu bölgedeki kadar manevi bir karanlık içinde olmamıştır. Bu bölgenin Hristiyan ışıyla aydınlatılması zorunludur" şeklindeki sözleriyle 10/40 penceresinin önemini vurgulamıştır. Otis'in bu sözleri, Hristiyanlar tarafından bu bölgenin neden misyonerlik faaliyetlerinin ana hedefi olması gerektiğini de ortaya koymaktadır.¹²¹ Bu bağlamda, misyonerlik faaliyetlerinin ana hedefi olarak Müslümanlar, Hindular ve Budistler gibi Hristiyan olmayan insanların

¹¹⁸ Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, 143.

¹¹⁹ Süleyman Turan, "10/40 ve 35/45 Pencereleri Bağlamında Küresel Misyon Coğrafyası ve Türkiye", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri*, ed. Yunus emre Tekinsoy - Murat Hanince (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018) 415-417

¹²⁰ Turan, "10/40 ve 35/45 Pencereleri Bağlamında Küresel Misyon Coğrafyası ve Türkiye", 415-417.

¹²¹ George Otis, *Strongholds of the 10/40 Window* (Seattle: Ywam Publishing, 1995), 10.

yoğun olduğu ve dünya genelinde Hristiyan olmayan nüfusun büyük bir kısmının yaşadığı 10/40 coğrafi bölgesinin seçildiğini görülmektedir. Yine George Otis'in ifadesiyle, bu bölge "misyonierlerin başlıca savaş alanı" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, 10/40 penceresinin merkezinin Müslümanların hâkimiyetinde bulunması, Hristiyan misyonierleri yeni stratejiler geliştirmeye zorlamıştır. Bu çerçevede, Türkçe konuşan 150 milyondan fazla Müslümanın yaşadığı 35/45 paralelleri arasındaki bölgeye, "Müslüman dünyasına açılan kapı" olarak özel bir önem atfedildiği de bilinmektedir.¹²²

1.5. Misyonierlikte Yöntem ve Metot

Misyonierler, Hristiyanlığı tüm insanlığa yayma gayesiyle tarih boyunca çeşitli yöntemler geliştirmiş ve bu süreçte gerek duydukça stratejilerini yenilemişlerdir. Bu yöntemler ve stratejiler, yüksek düzey misyon kurulları tarafından gerçekleştirilen toplantılar, konferanslar, sinodlar ve konsiller aracılığıyla belirlenmiştir. Misyonierler, görevlendirildikleri bölgelere gitmeden önce kapsamlı bir araştırma süreci geçirerek, çalışacakları şehirleri ve burada yaşayan halkı tanımak amacıyla bu toplumların kültürel, ekonomik ve siyasi yapısını derinlemesine incelemektedir. Misyonierlerin faaliyet gösterdikleri bölgelerde sosyal, siyasal ve ekonomik koşulların elverişli olması, çalışmaların başarısı açısından kritik bir öneme sahiptir. Örneğin, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD ve müttefiklerinin Orta Doğu'ya yönelik askeri operasyonları, misyonierler için yeni çalışma alanları ve faaliyet imkanları doğurmuştur.¹²³

Misyonierlerin başlıca faaliyet alanları arasında okullar, kolejler, yabancı dil kursları, hastaneler, dispanserler, yayınevleri ve Kızılhaç vb. yardım kuruluşları bulunmaktadır. Bu kurumlar aracılığıyla misyonierler, eğitim ve sağlık hizmetleri sunarak yerel halkla yakın ilişkiler geliştirmeyi başarmışlardır. Özellikle sağlık ve eğitim alanlarında sağladıkları hizmetler, misyonierlerin toplumda kabul görmelerini kolaylaştırmış ve Hristiyanlık mesajını daha geniş kitlelere iletmelerine zemin hazırlamıştır. Misyonierler, mesleki kimliklerini bir perde olarak kullanmış ve ihtiyaç sahiplerine ulaşip onlara mesajı aktarmayı hedeflemişlerdir.¹²⁴

¹²² Turan, "10/40 ve 35/45 Pencerelele Bağlamında Küresel Misyon Coğrafyası ve Türkiye", 430.

¹²³ Gündüz, *Misyonierlik*, 106.

¹²⁴ Mustafa Halidi vd., *Tarihte ve Günümüzde Misyonierlik*, Çev. Nurer Uğurlu (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006), 126-127.

Misyonerlik faaliyetlerinde öne çıkan başlıca yöntem kültüre uyarlamadır. Bu yöntem Hristiyan doktrinini yerel geleneklere adapte etmeyi amaçlamaktadır. Misyonerler Kültüre uyarlama yöntemini kullanarak, Hristiyan mesajını hedef toplumun kültürel ve sosyal bağlamına uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Bu yöntemle, Hristiyan olmayan bir toplumda Hristiyanlığı kabul eden bir kişi, kendi kültüründen ödün vermek zorunda kalmadan inancını sürdürebilir hale gelmektedir. Bununla birlikte Misyonerler, Müslümanlara yönelik faaliyetlerinde Allah, resul, vahiy veya ayet gibi terimleri kullanarak dini doktrinlerini yerel dini kavramlara entegre etmektedir. Bu yaklaşım, misyonerlerin dikkat çekmeden yerel halkla daha etkili bir iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki kültüre uyarlama yöntemi bazı misyoner kesimler tarafından eleştirilmektedir. Bu kişiler Hristiyanlık öğretilerinde yozlaşmaya yol açabileceği düşüncesiyle kültüre uyarlama yöntemine karşı çıkmaktadır.¹²⁵

Son yüzyılda özellikle İslam coğrafyasında faaliyet gösteren misyonerler, tasavvuf ve mistisizmi bir araç olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda, İslam ülkelerinde mutasavvıf kişileri ziyaret ederek ve yerel kıyafetlere uyum sağlayarak Müslümanlar tarafından kabul görmeyi başarmışlardır. Bu stratejiyle Misyonerler, faaliyetlerini sürdürürken dikkatli ve özenli davranarak, bulundukları toplumun sosyal ve kültürel dinamiklerine uygun hareket etmişlerdir.¹²⁶

Hristiyan çevrelerin gerek geçmişte gerekse günümüzde diyalogu, İncil mesajını başkalarına iletmede etkili bir misyon aracı olarak gördüğü bilinmektedir. Misyonerler diyalogun temel amacının muhatabı, Hristiyanlığı benimsemeye ikna etmek olduğunu savunmaktadır. Bu doğrultuda etkili bir diyalog Hristiyan olmayan kişilerin, İsa Mesih'e iman etmeye davet edilmesi şeklinde gerçekleşmelidir. Diyalog tartışmayı değil kurtuluşu hedeflemeli ve samimi, arkadaşça ilişkiler kurarak sempati dolu bir etkileşim ortamı oluşturulmalıdır.¹²⁷

Misyonerler, faaliyetlerinde basın-yayın, eğitim ve sağlık alanlarını etkin bir şekilde kullanmışlardır. Kilise, okul ve hastane gibi kurumlar, misyonerlerin temel araçları arasında yer almaktadır. Ayrıca matbuat ve yayın faaliyetleri, Kutsal Kitap'ı tanıtır kursları, medya evangelizmi, internet kullanımı, sinema ve film sektörü, gezi ve eğlence programları gibi

¹²⁵ Gündüz, *Misyonerlik*, 92-98.

¹²⁶ Cilacı, *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, 38.

¹²⁷ Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri". 344-345.

iletişim araçları da aktif bir şekilde kullanılmaktadır.¹²⁸ Eğitim kurumları, misyonerlik çalışmalarının odak noktalarından biri olmuş ve bu okullarda insanları anlama, etkileme ve değiştirme hedeflenmiştir.¹²⁹ Sağlık hizmetleri de misyonerlik çalışmalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hastaneler, dispanserler ve sağlık merkezleri aracılığıyla sunulan hizmetler, misyonerlerin yerel halkla güven ilişkisi kurmasına katkı sağlamıştır.¹³⁰

Misyon bölgelerinde yerel kiliselerin kurulması, stratejik açıdan kritik bir öneme sahiptir. Cemaatin genişlemesiyle uygun siyasal ve sosyal koşullar sağlandığında, resmi Hristiyan kurumları tesis edilmektedir. Bu kiliseler, Hristiyanlığın yayılması sürecinde büyük bir rol üstlenir ve genellikle yerel geleneklerle bütünleşerek kurumsallaşır. Kiliselerin liderliği için mümkün olduğu sürece yerel halktan Hristiyanlık savunucusu kişilerin seçilmesine zen gösterilir. Siyasal ve sosyal yapının, resmi kurumların inşasına uygun olmadığı durumlarda ise “ev kiliseleri” oluşturulmaktadır. Bu ev kiliseleri, gelecekte inşa edilecek yerel kiliselerin altyapısını teşkil eder.¹³¹

Modern misyonerlik faaliyetlerinde, Hristiyanlık mesajının yerel kültürlerle daha uyumlu bir şekilde sunulması hedeflenmiştir. Bu ervede, misyonerler yerel dilleri öğrenmiş, halkın yaşam biçimine adapte olmuş ve dini öğretileri yerel terminolojiye uygun bir şekilde aktarmaya zen göstermişlerdir. Ayrıca, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra sosyal etkinlikler ve maddi destekler aracılığıyla yerel topluluklarla yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu tür ilişkiler, Hristiyanlık mesajının daha geniş kitlelere ulaşmasında etkili bir araç olarak kullanılmıştır.¹³²

Misyonerlik faaliyetlerinde, açık ve örtülü yöntemler olmak üzere iki farklı yaklaşım kullanılmaktadır. Açık metot, misyonerin dini kimliğini aık ifade ederek topluma yaklaşımını tanımlarken; gizli, dolaylı ya da maskeli metot, inanç ve düşüncelerin örtülü yollarla aktarılmasına dayanmaktadır. Bu strateji, eğitim kurumları, sinema, sağlık hizmetleri ve yardım kuruluşları aracılığıyla uygulanmakta ve yerel kültüre nüfuz etmeyi amaçlamaktadır.¹³³

¹²⁸ Gündüz, *Misyonerlik*, 110-112

¹²⁹ Nur Bilge Criss vd., *American Turkish Encounters: Politics and Culture 1830-1989* (Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2011), 9.

¹³⁰ Oymak, *Metot ve alışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, 271-272.

¹³¹ Gündüz, *Misyonerlik*, 105-106.

¹³² Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 394-495.

¹³³ Abdurrahman Küçük, *Asrın Kızılması Türk Birliği* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2017), 276-278.

Son yıllarda internetin yaygınlaşmasıyla birlikte Hristiyan misyonerliği de yeni yöntemler ve stratejilerle dijital platformlarda önemli bir yer edinmiştir. Geleneksel dini yayınlar, izleyicilerin bu yayınları aktif olarak arayıp bulmalarına bağlıyken, internet üzerinden yapılan misyonerlik faaliyetleri daha etkin ve geniş kapsamlı hale gelmiştir. Çerez bilgileri ve hedeflenmiş reklamlar kullanılarak, dini bir konu ile ilgili arama yapan veya bu tür içeriklerle karşılaşan kişilere özel reklamlar gösterilmektedir. Bu yöntem, Hristiyanlık mesajının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlarken, kullanıcılar tarafından tesadüfi olarak algılanmakta ve ilahi bir işaret olarak yorumlanmaktadır. Misyonerliğin bu örtük yöntemi, mesajın kabul edilme olasılığını artırarak, Hristiyanlığın yayılmasında etkili bir rol oynamaktadır.¹³⁴

1.6. Misyonerlik Faaliyetlerinde Hedef Kitle

Hristiyan mezheplerinin misyonerlik faaliyetlerine ilişkin yaklaşımları, her bir mezhebin kendi teolojik ve ideolojik perspektiflerine dayanan belirgin farklılıklar arz etmektedir. Katolik Kilisesi, kendi dışındaki tüm mezhepleri kendi bünyesine katma amacı güttüğü için geniş bir misyon hedefi belirlemiştir. Bu anlayışa göre, Katolik olmayan her birey ve grup misyonerlik faaliyetlerinin potansiyel hedefi olarak görülmektedir. Ortodoks Kilisesi ise Hristiyanlığın özünü koruyan gerçek kilise olduklarına dair inançları sebebiyle, tüm Hristiyanları özlerine döndürmeyi hedeflemektedir.¹³⁵ Protestanlar, misyonerlik konusunda en aktif grubu oluşturmaktadır. Bu durum, 1860'lardan itibaren açıkça görülmüştür. Günümüzde de Protestan misyonerler, dünya genelinde yoğun faaliyetleriyle dikkat çekmektedir. Misyoner teşkilatları, faaliyet gösterecekleri bölgelerin kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklerini göz önünde bulundurarak hedef kitlelerini özenle seçmektedir.¹³⁶

Misyonerler, faaliyet gösterecekleri bölgeleri dikkate alarak hedef kitlelerini belirlemektedirler. Bu bağlamda, daha rahat iletişim kurabilecekleri ve ikna edebilecekleri grupları hedef alarak çalışmalarını yönlendirmişlerdir. İnternet sitelerinde misyoner gruplarının çocuklar, gençler, yetişkin kadınlar ve erkekler, aileler, lezbiyenler, homoseksüeller, AIDS hastaları, çeşitli meslek grupları, asker karıştırları, kriz mağdurları,

¹³⁴ Mehmet Turgut Usanmaz- Ramazan Çınar, "Dijital Gözetim, Kişiselleştirilmiş Reklamlar ve Hristiyan Misyonerlik Faaliyetleri", *Toplum Bilimleri Dergisi* 18/37 (Aralık 2024), 70-74.

¹³⁵ Ali Erbaş, "Hristiyan Misyonerliğine Genel Bir Bakış", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/7 (Haziran 2003), 5.

¹³⁶ Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, 167.

fiziksel engelliler, uyuşturucu bağımlıları, alkolikler, çevreciler ve öğrencileri hedef aldıkları belirtilmektedir.¹³⁷

Boşanmış veya parçalanmış aileler, misyonerlerin dikkatini çeken bir diğer gruptur. Bu ailelerde ekonomik sorunlar nedeniyle bir arayış ve beklenti oluşmakta, misyonerler de bu durumu fırsat bilerek yardım kuruluşları aracılığıyla bu ailelere ulaşmaktadır.¹³⁸ Misyonerlik faaliyetlerinin asıl ve nihai hedefi ise siyasi hâkimiyeti ele geçirmektir. Tarih boyunca herhangi bir bölgenin işgal edilmesiyle birlikte, sömürgeleşme sürecinde yerli halkın bayrağı, sınırları, ekonomik yapısı, ana dili, kültürü ve inançlarının işgalci güç tarafından değiştirildiği görülmüştür.¹³⁹

Arslantürk tarafından, misyonerlerin stratejik olarak hedef aldığı gruplar yerel yapı bağlamında şu şekilde kategorize edilmiştir: etnik gruplar (azınlıklar), yapay etnik gruplar (Kürtler, Lazlar, Gürcüler vb.), Aleviler, sokak çocukları, sorunlu aileler, inançsızlar (ateistler, sol ideolojiden kopanlar), sağlık, eğitim ve ekonomik açıdan muhtaç durumda olanlar.¹⁴⁰ Buna ek olarak, misyonerler üniversite öğrencilerini, çocukları, etnik Müslüman azınlıkları ve başka ülkelerden göç eden insanları da hedef kitle olarak seçmektedirler.¹⁴¹ Ayrıca mali durumu itibarıyla zor durumda olan halklar, mülteciler, sürgünler, azınlık durumundaki dinsel gruplar, Hristiyan bir kökene sahip olanlar ve savaş, iç çatışma veya kaos ortamındaki halklar da misyonerlerin hedef kitleleri arasındadır.¹⁴²

Etnik gruplar, tarih boyunca içlerinde bulundukları toplumlara karşı kışkırtılmaya daha yatkın olmuşlardır. Bu nedenle misyonerler, özellikle farklı etnik grupların yoğun olduğu bölgelerde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Türkiye’de Kürt, Çerkez, Gürcü, Laz ve Aleviler gibi dini veya etnik gruplar misyonerler için önemli hedef kitleler olmuştur. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu Bölgesi ve Lazların yoğun olduğu Karadeniz Bölgesi misyonerler için önemli hedef bölgeler olarak görülmüştür.¹⁴³

¹³⁷ Barış Kerimoğlu, *Zehirli Sarmaşık Misyonerler* (İstanbul: Ulus Yayınları, 2004), 109.

¹³⁸ Cengiz Köse, *Enel Hak’tan günümüze Misyonerlik* (İstanbul: Aydıuşu Yayınları, 2006), 73.

¹³⁹ Köse, *Enel Hak’tan günümüze Misyonerlik*, 21-22.

¹⁴⁰ Akt: Bayram Sevinç, *Hristiyan olan Türkler ve Türk Misyonerler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 333.

¹⁴¹ Cengiz Batuk - Süleyman Turan, “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik*, ed. Asife Ünal (Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2005), 315.

¹⁴² Şinasi Gündüz, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (Ağustos 2002), 14.

¹⁴³ Batuk - Turan, “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Misyonerlik Faaliyetleri”, 313.

Geçmiş dönemlerde Anadolu’da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde, hedef kitlelere yönelik çalışmalar bölgelere göre farklılık göstermiştir. Nüfus yoğunluğu dikkate alınarak, Ermeniler, Süryaniler, Nesturiler, Dürziler, Kürtler ve Aleviler üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Misyoner teşkilatlarının çeşitli nedenlerden ötürü zaman zaman kendi içlerinde faaliyet alanlarını paylaştıkları da görülmüştür. Örneğin, Doğu Anadolu ve İç Anadolu’da Protestanlar, güneyde Katolikler, Karadeniz Bölgesi ve batı bölgelerinde ise Ortodokslar ağırlıklı olarak çalışmışlardır.¹⁴⁴

Alevi-Bektaşî Türkler, misyonerlerin Anadolu’da gerçekleştirdiği faaliyetlerde odaklandığı kilit gruplardan biridir. Asya Piskoposları, 1978 yılında Kalküta’da gerçekleştirdikleri toplantıda Türk toplulukları içerisinde Alevileri Hristiyanlara en yakın grup olarak değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirme, misyonerlik faaliyetlerinin Türkiye’deki Aleviler üzerinde yoğunlaşmasına ve onlar için özel stratejiler geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁴⁵

Misyonerlerin hedef aldığı gruplardan biri de Kürtlerdir. Misyonerler, Kürtleri Türkiye Devleti’ne karşı kışkırtmak amacıyla çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. Ayrıca, Kürtlerin aslında Hristiyan kökenli olduklarını iddia eden sözde bilimsel tezlerle bu iddialarını desteklemeye çalışmışlardır. Bu amaçla Kürtçe dini kitaplar, çocuk hikayeleri, kasetler ve takvimler gibi materyaller kullanarak Kürt topluluğuna ulaşmayı hedeflemişlerdir.¹⁴⁶ Misyonerler, belirli dönemlerde Kürtler üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Farklı bölgelerde Kürtçe, bazı bölgelerde ise Zazaca İncil dağıtımını yapmaları, bu toplulukların hâlâ misyonerlerin hedef kitleleri arasında olduğunu göstermektedir. Bu durum, misyonerlerin etnik gruplar üzerindeki stratejik hedefleme politikasını sürdürdüğünü ve bu toplulukların misyonerlik faaliyetlerinin merkezinde yer aldığını açıkça ortaya koymaktadır.¹⁴⁷

Misyonerlerin ilgilendiği diğer gruplar arasında Yezidiler, Dürziler ve Nusayriler de bulunmaktadır. Bu gruplar, misyonerler tarafından içinde yaşadıkları Sünni topluma göre “İncil Mayasını” kabul etmeye daha yatkın görülmektedir.¹⁴⁸ Misyoner teşkilatlarının etnik bakımdan hedef kitleleri başlangıçta sadece Ermeni, Rum ve Süryani gibi azınlıklar iken,

¹⁴⁴ Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, 167.

¹⁴⁵ Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, 287.

¹⁴⁶ İsa İnandı, “Türk Dünyasında Misyonerlik”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Yaz 1996) 43-44.

¹⁴⁷ Günay, *Günümüz Türkiye’inde Misyonerlik Faaliyetleri*, 221-232.

¹⁴⁸ Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 102-103.

zamanla yaptıkları çalışmalar, bölgesel dinamikler ve yerel halkın tutumları göz önünde bulundurularak misyon alanı genişletilmiştir.¹⁴⁹

Misyonerler için gençlerin hedef kitle olarak belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Uzun vadeli değişim hedeflerinde gençler her zaman öncelikli grup olmuştur. Özellikle maddi desteğe ihtiyaç duyan ve çalışmayan üniversite öğrencilerine odaklanmak, misyonerlerin stratejik hedeflerine hizmet etmektedir. Maddi teşvikler ve desteklerle üniversite öğrencilerini cezbetmek, misyonerlerin sıkça kullandığı bir yöntemdir. Üniversite öğrencilerinin değişimlere daha açık olmaları, onları hedef olarak seçmenin bir diğer nedenidir. Misyoner gruplar, burslar vererek, yaz kampları düzenleyerek, dil kursları sunarak ve çeşitli etkinlikler organize ederek üniversite gençliğini etkilemekte ve Hristiyanlığı benimsemelerini teşvik etmektedirler.¹⁵⁰

Çocuklar, eğitilmesi en kolay yaş grubunu oluşturmaları ve geleceğin yetişkinleri olmaları nedeniyle misyonerler için büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple, geniş kapsamlı dönüşümler hedefleyen misyonerlik hareketleri için çocuklar öncelikli hedeflerdendir. Misyonerlerin çocukları hedef seçmelerinin bir diğer nedeni, onların henüz olgunlaşmamış ve karakterlerinin tam olarak şekillenmemiş olmasıdır. Bu durum, çocukların etkilenmesini kolaylaştırmaktadır.¹⁵¹

Misyonerler, çeşitli stratejilerle çocuklara ulaşmayı amaçlamışlardır. Bu stratejilerden bazıları eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Farklı bölgelerde kurdukları okullar sayesinde çocuklarla etkileşim içinde olmuşlardır. Eğitim kurumları, çocukların Hristiyan değerler doğrultusunda yetişmeleri ve hayatlarını bu şekilde sürdürmeleri açısından büyük önem arz etmektedir. Misyonerler, Müslüman ülkelerde kız çocuklarının okuryazarlık oranlarının düşük olmasını fırsat bilerek özellikle kız okulları açmışlardır.¹⁵² Ayrıca, çeşitli şehirlerde sokak çocuklarına yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır.¹⁵³

¹⁴⁹ Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, 172.

¹⁵⁰ Numan Malkoç, “Türkiye’de Protestan Misyonerliği”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 172.

¹⁵¹ Orhan Seyfi Yüçetürk, “Ön Asya’ya Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 323.

¹⁵² Turan, *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*, 35.

¹⁵³ Malkoç, “Türkiye’de Protestan Misyonerliği”, 181.

İşsiz bireyler, genellikle dengeli bir ruh hali içinde olmazlar. Geçimlerini sağlamak için çeşitli yollar aramaya başlarlar. Gelir elde etmek amacıyla farklı seçenekleri değerlendiren bu kişilere iş veya maddi destek vaat etmek, onlara ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Misyonerler de bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardır. İnsanların ekonomik ve psikolojik zayıflıklarını fırsat bilen misyonerler, iş imkanları sunarak veya maddi yardımlarda bulunarak onları kendi dinlerine çekmeyi hedeflemişlerdir. Bu yöntem, misyonerlerin mesajlarını yoksul kesimlere ulaştırmak için kullandıkları etkili stratejilerden biri olmuştur.

Netice itibarıyla misyoner kuruluşlar, hedef aldıkları kitleleri genellikle kendi amaçları doğrultusunda birer araç olarak kullanmışlardır. Temel gayeleri, bağlı oldukları emperyalist ülkelerin siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak ve güçlendirmektir. Hedef kitlelere sağladıkları hizmetler, genellikle bu insanları kontrol altına almak ve devlete karşı kışkırtmak için kullanılmıştır. Zorluklarla karşılaştıklarında ise, uygun bir fırsat bulduklarında dönmek üzere geri çekilmişlerdir. Bugün de bu durum değişmemiştir. Misyonerler, jeopolitik konumu ve doğal kaynakları sebebiyle Anadolu üzerindeki hedeflerinden vazgeçmemişlerdir. Geçmişte ve günümüzde ileri sürdükleri insan hakları ve özgürlük talepleri çoğunlukla birer bahaneden ibarettir. Irak'ta ve Afganistan'da özgürleştirme ve zulümden kurtarma adı altında yapılan müdahaleler, dünya kamuoyu tarafından yakından izlenmiştir. Tüm bu durumlara rağmen, misyonerlerin vaatlerine inanan ve onların etkisinde kalan kitleler hâlâ varlığını sürdürmektedir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, 172.

İKİNCİ BÖLÜM

PROTESTAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN KURUMSALLAŞMASI

2.1. Kavram Olarak Protestanlık

Protestantism ifadesi, kökeni itibarıyla Latince'den türemekte olup önceleri mahkemelerdeki karar anlarında kullanılmaktaydı. Terim, “bir şeye şahitlik etmek”, “kabul etmek” veya “açıkça beyan etmek” anlamlarına gelirdi ve halka açık bir beyanı ifade ederdi. Ancak teknik anlamda Lutherci prenslerin krala karşı gerçekleştirdikleri protestodan doğan dini yapılanmayı tanımlamak için kullanılmıştır.¹⁵⁵

Protestan terimi, ilk olarak 1529 yılında Spire’de toplanan politik bir mecliste Roma Katoliklerinden ve Ortodoks Doğu Kiliselerinden belirgin şekilde ayrılan Hristiyan kiliseleri ve toplulukları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. 1526 yılında İmparator Şarlken, Lutherci Reform’u destekleyen Alman prenslerle bir anlaşmaya varmıştır. Ancak 1529’da bu anlaşmadan vazgeçerek Roma’ya bağlı kalınması gerektiğini ilan etti. Bu karar üzerine Luther yanlısı prensler büyük bir protesto düzenleyerek şu deklarasyonu yayınladılar: “Koruyucu, günahattan kurtarıcı ve bir gün hâkimimiz olacak olan yegâne yaratıcımız Tanrı önünde protesto ediyoruz ve Tanrı’ya, Kutsal Sözü’ne, vicdanımıza ve Spire’deki son karara aykırı olarak önerilen hiçbir kararı benimsemiyoruz.”¹⁵⁶

İmparator tarafından 1526 yılında Birinci Spire Meclisi’nde (Diet) yapılan anlaşmada, her prensliğe kendi topraklarında dini belirleme yetkisi verilmişti. Bu yetkinin 2. Speyer Meclisi’nde iptal edilmesi sonucu altı prens ve 14 büyük şehir “Herkesin Tanrı huzuruna kendi adına çıkarak hesap vermesi gerektiğini” vurgulayan resmi protesto belgesini benimsedi. Bu belge yeni inançların yayılmasını engellemek isteyen yasaklara karşı bir tepkiydi ve Protestan adı, Hristiyanlığın bu yeni mezhebine inananları tanımlamak için kullanılmaya başlandı. Bu adlandırma Reformcu Hristiyanlığın çeşitli türlerini kapsadığı için yaygın olarak kullanıldı.¹⁵⁷ Yayımlanan metin yerel idarecilerin Luther ve Reform hareketinin yanında olduklarını ve imparatorun karşısında durduklarını ilan eden ilk resmi

¹⁵⁵ Henry Melvill Gwatkin, “Protestantism”, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings (Edinburgh: T. & T. Clark, 1956), 10/410-411.

¹⁵⁶ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 59.

¹⁵⁷ Tuncer Günay, *Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri* (Ankara: ATO Yayınları, 2004), 85.

belge olmuştur.¹⁵⁸

Reform hareketi kapsamında, Luther takipçilerinin yanı sıra Huldrych Zwingli ve Jean Calvin'in İsviçreli takipçileri de Protestan olarak adlandırıldılar. Almanya'da Reform yanlıları "Evanjelik", Fransa'da ise "Huguenot" olarak bilindiler. İsviçreli Reformcular ile Hollanda, İngiltere ve İskoçya'da onları izleyenler ise "Reform Kilisesi" ismini tercih ettiler.¹⁵⁹ "Protestanlar" ismi onlara kendi destekçileri tarafından değil Roma Kilisesi taraftarları tarafından vermiştir.¹⁶⁰

"Protestan" terimi erken dönemlerden itibaren çeşitli bağlamlarda kullanılmasına rağmen "Protestanlık" ifadesi, Martin Luther'in 16. yüzyılda başlattığı reform hareketleri sonrasında ortaya çıkan yeni dini oluşumları ve bu doğrultudaki düşünce akımlarını tanımlamak amacıyla 1620'li yıllarda yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Katolik Kilisesi'ne karşı bir dizi teolojik ve yapısal değişiklik talebi içeren girişimler, yeni mezheplerin ve dini grupların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Böylece Protestanlık terimi, bu yeni dini kimlikleri ve onların inanç sistemlerini kapsayan şemsiye bir kavram olarak literatüre girmiştir.¹⁶¹

Protestanlık terimi, kökeni itibarıyla olumlu bir anlam barındırmaktadır. 16. yüzyılda "protesto etmek" terimi günümüzdeki anlamıyla çatışma ve reddetmeyi ifade etmiyordu. Spire Deklarasyonu'nda kullanılan bu terim "kanıtlamak, açıklamak, kamu önünde ispat etmek" anlamlarına gelmekteydi. Hatta "imanını protesto etmek" ifadesi, "imanını beyan etmek" anlamında kullanılıyordu. Prenslerin imparatorluk kararına yönelik itirazları, on altıncı yüzyılda kelimenin olumlu anlamını yansıtan bir protesto niteliğindeydi. Ancak, günümüzde bu kelime genellikle olumsuz bir çağrışım yapmaktadır.¹⁶²

Bazı uzmanlar, "Protestanlık" yerine "Protestanlıklar" teriminin kullanılmasının daha doğru olduğunu savunmaktadır, çünkü reform yanlıları tarih boyunca otuzdan fazla farklı grup oluşturmuştur. Bu gruplar, Protestan kimliklerini muhafaza etmekle birlikte Anglikanizm, Evanjelizm, Pietizm, Lüteryanizm, Baptistizm, Kalvanizm, Pentekostalizm ve Unitaryanizm gibi farklı adlarla anılmayı tercih etmişlerdir. Her bir Protestan grup kendine özgü teolojik yaklaşımlar, ibadet biçimleri ve organizasyon yapıları ile bağımsız kiliseler

¹⁵⁸ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 60.

¹⁵⁹ Günay, *Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri*, 85-86.

¹⁶⁰ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 60.

¹⁶¹ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 60-62.

¹⁶² Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 60.

olarak faaliyet göstermektedir. Bazı görüşler, bu farklılıkların abartılmaması gerektiğini ve gruplar arasında temel bir uyum sağlanabileceğini öne sürse de, “Protestanlıklar” teriminin kullanımının daha uygun olduğu fikri güncelliğini korumaktadır.¹⁶³

2.2. Protestan Reformunun Temelleri

Doğu ve Batı Kilisesi’nin “Ortodoks ve Katolik” olarak ayrılmasından sonra, Papalık hem nüfuzunu genişletmeye çalışmış hem de inanç dayatmalarına karşı gelen tepkilerle mücadele etmiştir. Bu dönemde Katolik Kilisesi, belirlediği inanç esaslarına uymayan kişileri aforoz etmiş ve bilimsel alanlarda ileri sürülen yeni fikirleri dinsizlik olarak tanımlamıştır. Katolik öğretiyeye uygun olmayan her türlü düşünce ve inancı yasaklayan kilise, tespit ettiği suçluları cezalandırmak amacıyla Engizisyon mahkemeleri kurmuştur.¹⁶⁴

Haçlı seferleri¹⁶⁵ ve İstanbul’un fethi gibi olaylar, Hristiyanların İslam ile etkileşime geçmesini sağlamış ve bu durum İslam’ın bilime ve bilim insanlarına verdiği önemi görmelerine neden olmuştur. Coğrafi keşifler ve tercüme faaliyetleri de bu süreçte Rönesans’ı tetiklemiştir. Rönesans’tan sonra, Hristiyanlar arasında dini reform düşüncesi yayılmıştır.¹⁶⁶ Reform olarak adlandırılan bu hareket dünya çapında bir etkiye sahip olmuştur.¹⁶⁷ Orta çağ Avrupa’sında gerçekleşen bu küresel hareketin temelleri siyasi, dini ve toplumsal olarak üç başlıkta incelenebilir.

2.2.1. Siyasi Etkenler

Papa’nın kendisini “Kilise Devleti”nin mutlak sahibi olarak tanıması ve bu otoritesini devlet işlerine müdahale etmek için kullanması, Papalık ile krallar arasındaki ilişkilerin ciddi şekilde bozulmasına neden olmuştur. Bu gerilim, kilisenin iç yapısında da yozlaşmaya yol açmış, papazların tutarsız davranışlar sergilemesine ve yüksek rütbeli rahiplerin sorumluluk bilincini yitirerek kişisel çıkarlarının peşine düşmesine neden olmuştur.¹⁶⁸

14. yüzyılda Avrupa siyasi açıdan çalkantılı bir dönem geçirmekteydi. Merkezi krallıklar zayıflarken yerel krallıklar güç kazanmaya başlamıştı. Papalığın artan nüfuzu,

¹⁶³ Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 62.

¹⁶⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000), 319.

¹⁶⁵ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 441.

¹⁶⁶ Eroğlu, “Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”, 319.

¹⁶⁷ Martin Emil Marty, “Protestantism”, *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (U.S.A: Thomson Gale, 2005) 11/7446.

¹⁶⁸ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 440.

yerel krallıklar tarafından da hoş karşılanmamış ve bu durum, Papa'ya karşı isyanların çıkmasına yol açmıştır.¹⁶⁹

Fransa Kralı IV. Philip tarafından 1303 yılında, Papalığa karşı tarihin ilk büyük siyasi isyanı başlatılmıştır. Bu dönemde Papalık ile yaşanan ciddi anlaşmazlıklar ve karşılıklı açıklamalar sonucunda, Fransa'da kiliseye ait mallara el konulmuş ve Papalığın merkezi Güney Fransa'daki Avignon'a taşınmıştır. Bu süreçte meydana gelen "Büyük Bölünme" (Schisma) ve artan mali harcamalar, Papalığın halk üzerindeki otoritesini önemli ölçüde zayıflatmıştır.¹⁷⁰ 1337-1453 yılları arasındaki Yüzyıl Savaşları, Avrupa'da sürekli bir gerginlik ve düzensizlik ortamı yaratmıştır. Ayrıca, ağır vergiler nedeniyle köylü ayaklanmaları da sıkça yaşanmıştır. Kiliselerin halktan haksız kazanç sağlaması reform hareketlerini tetiklemiş ve reformcuların harekete geçmesine neden olmuştur.¹⁷¹

Reform öncesi süreçte Almanya'da bulunan özerk yapıdaki prenslikler arasındaki mücadeleler artmıştır. Roma-Germen İmparatorluğu'nun birleştirici etkisi bu dönemde sembolik hale gelmiş milli kimlikler güç kazanmıştır. Almanya'daki koşullar reform sürecinin tarihi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Alman şehirlerinin siyasi özerkliği, piskoposların siyasi bir güç olarak ortaya çıkması ve Alman halkı arasında bağımsız bir Alman Kilisesi kurma düşüncesinin filizlenmesi reformun Almanya'da başlaması için elverişli bir ortam yaratmıştır.¹⁷²

2.2.2. Dini Etkenler

Roma Kilisesi'ne karşı yöneltilen eleştiriler, Kilisesi'nin itibarını önemli ölçüde zedelemiştir. Papaların şahsi arzuları ve dini kötüye kullanmaları kilise kurumunun güvenilirliğini azaltmıştır. Papanın dünyevi bir krallık peşinde olduğu izlenimi Hristiyan halkın gözünde onları olumsuz bir konuma getirmiştir. Özellikle ruhban sınıfının kumar, eğlence ve fuhuş gibi uygunsuz davranışlarda bulunması nedeniyle kiliseye nadiren uğradıkları iddiaları yaygındır. Bu dönemde rahiplerin büyük çoğunluğunun Latince bilmediği ve dua niyetine anlamsızca mırıldandıkları ileri sürülmektedir. Papaya ve ruhban sınıfına duyulan güvensizlik bazı Hristiyan bölgelerinde Kutsal Kitap odaklı reform

¹⁶⁹ Kaan H. Ökten, *Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003), 59.

¹⁷⁰ Ronald Finucane, "Huzursuzluk Dönemi", çev. Sibel Sel - Levent Kınran, *Hristiyanlık Tarihi*, ed. Tim Dowley - Pat Alexander (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004), 332-337.

¹⁷¹ Ökten, *Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş*, 59, 81-82.

¹⁷² Kirsten Birkett, *Reform'un Özü*, çev. Onur Yöş (İstanbul: Bütün Dünya kitaplığı, 2003) 35-36.

çabalarına yol açmıştır.¹⁷³

Reform öncesi Avrupa’da, Katolik Kilisesi’nin doktrinlerine ve uygulamalarına yönelik çeşitli eleştirel hareketler ve gruplar ortaya çıkmıştır. Bu muhalif hareketler, Papalık tarafından Engizisyon mahkemeleri aracılığıyla sert bir şekilde cezalandırılmıştır. 14. ve 15. yüzyıllarda kiliseye yönelik eleştiriler devam etmiştir. Oxford Üniversitesi’nin tanınmış reformcu akademisyenlerinden John Wyclif, Katolik kilisesini ve din adamlarını eleştirerek her Hristiyan’ın Kutsal Kitap’ı kendi dilinde okuması gerektiğini savunmuş ve İngilizce İncil çevirisini yazmaya başlamıştır. Wyclif’in düşüncelerini destekleyenler “Lollardlar” olarak adlandırılmıştır. Lollardlar, Kutsal Kitap’ın anadilde okunmasını ve rahiplerin temel görevinin vaaz vermek olduğunu savunmuşlardır.¹⁷⁴

John Hus (1372–1415), Wyclif’in düşüncelerinden etkilenerek Kutsal Yazı’nın önemini vurgulamış ve ayinlerde vaazların daha fazla ön plana çıkmasını desteklemiştir. Din adamlarının hatalarını eleştiren Hus, batıl inançlara ve kutsal yerlerin ziyaret edilmesine karşı çıkmış, dini törenciliği, ruhban sınıfının hiyerarşik yapısını ve papanın mutlak otoritesini sorgulamıştır. Bu radikal görüşleri nedeniyle yakılarak idam edilmiştir. İtalyan reformcu Girolamo Savonarola da (1452–1498) Papa’ya ve papalığa karşı çıkmış, reformist düşünceleri yüzünden yargılanarak idam edilmiştir. Kuzey Avrupa’da Gerard Groote’nin (1340–1384) öncülüğünde “Devotio Moderna” hareketi gelişmiştir. Din adamlarına yönelik eleştirileriyle dikkat çekmiş olan Groote, bu hareketin bir parçası olarak Hollanda’da “Ortak Yaşam Kardeşleri” adlı bir topluluk kurmuştur. Alman Dominiken mistiği Meister Eckhart (1260–1327) ve öğrencisi Johann Tauler (1300–1361), Protestan Reformu öncesinde Almanya’da önemli etkiler yaratmışlardır. Hollanda Deventer’deki “Ortak Yaşam Kardeşleri”nin üyelerinden Wessel Gansfort da (1419–1489) Kilise’nin hatalarını eleştirerek endüljanslara tepki göstermiştir. Bahsedilen bu reformcular, dini otoriteye karşı eleştirel duruşları ve yenilikçi fikirleriyle Ortaçağ’dan Reform’a uzanan dönemde toplumsal ve dini yapının dönüşümüne önemli katkılar sağlamışlardır.¹⁷⁵

Aynı dönemde hızla çoğalan ayin ve dua odaları rahipler için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Bu durum çeşitli kesimlerde huzursuzluk yaratmıştır. Yine bu süreçte, Papalığın otoritesini sorgulayan ve eleştiren tarikatlar da ortaya çıkmıştır. Özellikle

¹⁷³ Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 19-20.

¹⁷⁴ Tim Dowley, *Hristiyanlık Tarihi*, 346.

¹⁷⁵ Mc Nair, “Yenilik Tohumları”, 361–366.

Fransiskan Tarikatı mensupları, yaptıkları eleştiriler nedeniyle 16. yüzyıla kadar baskı ve zulme maruz kalmışlardır.¹⁷⁶ Reform öncesi dönemde Katolik Kilisesi'nin öğretilerini reddeden Katharlar ve Waldo'lar gibi gruplar da kilise tarafından sapkın ilan edilmiştir.¹⁷⁷

Sonuç itibarıyla, bu dönemde din adamlarının hataları kınanmış, batıl inançlara ve dini açıdan aşırı törensel uygulamalara karşı çıkmıştır. Ruhban sınıfının hiyerarşisine, din adamlarının para toplama faaliyetlerine ve Papa'nın mutlak otoritesine karşı çıkanlar ya idam edilmiş ya da yakılarak cezalandırılmıştır. 14. yüzyılın ortalarında Hollanda'da adından söz ettiren "Ortak Yaşam Kardeşleri" adlı topluluk, gelecekte Reform hareketini başlatacak olan Martin Luther'in zihinsel gelişimi açısından önemli bir rol oynamıştır.¹⁷⁸

2.2.3. Toplumsal Etkiler

Martin Luther öncesi reformcular, batının Ortaçağ'a ait geleneklerini ve Katolik Kilisesi'ne yönelik eleştirilerini dile getirirken, aynı zamanda Rönesans ve hümanist düşüncenin etkilerini de taşıyorlardı. Reform çağına giden süreçte okyanuslar aşılmakta ve yeni kıtalar keşfedilmekteydi. Bu keşifler yeni düşünce, gelenek ve yaşam tarzlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca, Avrupa'nın güneydoğusunda İslam'ın yükselişi de Hristiyanlığı tehdit eden önemli bir faktör olmuştu. Johann Gutenberg'in 1450'lerde icat ettiği matbaa, iletişim yöntemlerinde radikal değişimlere neden olmuş ve bilginin daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır.¹⁷⁹

Almanya'da büyük aile ticaret şirketlerinin kurulması ve Avrupa'da kapitalist ekonominin bağımsız kurallarını oluşturması toplumsal yapıyı köklü bir şekilde değiştirmiştir.¹⁸⁰ 14. yüzyılın başında Avrupa'da yaşanan kıtlık, 1347'den itibaren etkisini gösteren Kara Veba salgını ve ticaretin önem kazanması toplumu derinden etkilemiş ve toplumsal yapının dönüşümünde belirleyici olmuştur. 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren bu salgınlar, ölüm ve araf temalarının toplumsal hayatta öne çıkmasına neden olmuştur. Artan ölüm korkusu mistik düşüncenin yayılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸¹

14. yüzyılın ortalarından itibaren Kara Veba salgınıyla birlikte Avrupa'da tarımsal

¹⁷⁶ Finucane, "Huzursuzluk Dönemi", 345-350.

¹⁷⁷ Mustafa Numan Malkoç, *Türkiye'de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri* (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2011), 3-4.

¹⁷⁸ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 33.

¹⁷⁹ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, 20.

¹⁸⁰ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, 20.

¹⁸¹ Ökten, *Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş*, 78-80.

üretimde meydana gelen gerileme özellikle soylular ve kilise üzerinde ciddi sınıfsal etkiler yaratmıştır. Bu durum, söz konusu kesimlerin ekonomik güçlerini ve toplumsal konumlarını zayıflatmıştır. Kara Veba salgınlarının ardından nüfusun yeniden artışı ekonomik ve kültürel alanlarda önemli gelişmelerin önünü açmıştır. Nüfus artışı ticaret, teknoloji, eğitim ve sanat alanlarında belirgin bir canlanmaya yol açmış şehirlerde yaşam standartlarının yükselmesine katkıda bulunmuştur. Ticaretin ön plana çıktığı yeni ekonomik yapı geleneksel yapıyı sarsarak toplumsal çatışmalara zemin hazırlamıştır. Bu dönemde ticaretle uğraşan tüccarlar, zengin toprak sahiplerine karşı önemli ölçüde güç ve nüfuz kazanmışlardır.¹⁸²

Sonuç olarak, Luther'den önce birçok ilahiyatçı ve dini grup Katolik Kilisesi'ne karşı çıkmış ancak reformu başaramamıştır. Yine de bu çabalar halkı dini reformlara hazırlamıştır. Buna bağlı olarak, kiliseyi içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak ve yeniden canlandırmak amacıyla üç farklı yöntem denenmiştir. Bunlar, kilise içinde idari kararlarla veya konsillerle reform yapma, mistik hareketlerin manevi canlandırma çabaları ve seküler yöneticilerin girişimleri olarak özetlenebilir.¹⁸³ 1409-1449 yılları arasında kilise içinde reforma yönelik olarak Pisa Konsili (1409), Konstanz Konsili (1414-1418) ve Basel Konsili (1431) düzenlenmiş ancak bu konsillerle herhangi bir reform gerçekleştirilememiştir.¹⁸⁴ 1512 yılında Roma'da düzenlenen Lateran Konseyi görünüşte sükûneti sağlamış olsa da yenilikçi düşüncelerin önüne geçememiştir.¹⁸⁵

2.3. Protestanlığın Doğuşu

Martin Luther (1483-1546), Protestan Reformu'nun öncüsü olarak kabul edilen ve Hristiyanlık tarihinde derin izler bırakmış önemli bir figürdür. Luther, Almanya'nın Eisleben kentinde doğmuştur. İçeriden, melankolik ve endişeli bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Genç yaşta yaşadığı olumsuz deneyimler sonucu rahip olmayı seçmiş ve Augustin tarikatına katılmıştır.¹⁸⁶

Luther, 1505 yılında katıldığı Aziz Augustin manastırında keşişlik yaşamına ilk adımını atmış ve 1507'de rahip olmuştur. Wittenberg Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yaparken, teoloji çalışmalarına da devam etmiş ve Kutsal Kitap üzerinde

¹⁸² Ökten, *Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş*, 78-80.

¹⁸³ Bekir Zakir Çoban, *Hristiyanlıkta Papalık Kurumu: Ortaya Çıkışı Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 99-101.

¹⁸⁴ G. Barker, *O'nun İzinde Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, (İstanbul: Zafer Matbaası, 1985), 104-106.

¹⁸⁵ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 41-42.

¹⁸⁶ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, 21.

derinlemesine incelemeler yapmıştır. Özellikle Pavlus'un Romalılara ve Galatyalılara yazdığı mektuplardan esinlenerek kurtuluşun yalnızca Tanrı'ya imanla mümkün olduğu görüşünü savunmaya başlamıştır. Ancak bu düşünceler, dönemin Katolik öğretilerine ters düşmekteydi.¹⁸⁷

1517 yılında Luther, Wittenberg Kilisesi'nin kapısına astığı 95 Tez ile Kilise'nin uygulamalarını eleştirmiştir. Bu tezlerde, günahların affedilmesi ve para karşılığı endüljans satışı gibi uygulamalara şiddetle karşı çıkmıştır. Luther, Tanrı ile doğrudan bir ilişki kurulabileceğini ve günahların yalnızca Tanrı tarafından affedilebileceğini savunmuştur. Ayrıca, Katolik Kilisesi'nin rahiplerin evlenmemesi gerektiği yönündeki görüşlerine karşı çıkarak 1525'te evlenmiştir.¹⁸⁸

Martin Luther'in görüşleri Papa ve Roma Kilisesi tarafından hoş karşılanmamıştır. 1520 yılında Papa X. Leo, Luther'i kınayan bir ferman göndermiştir. Ancak Luther kendisini kınamak için gönderilen papalık fermanını öğrencilerinin önünde yakmıştır.¹⁸⁹ Bu olaylar, Luther'i daha da radikallemiş ve hareketinin yayılmasında etkili olmuştur. Aynı yıl Luther'in cezalandırılmak üzere kiliseye teslim edilmesi istenmiş ancak Saksonya Prensi Frederick'in desteği ile koruma altına alınmıştır.¹⁹⁰

Kilise, 1521 yılında Worms Diyeti'nde Luther'in yasal haklarını elinden almış ve Papa X. Leo, Luther'i aforoz etmiştir. Luther, sonraki yıllarda halkın anlayabileceği dilde dini eserler yayımlamış ve Kutsal Kitap'ı Almancaya çevirmiştir. İmparator V. Karl, 1529 yılında Speyer Meclisi'nde Luther'i durdurmak istemiş, ancak Alman prenslerin bazıları Luther'in öğretilerini savunarak kralı protesto etmiştir. Bu olayın sonucu olarak Protestanlık terimi ortaya çıkmıştır.¹⁹¹ Luther, 1530 yılında Augsburg Meclisi'nde hareketinin esaslarını açıklamış ve bu açıklama Katolik Kilisesi'nde bir bölünmeye yol açarak Protestan Kilisesi'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁹²

Protestan öğretisinin gelişmesinde önemli isimlerden biri olan Luther'in öğrencisi Philip Melancthon, Luther'in görüşlerini eserlerinde sistematize etmiş ve Lutheranizm'in

¹⁸⁷ Ahmet Aras, *Protestanlık Tarihinde Kalvinizm* (Konya: Aybil Yayınları, 2014), 45-50.

¹⁸⁸ Aras, *Protestanlık Tarihinde Kalvinizm*, 45-50.

¹⁸⁹ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık* (İzmir: Işık Yayınları, 2005) 276-277.

¹⁹⁰ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, 23.

¹⁹¹ Atkinson, "Reform", çev. Sibel Sel - Levent Kınran, *Hristiyanlık Tarihi*, ed. Tim Dowley - Pat Alexander (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004), 369-372.

¹⁹² Birkett, *Reform'un Özünü*, 43.

temel prensiplerini belirlemiştir. Lutheran Protestanlık Kuzey Avrupa’da, özellikle Danimarka, İsveç ve İskandinav ülkelerinde yayılmıştır. Günümüzde Lutheran Kiliseler ve Reform Kiliseleri Protestanlığın ana gövdesini oluşturmaktadır. Lutherci kiliseler Almanya’da Evangelik kiliseler olarak da bilinmektedir.¹⁹³

Luther’in 1546’da ölümünden sonra Protestanlar ve İmparator arasında Schmalkaldic Savaşı meydana gelmiştir. 1552 yılında yapılan Passau Antlaşması ile Protestanlık resmen tanınmıştır.¹⁹⁴ Luther’dan sonra Protestanlar arasında temel doktrinler, aklanma ve kutsanma arasındaki farklar, iman ve iyi işler, İsa’nın Rabbin Sofrası’ndaki varlığı gibi konular üzerinde çeşitli teolojik tartışmalar ve ayrılıklar yaşanmıştır. 1580 yılında Lutheranizmin başlangıcını simgeleyen Concordia Kitabı (The Book of Concord) yayımlanmıştır.¹⁹⁵

Martin Luther’in başlattığı reform hareketi, Katolik Kilisesi’nin öğretilerine karşı büyük bir meydan okuma olmuş ve Hristiyanlık tarihinde köklü değişimlere vesile olmuştur. Bu hareket yalnızca dini değil, aynı zamanda sosyal ve politik alanlarda da derin etkiler yaratmıştır. Luther’in öğretileri ve Protestan Reformu modern Hristiyanlığın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Luther, özellikle Ockhamlı William’ın görüşlerinden etkilenmiş olsa da dönemindeki pek çok kişinin ortak inancını yansıtmaktadır.¹⁹⁶ Protestanlık, yeni bir din ya da Hristiyanlığın farklı bir biçimi olarak değil, Batı Kilisesi’ni köklü bir reforma tabi tutma hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu reform hareketine öncülük eden kişilerin çoğu Papalık tarafından aforoz edilmiştir.¹⁹⁷

14. yüzyılın başlarında, Wycliff ve Huss gibi önde gelen Hristiyan ilahiyatçıların önerdiği çözümler ile gelişen süreç, halkın din adamlarının davranışlarını ve tutumlarını sorgulamalarını sağlamış, bu da kilisenin yeni arayışlara girmesine yol açmıştır. Luther’in fikirleri ve Katolik Kilisesi’ne karşı gösterdiği duruş, Hristiyan dünyasının 16. yüzyılda Luther ile başlayıp, Calvin ve Zwingli ile süren yeni bir dini hareket olan Protestanlık ile tanışmasını sağlamıştır.¹⁹⁸

¹⁹³ Muhsin Önal, *Yeni Dünyadan Eski Dünyaya* (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2012), 37.

¹⁹⁴ Atkinson, “Reform”, 378.

¹⁹⁵ Atkinson, “Reform”, 380.

¹⁹⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed’den Reform Çağına*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), 266–267.

¹⁹⁷ Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005), “Protestanlık”, 624.

¹⁹⁸ Ahmet Aras, “Tanzimattan Cumhuriyete Protestanların Anadolu’daki Durumları ve Gösterilen Dini Hoşgörü”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 8 (Yaz 2009), 56.

2.4. Luther Sonrası Protestanlığın Gelişimi

Martin Luther'in 1517 yılında Wittenberg'de 95 tezini yayımlamasıyla başlayan Protestanlık hareketi, 16. yüzyıl boyunca Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde farklı liderler ve mezhepler aracılığıyla gelişmeye devam etmiştir. Luther sonrası Protestanlığın gelişimi farklı reformcuların katkılarıyla zenginleşmiş ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Luther'in başlattığı hareket, Almanya'nın ardından İskandinav ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, İsviçre, Fransa, İskoçya, Macaristan, Hollanda ve İngiltere'ye yayılmıştır. Lutheranizm, Hristiyan inancını yeniden tanımlayarak bireyin Tanrı ile doğrudan ilişkisini vurgulamış ve kilisenin otoritesine karşı bireysel inanç özgürlüğünü savunmuştur. Bu hareket Avrupa'da dini ve toplumsal yapıları derinden etkilemiştir.¹⁹⁹

İsviçre'de reform hareketi Ulrich Zwingli (1484–1531) tarafından başlatılmıştır. Zwingli, Katolik Kilisesi'nin endüljans, azizler ve tasvir kullanımı gibi uygulamalarını reddetmiş ve “Doğru ve Yanlış İnanç Üzerine Bir Yorum” adlı eseriyle Anabaptist mezheplerini etkilemiştir. Zwingli'nin reformu komünyon dışında Luther'in reformuna benzer özellikler taşımaktadır. Ancak 1531 yılında gerçekleşen köylü ayaklanmaları sırasında Zwingli hayatını kaybetmiş ve İsviçre'deki reform hareketi duraklamıştır.²⁰⁰

Luther sonrası Protestanlığın teşkilatlanmasında önder ve gerçekleştirci olarak önemli bir rol oynayan John Calvin (1509–1564), Fransa'da reform hareketini başlatmıştır.²⁰¹ Calvin “Mesih İnancının Temelleri” adlı eseri ile tanınır. Cenevre'de reform hareketine liderlik etmiş ve Presbiteryen kilise yönetim şeklini geliştirmiştir.²⁰² Calvin'in reformu Fransa, Hollanda, İskoçya, Macaristan ve İsviçre'de büyük ölçüde etkili olmuştur. İskoçya'da John Knox (1505–1572), Calvin'in öğretilerini benimseyerek Presbiteryen kiliselerin kurulmasına öncülük etmiştir. Calvinist mezhebi disiplinli ve düzenli bir kilise yapısı ile tanınır ve birçok Avrupa ülkesinde kök salmıştır.²⁰³

Fransa'da Protestan hareketinin önde gelen bir diğer ismi Jacques Lefevre'dir (1455-1536). Lefevre, Kutsal Kitap'ı Fransızca'ya çevirerek ve İncil dersleri vererek hareketi

¹⁹⁹ Mustafa Numan Malkoç, *İstanbul'daki Protestan Kiliseler*, (İstanbul: Kaya Basım Yayın, 1999), 5-6.

²⁰⁰ Birkett, *Reform'un Özü*, 46-48.

²⁰¹ Roger Mehl, “Protestanlık Mezhebi”, *Din Fenomeni*, ed. Mehmet Aydın (Konya: Tekin Kitabevi, 1993), 251.

²⁰² Atkinson, “Reform”, 382.

²⁰³ Mehl, “Protestanlık Mezhebi”, 252-254.

desteklemiştir.²⁰⁴ Almanya ve İsviçre'deki durumun aksine, Fransa'da halkın geneli reform hareketine destek vermemiştir. Buna rağmen Kalvinistler 1555 yılında Paris'te bir cemaat oluşturmuştur. Fransa'da 1562-1598 yılları arasında Katolikler ile Protestanlar arasında sekiz ayrı savaş meydana gelmiş ve bu çatışmalarda binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. 1598 yılında bu savaşlar sona ermiş ve Nantes Fermanı ile Kalvinci Hristiyanlığa bazı özgürlükler verilmiştir. Ancak, 1685 yılında bu fermanın kaldırılmasıyla birlikte Protestanlara yönelik baskılar yeniden başlamıştır.²⁰⁵

İngiltere'de reform hareketinin temeli Wyclif ile atılmış daha sonra Luther yanlısı Lollardlar ile desteklenmiştir. 1537'de Kral VIII. Henry'nin (1491–1547) papalıktan ayrılarak Anglikan Kilisesi'ni kurmasıyla reform başlamıştır. Henry, İngiliz Kilisesi'nin başı ilan edilmiş ve ulusal bir kilise oluşturmuştur. Henry'nin ölümünden sonra tahta geçen VI. Edward (1547–1553) döneminde reform hareketi güçlenmiş, ancak Katolik Kraliçe Mary (1553–1558) döneminde gidişat tersine dönmüş ve reformcular zor bir süreçten geçmek zorunda kalmıştır.²⁰⁶ Kardeşi Elizabeth (1558–1603) döneminde ise Protestanlık yeniden güç kazanmış ve Anglikan Kilisesi kurumsallaşmıştır. Bu dönemde “Dua Kitabı” (Prayer Book) revize edilmiş, Episkopal yönetim ve törensel ayinler devam ettirilmiştir.²⁰⁷ Anglikanizm, Kraliyet Birliği ve Kuzey Amerika'da Episkopal kiliseler olarak da bilinir.²⁰⁸

Orta Avrupa'da John Hus'un takipçileri Luther'i desteklemiş fakat sonrasında Kalvinci görüşleri benimsemiştir.²⁰⁹ Hollanda'da reform hareketi, Luther'den esinlenerek başlamış ancak Calvin'in etkisi altında gelişmiştir. İlk Kalvinci kilise meclisi 1574'te Dort'ta toplanmış ve Heidelberg İnanç Açıklaması kabul etmiştir. Sonraki dönemlerde Jacob Arminius teolojik görüşleri ile Calvin'in “seçilmişlerin Tanrı'nın iradesiyle belirlendiği” görüşüne karşı çıkmıştır. Arminius, Tanrı'nın iradesinin yanında bireyin özgür iradesi ile de seçim yapabileceğini savunmuş ve Tanrı'nın yalnızca seçilmişlerin değil herkesin kurtulmasını isteyeceği görüşünü ileri sürmüştür.²¹⁰ Arminianizm adı verilen bu teoloji, daha

²⁰⁴ Barker, *O'nun İzinde Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, 145-146.

²⁰⁵ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 82-87.

²⁰⁶ Atkinson, “Reform”, 388.

²⁰⁷ John William Charles Wand, *Anglicanism in History and Today* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1961), 15- 21.

²⁰⁸ Jacques Waardenburg, “Protestanlık”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007).

²⁰⁹ Atkinson, “Reform”, 386.

²¹⁰ Atkinson, “Reform”, 385.

sonra birçok Protestan kilisesini etkilemiştir.²¹¹

Luther sonrası Protestanlık, Avrupa genelinde geniş bir coğrafyaya yayılarak çeşitli mezhepler ve reform hareketleri oluşturmuştur. Lutheranism, Calvinizm ve Anglikanizm gibi başlıca reform hareketleri Hristiyanlığın farklı coğrafyalarda ve kültürel ortamlarda yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Tarihsel süreçte sosyal, politik ve ekonomik değişimler Protestanlığı derinden etkilemiştir. Bu durum geleneksel inanç ve uygulamalardan uzaklaşarak pek çok yeni dini grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.5. Protestan Hareketin Sonuçları

Reform hareketinin sonuçları Avrupa toplumlarının sosyal, ekonomik, politik ve dini yapılarında derin izler bırakmıştır. Papalığın otoritesi önemli ölçüde zayıflamış, Katolik Kilisesi'nin merkezi gücü ciddi şekilde sarsılmıştır. Reform liderlerinin eleştirileri papalığın mutlak otoritesine meydan okumuştur. Bu değişim, Avrupa'da dini otoritenin merkezsizleşmesine ve yerel kiliselerin güçlenmesine yol açmıştır. Ekonomik ve politik güç dengelerinde değişiklikler yaşanmış, kilisenin sahip olduğu geniş topraklar ile ekonomik kaynakların bir kısmı el değiştirmiş ve yeni güç merkezleri ortaya çıkmıştır. Bu durum özellikle Protestan ülkelerde yeni bir burjuva sınıfının güç kazanmasına zemin hazırlamıştır.²¹²

Eğitim alanında laikleşme süreci hızlanmış, kilisenin kontrolünde olan eğitim kurumları reform süreciyle birlikte devletlerin ve sivil toplumun kontrolüne geçmiştir. Reform, bireysel özgürlüklerin artmasına katkı sağlamıştır. Kutsal Kitap'ın herkes tarafından okunabilir hale getirilmesi bireylerin dini konularda kendi yorumlarını geliştirmelerine imkan tanımıştır. Bu bireysel özgürlükler, modern demokrasilerin ve insan hakları anlayışının temellerini oluşturmuştur.²¹³

Ulusal kiliseler ortaya çıkmış evrensel Katolik Kilisesi'nin yerini bağımsız milli kiliseler almıştır. Bu süreç, dini ve ulusal kimliklerin birleşmesine katkıda bulunmuştur. Batı Hristiyanlığı, Katolik Kilisesi'ne karşı çıkan çeşitli Protestan mezheplerinin ortaya çıkmasıyla bölünmüştür. Katolik Kilisesi reform hareketiyle birlikte kendini yeniden düzenlemek zorunda kalmış, bu süreç Katolik Reformu veya Karşı-Reform olarak

²¹¹ Malkoç, *Türkiye'de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri*, 10.

²¹² Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 73-74.

²¹³ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 73-74.

bilinmiştir. Karşı-Reform kilisenin kendi içinde yaptığı yenilikleri kapsamıştır.²¹⁴

Reform hareketi kapitalist ekonominin gelişimini de teşvik etmiştir. Luther'in çalışma ahlakı üzerine yaptığı vurgular, Protestan toplumlarda iş etiği ve ekonomik faaliyetlerin önem kazanmasına yol açmıştır. Max Weber'in, reformdan önce az çalışmanın çok kazanmaktan iyi olduğu anlayışının Protestanlıkla birlikte değiştiğini savunan ünlü tezi, Protestanlık ile kapitalist ekonomik sistemin gelişimi arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Bu anlayış, Avrupa'da kapitalist ekonominin temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır.²¹⁵

18. yüzyılda gerçekleşen Evanjelik Uyanış, bireysel inanç ve kutsal yaşam vurgusuyla misyonerlik faaliyetlerine büyük bir ivme kazandırmıştır. Protestanların ve Katoliklerin İncil'in yayılması konusunda büyük çabalar sarf etmesi bu süreçte Hristiyanlığın dünya genelinde daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Hristiyanlığın yayılması çoğu zaman politik, ekonomik ve kültürel emperyalizmle paralel ilerlemiştir. Batılı devletlerin sömürgecilik faaliyetleri Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin dünya genelinde yayılmasına katkıda bulunmuştur. Protestanlığın İncil hareketi her bakımdan donanımlı Hristiyan seçkinlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu seçkinler Hristiyanlığın yayılması ve misyonerlik faaliyetlerinde önemli roller üstlenmişlerdir.²¹⁶

Bilimsel ilerlemeler ve toplumsal yapının değişmesi, Hristiyanların dini inançlarından uzaklaşmasına ve laik yaşam tarzının yayılmasına yol açmıştır. Bu değişimler, dini otoritenin zayıflamasına ve seküler düşüncenin güçlenmesine neden olmuştur. Bu durum üzerine 1910 yılında Edinburgh'da toplanan kilise temsilcileri misyonerlik faaliyetlerinin dünya genelinde yayılmasına yönelik kararlar almışlardır. Aynı zamanda bu konferansta Dünya Kiliseler Konseyi'nin temelleri atılmış ve Hristiyanlığın modern dünyadaki yeri yeniden tanımlanmıştır.²¹⁷

2.6. Protestan İnancı

Protestanlık, tarihi boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmış ve bu yayılma sürecinde görüş ve uygulamalarda bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar çeşitli adlarla anılan

²¹⁴ Thomas Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş* (İstanbul: Sak Ofset Yayınevi, 2012), 108-109.

²¹⁵ Malkoç, *Türkiye'de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri*, 20-21.

²¹⁶ Rene Padilla, "Özgürlük Dönemi", çev. Sibel Sel - Levent Kınran, *Hristiyanlık Tarihi*, ed. Tim Dowley - Pat Alexander (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004), 630-631.

²¹⁷ John Dillenberger - Claude Welch, *Protestant Christianity: Interpreted Through Its Development* (New York: Charles Scribner's Sons, 1954), 293.

grupların oluşmasına neden olmuştur. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Luteryenler, Kalvinistler, Anglikanlar, Anabaptistler, Baptistler, Kongregasyonalistler, Pietistler, Metodistler ve Reform Kiliseleri gibi birçok Protestan grup oluşmuştur. Bu grupların çoğu sosyal ve siyasal yapısı nedeniyle Amerika’da şekillenmiştir. Aralarındaki birtakım farklılıklara rağmen Protestan grupların ortak bazı özellikleri bulunmaktadır.²¹⁸

Protestanlığın başlıca iki temel prensibi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, sadece Kitab-ı Mukaddes’in mutlak otorite olarak kabul edilmesidir. İkinci ise kurtuluşun sadece ilahi lütuf ve iman yoluyla gerçekleşeceğine inanılmasıdır.²¹⁹ Protestanlık, “Papa veya konsil” gibi merkezi bir otoriteyi reddetmektedir. Zira böyle bir otoritenin kabulü, Kutsal Kitap’a yönelik itaate aykırıdır. Ayrıca, Protestan inancında Kutsal Kitap’ı yorumlama yetkisi yalnızca kiliseye ait değildir. Hristiyan olan herkes Kutsal Kitap’ı yorumlayabilir. Kutsal Kitap, ibadet ritüellerinin temel kaynağıdır ve tüm vaazlar bu metinler üzerinden türetilir.²²⁰

Protestanlar, ilk iki sakrament olan vaftiz ve evharistiyayı kabul ederler. Evharistiya ayinini bazıları “hatıra yemeği” olarak değerlendirirken, bazıları “İsa’nın eti ve kanı” olarak kabul ederler. Diğer kilise sakramentlerini ve günah itirafını kabul etmezler. Kiliselerinde resim ve heykel gibi ikonlara yer vermezler. Anglikanlar dışındaki Protestan gruplar haç bulundurmazlar ve haç çıkarmazlar. İbadeti anadillerinde yaparlar ve vaazları ibadetin bir parçası olarak kabul ederler. Araf ve daimi cezanın varlığını reddederler. Meryem’e ve azizlere diğer mezhepler gibi özel bir önem vermezler, onlar adına dini ayinler gerçekleştirmezler.²²¹

Protestanlık, teslis inancına sahiptir. Yaşayan ve tarihe etkin şekilde müdahale eden Tanrı kavramına dayalı “teist” inanç anlayışını kabul ederler. Kilise iman edenlerle kurulmuş bütün topluluklardır. Kiliseyi ilahi lütfun öznesi değil, nesnesi olarak görüp Tanrı ile insan arasında herhangi bir aracının varlığını kabul etmezler. Totaliter güçlere karşı eleştirel bir duruş sergilenmektedir. Kilise de dahil olmak üzere tüm müesseselerin sorgulanmasını gerekli görürler.²²² Bu nedenle, rahiplik sınıfına ayrıcalık tanımayan Protestanlar, her bireyin rahip olabileceğini savunmaktadır. Rahipler eş ve çocuk sahibi olabilmektedir. Protestanlık, İncil’e dayanan dini yaşamı teşvik eder. Bu doğrultuda İncil Hristiyanlığını yaşamayı amaç

²¹⁸ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 445.

²¹⁹ Waardenburg, “Protestanlık”.

²²⁰ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 445.

²²¹ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 445-446.

²²² Waardenburg, “Protestanlık”.

edinmişlerdir.²²³

Protestanlıkta, Tanrı'nın kendi sözü aracılığıyla yaratıp, insanları kurtuluşa erdirdiğine ve toplumu şekillendirdiğine inanılır. Bu inanç doğrultusunda, Protestan yaşamı Tanrı sözünün yayılması ve uygulanması olarak görülür. Protestanlık, çoğulcu bir yapıya sahip olup farklı teolojik perspektiflere açıktır, bu da yeni kiliselerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Protestan ibadetinin merkezinde ilahi sözün aktarıldığı vaazlar yer alır.²²⁴

Reform Hareketi, Katolik Kilisesi'nin katı ve dogmatik tutumlarına karşı çıkmış ancak Hristiyanlık inancını reddetmemiştir. Bunun yerine yeni yorumlarla Hristiyanlığın önünü açmış, farklı ülkelerde benimsenmesini ve savunulmasını sağlamıştır. Bu hareket, Hristiyanlığın donukluktan kurtulmasına, çağın ihtiyaçlarına göre anlaşılıp yorumlanmasına katkıda bulunmuş ve Hristiyanlığa yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Böylelikle Protestanlık, Hristiyanlık içindeki yenilikçi bir güç olarak, dinin çağdaş toplumla uyumlu hale gelmesine yardımcı olmuştur.²²⁵

2.7. Protestan Misyonerliği

Reform'un erken dönemlerinde, Katolik Kilisesi'nin aksine Protestanların yaygın bir misyonerlik faaliyeti görülmemiştir. Reform hareketinin önde gelen isimleri olan Martin Luther ve John Calvin, misyonerlikten ziyade teolojik doktrinlerin inşasına ağırlık vermişlerdir.²²⁶ Calvin, paganların Hristiyanlığa geçişi için özel bir kuruluşun gerekli olmadığını savunmuştur. Ona göre, İsa'nın krallığı insan gayretiyle ne inşa edilebilir ne de sürdürülebilir. Bu tamamen Tanrı'nın işidir. Zwingli, Müjde'nin dünya genelinde yayılması gerektiğini kabul etmekle birlikte, Kilise'nin misyonerler göndermesi gerektiği konusunda bir görüş belirtmemiştir. Desiderius Erasmus ise 1535 yılında, müjdenin tüm dünyaya duyurulması gerektiğini güçlü bir dille ifade etmiştir.²²⁷

Bu dönemin öne çıkan figürlerinden biri olan Hollandalı Adrien Savaria (1531-1613), misyonerlik konusunda dikkat çekici görüşlere sahip olmuştur. Savaria, Protestanların Müslümanlar ve Yahudilerle diyalog kurması gerekliliğinin yanı sıra pagan topluluklara ulaşmanın önemini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, İsveç'in ilk kralı Gustave Vasa (1490-

²²³ Aydın, "Protestanlık", 625.

²²⁴ Waardenburg, "Protestanlık".

²²⁵ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 446.

²²⁶ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 89.

²²⁷ Charles Henry Robinson, *History of Christian Missions* (New York: Charles Scribner's Sons, 1915), 43.

1560), Laponya'daki pagan topluluklara misyonerler göndermiştir. Gönderilen bu misyonerler tarafından, paganları Protestan Hristiyanlığa kazandırmak amacıyla pek çok bölgede faaliyet gösterilmiştir. Böylece, Protestan devletlerin dini genişleme politikalarının ilk adımları atılmıştır.²²⁸

Protestan güçler, sömürge bölgelerine ulaşabilmek ve Hristiyan inancını yaymak amacıyla organize bir misyonerlik faaliyeti başlatmışlardır. Bu çabanın öncüsü olan Hollanda, 1602 yılında Compagnie Néerlandaise des Missions adlı misyon teşkilatını kurmuştur. Bu organizasyonun desteğiyle Hollandalı misyonerler 1624 yılından itibaren özellikle Brezilya'da yoğun bir faaliyet göstermişlerdir. Misyonerlerin çabaları sayesinde Kitab-ı Mukaddes Tupice diline çevrilmiştir. Paraupata ile Paty adlı iki yerli, Hollanda'da kaldıkları süreçte Kalvinist olmuştur. Bu iki yerli Brezilya'ya geri döndüklerinde Kalvinist inancı yaymak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Aynı dönemde, Justinien von Weltz (1621-1668) ve arkadaşı Jean George Gichtel (1638-1710) "İsa Toplumu" adında bir misyonerlik organizasyonu kurmuşlardır. Weltz, misyonerlik çalışmalarını sürdürmek amacıyla Surinam'a gitmiş ve burada hayatını kaybetmiştir.²²⁹

Puriten vaizi John Eliot (1603-1690), Yeni İngiltere'de İsa Mesih'in İncil'inin Propagandası ve Yükseltilmesi Topluluğunun (1649) desteğiyle Amerikan yerlilerini Hristiyanlaştırma çalışmalarına öncülük etmiştir. Eliot ve Halefi Samuel Sewall'ın yaydığı Hristiyan mezhebi Protestanlıktır. Herman Francke (1663-1712), Halle Üniversitesinde misyonerlik üzerine ders vermiş ve ilk öğrencilerini Tranquebar için görevlendirmiştir. Hans Egede, 18. yüzyılda Grönland'da misyonerlik çalışmaları sebebiyle "Eskimolar Havarisi" olarak tanınmıştır. William Carey (1761-1834) tarafından Londra'da Yabancı Ülkelerde İncil'i Yayma Cemiyetini kurulmuştur. Londra Misyonerlik Cemiyeti, 1795 yılında Robert Morrison'u misyonerlik faaliyetlerini yürütmek üzere Çin'e göndermiştir. Bunu takiben "misyonerlerin prensi" olarak bilinen David Livingstone'u Afrika'da görevlendirmiştir.²³⁰

17. yüzyılda merkezîyetçi yapı ve hiyerarşiye karşı çıkarak yerel kiliselerin bağımsızlığını savunan Kongregasyonalist Kiliseler ve Anabaptist geleneğini sürdüren Baptist Kiliseleri öne çıkmıştır. 18. yüzyılda Anglikan Kilisesi'nden ayrılarak bağımsız bir yol izleyen Methodist Kilisesi dikkat çekerken, 19. yüzyılda Pentikostal Hareketler gibi

²²⁸ Erbaş, "Hristiyan Misyonerliğine Genel Bir Bakış", 5.

²²⁹ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 89.

²³⁰ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 89-90.

çeşitli mezhepler gelişmiştir.²³¹ 20. yüzyıla gelindiğinde ise genellikle sapkın olarak değerlendirilen Mormon Tarikatı, Moonculuk ve Yehova Şahitleri gibi yeni dini akımlar ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, Protestan misyon teşkilatlarının sistematik organizasyonları özellikle 18. yüzyılda belirgin hale gelmiştir.

Modern misyonerlik hareketi, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkarak hızla gelişim göstermiştir. Bu dönemi takip eden yıllarda misyonerlik faaliyetleri büyük bir ivme kazanmıştır. 1886 yılında dünya genelinde faaliyet gösteren misyon örgütlerinin sayısı 80'in üzerinde iken, bu sayı 1896 yılı itibarıyla 150'yi aşmıştır. Aynı dönemde, dünya genelinde toplam 11 574 Protestan misyoner aktif olarak görev yapmıştır.²³² Nitekim 1887 yılında, sadece Morav misyonerleri bile dünyanın geri kalmış bölgelerinde 107 misyon merkezi, 350 misyoner ve 1500 yerli misyoner yardımcısıyla etkili bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu süreçte misyonerlik hareketleri, küresel ölçekte yayılım göstermiş ve kayda değer başarılarla imza atmıştır.²³³

17. yüzyılın son dönemlerinden itibaren misyonerlik çalışmaları amacıyla farklı ülkelerde pek çok kuruluş faaliyete başlamıştır. Öne çıkan bu misyoner teşkilatlar arasında 1698'de kurulan Society for Promoting Christian Knowledge, 1701'de kurulan Society for the Propagation of the Gospel, 1795'te kurulan London Missionary Society, 1799'da kurulan Church Missionary Society, 1810'da kurulan American Board of Commissioners for Foreign Missions ve 1813'te kurulan General Baptist Missionary Society gibi organizasyonlar bulunmaktadır. Bu örgütler, birçok devletten daha uzun ömürlü olmayı başarmış ve etkilerini günümüze kadar sürdürmüştür. Örneğin, Church Missionary Society günümüzde hâlâ aktif olarak faaliyet göstermektedir.²³⁴

19. yüzyılda American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) dünya çapında en güçlü Protestan misyonerlik kuruluşu olarak ön plana çıkmıştır. 1960 yılında bu teşkilat, United Church Board for World Ministries ile birleşmiş ve bu kurumun ismini almıştır. ABCFM, 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında en etkili misyonerlik çalışmalarını yürüten organizasyon olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde gönderilen misyoner sayısı bakımından önemli cemiyetlerden bir diğeri de

²³¹ Aydın, *Din Fenomeni*, 254.

²³² Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları* (İstanbul: Arba Yayınları, 1991), 14-17.

²³³ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 90.

²³⁴ Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", 156.

Southern Baptist Convention International Mission Board'dur.²³⁵

Protestan misyoner teşkilatları arasında en önemli kurumlardan biri arşiviyle araştıma konumuzu oluşturan Church Missionary Society'dir. 19. yüzyılın başlarında CMS özellikle Anadolu ve Ortadoğu'da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. En eski ve en güçlü Protestan misyonerlik teşkilatları İngilizler tarafından kurulmuştur. 1646 yılında, İngiltere'de cumhuriyetin ilan edildiği dönemde Londra Parlamentosu, misyonerlik faaliyetlerini yürütmek amacıyla Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu cemiyet İngiltere, Almanya, İsviçre, Danimarka, Amerika ve Rusya gibi ülkelerde binden fazla merkez oluşturmuştur. Fransız Katolik misyonerler bu dönemde faaliyetleri bakımından İngiltere ve Amerika'nın ardından gelmektedir. Bu iki ülkenin mali ve ekonomik gücü ile artan siyasi etkisi nedeniyle, Fransız misyonerler Ortadoğu'daki etkinliklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir.²³⁶

İngiliz misyoner teşkilatlarına ve faaliyetlerine daha yakından bakıldığında, Anglikan Kilisesi'nin dünya genelinde geniş bir etki alanı oluşturmayı başardığı görülmektedir. Anglikan inancını sömürgelerdeki halka aşılama amacıyla başta üç önemli misyoner teşkilat kurulmuştur. Bahsi geçen bu teşkilatlar Society for Promoting Christian Knowledge (SPCK), Society for the Propagation of the Gospel (SPG) ve Church Missionary Society (CMS)'dir. Daha sonraki dönemde, 1809'da Yahudi Halkı Arasında Kilise Hizmeti Teşkilatı (CMJ) Anglikan Kilisesi'ne bağlı olarak kurulmuştur. CMJ özellikle İsrail, Filistin, Avustralya, İrlanda, Güney Afrika ve ABD'de faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.²³⁷

Kilise Pastoral Yardımlaşma Teşkilatı (CPAS), 1836'da Lord Shaftesbury ve arkadaşları tarafından oluşturulmuştur. Kıtalararası Kilise Teşkilatı (ICS), 1823'te Samuel Codner tarafından İngilizcenin konuşulduğu her bölgede faaliyet göstermek üzere kurulmuştur. Güney Amerika Misyon Teşkilatı (SAMS), 1844'te Allen Gardiner tarafından Güney Amerika'da faaliyet göstermek üzere kurulmuştur. Gemiciler İçin Misyon Teşkilatı (MtS), 1856'da kurulmuş ve tüm liman kentlerinde denizcilerle ırk ve inanç farketmeksizin bağlantı kurmayı amaçlamıştır. Anneler Birliği (Mother's Union / MU), 1876'da Mary Sumner tarafından kurulan misyoner teşkilattır. MU, Birleşmiş Milletler nezdinde özel

²³⁵ Bayram Küçüköğlu, *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005), 52.

²³⁶ Küçüköğlu, *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, 52.

²³⁷ Resul Çatalbaş, "Anglikan (İngiliz) Misyoner Teşkilatlar", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Temmuz 2016), 124-130.

danışmanlık statüsüne sahiptir ve küresel düzeyde etkili olmaktadır. Kilise Ordusu (Church Army), 1882’de Wilson Carlile tarafından kurulmuştur. Anglikan Kilisesi’nin personel ihtiyacını karşılayan teşkilatın misyoner seçimine önem vermesi ve öncelikli hedef kitlesinin Birleşik Krallık’ta yaşayan kişiler olması önemli özellikleridir. Ortak Misyon (Crosslinks), 1922’de Bible Churchman’s Missionary Society (BCMS) adıyla kurulmuştur. Daha çok radyo ve internet aracılığıyla misyon çalışmalarını yürütmektedir. Crosslinks’in en önemli özelliği, Hristiyanlığı yaymak için tüm kiliselerle ortak faaliyetler yürütebilmesidir. Üyelerinin çoğu CMS’den kopmuş eski misyonerlerdir. Anglikan Kilisesi’ne bağlı bir misyoner teşkilatı olmasına rağmen, zaman zaman Ortodoks veya diğer Protestan kiliselerle iş birliği yapabilmektedir. Netice itibarıyla İngiliz misyoner teşkilatlarının gerçekleştirdikleri faaliyetlerle Anglikan Kilisesi’nin dünya genelindeki varlığını güçlendirdikleri aşikârdır.²³⁸

Amerikan misyonerlik faaliyetleri incelendiğinde, en etkili ve yaygın çalışan kurumların başında Protestan ABCFM misyonerlerinin yer aldığı görülmektedir. Yedinci Gün Adventizmi inancını benimseyen Kalvinist Protestan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) üyeleri, kendilerini Tanrı’nın işçileri olarak görmüşler ve kişilere, kiliselere ve toplumlara Tanrısal bir imparatorluğun tohumlarını serpmek için çalışmışlardır. 1810 yılında kurulan ABCFM, başlangıçta bu alanda tek söz sahibi olan Katolik misyonerlerin etkisini azaltmış ve Protestan misyonerlerin dünya genelinde daha faal olmasını sağlamıştır.²³⁹

Amerikan misyonerleri, 1820 yılından itibaren misyon bölgelerinde daha aktif faaliyet göstermeye başlamışlardır. İngilizlerin yöntemlerini takip eden American Board, Protestan kökenli olmasına rağmen çalışmalarında mezhep ayrımı yapmamaktadır. Protestanlığın merkezi Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunmaktadır.²⁴⁰ Diğer büyük merkezleri ise Avustralya, İngiltere, Almanya, Kanada, İtalya, Japonya, Brezilya ve Güney Kore’dedir. Protestan misyonerler bu merkezlerden tüm dünyaya gönderilmektedir. En etkili oldukları bölgeler arasında Makedonya, Bulgaristan ve Romanya gibi eski sosyalist Balkan ülkeleri bulunmaktadır. Bu ülkelere, sosyalizmin yıkılmasının ardından girmeye başlamışlardır.²⁴¹

²³⁸ Çatalbaş, “Anglikan (İngiliz) Misyoner Teşkilatlar”, 130-136.

²³⁹ Neşe Tozkoparan, *19.yy. Sonunda Sivas’ta Amerikan Protestan Misyoner Faaliyetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 36.

²⁴⁰ Erol Güngör, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999), 20.

²⁴¹ Küçüköğlu, *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, 52.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan başka misyoner kurumları da söz konusudur. İlk teşkilatlardan bazıları arasında 1796 yılında kurulan New York Misyoner Teşkilatı, 1798 yılında kurulan Massachusetts Misyonerlik Örgütü ve Connecticut Misyonerlik Cemaati bulunmaktadır. Ancak, bu kuruluşlar çok fazla varlık gösterememişlerdir. Faaliyetleri, Kızılderililere Protestanlığı aşılamak, vaazlar vermek ve birkaç basit dergi yayımlamakla sınırlı kalmıştır.²⁴² 1810 yılında Boston'da Amerika Misyon Dostlar Derneği ile 1914 yılında Vaftizci Misyonlar Birliği kurulmuştur.²⁴³ 1837 yılında ise New York'ta Presbiteryan Kilisesi Dış Misyonları hizmete başlamıştır. Günümüzde en güçlü Protestan misyoner kuruluşları arasında Amerika'da faaliyetlerini sürdüren Southern Baptist Convention International Mission Board, Wycliffe Bible Translators USA, Assemblies of God, New Tribes Mission ve Campus Crusade for Christ International yer almaktadır. 1990 yılı verilerine göre, sadece ABD'de 761 misyoner kuruluşu bulunmaktadır.²⁴⁴

Almanya'da da Amerika Birleşik Devletleri ile aynı dönemlerde misyoner örgütleri kurulmaya başlanmıştır. 1825 yılında Almanya'da Paganlar Arasında İncil Yayma Hareketi kurulmuştur. 1884 yılında ise Genç Erkekler Hristiyan Birliği (YMCA) faaliyetlerine başlamıştır. YMCA, genç erkeklerle yönelik sosyal, eğitsel ve dini programlar sunarak Hristiyanlık değerlerini yaymayı amaçlamıştır.²⁴⁵ 1885 yılında Münih'te Hristiyan Gençler Derneği kurulmuştur. 1902 yılında Bern'de Genç Misyonerler Derneği faaliyete geçmiştir. Bu dernek, gençlerin misyonerlik çalışmalarına katılmalarını ve dünyanın farklı bölgelerine Hristiyanlık mesajını götürmelerini sağlamak amacıyla kurulmuştur.²⁴⁶

Avrupa kıtasında kurulan protestan misyoner örgütler arasında, Fransa'da da önemli kuruluşlar yer almaktadır. 1823 yılında Paris'te İncil Misyonları Derneği kurulmuştur. Bu dernek, Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerinde İncil'in yayılmasını teşvik etmiş ve Protestan inancı güçlendirmiştir. 1907 yılında ise Dünya Hristiyan Öğrencileri Birliği (WSCF) oluşturulmuştur. WSCF, Hristiyan öğrenci hareketlerini dünya genelinde bir araya getirmeyi ve ortak misyonerlik projeleri yürütmeyi amaçlamıştır.²⁴⁷

19. yüzyılda çeşitli ülkelerde kurulan bağımsız misyoner teşkilatları, Hristiyanlık

²⁴² Muhsin Önal, *Cumhuriyetin Başkentinde ABD'li Misyonerler 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara-İstanos-Muratça İstasyonları* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022), 43-44.

²⁴³ Necmettin Tozlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları", *Yeni Türkiye* 6/32 (2000), 787.

²⁴⁴ Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2002) 180-181.

²⁴⁵ Tozkoparan, *19.yy. Sonunda Sivas'ta Amerikan Protestan Misyoner Faaliyetleri*, 37.

²⁴⁶ Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Yeni Türkiye* 7/38 (2001), 950.

²⁴⁷ Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", 950.

inancının küresel ölçekte yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Amerika, İngiltere, Almanya, Danimarka, İsviçre, Fransa, İsveç, Norveç ve Finlandiya gibi ülkeler, misyoner faaliyetleri aracılığıyla Hristiyan öğretilerini dünya genelinde yaymayı amaçlamışlardır. Ancak, bu amacı gerçekleştirmek her zaman kolay olmamıştır. Çeşitli dini gruplar arasında rekabet ve çatışmalar yaşanmıştır. Örneğin, Madagaskar'da Fransız Katolik misyonerler, Protestan misyonerlere karşı direniş göstermişlerdir. Fransız misyonerler, Fransa'nın Katolik bir ülke olduğunu ve Protestanlığın İngiltere'ye özgü bir inanç olduğunu savunarak Protestan misyonerlerin etkisini azaltmaya çalışmışlardır. Bu tür çatışmalar ve protestan teşkilatlar arasında gerçekleşen rekabet, Protestanlığın kendi içinde ne kadar bölünmüş olduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁸

Protestan misyonerler, Katolik meslektaşları gibi Hristiyan olmayan toplulukları hedef almanın yanı sıra Katolikler ve diğer Hristiyan mezhepleri arasında da yayılmayı amaçlamışlardır. Bu misyonerler kendi siyasi, sosyal ve dini görüşlerini farklı bölgelere taşımayı hedefleyerek, Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da genellikle Müslümanların siyasi egemenliği altındaki Doğu Hristiyanlarını hedef kitle olarak belirlemişlerdir. Sömürgecilik döneminde, bu faaliyetler daha da yoğunlaşmış ve Hristiyan grupların Protestanlaştırılması çabaları artmıştır.²⁴⁹ Bu süreç Katolikleşmiş veya Protestanlaşmış Süryaniler ve Ermeniler gibi yeni dini grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁵⁰

Bağımsız misyoner teşkilatlarının çeşitli ülkelerde kurulması, misyonerlik faaliyetlerinin genişlemesine katkıda bulunurken, bu hizmetlerin diğer gruplarla koordinasyonunu da zorunlu hale getirmiştir. Bu amaçla, geniş katılımlı misyoner kongreleri düzenlenmeye başlanmıştır. İlk kongre, 1860 yılında İngiltere'de gerçekleştirilmiş ve 158 katılımcı ile yapılmıştır. Bunu, 1878 ve 1888 yıllarında yine İngiltere'de düzenlenen kongreler takip etmiştir. 1900 yılında New York'ta düzenlenen kongre sonrasında 1910 yılında Edinburg'da yapılan toplantılarla misyoner gruplar arasındaki iletişim ve iş birliği güçlendirilmiştir. Bu kongreler, benzer bölgelerde görev yapan misyonerlerin karşılaştıkları sorunları, çözüm önerilerini ve hizmet kalitesini artırma yöntemlerini paylaşımlarına olanak tanımıştır. Ayrıca, bu toplantılar, gelecekte görev yapacak misyonerler için rehberlik niteliğinde hizmet içi eğitim işlevi görmüştür.²⁵¹

²⁴⁸ Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 90.

²⁴⁹ Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, 80-81.

²⁵⁰ Gündüz, *Misyonerlik*, 32.

²⁵¹ Tozkoparan, *19.yy. Sonunda Sivas'ta Amerikan Protestan Misyoner Faaliyetleri*, 37.

1910 yılında düzenlenen Edinburg Misyoner Konferansı misyoner teşkilatları için önemlidir. Konferansta bu tür bölünmeleri aşmak amacıyla önemli adımlar atılmıştır. Konferansta alınan kararda, Hristiyan olmayan her ülkede birleşik bir kilise kurmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Yerli kiliselerin, Batılı misyonerlerin etkisinden bağımsız olarak kendi birlik sorunlarını çözmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu kararlar yerel dini liderlerin bağımsızlıklarının artırılması amaçlanmıştır.²⁵²

20. yüzyılda Hristiyan mezheplerini birleştirme çabası olarak bilinen “Ökümenizm” hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareket, 1910 yılında Edinburgh’da düzenlenen “Uluslararası Müjdeciler Konferansı”nda (World Missionary Conference for Evangelism) örgütlenmiştir. Hristiyan mezhepleri arasındaki bölünmelerin Hristiyanlık mesajının yayılmasına engel teşkil ettiğini kabul edilerek bu bölünmeleri aşmanın yolları aranmıştır. 1921’de Uluslararası Misyonerlik Konseyi’nin (International Missionary Council) kurulması, bu çabaların kurumsal bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. 1948 yılında, Katolik Kilisesi hariç 147 mezhepten 44 ülkenin temsilcilerinin katılımıyla Dünya Kiliseler Birliği (World Council of Churches - WCC) kurulmuştur. Bu organizasyon, Hristiyan mezhepleri arasındaki iş birliğinin artırılmasını ve Hristiyan inancının dünya genelinde daha etkili bir şekilde yayılmasını amaçlamıştır.²⁵³

Dünya Kiliseler Birliği’nin merkezi İsviçre’nin Cenevre kentinde bulunmaktadır. Ökümenik hareket sadece Batı’da değil, Asya ve Afrika gibi bölgelerde de önemli etkiler yaratmıştır. Özellikle Asya’daki Hristiyanlar, Batılı misyonerlerin getirdiği mezhepsel ayrılıkların kendi toplumlarında yarattığı sorunlara karşı tepki göstermiş ve yerel kiliselerin birleşmesini savunmuşlardır. Bu çabalar, Batı’daki kiliselerin de birleşme konusundaki tutumlarını gözden geçirmelerine neden olmuştur. Dünya Kiliseler Birliği ve diğer ökümenik organizasyonlar sayesinde, Protestan misyonerler daha planlı ve koordineli bir şekilde hareket etme imkanı bulmuşlar ve faaliyetlerini Asya, Afrika ve Avustralya’ya kadar genişletmişlerdir.²⁵⁴

20. yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinde kayda değer değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Protestanlar, bu dönemde uluslararası toplantılar düzenleyerek kilise kavramını yeniden tanımlamışlardır. Bu yeni tanıma göre kilise, sadece bir ibadet yeri değil

²⁵² Erbaş, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 90.

²⁵³ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi* (Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2005), 60-73.

²⁵⁴ T. V. Philip, *Edinburgh to Salvador: Twentieth Century Ecumenical Missiology* (Hindistan: CSS & ISPC, 1999), 20-21.

aynı zamanda İsa Mesih Misyonu’nu yürüten bir misyonerlik kurumu olarak görülmektedir. Bu yeni yaklaşım, her kilisenin küresel bir misyonerlik merkezi olarak işlev görmesini amaçlamaktadır. Bir diğer önemli gelişme ise, misyonerlik kavramının yerini alan evangelizm ve evangelizasyon terimlerinin yaygınlaşmasıdır. Bu terimler, Hristiyan öğretisinin tüm insanlara ulaştırılmasını ifade etmekte olup, yalnızca Hristiyan olmayanları değil, aynı zamanda dini inançları zayıf olan Hristiyanları da hedef almaktadır. Bu nedenle, birçok Protestan misyoner teşkilatı, İncil’in mesajını yayarken dini ayırım gözetmeksizin çalışmaktadır.²⁵⁵

Misyonerlik anlayışında son iki yüzyılda gelişen diğer bir önemli değişiklik, İncil mesajının yerel şartlara uyarlanması fikridir. Bu yeni anlayış, modern misyonerliğin önceki dönemlerle arasındaki en belirgin farklardan biridir. Dünya Kiliseler Birliği tarafından benimsenen bu yaklaşım, Tanrı’nın mesajının faaliyet gösterilen bölgenin kültürü ile uyumlu hale getirilmesini öngörmektedir. Tanrı’nın mesajının evrensel olduğu ve tüm dünyaya yönelik olduğu kabul edilerek, yerel teolojilerin ve kiliselerin oluşumu desteklenmektedir. Bu yeni misyonerlik tarzı Hristiyan inançlarının yerel kültürlerle uyarlanmasıyla bireylerin günlük yaşamlarını da dönüştürmektedir.²⁵⁶

Günümüz dünyasında 20 000’den fazla Protestan kilisesi ve cemaati bulunmaktadır. Bu topluluklar genellikle dört ana gruba ayrılmaktadır. İlk grup, 16. yüzyıl reform hareketine dayanan Klasik Protestan Hristiyanlığıdır. Beyaz Protestanlar tarafından oluşturulan bu grup, yaklaşık 8000 kilise ve cemaati içerir. Bu kiliseler ağırlıklı olarak Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya’da bulunmaktadır. Bu kiliselerin çoğunluğu Luteryen ve Presbiteryen kiliselerden oluşmaktadır. Avrupa’daki kiliseler devletle belirli düzeyde ilişkili içindedir. İkinci grup Afrika, Latin Amerika ve Asya’daki yerli Protestan cemaatleridir. Bu topluluklar, Avrupa ve Kuzey Amerika’dan gelen misyonerlerin etkisiyle gelişmiş olup, yaklaşık 10 000 kilise ve cemaatten oluşmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinde yer alan bu kiliseler, Batı kiliselerinden bağımsız olma amacı taşımaktadır.²⁵⁷

Üçüncü grup, 1534 yılında İngiltere Kralı VIII. Henry tarafından kurulan Anglikan Hristiyanlığıdır. Anglikan Birliği altında birleşen bu kiliseler, Kraliyet Birliği’ne bağlı bölgelerde yoğunlaşmış olup, Kuzey Amerika’daki Episkopal kiliseleri de içermektedir.

²⁵⁵ Şinasi Gündüz - Mahmut Aydın, *Misyonerlik, Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye’ye Yönelik Faaliyetleri* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 38-43.

²⁵⁶ Gündüz - Aydın, *Misyonerlik*, 14-15.

²⁵⁷ Waardenburg, “Protestanlık”.

Yaklaşık 225 kiliseden oluşan bu grup içsel çeşitlilik açısından zengindir. Katolik uygulamalarını sürdürenler “yüksek kiliseler” olarak, Katolik uygulamaları reddedenler ise “aşağı kiliseler” olarak adlandırılmaktadır. Son olarak, marjinal Protestanlar grubunda yaklaşık 1350 cemaat bulunmaktadır. Yehova Şahitleri gibi farklı mezhepsel özelliklere sahip olan bu gruplar, kendilerini Hıristiyan öğretisi içinde ancak Katolik veya Ortodoks anlayışın dışında olarak tanımlamaktadır.²⁵⁸ Sonuç olarak bu dört ana grup, Protestanlığın küresel düzeydeki çeşitliliğini ve yaygınlığını ortaya koymaktadır.

²⁵⁸ Waardenburg, “Protestanlık”.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİLİSE MİSYONER CEMİYETİ KAYITLARINDA İZMİR MİSYONU (1813-1855)

3.1. 19. Yüzyıl Başlarında İzmir'in Sosyal ve Kültürel Yapısı

Ege Denizi'nin Anadolu'ya sokulduğu körfezin sonunda yer alan İzmir, Batı Anadolu'nun stratejik bir noktasında konumlanmış önemli bir şehridir. Şehrin kuzeyinde Yamanlar ve Manisa Dağları, güneyinde Kızıldağ, doğusunda ise Tahtalı Dağları bulunur. Bu dağlarla çevrili Bornova Ovası, tarım ve ticaret için çok uygun bir zemin sunarken İzmir'in tarih boyunca önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır.²⁵⁹

Arkeolojik kazılar, İzmir'in tarihinin M.Ö. 6500'lere kadar uzandığını ortaya koymuştur. Eski Çağlarda Smyrna²⁶⁰ adıyla bilinen kent, çeşitli medeniyetlerin etkisiyle farklı isimler almış; Smira, Smire, Lesmire, Ksimire gibi isimlere bürünmüştür. Osmanlı döneminde İzmir olarak adlandırılan bu şehir, kozmopolit yapısına vurgu yapılarak zaman zaman “Gâvur İzmir” olarak da anılmıştır.²⁶¹ İzmir, “İyonya'nın Tacı” ve “Asya'nın İncisi” gibi unvanlarla tanınmış, bu unvanlar şehrin ticaret ve uygarlık tarihi içindeki yerini ve önemini vurgulamıştır.²⁶²

Şehir, tarih boyunca çeşitli etnik gruplara ve medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. 16. yüzyılda nüfusunun %80'ini Türkler oluştururken, 17. yüzyılın sonlarına doğru ticaretin gelişmesiyle birlikte Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukları şehirde belirgin bir varlık göstermiştir.²⁶³ 19. yüzyıl, İzmir'in kozmopolit kimliğinin en belirgin hale geldiği dönemlerden biridir. 19. yüzyılın başlarında, Batılıların gözünde “Peti Paris”, “Levant'ın İncisi” ve “Anadolu Kıyıları'nın Marsilyası” olarak anılan İzmir, bu unvanları kültürel ve ekonomik yapısıyla hak etmiştir. Şehir minareleriyle, büyük mezarlıklarıyla, dar ve kirli

²⁵⁹ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi* (İzmir: Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1974), 22.

²⁶⁰ İncelenen Kilise Misyonerlik Cemiyeti kayıtlarında yer alan raporların tamamında şehir ve istasyon adı olarak “Smyrna” ismi kullanılmıştır.

²⁶¹ Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, 21.

²⁶² İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl-I* (İzmir: Akademi Kitabevi 1994), 130.

²⁶³ Edhem Eldem vd., *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 115.

sokaklarıyla tipik bir Osmanlı kenti gibi görünse de kültür çeşitliliği ve uluslararası ticaretin etkisi ile kozmopolit bir hava taşımaktaydı.²⁶⁴

Bu dönemde Rum, Ermeni ve Musevi toplulukları İzmir'in ticaret ve sosyal yaşamına önemli katkılar sağlamış ve şehrin demografik yapısı bir mozaik halini almıştır. İzmir, uluslara ait dillerin, geleneklerin ve kıyafetlerin bir arada yaşadığı bir kervansaray izlenimi uyandırmıştır.²⁶⁵ Bununla birlikte şehirde yaşanan büyük deprem, yangınlar ve salgın hastalıklar dönem dönem şehrin nüfus yapısında belirgin değişikliklere yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olan İzmir, 17. yüzyıldan itibaren korunaklı limanı ve elverişli coğrafi konumuyla dikkat çekmiştir. Limanın dağlarla çevrili dar bir körfezde yer alıyor olması, ticaret yapan tüccarlar için büyük kolaylık sağlamıştır.²⁶⁶ Bu şehir, Levant'a giden yol üzerinde hem Anadolu'dan gelen malların hem de Avrupa'dan gelen ürünlerin toplandığı bir ticaret merkezi olmuştur.²⁶⁷

18. yüzyılda Fransa, İzmir ticaretinde önemli bir rol oynarken, Levant Company gibi kurumlarla İngiltere de bölgeye etkin bir şekilde yerleşmiştir.²⁶⁸ İzmir'in Frenk Sokağı gibi kozmopolit bölgeleri, Avrupalı tüccarların buluşma noktaları olmuş ve burada dünyanın en zengin mağazalarının yer alması, şehrin ticari ününü artırmıştır. Şehrin yollarının iyi korunmuş ve evlerinin iyi döşenmiş olması da İzmir'i Ege Bölgesi'ndeki diğer şehirlerden ayıran bir başka özellik olarak anlatılmıştır.²⁶⁹

19. yüzyılda Amerikan ticareti şehrin ticari ve sosyal yaşamına yeni bir boyut kazandırmıştır. Boston'dan gelen mallar, İzmir Limanı'ndan kervanlarla Anadolu'nun iç bölgelerine taşınırken, şehir hem kargo hem de posta işlemlerinin ikmal yeri olmuştur.²⁷⁰ Sultan II. Abdülmecid'in 1850 tarihli iradesiyle eyalet merkezi ilan edilen İzmir, ticaret yollarının merkezinde yer almaya devam etmiştir.²⁷¹

²⁶⁴ Olaf Yaranga, *XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir*, çev. Gürhan Tümer (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000), 30.

²⁶⁵ Yaranga, *XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir*, 30.

²⁶⁶ Yaranga, *XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir*, 29.

²⁶⁷ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl* (İzmir: Akademi Kitabevi 1996), 9-10.

²⁶⁸ Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009), 17.

²⁶⁹ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2000), 10-11.

²⁷⁰ Cenk Demir, *Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 19-20.

²⁷¹ Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, 53.

19. yüzyılda İzmir, sadece ticaretle değil, misyonerlik faaliyetleriyle de dikkat çekmiştir. Amerikan ve İngiliz misyonerlerin etkinlikleri, sadece dini yayılımı hedeflememiş, aynı zamanda Osmanlı topraklarında ekonomik ve siyasi hedeflerin bir uzantısı olarak görülmüştür. 1815'te Church of Missionary Society'ye bağlı misyonerlerin ve 1821'de Amerikan Board'a bağlı misyonerlerin şehre gelişi misyoner faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında hız kazanmasına yol açmıştır.²⁷² İzmir, dini hoşgörü ve çok kültürlü yapısıyla misyonerlerin ilgisini çekerken, ticaret ve sosyal yapısıyla misyonerler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Aziz Pavlus (St. Paul) tarafından kurulan Yedi Apokaliptik Kilise'ninde şehir çevresinde bulunması misyonerlerin gözünde şehrin manevi değerini artıran bir başka unsur olmuştur. Bu dönemde, şehir Batı'nın modernleşme anlayışının bir vitrini olarak da değerlendirilmiştir.

3.2. Church Missionary Society (CMS) ve “Missionary Register”

Church Missionary Society, 12 Nisan 1799'da Londra'da, kendilerini “Evanjelik” olarak tanımlayan bir grup tarafından “The Society for the Missions to Africa and the East” adıyla kurulmuştur. Başlangıçta Anglikan Kilisesi'ne bağlı din adamları ve laik iş insanlarından oluşan cemiyet Papaz John Venn'in başkanlığında toplanmıştır. Hristiyanlık propagandası temel misyon olarak belirlenmiş ve faaliyetler Asya ve Afrika'ya yönlendirilmiştir. 1812'de “The Church Missionary Society for Africa and the East” adını almıştır. CMS, Britanya İmparatorluğu'nun misyonerlik faaliyetlerine ilgisinin arttığı bir dönemde gelişmiş ve hükümetin kiliseye sağladığı destekle güçlenmiştir. Gönüllü bir cemiyet olarak faaliyet gösteren CMS, Anglikan Kilisesi'nin yönlendirmesiyle hareket etmiş ancak seküler bir yapı olarak tanımlanmıştır. Yönetimi komite ve komisyonlar aracılığıyla sağlanmış kararlar ortaklaşa alınmıştır. CMS faaliyetleri sırasında diğer Protestan misyonerlik örgütleriyle iş birliği içinde olmuştur.²⁷³

Church Missionary Society'nin eğitim ve sağlık gibi alanlardaki faaliyetleri Britanya İmparatorluğu'nun ticari ve siyasi çıkarlarını desteklemiştir. CMS tarafından başta misyoner okulları olmak üzere misyonerlere ait çeşitli kurum ve kuruluşlar yalnızca Evanjelik doktrinin yayılmasına değil, kültürel ve medeni dönüşümün sağlanmasına da hizmet eden araçlar olarak görülmüştür. Misyonerler, emperyalizmle bağlantılarını reddetse de Batı

²⁷² Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005), 237.

²⁷³ Arzu M. Nurdoğan, “Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı Church Missionary Society Kuruluşu, Yapısı Ve Yayınları - I” *Dini Araştırmalar* 16/43 (Aralık 2013), 17-33.

kültürünü yayma girişimleri medenileştirme projesi olarak değerlendirilmiştir. 19. yüzyılda CMS'nin hâkim görüşü, Protestan değerlerin İngiliz medeniyetiyle ayrılmaz olduğu ve misyonerliğin aynı zamanda bir medeniyet mücadelesi anlamına geldiği yönündeydi. Bu anlayış Kraliçe Victoria dönemi İngiliz hâkimiyet doktriniyle de örtüşmüştür.²⁷⁴

19. yüzyılda İngiliz misyoner cemiyetleri özellikle Akdeniz, Anadolu ve Orta Doğu'da etkin bir şekilde faaliyet göstermiştir. Bu faaliyetlerini yaygınlaştırmak ve destek sağlamak amacıyla da sürekli yayınlar neşretmişlerdir. Bu cemiyetlerin başında gelen Church Missionary Society (CMS), yalnızca dini içerikli yayınlar değil, aynı zamanda güncel misyonerlik faaliyetlerinin raporlarını içeren aylık dergiler de yayımlamıştır. Özellikle misyonerlerin yazışmalarını ve deneyimlerini içeren bu tür yayınlar, hem misyonerlerin kendi muhasebelerini yapmalarını sağlamakta hem de anayurttaki müntesiplerin dikkatini çekerek onların maddi desteğini kazanmaya hizmet etmiştir.²⁷⁵

Bu yayınların bir diğer işlevi, anayurttaki okuyucuların uzaktaki misyonerlerin çabalarını ve başarılarını ilgi ve gururla takip etmelerini sağlamaktır. 19. yüzyılda sanayileşmenin hız kazandığı bir dönemde, bu tür girişimler bireylere kimliklerini pekiştirme ve topluma katkıda bulunma fırsatı sunuyordu.²⁷⁶ Toplum, ahlaki olarak yükselten dini yayınlara yönelirken geleneksel hikayeler ve efsaneler yerine misyonerlerin Tanrı adına gösterdikleri fedakarlıkları okumayı tercih etmeye başlamıştı.²⁷⁷

CMS tarafından yayımlanan "Missionary Register", bu tür yayınların öncüsü olarak 1813 yılında faaliyete başlamış ve 1855 yılına kadar aralıksız yayımlanmıştır. Bu dergi, yalnızca CMS'nin faaliyetlerini değil, dünya çapındaki diğer misyoner cemiyetlerinin çalışmalarını da kapsamış ve küresel bir bakış açısı sunmuştur. 1840'lı yılların sonlarına gelindiğinde CMS'nin faaliyetlerine dair yazışmaların artması ve kayıtların yoğunlaşması nedeniyle 1849 yılında "Missionary Intelligencer" adında yeni bir aylık dergi yayımlanmaya başlanmıştır. Bu yayınları yalnızca cemiyetin üyelerine değil dünya genelindeki

²⁷⁴ Arzu M. Nurdoğan, "Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı Church Missionary Society Hedefleri, Misyonerlik Tanımı Ve Motivasyon Unsurları- III" *Dini Araştırmalar* 17/44 (Aralık 2014), 87.

²⁷⁵ Church Missionary Society (CMS), *Missionary Register Church Missionary Society* (Londra: L.B. Seeley, 1850), 38/379; Bu raporların dijital nüshaları için Yale Üniversitesi açık erişim adresine bkz: <https://guides.library.yale.edu/missionperiodicals/missionaryregister>, (erişim tarihi:01.01.2025)

²⁷⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/354.

²⁷⁷ Anna Johnston, "British Missionary Publishing, Celebrity, Missionary and Empire", *Nineteenth Century Prose* 32/2 (Eylül 2005), 20-21.

misyonerlere de ulaştırılarak misyonerlerin birbirlerinin çalışmalarından haberdar olmaları ve küresel misyon anlayışını benimsemeleri sağlanmıştır.²⁷⁸

1850 yılında ise CMS, “Missionary Gleaner” ve “Missionary Juvenile Instructor” adı altında iki ayrı yayın daha başlatmıştır. Missionary Gleaner, orta sınıfa hitap eden bir yayın olarak tasarlanırken, Missionary Juvenile Instructor ocuklara ve gençlere yönelik içerikler sunmayı hedeflemiştir. Her iki yayında da çizim ve fotoğraflar kullanılarak, okuyucunun dikkatini çeken ve mesajları kolaylıkla kavramalarını sağlayan bir tarz benimsenmiştir. Bu yayınlar misyon faaliyetlerinin çapını ve yöntemlerini okuyuculara etkili bir şekilde anlatmayı amaçlamıştır.²⁷⁹

CMS Missionary Register, misyonerlerin Afrika, Asya, Amerika ve Osmanlı İmparatorluğu gibi bölgelerdeki faaliyetlerini raporlar halinde düzenli olarak kamuoyuna sunan bir platformdur. Bu raporlar, misyonerlerin deneyimlerini, yerel halkın kültürel ve dini yapısını, sosyal yardım projelerini ve misyonerlerin eğitim, sağlık, matbaa, yardım dernekleri ve benzeri alanlardaki faaliyetlerini kapsamaktadır. Yayın, misyonerlerin günlüklerinden, mektuplarından ve kişisel belgelerinden derlenen detaylı bilgiler sunarak, yerel halklarla olan etkileşimleri ve kültürel değişimleri belgelemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki misyonerlik faaliyetleri, İstanbul, İzmir, Bursa, Trabzon, Erzurum, Antep gibi şehirlerin yanı sıra Osmanlı toprakları olan adalar, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Arap coğrafyasını kapsamıştır. Bu bölgelerde misyonerler, yerel halkla ilişki kurarak eviri çalışmaları yapmış, misyoner okulları açmış ve yerel yaşam hakkında önemli bilgiler derlemiştir. Bu alışmalar, yerel halkın yaşam tarzını, karakteristik özelliklerini, toplumsal yapısını ve ülkede yaşanan gelişmeleri detaylı bir şekilde belgelemiştir.²⁸⁰

CMS Missionary Register hem dini hem de sosyal tarih açısından birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Bu yayın, misyonerlik faaliyetlerini Batı’nın sömürgecilik politikaları ile ilişkilendirerek, Batı dışı toplumlarla kurulan kültürel etkileşimleri belgelemektedir. 19. ve 20. yüzyılda misyonerlik tarihine dair araştırmalar için vazgeçilmez bir kaynak olan bu dergi, misyonerlerin hem dini yayma çabalarını hem de eğitim, sağlık ve kültürel etkileşimlerde oynadıkları rolü anlamak için zengin ve detaylı bilgiler sunmaktadır.

²⁷⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 38/379.

²⁷⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 38/380.

²⁸⁰ İngiliz Misyoner Faaliyetleri için Bkz. Bengül Bolat- Ratip Ayaz, “İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti’nin Yıkılış Sürecine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 16/61 (Eylül 2017), 11-38.

3.3. İzmir Misyonu'nun Tarihsel Gelişimi (1813-1835)

Bu bölümde, Protestan misyonerlik cemiyetlerinin İzmir'deki faaliyetlerinin başlangıç dönemi ele alınacaktır. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli liman kentlerinden biri olan İzmir, misyonerlik faaliyetleri açısından dikkat çeken bir merkez haline gelmiştir. Protestan misyonerler, özellikle İngiltere ve Amerika merkezli cemiyetler aracılığıyla bölgede etkinlik göstermeye başlamış, İzmir'i Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin yayılmasına yönelik stratejik bir alan olarak değerlendirmişlerdir. Bu süreçte misyonerlerin İzmir'e yönelik ilk temasları, örgütlenme çabaları, kurumsallaşma girişimleri ve eğitim alanındaki faaliyetleri belirleyici olmuştur.

Bu çerçevede, öncelikle Protestan misyonerlik cemiyetlerinin İzmir ile ilk temasları ele alınacaktır. 19. yüzyılın başlarından itibaren misyonerlik faaliyetlerine yönelen Protestan cemiyetlerinin İzmir'deki ilk girişimleri ve bu girişimlere dair raporlar incelenecektir. Ardından, İzmir'de Protestan misyonerlerin örgütlenme ve kurumsallaşma süreci kapsamında, misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerini sürdürülebilir hale getirmek amacıyla oluşturdukları yapılar, yerel yönetimlerle ilişkileri ve bölgedeki dinsel yapıya etkileri değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra Protestan misyonerlerin İzmir'de kurumsallaşma sürecine paralel olarak artan etkinlikleri ve bölgedeki misyon istasyonlarının nasıl bir gelişim gösterdiğine odaklanılacaktır. Son olarak, İzmir'de misyonerlik faaliyetleri kapsamında okulların kurulması ele alınarak, eğitim faaliyetlerinin misyonerlik stratejileri içindeki rolü ve İzmir'de açılan okulların misyonerlik faaliyetleri açısından taşıdığı önem üzerinde durulacaktır.

3.3.1. İzmir'de Protestan Misyonu'nun Başlangıcı ve Kurumsallaşma Süreci

3.3.1.1. Papaz H. Lindsay'in Misyonerlik Seyahati

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği Papazı H. Lindsay, 10 Ocak 1816 tarihinde yayımlanan raporunda, Yedi Apokaliptik Kilise'nin mevcut durumu hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Kısa bir Anadolu gezisine çıkan Lindsay, bu seyahatinde misyonerlik faaliyetlerine ilişkin gözlemlerini detaylı bir şekilde aktarmıştır. Seyahatine İzmir şehrinde başlayan Lindsay, burada Rum piskoposu, din adamları ve çeşitli bilgi sahibi kişilerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. İzmir'in nüfusunu yaklaşık 140.000 olarak tahmin eden

Lindsay, bu nüfusun 15.000-20.000'inin Rum, 6000'inin Ermeni, 5000'inin Katolik, 140'ının Protestan ve 11.000'inin Yahudi olduğunu belirtmiştir.²⁸¹

İzmir ziyaretini takiben Efes'e geçen Lindsay, burada az sayıdaki Hristiyan topluluğuna Modern Yunanca dilinde Eski ve Yeni Ahit nüshaları bırakmıştır. Ayrıca bu nüshaların çevre köylere ödünç verilmesi konusunda topluluktan taahhüt almıştır. Efes ziyaretinden sonra Güzelhisar (Aydın) ve Eskihisar güzergâhını takip ederek Denizli'ye ulaşan Lindsay, seyahat ettiği bölgelerde karşılaştığı Hristiyanlara Yunanca İncil nüshaları dağıtmıştır. Laodicea'daki ziyaretinin ardından, şimdiki adıyla Alaşehir olan Philadelphia'ya yönelmiştir. Lindsay, burada Türkçe konuşan bir topluluktan oluşan yaklaşık bin Hristiyan bulunduğunu ve yirmi beş ibadet yerinin varlığını bildirmiştir. Bölge piskoposu tarafından büyük bir minnettarlıkla karşılanan Lindsay, piskoposa Modern Yunanca dilinde Yeni Ahit kopyaları hediye etmiştir.²⁸²

Alaşehir'den Sardis'e (Sart) geçen Lindsay, burada Hristiyan nüfusunun azlığı ve rahip ile kiliselerin bulunmayışı nedeniyle derin bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Ancak, bölgedeki Hristiyanların kendi dillerinde yazılmış bir Yeni Ahit nüshasını aldıklarında duydukları minnettarlığa dikkat çekmiştir. Seyahatini Akhisar ile sürdüren Lindsay, burada Rum Kilisesi başrahibinin, kendisinin dağıttığı Yeni Ahit nüshalarına büyük bir hazine gözüyle baktığını ve daha fazla nüsha talebinde bulunduğunu ifade etmiştir. Lindsay, bölge halkına ve kiliseye İncil kopyaları dağıtmış ve seyahati sonrasında geçtiği birçok bölgeye Yeni Ahit nüshaları göndermeye devam ettiğini rapor etmiştir. Son olarak Bergamayı ziyaret eden Lindsay, burada da Bergama Kilisesi'ne Yeni Ahit nüshaları bırakmıştır. İzmir ve çevresinde az bilinen Protestanlık, bu keşif dönemi sırasında Hristiyan topluluklar tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Lindsay seyahati süresince dağıttığı nüshaların ileride meyve verecek tohumlar olduğu inancıyla büyük bir umut ve mutluluk duyduğunu belirtmiştir.²⁸³

3.3.1.2. Dr. Naudi'nin Misyonerlik Raporları

Malta Matbaası'nda görevli Dr. Naudi, Kilise Misyoner Cemiyeti'ne 1818'de gönderdiği bir mektupta, Anadolu'nun büyük bir ticaret merkezi olan İzmir ile yazışmaların başlatıldığını bildirmiştir. Dr. Naudi, tüccarların sıkça ziyaret ettiği, yoğun gemi trafiğiyle

²⁸¹ British and Foreign Bible Society, *Missionary Register Church Missionary Society*, 4/104.

²⁸² BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 4/104.

²⁸³ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 4/105.

dikkat çeken İzmir’de, İngiliz Rahip Charles Williamson’ın Hristiyanlık davasında aktif bir rol oynadığını ve bölgede ünlü bir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin kurulmasını umut ettiğini belirtmiştir.²⁸⁴

Dr. Naudi, aynı zamanda dostları Kaptan Orton aracılığıyla İskenderiye ve Süveyş yoluyla Doğu Hindistan ile doğrudan bir bağlantı kurma girişiminde bulunulduğunu ifade etmiştir. Bu bağlantının Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu arasında bir Hristiyan yazışma ağı oluşturacağını ve çevredeki farklı milletler, şehirler ve topluluklar üzerinde büyük bir değişim yaratacağına dair inancını dile getirmiştir. Dr. Naudi, kendilerini en çok meşgul eden çalışmanın, bu ülkenin yerel dilinde Yeni Ahit’in çevirisinin tamamlanması ve yayınlanabilir hale getirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu görevin asla ihmal edilmemesi gerektiğine dikkat çeken Dr. Naudi, Kilise Misyonerlik Cemiyeti ile gerçekleştirilen iş birliğinin bu çabanın büyük ve kalıcı bir etki yaratacağına olan inancını güçlendirdiğini belirtmiştir.²⁸⁵

3.3.1.3. Rahip Robert Pinkerton’ın Misyonerlik Raporları

Protestan Misyonerlik Cemiyetlerinin Akdeniz Misyonu kapsamında keşif ve matbaa faaliyetlerini yoğun olarak sürdüğü 19. yüzyılın başlarında, İncil’in misyon bölgelerinde yaşayan yerel halkların dillerine çevrilmesi ve basılması temel hedeflerden biri olarak görülmüştür. Bu bağlamda, İncillerin Türkçeye çevrilmesi büyük bir önem arz etmiştir.²⁸⁶

1815 yılında yayınlanan raporda, Leyden Üniversitesi arşivinde saklanan bir el yazması Türkçe Kitab-ı Mukaddes çevirisinin varlığını Misyoner Pinkerton aracılığıyla öğrenen İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin çevirinin basımını üstlendiği bildirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, masrafları karşılayan cemiyet, çevirinin Berlin’de basılmasını sağlamak üzere eseri, Prusya Elçilik Müsteşarı ve daha önce İstanbul Büyükelçiliği yapmış olan Baron Von Diez’in himayesine teslim etmiştir. Baron Von Diez, Türkçe çevirinin doğruluğunu ve üslubunun mükemmelliğini onaylamış, çevirinin gözden geçirilmesi ve basım sürecinin denetlenmesi sorumluluğunu üstlenmiştir.²⁸⁷

Rahip Robert Pinkerton, 12 Ekim 1817 tarihli mektubunda, Rusya Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin güney ve güneydoğudaki uluslar için yürüttüğü çalışmalar hakkında detaylı

²⁸⁴ Malta Bible Society, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/298.

²⁸⁵ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/299.

²⁸⁶ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 3/286.

²⁸⁷ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 3/286.

bilgiler sunmuştur. Pinkerton, Anadolu’da yaşayan Yunanlılar için Moskova Cemiyeti’nin Antik Yunanca olarak Kitab-ı Mukaddes’in 9000 kopyalık bir baskısını hazırladığını belirtmiştir. Ayrıca, Petersburg Komitesi’nin Londra’dan temin ettiği Modern Yunanca Yeni Ahit’in stereotip plakalarıyla 5000 kopyalık bir baskının yakında yayımlanacağını ifade etmiştir. Pinkerton, Ermeniler için iki ayrı Yeni Ahit baskısının tamamlandığını ve toplamda 8000 kopya yayımlandığını, ayrıca 5000 kopyalık bir dördüncü İncil baskısının hazırlık aşamasında olduğunu bildirmiştir. Anadolu’da yalnızca Türkçe konuşan Ermenilere yönelik olarak, Ermeni harfleriyle basılacak bir Türkçe Yeni Ahit baskısının Komite tarafından üstlenildiğini ve bu hedefe ulaşmak için İstanbul’daki Ermeni Patriği ile yazışmalar gerçekleştirdiğini aktarmıştır.²⁸⁸

Raporun devamında Türkçe Kitab-ı Mukaddes baskısının Berlin’de başladığını ancak Baron Von Diez’in ölümüyle kesintiye uğradığını belirten Pinkerton, bu çalışmanın sorumluluğunun Paris’te Profesör Kieffer’a devredildiğini ve baskının kesintisiz bir şekilde devam etmesinin umulduğunu ifade etmiştir.²⁸⁹

Modern Yunanca Eski Ahit çevirisini son derece önemli bir hedef olarak tanımlayan Pinkerton, bu konuda Rusya Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin herhangi bir çalışma yapmadığını dile getirmiştir. Ayrıca, dolaşıma sokulan Modern Yunanca Yeni Ahit çevirisinin edebi açıdan yetersizliği nedeniyle tamamen revize edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Pinkerton, güneyde yaptığı seyahatler sırasında, edebi birikime sahip Yunanlıların bu çevirinin sıradanlığı ve eksiklikleri hakkında sürekli şikayette bulunduklarını ifade etmiştir. Mektubunda, Yunanlılara herkesin anlayabileceği bir dilde Kutsal Kitaplar’ın eksiksiz bir nüshasını sunmanın önemini vurgulayan Pinkerton, bu zorlu çalışmada yardım alabilmek için Scio (Sakız Adası), İzmir ve İstanbul’da bulunan bilgili Yunanlılara danışılmasını önermiştir.²⁹⁰

3.3.1.4. Rahip Charles Williamson’ın Misyonerlik Raporları

Rahip Charles Williamson, 14 Mart 1818 tarihli mektubunda Rahip William Jowett’a, İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin kurulmasının uzak bir hedef olmadığını yazmıştır. Ancak, Yunanlılar ve Ermenilerin niyetler konusunda şüpheli olduklarından ve bir grubun, herhangi bir politik ya da çıkarıcı dini amaç taşımaksızın Kutsal Kitaplar’ın ücretsiz veya

²⁸⁸ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/299.

²⁸⁹ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/300.

²⁹⁰ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/300.

uygun bir ücretle dağıtılması için para harcamasını anlamakta zorlandıklarından yakınmıştır. Bu şüphelerin giderilmesi için İstanbul Patriği'nden alınacak bir yetki belgesinin kilit bir çözüm olacağına inanmaktadır. Williamson böyle bir belge ile İzmir, adalar ve çevre ülkelerde daha büyük başarıların sağlanacağını savunmuştur. Haziran veya Temmuz aylarında İstanbul'a gitmeyi hedeflediğini eğer bu belgeyi elde edebilirse İstanbul ile İzmir arasında bir misyon seyahati düzenlemeyi planladığını da mektubunda ifade etmiştir.²⁹¹

6 Nisan tarihli başka bir mektubunda gönderilecek kitapların Patriğin onayını içeren bir belgeye sahip olmamasının, kendisi için büyük bir engel teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu onayın eksikliği nedeniyle çok az şey yapabileceğini vurgulayan Williamson, bu bölgede gerçekleştirilecek faaliyetler için her kitabın bu onayı içermesi gerektiğini özellikle dile getirmiştir. Williamson, bu mektubunda ayrıca İzmir'deki Yahudiler arasında İbranice Yeni Ahit'in kabulüne dair gözlemlerine de yer vermiştir. Yahudilerle kurduğu ilişkilerde, bazı Yahudilerin bu kitaba dokunmayı bile reddettiğini, bazılarının ise Yeni Ahit'i gizlice okumayı tercih ettiğini belirtmiştir. İlginç bir örnek olarak, bir Yahudi'nin Yeni Ahit'in içeriğini reddetmesinin ardından Eski Ahit'e de inanmadığını itiraf ettiğini aktarmıştır. Williamson, birkaç Yahudi'nin kendisinden Yeni Ahit kopyalarını ödünç alıp okuduktan sonra iade ettiğini ve bir başka Yahudi'nin, İbranice Yeni Ahit'e reddiye yazmayı planladığını ifade etmiştir. Bu kişinin, çevresinde yüksek itibara sahip bir şahıs olduğunu da eklemiştir.²⁹²

Rahip Williamson, 14 Mart tarihli mektubunun devamında Osmanlı İmparatorluğu'nun yasalarının Hristiyanlara kendi inançlarına göre ibadet etme ve bu öğretileri yayma konusunda hoşgörü sağladığını, ancak bu hakların Müslümanlara yönelik olmadığını açıklamıştır. Eğer bir Hristiyan vaiz gönüllü olarak bir Türk'ün Hristiyanlığa katılımına tanık olursa, bunun herhangi bir yasal sonuç doğurmayacağını, tehlikenin yalnızca din değiştiren kişinin üzerinde olduğunu ifade etmiştir. Türkler arasında on yıl boyunca bir dönüşüm olmasa dahi, Hristiyanlığın temel ilkelerinden habersiz olan binlerce insan arasında kurtuluş tohumlarını ekmenin değerli bir çaba olacağını savunmuştur.²⁹³

Rahip Williamson, yetimleri barındırmak için bu toprakların büyük fırsatlar sunduğunu ve okulların açılmasının en önemli amaçlardan biri olması gerektiğini

²⁹¹ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/337.

²⁹² MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/338.

²⁹³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/339.

vurgulamıştır. Bu okulların yoksul çocuklara eğitim, gıda ve kıyafet sağlamayı hedeflemesi gerektiğini belirtmiş ve bu tür kurumlara “yetim evleri” adını önermiştir. Böyle yerlerde yetişen çocukların, Hristiyanlık öğretilerini daha sevimli gösterebileceğini ve bu yaklaşımın reformların etkisini genişleteceğini ifade etmiştir. Misyonerlerin ülkenin ana dilini bilmesinin en önemli gerekliliklerden biri olduğunu da belirten Williamson, İzmir’de kurulacak okulların müdür ve öğretmenlerinin özellikle Fransızca ve Yunanca bilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca, dini broşürlerin misyonerlik faaliyetlerinde öncü bir rol oynadığını vurgulamış, Fransızcadan tercüme ettiği broşürü İngiltere’ye göndererek basım sürecini başlattığını ve üzerinde çalıştığı broşürleri de Corfu’da bulunan Yunan matbaacılarıdan faydalanarak hızlıca dolaşıma sokmayı planladığını bildirmiştir.²⁹⁴

3.3.1.5. Rahip William Jowett’in İzmir ve Çevresine Yaptığı Misyonerlik Seyahati

Rahip William Jowett, Malta Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin Komitesine sunduğu raporunda İzmir ve çevresinde yürütülen misyon faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. 7 Mayıs 1818’de İzmir’e varan Jowett, İngiliz Papaz Charles Williamson’ın evinde konaklamıştır. Jowett, Williamson’ın Kutsal Kitap’ın birçok nüshasını sattığını ve bir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin kurulması için hazırlıklar yaptığını görmekten büyük mutluluk duyduğunu ifade etmiştir. Birkaç gün sonra İngiliz Konsolosunun Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’ne abone olduğunu ve ardından Rus Konsolosuna yapılan himaye talebinin hemen kabul edildiğini belirtmiştir. İngiliz, Rus ve Hollanda konsoloslarının himayeleri sağlandıktan sonra diğer kişilerin abonelikleri hızlıca eklenmiş ve birkaç aylık hazırlık sürecinin ardından İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti resmen kurulmuştur. Jowett, İzmir Piskoposu ile çeşitli dini ve kilise konularında sık sık sohbet ettiğini ve Piskopos’un Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri’nin büyük faydalarına tamamen ikna olduğunu, Modern Yunanca Yeni Ahit’in yayılması için etkin bir şekilde çalıştığını bildirmiştir.²⁹⁵

Rahip W. Jowett, İzmir’de on gün kaldıktan sonra Ayvalık’a (Haivali) doğru yola çıkmış ve 21 Mayıs’ta buraya varmıştır. Burada dört gün kalan Jowett, yarısı Yunanistan’ın çeşitli bölgelerinden gelen 200’den fazla öğrencisi olan bir Yunan Koleji’nde incelemelerde bulunmuştur. Bu kolej yabancı öğrenciler için 72 odası olan büyük, dörtgen bir bina şeklide dikkat çekici bir eğitim merkezi olarak tarif edilmiştir. Kolejdeki üstatlarla tanışan Jowett,

²⁹⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/340.

²⁹⁵ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/383.

onların derslerine katılmış ve gençlere Kutsal Kitap Cemiyetleri hakkında bilgi vermiştir. Moskova’da basılmakta olan Yunanca Kitab-ı Mukaddes’e genel bir abonelik önerisinde bulunmuş ve ertesi gün 85 nüsha talebi almıştır. Öğrencileri geleceğin misyonerleri olarak nitelendiren Jowett, başöğretmenin “*Bu kitabın bir kopyasına sahip olmak herkesin görevidir*” şeklindeki sözleriyle duyduğu memnuniyeti vurgulamıştır. Ancak Rum edebiyatçıların, Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri tarafından basımı yapılan Modern Yunanca Yeni Ahit’in üslubunu “barbarca” olarak nitelendirdiği eleştirilerini de dile getirmiştir. Jowett, İzmir’deki deponun izin verdiği ölçüde öğrencilere farklı versiyonların kopyalarını gönderdiğini bildirmiştir.²⁹⁶

Ayvalık’taki ziyaretlerinin ardından Sakız Adası’na (Scio) geçen Jowett burada bir hafta kalmıştır. Sakız’da daha büyük ve gelişmiş bir Yunan Koleji’nde beş yüz ila altı yüz öğrenci bulunduğunu ve bu kolejin dönemin Yunan ulusu için çok önemli bir edebiyat merkezi olduğunu belirtmiştir. Kolejin gelişmiş yapısını, halkın ticari girişimcilik ruhuna ve sahip oldukları özgürlük derecesine bağlamaktadır. Kolejdeki profesörlerle tanışan Jowett, onların derslerine katılmış ve Sakız Piskoposu ile görüşmüştür. Piskoposun, Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri’nin faydalarını hayret ve hayranlıkla dinlediğini, bu Cemiyetlerin Hristiyanlık davası için en büyük nimetlerden biri olduğuna tamamen ikna olduğunu ifade etmiştir. Moskova’da basılan Yunanca Kitab-ı Mukaddes için 200 nüsha talep edilmiş ve kolejdeki kütüphanelere mevcut versiyonların birkaç kopyası hediye edilmiştir. Ancak hem Sakız’da hem de Ayvalık’ta Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri kurmak için bir fırsat bulunamadığını belirten Jowett, bunun arzu edilen bir durum olduğunu ifade etmiştir. Yerel ve siyasi korkuların bu girişimleri engellediğini de eklemiştir.²⁹⁷

Sakız’dan İzmir’e dönen Jowett, İzmir’de bir hafta daha kalmış ve İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin giderek güçlendiğini görmekten memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. İzmir’den ayrılmadan iki gün önce Rahip Williamson, Kutsal Kitaplardan yeterli bir stokla çevre bölgelere kısa bir misyon seyahatine çıkmıştır. Williamson, özellikle Menderes civarında din değiştirmiş Yahudilerle ilgili bilgiler duymuş ve İbranice Yeni Ahit’in kopyalarını tedarik etmeye çalışmıştır. Jowett, 9 Haziran 1818’de İzmir’den ayrılmıştır. Misyon seyahati sırasında, Eski Ahit’in Modern Yunancaya çevrilmesinde çeşitli bilgili kişilerin harekete geçtiğini belirten Jowett, bu girişimi teşvik etmek amacıyla

²⁹⁶ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/384.

²⁹⁷ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/384-385.

Yunanlılara şu sözlerle çağrıda bulunduğunu aktarmaktadır: “*Bunlar (Türkler), dedim, Eski ve Yeni Ahit’i sizden önce kendi dillerinde okuyacaklar; çünkü Türkçe Kitab-ı Mukaddes şu anda Paris’te basılıyor. Böylece göreceğiz, sonuncular ilk, ilkler son olacak.*”²⁹⁸

Rahip William Jowett, raporunda İzmir’in stratejik önemine dikkat çekmiştir. Şehir nüfusunun 130.000’den fazla olduğunu, Türkler, Yahudiler, Rumlar, Ermeniler, Katolikler ve Protestanlardan oluşan çok çeşitli bir yapıya sahip bulunduğunu ve Anadolu’nun iç kesimleriyle olan bağlantıları sayesinde önemli bir ticaret merkezi olduğunu ifade etmiştir. İzmir’in Yunan Adaları ile sıkı bağlarını ve Akdeniz ile Karadeniz’in ana limanlarına olan ticaretini vurgulamış, şehrin bu konumunu koruyacağına inandığını belirtmiştir.²⁹⁹

Müslüman ülkelerdeki karmaşık nüfus yapısının ilahi gerçeğin tanıtımı için uygun bir ortam sunduğunu ifade etmiştir. Osmanlı’nın sağladığı dini hoşgörünün yeterince değerlendirilemediğini savunmuş ve Hristiyan nüfusun çeşitliliğinin misyonerlik çalışmalarına önemli destek sağlayabileceğini dile getirmiştir. Jowett, İzmir’in gelecekteki misyon faaliyetleri için merkez bir konum olabileceğini vurguladığı şu sözleri önem arz etmektedir: “*İzmir, zamanla çok önemli bir istasyon haline gelebilir. Avrupa’nın dört bir yanını saran altın bir çemberin yakında tamamlanacağını ve düğümün bağlanacağını umabiliriz!*”³⁰⁰

William Jowett Akdeniz bölgesi için “Missionary Register” örnek alınarak, benzer bir formatta küçük bir aylık dergi yayımlanmasını önermiştir. Jowett, bu yayının Malta ve İzmir’deki Kitab-ı Mukaddes Cemiyetlerinin gelişimine önemli katkılar sağlayacağını ve bölgelerdeki misyonerlik faaliyetlerinin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını mümkün kılacağını vurgulamıştır. Ayrıca, Atina Edebiyat Derneği, İzmir, Sakız Adası, Ayvalık, Yanya, Pelion Dağı gibi eğitim merkezlerinin Yunanistan’ı dini bilgiyle zenginleştireceğine inandığını ifade etmekte ve özellikle İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin bu tür bir destek olmadan gelişemeyeceğini belirtmiştir.³⁰¹

Önerilen dergi, yalnızca İyonya Adaları ile sınırlı kalmayacak; Trieste, Messina, Napoli, Roma, Livorno, Cenova, Marsilya, Suriye, Habeşistan, Cebelitarık, İspanya ve Fas gibi geniş bir coğrafyaya ulaşacaktır. Jowett, derginin bu bölgelerde aylık haberler açısından

²⁹⁸ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/386-387.

²⁹⁹ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/387-389.

³⁰⁰ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/386-387.

³⁰¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/515.

büyük bir ilgi odağı olacağını ve yayılan haberlerin geniş bir okuyucu kitlesine ulaşacağını öngörmektedir. İlk etapta derginin Fransızca, İtalyanca ve Modern Yunanca olarak yayımlanması planlanmaktadır. İlk yılın ardından İspanyolca, iki yıl içinde ise Türkçe, Arapça ve İbranice harflerle basılacak dergilerin yayına eklenmesi düşünülmektedir. Jowett, bu planın küçük bir ölçekte başlaması gerektiğini ancak başlangıçta dahi 5000 ila 10.000 okuyucuya ulaşılabilceğini tahmin etmektedir.³⁰²

William Jowett'in bu vizyonu, ilerleyen yıllarda İzmir merkezli olarak yayımlanan ve Akdeniz'de büyük bir yankı uyandıran "The Greek Magazine" adlı derginin temelleri olarak değerlendirilebilir.

Malta Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti, 1819 yılında yayımlanan raporlarında, İzmir'de İngiliz Papazı Charles Williamson'a cemiyetlerine olan ilgisi dolayısıyla erken bir teşvik sözü verdiğini duyurmuştur. İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin kuruluşu, cemiyet tarafından "değerli bir müttefikin kuruluşu" olarak değerlendirilmiş ve dikkat çeken, kıyaslanamayacak derecede büyük bir ilgi konusu olan olay olarak görülmüştür. Ayrıca Williamson'ın, komitenin genel amaçlarını gerçekleştirmek üzere İstanbul'u ziyaret ettiği ve Patrikhane'den gelen olumlu haberler dolayısıyla memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.³⁰³

Raporda, Rahip William Jowett'in faaliyetlerine de değinilmiş, Jowett'in seyahati sonrasında İzmir'e 500 nüsha gönderilmesi talebine yönelik önemli bir karar alındığı belirtilmiştir. Komitenin, okullarda ve kolejlerde eğitim gören yoksul Rum gençlerin düşük bir bedel karşılığında bu nüshaları satın alabilmesini sağlamak üzere gerekli masrafları üstlenmeyi taahhüt ettiği ifade edilmiştir.³⁰⁴

3.3.1.6. Misyoner James Connor'ın Faaliyetleri ve İzmir Ziyareti

Kilise Misyoner Cemiyeti adına İstanbul'da misyonerlik faaliyetlerini sürdüren Rahip James Connor, Rahip William Jowett ile görüşmek üzere 1 Mayıs 1819'da İstanbul'dan yola çıkmış ve beş gün içinde İzmir'e varmıştır. Ancak İzmir'e vardığında, şehirde yayılan veba salgınıyla karşılaşmıştır. Tunus'tan köle gemileriyle taşındığı ifade edilen vebanın, şehirde büyük bir paniğe neden olduğu ve halkın büyük çoğunluğunun şehri terk ettiğini ifade etmiştir. Connor, Misyoner Jowett'i beklemek üzere Scio'ya (Sakız Adası'na) gitmeyi

³⁰² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 6/516.

³⁰³ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 7/71.

³⁰⁴ MBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 7/71.

planlamış, ancak on günlük karantina süresi ile Jowett'in koşullar sebebiyle Ağustos ayına kadar Mısır'da kalacağını bildiren mektubun ulaşması üzerine İzmir'den ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.³⁰⁵

James Connor, İstanbul'da da vebanın her yere yayıldığını belirtmiş ve bu korkunç felakete karşı misyonun her zaman hazırlıklı olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin Yeni Ahit'in modern Yunancaya çevrilmesi için gerekli masrafları üstlendiğini ifade etmiştir. Yunan Kilisesi'nin Başimandriti Hilarion'un Yeni Ahit'in yeni bir çevirisi üzerinde çalıştığını ifade eden Connor, Rumların daha önceki çevirilerin kötülüğü üzerine şikayetlerine karşın bu çalışmadan umutlu olduğunu dile getirmiştir. Çevirinin Yunan toplumunun her kesiminde memnuniyetle karşılanacağına inandığını belirtmiştir. Özellikle modern Yunanca çevirisinin İstanbul'da daha etkili olacağına inanan Connor Sakız Adası'nda kullanılan dilin İtalyancayla, İzmir'de kullanılan dilin ise Türkçe ile karışmış olduğunu, buna karşın İstanbul'daki Fener Rumlarının yabancı kelimeleri reddeden saf bir dil kullanma gayreti gösterdiğini vurgulamıştır.³⁰⁶

3.3.1.7. Kitab-ı Mukaddes Cemiyetlerinin Misyonerlik Raporları

Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri, ellerine ulaşan Fransızca bir risaleden hareketle İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti hakkında şu bilgilere yer vermektedir: Cemiyet, abonelerin yanı sıra başkanlar, 12 kişilik bir komite, üyeler, bir sekreter ve bir hazine sorumlusundan oluşmaktadır. Aboneler arasında yer alacak konsoloslar ve piskoposların, cemiyetin başkanları olarak görev yapması planlanmıştır. Cemiyetin faaliyet alanının İzmir ve çevresindeki bölgelerin yanı sıra Ege Denizi'ndeki adaları kapsayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, Doğu Akdeniz'deki tüm Hıristiyan cemaatlerin de bu hayırlı faaliyette iş birliği yapmaya davet edildiği rapor edilmiştir. Cemiyetin abone listesinde İzmir Piskoposu, çeşitli Avrupalı konsoloslar, yerel şahsiyetler ve İngilizlerin isimleri yer almıştır.³⁰⁷

İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin Londra, Paris ve benzeri yerlerdeki cemiyetler örnek alınarak kurulacağı ve bu kurumlar gibi Kutsal Kitaplara herhangi bir yorum ya da not eklenmeden dağıtılmasının amaçladığı ifade edilmiştir. Ancak bu risalelerden hareketle Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri, İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin amacının yalnızca Kutsal Kitap dağıtmak olmadığını ve bu amacın yanında başka hedefler de içerdiğini öne

³⁰⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 7/409.

³⁰⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 7/409.

³⁰⁷ Bible Societies, *Missionary Register Church Missionary Society*, 7/480-481.

sürmüştür. Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri, İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin esas amacının Hristiyan bilgisini yaymak olduğunu ve bu hedef doğrultusunda Kutsal Kitaplar ile dini eserlerin dağıtılması, okulların açılması ve misyonerlik çalışmalarının teşvik edilmesi gibi faaliyetlerde bulunulmasının planlandığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, bu tür geniş kapsamlı faaliyetleri içeren cemiyetlerin Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti olarak değil, Hristiyan Cemiyeti olarak adlandırılması gerektiği görüşünü bildirmişlerdir. Raporda, İzmir gibi farklı Hristiyan mezheplerinin bir arada yaşadığı bir şehirde, Kitab-ı Mukaddes Cemiyetlerinin sade ve tarafsız amaçlarına başka hedefler eklemenin ne kadar mantıksız olduğu vurgulanmıştır. Bu tasarımdan tamamen vazgeçilmesi gerektiği belirtilmiş ve İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin yalnızca isminde ima edilen amaca hizmet etmesinin umulduğu bildirilmiştir.³⁰⁸

Kitab-ı Mukaddes Cemiyetlerinin 1821 yılına ait raporlarında, Atina ve İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyetlerinin Yunanistan ve Ege takımadalarıyla ilgilenmek üzere görevlendirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Malta ve İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyetlerinin Suriye bölgesiyle ilgili çalışmalarda iş birliği yapabileceği ifade edilmiştir. Raporda, yakın zamanda İstanbul'da, Akdeniz ve Karadeniz bölgeleri üzerinde geniş bir etki yaratacak yeni bir Kitab-ı Mukaddes Cemiyetinin kurulacağına dair güçlü bir inanç dile getirilmiştir.³⁰⁹

İzmir'de görev yapan misyoner Papaz Charles Williamson, papazlık görevinden istifa etmiş ve İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin temsilcilerinden biri olarak kendini bu misyona adanmıştı. Ancak Williamson, 9 Kasım 1920'de Samos Adası'nda uyurken gece yağmuruna maruz kalmasının etkisiyle hastalanmış ve hayatını kaybetmiştir.³¹⁰

Rus Elçiliği'nin Birinci Müsteşarı olan Bay Fonton, Paris'te Profesör Kieffer'in gözetiminde basılmış olan Türkçe Yeni Ahit'in ilk baskısının revizyonu ile Eski Ahit'in baskıya hazırlık sürecindeki el yazmasının gözden geçirilmesi görevini üstlenmiştir. Kutsal Kitap çevirisinin, yerel deyimlere hâkim ve konuya vakıf kişiler tarafından yapılmasının önemine özellikle vurgu yapılmıştır. Bu eser, yalnızca Türkçe okuyabilen ve Türkçe harflerle basılan metinlerden yararlanacak kişiler için değil, aynı zamanda Yunanca ve Ermenice karakterlerle basılacak versiyonlar için de temel bir metin olarak tasarlanmıştır. Yunanca

³⁰⁸ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 7/481-482.

³⁰⁹ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/28.

³¹⁰ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/28.

veya Ermenice dillerini tamamen unutmuş ya da bu dillere sınırlı derecede hâkim olan ancak Türkçeyi iyi bilen iki ayrı cemaatte hesaba katılarak bu baskıların büyük bir kitleye ulaşması hedeflenmiştir. Özellikle bu cemaatler arasında yalnızca Yunanca veya Ermenice harfleri okuyabilen bireylerin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur.³¹¹

Dr. Pinkerton, Türkçe Yeni Ahit'in Yunanca harflerle yazılmış bir baskısının hazırlanmasına yönelik gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Bu baskının yalnızca Anadolu, Suriye ve Filistin'de değil, aynı zamanda Türkçe'nin Yunan nüfusunun alt sınıfları arasında yaygın bir şekilde konuşulduğu İstanbul'da da oldukça faydalı olacağına dair güçlü bir inanç bulunmaktadır. Öte yandan, Türkçe-Ermenice Kutsal Kitapların hazırlanması çalışmaları St. Petersburg'da devam etmekte olup, bu süreçte yeni Türkçe çeviriye yönelik ileride yapılabilecek iyileştirmelerin de dahil edilmesi planlanmıştır.³¹²

3.3.1.8. Levi Parsons ve Pliny Fisk'in İzmir Misyonu

Amerikalı Rahipler Levi Parsons ve Pliny Fisk'e 31 Ekim 1819'da Pazar günü Bostan'da gerçekleştirdikleri bir vaazın ardından komite tarafından kutsal topraklardaki bir misyona atanmalarına yönelik talimatlar iletilmiştir. Misyonerlere komite tarafından 300 dolarlık bir bağış yapılmış, ayrıca Filistin'de bir Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti ya da okul kurulması amacıyla bir beyefendi tarafından 30 pound bağışta bulunulmuştur. Misyonerlerin planı, ilk olarak İzmir'e gitmek ve burada gerekli dilleri öğrenip önemli bilgiler edinerek Filistin'e doğru ilerlemektir. Misyonerler, yolculuklarının ilk aşamasında Malta'ya ulaşmışlardır. Malta'da Bay ve Bayan Jowett ile diğer misyonerler, misyonerlik görevleri sırasında faydalı olabilecek çeşitli konularda onlara rehberlik etmişlerdir. Bu konular arasında yaşam bilgisi, sağlıklarını koruma yöntemleri, eğitim, seyahat, Akdeniz'de yaşayan farklı sosyal sınıflar ve bu gruplar arasında dini yaymanın en etkili yolları yer almıştır. 15 Ocak 1820'de İzmir'e ulaşan Parsons ve Fisk, burada İngiliz Konsolosu ve diğer önde gelen kişiler tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır.³¹³

Misyonerler, İzmir'de birkaç ay konakladıktan sonra 1 Mayıs 1820'de buradan ayrılarak yaz aylarını Sakız Adası'nda geçirmek üzere yola çıkmışlardır. Bu süre zarfında, adadaki koleji ziyaret etmiş ve Profesör Bambas'ın yanında Yunanca eğitimi almışlardır. Sakız Adası'nda beş ay kalan misyonerler, 23 Ekim 1820'de adadan ayrılarak İzmir'e

³¹¹ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/29.

³¹² BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/29.

³¹³ American Board of Missions, *Missionary Register Church Missionary Society*, 8/347-349.

dönmüşlerdir. İzmir’de bulundukları süre boyunca misyonerlik faaliyetleri açısından umut verici mesajlarını komiteye iletmışlerdir. Özellikle, Hristiyanlar arasında kitap dağıtım yoluyla önemli başarılar elde edilebileceğini ifade etmişlerdir.³¹⁴

Misyonerler, Türk hükümetinin misyonerlik faaliyetlerine dair herhangi bir engel çıkarmadığını ve İslamiyet’in yayılması için özel bir çaba göstermediğini raporlarında ifade etmişlerdir. Osmanlı nüfusunun neredeyse yarısının Hristiyanlardan oluştuğunu öne süren misyonerler, ülkede yaşayan Hristiyanların dinlerini veya mezheplerini değiştirmelerinde bir engel bulunmadığını vurgulamışlardır. Ancak, Müslümanların din değiştirmesi durumunda ölüm cezasıyla karşılaşacaklarına dikkat çekmişlerdir. İzmir hakkında yaptıkları gözlemlerde, şehirde 6 ila 8 konsolosun bulunduğunu ve bu konsolosların kendi vatandaşlarını koruma görevini üstlendiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu konsolosların, Hristiyan nüfuzun kendi arasındaki veya yerel halkla yaşadıkları anlaşmazlıkları uygar ulusların yasalarına uygun olarak çözdüklerini ifade etmişlerdir. Misyonerler, İzmir’i güvenli ve özgür bir şehir olarak tanımlamış ve şehirde hiçbir Hristiyan’ın rahatsız edilmediğini bildirmişlerdir. İzmir’de kendilerini Boston’daki kadar güvende hissettiklerini özellikle vurgulamışlardır.³¹⁵

Raporun devamında, yönetim kurulunun misyonun mevcut durumu hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmiştir. Kurul, İzmir İstasyonu’nun Akdeniz’in doğu kısmında dini eğitime ihtiyaç duyan birçok ülkeye Kitab-ı Mukaddes, risale ve çeşitli dini kitapların gönderilebileceği stratejik bir merkez konumunda olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu bölgedeki okulların geliştirilmesi yönündeki arzularını dile getirmişlerdir. Rapor, bölgede yaşayan çocukların, kendilerine verilen kitapları okumaya hazır olduklarını vurgulamaktadır. Özellikle Evanjelik öğretiler içeren kitapların ülkenin dört bir yanında memnuniyetle karşılanacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Yunan Kilisesi rahiplerinin bu kitapları almaya istekli olduğu ve kilise mensuplarının yalnızca Kitab-ı Mukaddes dağıtım değil, risale ve broşürlerin dağıtımını da teşvik ettikleri gözlemlenmiştir.³¹⁶

Parsons ve Fisk, 1 Kasım 1820’de İzmir’den ayrılarak 21 günlük bir misyon seyahatine çıkmışlardır. Bu yolculuğa tercüman ve at bakıcılarıyla birlikte toplamda 5 kişi katılmıştır. Misyonerler yanlarına aldıkları bir sandık dolusu Eski ve Yeni Ahit, risale ve broşürlerle

³¹⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/202-205.

³¹⁵ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/206-207.

³¹⁶ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/208-209.

yüklü 6 atla seyahatlerine başlamışlardır. İlk durakları Menemen olmuştur. Bu noktadan itibaren, Ayvalık, Bergama, Soma, Kırkağaç, Thyatira (Akhisar), Sardis (Sart), Philadelphia (Alaşehir), Cassaber (Turgutlu), Magnisia (Manisa) ve Smyrna (İzmir) şehirlerini kapsayan bir rotayı tamamlamışlardır. Misyonerler, ziyaret ettikleri şehirlerde okullar, kiliseler ve hanlar gibi yerleri faaliyetlerinin merkez noktaları olarak kullanmışlardır. Şehir yöneticileri, piskoposlar, kilise görevlileri, okul müdürleri, öğretmenler, öğrenciler ve yerel halktan farklı kesimlerle iletişim kurmuş, bölgedeki nüfus yapısı ve yerleşik halk hakkında bilgiler toplamışlardır. Ayrıca kiliseleri gözlemlemiş, eğitim sistemine dair veriler derlemiş ve dini eserlerin dağıtımını organize etmişlerdir. Seyahat boyunca kiliselere, okullara, hanlara ve halka birçok Kitab-ı Mukaddes, risale, broşür ve dini içerikli kitap satılmış veya ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Toplamda, 1300 adet risale, 21 adet Kitab-ı Mukaddes ve çok sayıda dini materyal dağıtılmıştır. Misyonerler ziyaret ettikleri her yerde özel bir ilgi ve hoşgörüyle karşılanmış ve misafir edilmişlerdir.³¹⁷

Parsons ve Fisk, İzmir'e döndüklerinde Bay Williamson'ın ölüm haberini almışlardır. İngiliz Konsolosu, merhum papazın odasını Parsons ve Fisk'e tahsis etmiştir. Misyonerler, İzmir'deki misyon faaliyetlerinin başarısından ötürü İzmir'de kalmaya devam etmek ile asıl görev yerleri olan Yahudiye'ye gitmek arasında bir kararsızlık yaşamışlardır. Bu belirsizlik neticesinde, mevcut koşullar göz önüne alınarak Bay Fisk'in bir süre daha İzmir'de kalması, Bay Parsons'ın ise ilk fırsatta Kudüs'e gitmesi kararlaştırılmıştır. Özellikle Noel ve Paskalya dönemlerinde Kudüs'e gelen hacılar arasında yürütülecek misyonerlik faaliyetlerinin bu kararın alınmasında etkili olduğu belirtilmiştir. Misyoner Parsons, Kudüs'e gitmek üzere bir gemiye binerek 5 Aralık 1820'de İzmir'den ayrılmıştır.³¹⁸

Levi Parsons'ın İzmir'den ayrılmasının ardından, Rahip Pliny Fisk Kitab-ı Mukaddes Cemiyetine ait 2700 Kitab-ı Mukaddes ve Ahitlerden oluşan stoğun sorumluluğunu ve papazlık görevini üstlenmiştir.³¹⁹ Nitekim papazlık görevi kısa süreli olmuştur, zira 16 Aralık'ta Papaz Bay Bellamy İzmir'e gelerek görevine başlamıştır. Bu süre zarfında Rahip Fisk, İzmir'deki okullar hakkında bilgi toplamaya odaklanmıştır. Fisk'in tespitlerine göre, İzmir'deki Rum okullarının sayısı 30'dur ve bu okullarda yaklaşık 1100 erkek ve 66 kız öğrenci eğitim görmektedir. Bunun yanı sıra bazı ailelerin çocuklarına özel eğitim verilmesini sağladığı rapor edilmiştir. Ermeni okullarıyla ilgili olarak Fisk, bu okulların iki

³¹⁷ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/423-429.

³¹⁸ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/429-430.

³¹⁹ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 10/166.

şubeden oluştuğunu belirtmektedir. Birinci şubede küçük yaşlardaki 65 erkek çocuğun, diğer şubede ise 12-15 yaş aralığındaki gençlerin kendi dillerinde okuma-yazma ve dil bilgisi eğitimi aldığını ifade etmiştir.³²⁰

Misyonerlik faaliyetleri kapsamında Fisk çeşitli okulları ziyaret ederek özellikle okuma-yazma bilen öğrencilere dini öğütler ve talimatlar içeren risaleler dağıtmıştır. Ücretsiz kitap dağıtımını nedeniyle okullarda büyük ilgi gören Fisk, çocukların Eski Yunanca yazılmış metinleri okumakta zorlandığını da vurgulamıştır. Ayrıca, çevre köylere kısa süreli misyon seyahatleri düzenleyen Fisk, bu bölgelerdeki kiliselere ve okullara çok sayıda Kitab-ı Mukaddes, risale ve broşür dağıtmıştır. Parsons'un ayrılışından bu yana binden fazla dini risale ve 41 adet Kitab-ı Mukaddes'i satış yoluyla veya ücretsiz dağıttığını belirten Fisk, İzmir'de bir matbaa kurmanın yaratacağı potansiyel etkiye dikkat çekmiştir. Fisk'e göre, böyle bir matbaa hem okul kitaplarının hem de dini içerikli eserlerin basılmasına olanak sağlayarak misyonerlik faaliyetlerini önemli ölçüde destekleyecektir.³²¹

Rahip Fisk, Nisan ayında gerçekleştirdiği Efes ziyareti sonrasında İzmir'e döndüğünde, şehri ülkede yaşanan karışıklıklar nedeniyle alarm durumunda bulmuştur. Bu dönemde başlayan Yunan isyanları, seyahatleri güvensiz hale getirmiş ve misyonerlik faaliyetlerini büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Ancak Fisk, kurula sunduğu raporunda İzmir'in misyonerlik faaliyetlerinde kullanılacak ana depo ve merkez üssü olarak konumlandırılmasını tavsiye etmiştir. Raporunun devamında Ermenistan, Suriye, Ege Adaları ve diğer bölgelerde görev yapan misyonerlerin İzmir'i kitap temini, yazışmaların hazırlanması ve dinlenme amacıyla kullanmalarının uygun olacağını belirtmiştir.³²²

Rahip Parsons, 3 Aralık 1821'de İzmir'e geri dönmüştür. Ancak, dönemin karışıklıkları nedeniyle misyonerlik faaliyetleri oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun yanı sıra, İzmir'in nemli ve soğuk havası nedeniyle Parsons'un sağlığı bozulmuş ve doktor tavsiyesi üzerine İskenderiye'ye gitmeye karar verilmiştir. Misyonerler, 8 Ocak'ta 1822'de İzmir'den ayrılmıştır.³²³ Rahip Levi Parsons, 10 Şubat 1822'de İskenderiye'de hastalığının şiddetlenmesi sebebiyle hayatını kaybetmiştir.³²⁴

³²⁰ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/430.

³²¹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 9/431.

³²² ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 10/376.

³²³ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 10/382.

³²⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 10/166.

3.3.1.9. Misyoner Barker ve Rahip Leeves'in Misyonerlik Faaliyetleri

1821 yılında Mora, Teselya ve Ege Adaları'nda başlayan Rum isyanları, kısa sürede İzmir ve çevresinde de etkisini göstermiştir. Özellikle isyanın Sakız Adası'na sıçraması ve Rum asilerinin adaya ulaşması büyük bir kargaşaya yol açmıştır. Bu kargaşa, Osmanlı ordusunun adaya çıkarma yapmasıyla bastırılmıştır. İsyanın sert tedbirlerle kontrol altına alınması ve isyana katılanların idam edilmesi Avrupa kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır.³²⁵

Rum isyanları ve bölgedeki kaos ortamı, misyonerleri de derinden etkilemiştir. Bu döneme ait raporlarda, misyoner cemiyetlerinin faaliyetlerini eskisi kadar rahat gerçekleştirememekten şikayet ettikleri görülmektedir. 1823 yılı raporlarına göre, Sakız Adası'nı ziyaret eden Rahip Leeves, adanın artık ıssız ve eski ihtişamından uzak bir halde olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca, Rahip Jowett'in 1818 yılında ziyaret ettiği okulun tamamen yıkıldığı, okulun öğretmen ve öğrencilerinin çoğunun ya öldüğü ya da adayı terk ettiği bildirilmektedir.³²⁶

Misyoner Leeves, İstanbul'a dönme fırsatı bulduğunda, burada İstanbul Ermeni Patrikliği ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmeler sırasında Patrik, Rusya Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti tarafından Ermeni harfleriyle basılan Türkçe Yeni Ahit'in yayılması için büyük bir gayret göstermiş ve bu esere yönelik önemli bir talep oluşturmuştur.³²⁷

Misyoner Leeves, ayrıca 4000 adet Türkçe Mezmur Kitabı'nın Yunanca harflerle, 2000 adet Türkçe Mezmur Kitabı'nın Ermenice harflerle ve 1000 adet Ermenice Mezmur Kitabı'nın basımı için hazırlık yapmıştır. Türkçe Yeni Ahit ile ilgili olarak, çeviriyi yapan Hali Bey'in çalışmasında bazı hatalar tespit edilmiş ve bu nedenle dağıtımı durdurulmuştur. Dağıtımı askıya alınan bu eser, Paris'te Profesör Kieffer'in gözetiminde bir revizyondan geçirilmiştir. Küçük düzeltmelere ilişkin bir hata listesi hazırlanmış, önemli eksikliklerin tespit edildiği yapraklar iptal edilmiştir. Kutsal Kitap çevirisinin tamamının revizyon ve basım sürecinin Paris'te devam edeceği belirtilmiştir. Öte yandan, Venedik'teki matbaalarda

³²⁵ Sabri Can Sannav, "Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adaları'ndaki Etkileri ve Sonuçları", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Aralık 2020), 637-654.

³²⁶ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 11/20-21.

³²⁷ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 11/21-22.

3700 adet Ermenice Yeni Ahit ve 2000 adet Mezmur Kitabı basılarak Malta, İzmir ve İstanbul'a gönderilmiştir.³²⁸

Misyoner Barker, Mart ayının başlarında İstanbul'da Rahip Leeves ile bir araya gelmiştir. İzmir'de yaşadığı sağlık sorunlarına rağmen, 712 adet Kitab-ı Mukaddes ve Yeni Ahit'in neredeyse tamamını satış yoluyla dağıtmayı başarmıştır. Barker raporunda İzmir'i misyonerlik faaliyetleri için stratejik bir depo ve lojistik bir merkez olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte İzmir şehrini Manisa, Anadolu ve Karaman'daki büyük şehirler ile Yunan adalarına yönelik misyonerlik faaliyetleri için sürekli bir temsilciye ihtiyaç duyulan önemli bir merkez olarak tanıtmıştır.³²⁹

Barker ayrıca, Halep'te meydana gelen yıkıcı depremin ardından İzmir'in ticari faaliyetlerin yeni merkezi haline geldiğini ve bu nedenle Rahip Leeves'in kendisini İzmir'de görevlendirmeyi planladığını belirtmiştir. İzmir'de bulunduğu süre boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinden gelen kişilere Kutsal Kitapları sattığını bildirmiştir. Alıcılar arasında Mardin, Musul ve Bağdat'tan gelenlerin yanı sıra, Kayseri, Bursa ve Manisa gibi şehirlerden gelen rahipler de önemli bir yer tutmuştur. İzmir'i ve çevresini yakından tanınması ve modern Yunanca bilgisiyle misyon faaliyetlerine katkı sağlayacağını ifade eden Barker, bu özelliklerinin Cemiyet'in bölgedeki amaçlarını ileriye taşımada önemli bir rol oynayacağına dair inancını dile getirmiştir.³³⁰

Rahip Barker 17 Ekim 1823 tarihli mektubunda, Cemiyet tarafından basılan farklı dillerdeki Kitab-ı Mukaddes ve dergilerin İzmir esnafı ve halkı tarafından halka açık yerlerde ilgiyle okunmasından büyük mutluluk duyduğunu ifade etmiştir. İzmir'de Ermeni Piskopos vekilinin, Kutsal Kitapları okumanın önemine vurgu yapan bir vaaz verdiğini ve bu vaazın ardından kendi elleriyle 70 Kitab-ı Mukaddes'i halka dağıttığını belirtmiştir. Ayrıca, İzmir ve çevresindeki Ermeni din adamlarının okullara Ahit ve Mezmur nüshaları dağıttıklarına dair bilgiler de mektupta yer almıştır. Barker, kendisinin de İzmir ve çevresindeki okullara Yunanca Ahitler gönderdiğini aktarmış ve bu faaliyetlerin ardından hem kendisine duyulan minnettarlığı hem de Yunanca, Ermenice ve İbranice Kitab-ı Mukaddeslere yönelik artan talebi dile getirmiştir. Ayrıca depoya ulaşan tüm Yunanca, İbranice ve Ermenice Kitab-ı

³²⁸ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 11/22.

³²⁹ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 12/29.

³³⁰ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 12/29.

Mukaddes nüshalarının tamamının satıldığını ve bölgede Kutsal Kitaplara olan ilginin giderek büyüdüğünü bildirmiştir.³³¹

15 Aralık 1823 tarihinde düzenlenen Baskı ve Genel Amaçlar Alt Komitesi toplantısında, Türkçe Yeni Ahit çevirisinin dağıtımına devam edilip edilmeyeceği konusu tartışılmıştır. Daha önce Dr. Henderson tarafından dile getirilen eleştiriler nedeniyle çevirinin dağıtımı askıya alınmıştı. Bu eleştiriler arasında tipografik sorunlar, anlam bozuklukları, eski dil kullanımı ve çeviride yoğun bir şekilde Arapça-Farsça kelimeye yer verilmesi gibi noktalar yer almaktaydı.³³²

Alt komite, konuyla ilgili olarak çeşitli uzmanların görüşlerini incelemiştir. Ünlü Oryantalist Baron Silvestre de Sacy'nin, çeviriyi gerçekleştiren Hali Bey'in lehine yaptığı değerlendirmeler de bu incelemeler arasında yer almıştır. Belgelerin ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi sonucunda alt komite, çevirinin dağıtımının askıda tutulmasına gerek olmadığına karar vermiştir. Bu karar, genel komite tarafından da onaylanarak yürürlüğe girmiştir.³³³

1825 yılına ait Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri raporlarında, önceki yılın muhasebesi yapılmış ve İstanbul'daki depodan yıl içinde toplam 5000 nüsha Kutsal Kitap dağıtıldığı belirtilmiştir. İstanbul Ermeni Patriği'nin önerisi üzerine, Ermeni harfleriyle 5000 adet Türkçe Yeni Ahit ve 3000 adet İncil'den oluşan yeni bir baskı yapılmıştır. Bu Kutsal Kitapların dağıtımında İzmir'de görev yapan Rahip Barker önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin kullandığı Yahudi-İspanyol dili (Ladino) ile Kürtçe ve Keldanice Yeni Ahit çevirileri üzerine çalışmaların sürdüğü rapor edilmiştir.³³⁴

1826 yılı başında önceki yılın muhasebesinin yer aldığı raporlarında ise Rahip Leeves ve Rahip Barker, farklı misyoner cemiyetleri ve yerel kurumların desteğine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılaşılan zorluklar nedeniyle önceki yıla göre daha az başarılı olduklarını ifade etmişlerdir. İstanbul'daki depodan dağıtılan Kutsal Kitapların toplam sayısı 2959 olarak kaydedilmiştir. Bu nüshalardan 350 Kitab-ı Mukaddes ve çeşitli dini eserler

³³¹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 12/111.

³³² BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 12/411.

³³³ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 12/411.

³³⁴ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 13/41.

İzmir’de dağıtılmıştır. Ayrıca, bu dönemde Arnavutça Yeni Ahit ve modern Yunanca Kitab-ı Mukaddes çevirilerinin tamamlandığı belirtilmiştir.³³⁵

Aynı yıl, Rahip Barker Suriye bölgesine bir misyon seyahati düzenlemiş ve Beyrut’ta bir depo kurmuştur.³³⁶ Kasım ayında İstanbul’a uğrayan Barker, yanında getirdiği 300’den fazla Kutsal Kitap kopyasıyla İzmir’e dönmüştür. Hazırladığı raporda İzmir’deki özgür ortama özellikle vurgu yapan Barker, tüccarlar vasıtasıyla Kutsal Kitapların iç bölgelere ulaştırılması konusunun altını çizmiştir. Ayrıca, Yunanca ve Ermenice karakterlerle basılan Türkçe Kitab-ı Mukaddeslerin dağıtımına hazır olduğu anda hızla elden çıkartılabildiğini belirtmiştir.³³⁷

Raporda, bu yıl dağıtılan yayın sayısının önceki yıla oranla iki katını aştığı bildirilmiştir. Sadece İzmir’de, 10 Şubat – 31 Aralık 1826 tarihleri arasında Barker tarafından toplam 1241 nüsha dağıtmıştır. Bu nüshalardan yalnızca 54’ü ücretsiz olarak dağıtılırken, geri kalan kısmı satış yoluyla dağıtılmıştır. Kutsal Kitapları satın alanlar arasında Roma Katolikleri ve Yahudilerin de bulunduğu rapor edilmiştir.³³⁸

1828 yılı Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri raporlarına göre önceki sene İstanbul’da dağıtılan Kutsal Kitapların sayısı 5673 nüshaya ulaşmıştır. Ancak bu sayı, 1826 yılının dağıtım rakamlarının oldukça altındadır. Rahip Leevs, bu düşüşe rağmen yapılan çalışmalar için şükredilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Raporda özellikle, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin tüm yapısını değiştiren kanlı bir devrime, şehrin sekizde birini tüketen büyük bir çatışmaya ve yılın başında Galata’da meydana gelen yıkıcı yangına tanıklık edilmiş olduğu düşünüldüğünde, elde edilen başarıların önemine vurgu yapılmıştır. Son dört yıl içinde, “Tanrı Sözü”nün tamamını veya bir kısmını içeren 21.000 nüsha İstanbul’dan dağıtılmıştır. Bu durum, raporda sevinçle karşılanan bir gelişme olarak ifade edilmiştir.³³⁹

İzmir’deki depo, sabah saatlerinden akşama kadar sürekli açık tutulmuş ve kaynaklar her mezhepten insanın erişimine sunulmuştur. İzmir’i ziyaret eden misyonerler, gemi kaptanları ve diğer kişiler, Kutsal Kitapların dağıtımını desteklemek amacıyla misyoner Barker’ın memnuniyetle kabul ettiği yeni dağıtım kanalları sağlamıştır. İzmir deposunun yanı sıra, Halep, Tarsus, Sur ve Sayda şehirlerinde de daha küçük ölçekli depolar

³³⁵ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 14/58-59.

³³⁶ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 14/58.

³³⁷ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 14/388.

³³⁸ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/39-40.

³³⁹ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/59.

kurulmuştur. Bu depoların faaliyetleri Bay Barker'ın gözetimi altında yürütülmüş ve koordinasyonu sağlanmıştır. Bay Barker'ın yönetiminde, İzmir'de bir yıl boyunca Kutsal Kitapların tamamını veya bir kısmını içeren toplam 2045 nüsha basılmış ve dağıtılmıştır.³⁴⁰

Rahip H. D. Leeves, 8 Aralık 1827 tarihinde İngiliz Büyükelçisiyle birlikte İstanbul'dan ayrılmış ve Korfı üzerinden İzmir'e yönelmiştir. İstanbul'un terkedilmesinde Navarin Faciasının etkisi olduğu aşıkardır.³⁴¹ Misyoner raporlarında, Türk yetkililerin İngiliz Büyükelçiye ve ona eşlik edenlere pasaport vermediği ancak ayrılmalarında herhangi bir engel çıkarmadıkları belirtilmiştir. İstanbul'da yalnızca iki ya da üç İngiliz'in kaldığı ve Babiâli'nin onlara kendi korumasını vaat ettiği aktarılmıştır. Leeves, İstanbul'dan ayrılmadan önce Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin işleriyle ilgilenmiş ve geride bırakmak zorunda kaldığı kitaplar için koşulların elverdiği en iyi güvenlik önlemlerini almıştır. İzmir'de görev yapan Misyoner Barker ise Mart ayına kadar görevine devam etmiş, bu süre zarfında kitapların dağıtımını ve taleplerin karşılanmasıyla ilgilenmiştir.³⁴²

1827 yılında İstanbul'da 1 Ocak'tan 24 Kasım'a kadar geçen süre içerisinde toplam 6889 nüsha Kutsal Kitap dağıtılmıştır. Bu kitapların 2151'i İstanbul'da satış yoluyla elden çıkarılmış, 3647 nüsha ise Edirne, Bükreş ve Selanik gibi şehirlerin yanı sıra Anadolu'nun çeşitli bölgelerine sevk edilmiştir. Ayrıca 1091 nüsha, Anadolu'daki farklı şehir ve kasabalarda satış yapılmak üzere bir görevli aracılığıyla gönderilmiştir. 1821-1827 yılları arasında toplam 30.000 nüsha Kutsal Kitap basılmış ve dağıtılmıştır. Bu rakam, 1827 yılı içerisinde basılan 5000 yeni nüshayı da kapsamaktadır.³⁴³

İzmir'deki depo 1827 yılı boyunca 2580 nüsha Kutsal Kitap dağıtmıştır. Depodan çıkan bu nüshalar, özellikle Yunan adalarına ve Anadolu'nun iç bölgelerine gönderilmiştir. 1824'ten itibaren İzmir'de basılan ve dağıtılan toplam kitap sayısı ise 12.000'e ulaşmıştır. Bu rakam, yaşanan muhalefet, savaş söylentileri ve düşük eğitim seviyesi göz önünde bulundurulduğunda oldukça kayda değer kabul edilmiştir.³⁴⁴

³⁴⁰ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/59.

³⁴¹ 1827 Navarin Deniz Savaşı, Osmanlı Donanması'nın XIX. yüzyıldaki en büyük yenilgilerinden biri olarak kabul edilmektedir. 20 Ekim 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus filoları, Navarin Limanı'nda demirli Osmanlı-Mısır donanmasına ani bir saldırı düzenlemiş ve yaklaşık üç buçuk saat süren muharebe sonucunda Osmanlı filosunun neredeyse tamamı yok edilmiştir. Binlerce denizcisini kaybeden Osmanlı İmparatorluğu tarafından bu savaş kanun dışı bir baskın, facia, kara gün ve bir Haçlı Seferi başlangıcı olarak tanımlanmıştır. Bu hususta bkz. Ali Fuat Örenç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *Tarih Dergisi* 46 (2007), 37-84.

³⁴² BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/213.

³⁴³ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/42.

³⁴⁴ BS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/42.

Misyoner Barker, İzmir'den Yunan adalarına ve Anadolu'nun iç bölgelerine yönelik Kutsal Kitap dağıtım faaliyetlerini koordine etmiştir. Yunan adalarına yapılan sevkiyatlarda, Barker özellikle Mora'da ve Yunan adalarında artan taleplerin karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Barker, kitapların dağıtımı için yerel halktan güvenilir kişilerle iş birliği yapmıştır. Örneğin, bir Yahudi-Türk aracılığıyla Manisa'ya Kutsal Kitaplar ulaştırılmış ve bu kişi, İzmir çevresindeki köylerde dağıtımı üstlenmiştir. Benzer şekilde, Katolik bir rahip aracılığıyla İtalyanca Kitab-ı Mukaddesler Roma Katolik topluluklarına ulaştırılmıştır. Barker raporlarında, bu tür iş birliklerinin Kutsal Kitapların yayılmasında etkili olduğunu vurgulamıştır.³⁴⁵

3.3.1.10. Misyoner John Hartley ve Dr. C.L. Korck'un Misyonerlik Faaliyetleri

Rahip John Hartley, 3 Aralık 1825 tarihinde Zante'den İzmir'e doğru yelken açmış, uzun ve zorlu bir yolculuğun ardından 1825 Noel'inde İzmir'e ulaşmıştır. Yunanistan'daki karışık durum nedeniyle o bölgede faaliyet göstermenin uygunsuz olduğunu düşünen Hartley, çalışmalarını bir süre İzmir ve çevresinde sürdürmeye karar vermiştir. Smyrna'nın hem coğrafi konumu hem de kültürel çeşitliliği Hartley için oldukça dikkat çekici olmuştur. Şehre yaklaşırken limanda görülen savaş ve ticaret gemilerinin çeşitliliği ile deniz üzerinde dalgalanan farklı milletlere ait sancaklar, Smyrna'nın kozmopolit yapısını gözler önüne sermiş ve özellikle Noel kutlamaları sırasında, limanda yankılanan silah sesleri ve kutlamaların canlı atmosferi, çeşitli milletlerden insanların geleneksel kıyafetleriyle sergiledikleri kültürel çeşitlilik şehrin renkli ve hareketli yapısını gözler önüne sererek Hartley'yi oldukça etkilemiştir.³⁴⁶

Hartley, İzmir'deki faaliyetlerine ocak ayında başlamıştır. Burada öncelikle yoğun dil öğrenimi dersleri ve misyonerlik görevine yönelik kitapları incelemeye ağırlık vermiştir. Mektuplarında Fransızcanın bölgede yaygın bir şekilde konuşulması nedeniyle bu dile aşinalık kazanmanın önemini vurgulamış, ayrıca Yunanca ve İtalyanca öğrenmeye büyük bir önem atfetmiştir. İtalyanca üzerine çalışmalarını sürdürürken Ortodoks Kilisesi ve Katolik Kilisesi arasındaki anlaşmazlıkları derinlemesine incelemiş ve bu bilgilerin ilerideki görevleri için faydalı olacağını ifade etmiştir. İzmir'de bulunduğu süre boyunca Rahip Jonas King ve Rahip Benjamin Barker ile tanışan Hartley, bu dostlukların kendisine cesaret verdiğini belirtmiştir. Ayrıca, İngiliz Papaz Bay Arundell'in rehberliğinde Sardis, Alaşehir,

³⁴⁵ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/153-154.

³⁴⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 14/329.

Laodikya ve Hierapolis gibi Hristiyanlık tarihi açısından önemli bölgeleri ziyaret etmeyi planlamıştır.³⁴⁷

Hartley'nin gözlemlerine göre İzmir'in nüfusu 100.000 olarak tahmin edilse de, bu rakamın abartılı olduğunu düşünerek nüfusun 75.000'i aşmadığını ifade etmiştir. Ona göre, İzmir'de yaklaşık 45.000 Türk, 15.000 Rum, 8000 Ermeni, 8000 Yahudi ve 1000'den az Avrupalı yaşamaktadır. Şehirde 20'den fazla cami, Rumların üç, Ermenilerin bir, Latinlerin iki ve Protestanların iki kilisesi vardır. Yahudilere ait birkaç sinagogun da mevcut olduğunu kaydetmiştir.³⁴⁸

Hartley, İzmir ve çevresinde yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı raporda Yunan eğitim sisteminin büyük bir darbe aldığını öne sürmüştür. Sakız Adası ve Ayvalık'taki Yunan üniversitelerinin yok edilmesiyle eğitimin onarılması zor bir şekilde sekteye uğradığını belirtmiştir. İzmir'in de bu genel sefaletin bir parçası olduğunu ifade eden Hartley, yine de Evanjelik okulunun varlığını sürdürmesinden mutluluk duyduğunu dile getirmiştir. İngiliz koruması altındaki bu okulda yaklaşık 150 öğrencinin eğitim aldığını, ancak bu eğitimin temel seviyeyi aşmadığını belirtmiştir. Bunun dışında, Rum gençlerinin düşük seviyedeki gündüz okulları ve özel derslerle sınırlı kaldıklarını kaydetmiştir.³⁴⁹

28 Mart 1826'da İzmir'den yola çıkan Hartley, misyon seyahati kapsamında Efes, Laodikya, Hierapolis, Kolosse, Philadelphia (Alaşehir), Sardis, Thyatira (Akhisar) ve Magnesia (Manisa) güzergahını takip ederek 29 Nisan 1826'da yolculuğunu tamamlamıştır. Bu seyahat sırasında, bölgedeki Rum ve Ermeni cemaatleriyle doğrudan iletişim kurmuş, özellikle Alaşehir ve Akhisar'da hâlâ var olan Hristiyan topluluklara yönelik vaazlar vermiştir. Hartley, cemaatleri batıl inançlardan ve yüzeysel dini uygulamalardan uzaklaşmaya davet ederek, onları gerçek Hristiyanlık öğretilerine yönlendirmeyi amaçlamıştır. Eğitim yoluyla cehaletin ve batıl inançların ortadan kaldırılabilceğine inanan Hartley, raporlarında bu bölgelere modern Hristiyan eğitiminin getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁵⁰

Hartley, gezileri sırasında yalnızca vaaz vermekle kalmamış, aynı zamanda eski kilise kalıntılarını ve Hristiyanlık tarihine dair izleri detaylı bir şekilde incelemiştir. Vahiy

³⁴⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 14/330.

³⁴⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/289.

³⁴⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/289.

³⁵⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/290-300.

Kitabı'nda bahsedilen Yedi Kilise'nin mevcut durumunu titizlikle belgeleyerek, kiliselerin harap hali ve cemaatlerin manevi çöküşünü rapor etmiştir. Bu belgeler, Church Missionary Society'ye (CMS) sunularak bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin stratejik planlanmasında önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır.³⁵¹

Dönemin siyasi gelişmelerine de değinen Hartley, İstanbul'daki Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının büyük bir karışıklığa yol açtığını ve Sultan'ın muhalefeti bastırmak için sert önlemler aldığını bildirmiştir. Bu tür siyasi istikrarsızlıkların misyon faaliyetlerini zorlaştırabileceğini ifade etmiştir. Özellikle Rum Patriği'ne, cemaatin Frenklerle ilişkisini kısıtlama talimatı verildiğine dair duyumların Hristiyan topluluklar üzerindeki baskıları artırabileceğini belirtmiştir. Hartley, misyoner faaliyetlerinin Osmanlı gibi bir ülkede belirsiz sonuçlar doğurabileceğini, ancak Komite'nin desteğiyle bu çalışmaların başarılı olabileceğini savunmuştur. İzmir'de kaldığı süre boyunca Rumlara ev toplantılarında vaazlar veren Hartley, Ortodoks ve Katolik Kiliselerini eleştirerek onların yoldan çıkmışlıklarını halka anlatmaktan geri durmadığının altını çizmiştir.³⁵²

Hartley, İzmir ve çevresindeki gözlemlerine dayanarak, bölgenin misyonerlik faaliyetleri için büyük bir potansiyele sahip olduğunu belirtmiştir. İzmir ve İyonya Adaları'na acil bir şekilde kalıcı misyonerler atanmasının gerekliliğini vurgulamış, bu potansiyelin sürdürülebilir bir çalışmayla değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Roma Katolik Kilisesi'nin çevirilere karşı çıkışlarının, halk arasında merak uyandırarak Kutsal Kitaplara olan ilgiyi artırdığına dikkat çekmiştir.³⁵³

Rahip John Hartley, Rahip Jonas King ile birlikte İzmir'den ayrılarak Akhisar (Thyatira) üzerinden İstanbul'a gitmiştir. Bu, Hartley'in Akhisar'a ikinci ziyareti olmuştur. Ziyareti sırasında rahiplerle keyifli bir görüşme yapmış ve yerel okullardaki öğrencilere vaazlar vermiştir. Görüşmeler sırasında yerel bir Yunanlı, beş ya da altı yıl önce Fisk ve Parsons adındaki misyonerlerin Akhisar'ı ziyaret ederek kitap dağıttıkları bilgisini Hartley ile paylaşmıştır. Ayrıca, kendisine hediye edilen bir kitabı iki yüzden fazla kişiye ödünç verdiğini söylemiştir. Bu ifadeler, Hartley için kitap dağıtımının uzun vadeli etkisini ve önemini bir kez daha ortaya koymuştur.³⁵⁴

³⁵¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/321-329.

³⁵² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 14/390.

³⁵³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 14/390.

³⁵⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/328.

İstanbul'a ikinci ziyaretini gerçekleştiren Hartley, din değiştiren Yahudilerin durumunun zor ve endişe verici olduğunu gözlemlemiştir. John Baptist Castro ve John Cohen adlı iki Yahudinin Hristiyanlığı benimsedikleri için hapsedildiklerini ve işkence gördüklerini bildirmiştir. Hartley, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu tür zulümlerin önüne geçebilmek adına yeni Hristiyan olanlar için bir yardım fonunun oluşturulmasının aciliyetine dikkat çekmiştir.³⁵⁵

İzmir'deki İngiliz papazı Bay Arundell, eşi Bayan Arundell'e İngiltere'ye kadar eşlik edebilmek için görevlerini altı aylığına Rahip Hartley'e devretmeyi teklif etmiştir. Başlangıçta bu teklifi reddeden Hartley, İstanbul'da misyonerlik faaliyetlerine yönelik düşmanlığın yoğun olduğunu ve İzmir'de çalışmalarını daha özgür bir ortamda sürdürebileceğini fark ederek teklifi kabul etmiştir. İzmir'in sağladığı daha serbest çalışma koşulları, Hartley'in bölgedeki misyonerlik faaliyetlerin başarısına olan inancını arttırmıştır.³⁵⁶

İzmir'e 23 Haziran 1827'de ulaşan Hartley, burada her Pazar modern Yunanca vaazlar vermeye başlamıştır. Bu görevi Hollandalı Papaz M. Favez'in yokluğunu doldurmak amacıyla üstlenmiştir. Modern Yunanca verdiği vaazlar, yalnızca Hollanda Cemaati'ne değil Yunan Kilisesi üyelerine de ulaşmasını sağlamıştır. Hartley, bu dönemde aile ziyaretlerine büyük önem vermiştir. Ayrıca, Hollanda Cemaati'nden genç bireylere ve Rum toplulukları arasında düzenli dini eğitimler gerçekleştirmiştir. Yunan gençleriyle kurduğu samimi ilişkiler Hartley'i memnun ederken karşıt görüşteki kişilerle girdiği tartışmalardan rahatsız olduğunu aktarmıştır. Buna rağmen, tartışmalar sırasında ortaya çıkan şüphelerin misyonerlik açısından bir kazanım olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷

Bu dönemde, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin oluşturduğu ittifak donanması ile Osmanlı donanması arasında gerçekleşen Navarin Deniz Muharebesi, Hartley ve diğer misyonerler için belirsiz bir ortam yaratmıştır. Hartley, bu çatışmanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan topluluklar ve misyonerlik faaliyetleri üzerindeki etkilerinden endişe duymuştur. Siyasi istikrarsızlıkların, bölgede yürütülen misyonerlik çalışmalarını zora sokabileceğini düşünmüştür. Hartley, İzmir'deki misyonerlik faaliyetleri süresince vaazlar, dini eğitimler ve kitap dağıtımı yoluyla bölgedeki Hristiyan topluluklarla birebir temaslar kurmuştur.

³⁵⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/329.

³⁵⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/486-487.

³⁵⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/589-590.

İzmir'in özgür ortamının misyonerlik faaliyetlerini daha etkili kıldığını gözlemlemiş, bu nedenle bölgenin misyonerlik açısından stratejik önemini vurgulamıştır. Siyasi zorluklara rağmen, Hartley İzmir ve çevresinde uzun vadeli bir misyonerlik çalışmasının başarılı olacağına dair inancını korumuştur.³⁵⁸

Dr. Korck, 26 Ağustos 1827 tarihinde Malta'dan İzmir'e ulaşarak Rahip John Hartley ile buluşmuş ve burada misyonerlik faaliyetlerine katılmıştır. İzmir'in hem Kutsal Kitapların dağıtımını hem de okulların kurulması açısından stratejik bir merkez olduğunu ifade eden Dr. Korck, şehrin hem iç bölgelere hem de Ege adalarına erişim kolaylığı sağladığını belirtmiştir. İzmir'in sunduğu fırsatları değerlendirmeye başlayan Korck'un ilk önceliği Türkçe öğrenmek olmuştur. Misyoner Hartley ve Misyoner Brewer ile birlikte Yunan adalarına yaptığı ziyaretin ardından İzmir'deki faaliyetlerine daha büyük bir ivme kazandırmıştır.³⁵⁹

Dr. Korck, raporlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonerlik faaliyetlerinin dikkatli ve ölçülü bir şekilde yürütülmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Büyük çaplı ve dikkat çeken faaliyetler yerine, daha küçük ve fark edilmesi zor yöntemlerle çalışılmasının önemini vurgulamıştır. Ona göre, misyonerlerin asıl hedefi, çocukların Kutsal Kitapları öğrenmelerini sağlayarak ruhlarını kurtarmalarına yardımcı olmaktır. Tanrı Sözü'nün yerel halk üzerinde dönüştürücü bir etki yaratacağına inanan Dr. Korck, misyonerlerin bu topluluğu yeni bir ulus haline getirme potansiyeline sahip olduğunu düşünmüştür. Ancak, sabır ve uzun vadeli bir yaklaşımın gerekliliğine dikkat çekmiş, büyük beklentilerden kaçınılmasını önermiştir.³⁶⁰

14 Aralık 1827 tarihli bir mektubunda, Malta'da görev yapan misyoner Jowett'e okulların kurulması konusundaki fikirlerini sormuştur. Dr. Korck, Hollanda Konsolosu Bay Van Linne'ın bu projelere destek olmaya istekli olduğunu belirtmiş ve okulların yalnızca eğitim sağlamakla kalmayıp, misyonerlik faaliyetleri için de güçlü bir araç olacağını ifade etmiştir. Ancak, bu tür girişimlerin dikkat çekici ve gösterişli olmaktan uzak tutulması gerektiğini, aksi takdirde Türkler arasında şüphe ve güvensizlik yaratabileceğini vurgulamıştır. Okulların maddi kaynak gerektirdiğini de ifade eden Korck, bu konuda ne kadar yetkiye sahip olduğunu öğrenmek istemiş ve bu çalışmaların sürdürülebilirliğini sağlayacak bir strateji geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Yerel halkın eğitimi için

³⁵⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 15/589-590.

³⁵⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/61.

³⁶⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/203.

gerekli olan bu girişimlerin, aynı zamanda misyonerlerin hedeflerine ulaşmaları için etkili bir araç olacağına olan inancını dile getirmiştir.³⁶¹

Dr. Korck, İzmir’de faaliyet gösteren farklı misyonerlik cemiyetlerinin birleşerek tek bir çatı altında toplanmasını önermiştir. Böyle bir birleşmenin hem halk arasında güven oluşturacağını hem de misyonerlik çalışmalarının etkinliğini artıracığını savunmuştur. Ona göre bu tür bir iş birliği siyasi değişimlerin misyonerlik faaliyetleri üzerindeki etkisini de en aza indirecektir. Korck, misyonerlerin kendi milliyetlerini ön plana çıkarmaktan kaçınmaları gerektiğini vurgulamış ve bu yaklaşımın Türkler arasındaki algıyı olumlu yönde değiştireceğini ifade etmiştir.³⁶²

Misyoner John Hartley 13 Mart tarihli mektubunda, İzmir’deki iki büyük Rum ve Ermeni okulunda Kutsal Kitapların açıkça okunduğunu rapor etmiştir. Rum okulunda yapılan son sınavlarda öğrencilere ödül olarak Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin Yeni Ahit nüshaları dağıtılmıştır. Rum öğretmen Abraham, bilginlere Kutsal Kitapları okuyup açıklamış ve bu metinler üzerine tartışmalar yürütmüştür. Büyük Ermeni Okulu’nda ise öğretmenler, Eski Ermenice Yeni Ahit’i inceleyip öğrencilerine Türkçeye çevirerek öğretim yapmışlardır. Ermeni rahiplerin genellikle eski dili anlamadan okuduklarını ifade eden Hartley, yine de bazı rahiplerin ve öğretmenlerin Yeni Ahit’i anlamayı ve öğretmeyi amaçladığını bildirmiştir.³⁶³

Yahudilikten Hristiyanlığa geçen ve bu sebeple bir dönem İstanbul’da hapsedilen iki kişiden biri olan John Baptist Castro, bu dönemde İzmir’e gelerek Hartley ile birlikte yaşamaya başlamıştır. Hartley, Castro’nun Kutsal Kitapları inceleme çabalarını takdir ederken karakterindeki sertlikten yakınmıştır.³⁶⁴ Castro’nun İzmir’de Yahudi toplumuna yönelik faaliyetler yürüttüğünü ve baş haham ile Yahudilere Mesih’in gerçekliği üzerine vaazlar verdiğini ifade etmiştir. İzmir Paşasının da Castro’nun çalışmalarını desteklediğini ve bu çabalarını sürdürmesi yönünde teşvik ettiğini belirtmiştir.³⁶⁵

Hartley, 4 Mayıs tarihli mektubunda İzmir’de İngilizlerin İncil’i dinlemeye istekli olduklarını, ayrıca Rumlar, Ermeniler ve Roma Katoliklerinin de kendisinden dini talimatlar almak için geldiklerini bildirmiştir. Hartley, din değiştirmiş Roma Katoliklerini İngiltere

³⁶¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/204.

³⁶² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/204.

³⁶³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/271.

³⁶⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/272.

³⁶⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/308.

Kilisesi'ne kabul ettiğini, ancak Rumları ve Ermenileri kendi kiliselerine yönlendirerek bu eski kiliselerin gönlünü kazanmayı planladığını belirtmiştir.³⁶⁶

Hartley, misyoner Barker'ın İzmir'de dini eserlerden oluşan bir kütüphane açtığını ve bu kütüphanedeki kitapların serbestçe dolaşıma sunulduğunu bildirmiştir. Komite'nin kendisine gönderdiği kitapları da bu kütüphaneye eklediğini rapor eden Hartley, özellikle Fransızca dini eserlerin temin edilmesinin önemli olduğunu ve küfre ya da papalığa karşı pratik din üzerine Fransızca eserler almaktan çok memnun olacağını ifade etmiştir.³⁶⁷

Hartley, 1829 yılının Ekim ayında Kilise Misyoner Cemiyeti'nin onayıyla İngiltere'ye dönmek üzere planlama yapmıştır. Bu dönüşün, misyonerlik faaliyetleri hakkında rapor sunmak ve gelecekteki stratejileri belirlemek amacıyla gerçekleşeceği ifade edilmiştir.³⁶⁸

3.3.1.11. Amerikan Misyonerlerin İzmir Şehri ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Raporları

Amerikalı Misyonerler Josiah Brewer ve Elnathan Gridley, 1826 yılının Kasım ayında Malta'ya varmış ve kısa bir süre sonra İzmir'e doğru yola çıkarak 27 Aralık'ta şehirdeki görev yerlerine ulaşmışlardır. Raporlarda İzmir'in ikamet ve çalışma merkezi olarak seçilmesinin temel nedeni; şehrin bölgedeki Yahudi ve Rum topluluklarına yakınlığı ile kültürel ve ticari potansiyeli olarak açıklanmıştır. Bay Brewer, Yahudi topluluklarına yönelik faaliyetler için atanmıştır. Zira İzmir ve çevresinde, Suriye ve Filistin'deki Yahudi nüfusunun on katı kadar Yahudi bulunduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, İzmir'den üç günlük mesafede Yahudi-İspanyol (Ladino) dilini konuşan 100.000'den fazla kişinin yaşadığı belirtilmiştir. Brewer, İstanbul'da yaşanan olayların ardından İzmir'deki Yahudi topluluğunun Hristiyanlarla ilişki kurma konusunda daha ihtiyatlı davrandığını ve sinagogdaki varlığının ciddi kargaşalara neden olduğunu gözlemlemiştir. Brewer, bu durumun zorluklarına rağmen Yahudi topluluğu arasında misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştür.³⁶⁹

Bay Gridley'nin İzmir'e atanmasının nedeni ise Malta Basımevinde üretilen Yunanca ve İtalyanca eserlerin dağıtımını kolaylaştırmaktır. Bu dillerin Suriye'deki etkisinin sınırlı olması nedeniyle İzmir, bu eserlerin daha geniş kitlelere ulaştırılabileceği stratejik bir

³⁶⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/307.

³⁶⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/307.

³⁶⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/360.

³⁶⁹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/58.

merkez olarak öne çıkmıştır. Bay Gridley, İzmir’de Modern Yunanca yayınlara olan yoğun talebi fark etmiş ve özellikle gençler arasında bu yayınların büyük ilgi gördüğünü belirtmiştir. Yunan gemilerindeki kaptanlar aracılığıyla broşürler dağıtarak geniş bir kitleye ulaşmayı başarmıştır. İzmir’deki 31 okulu ziyaret eden Gridley, bu okullarda yaklaşık 1000 öğrencinin eğitim gördüğünü ve bunların çoğunluğunun 12 yaş altındaki erkek çocuklar olduğunu kaydetmiştir. Kız çocuklarının ise genellikle evde eğitim aldığını gözlemlemiştir. Gridley, yalnızca İzmir’de değil, Yunan topluluklarının bulunduğu diğer bölgelerde de okulların misyonerlik için büyük bir potansiyel sunduğunu ifade etmiştir.³⁷⁰

Haziran 1827’de Gridley, yaz aylarını Kapadokya’da geçirmek ve bölgede eğitim durumunu incelemek üzere İzmir’den ayrılmıştır. Bu yolculuğun temel amaçları arasında, Rum nüfus arasında kullanılan Türkçeyi öğrenmek ve en uygun okul kitaplarının niteliklerini belirlemek yer almıştır. Gridley misyonerlik faaliyetleri için Sardis, Manisa ve civardaki köyleri ziyaret ettikten sonra, Kayseri yakınlarındaki doğduğu köyü ziyaret etmek isteyen bir Yunan üstada eşlik ederek bu bölgeye seyahat etmiştir. Ancak, Kapadokya’daki zorlu koşullar Gridley’nin sağlığını olumsuz etkilemiştir. Gridley’nin karla kaplı Erciyes Dağı’na tırmanışının getirdiği fiziksel yorgunluk ve hastalığının belirtilerini hafife alması durumunu ağırlaştırmıştır. 19 Eylül 1827’deki dağ tırmanışından sonra, 27 Eylül’de hummadan ölmüştür.³⁷¹

Misyonerler Bird, Temple, Goodell ve Smith tarafından imzalanan ve 24 Temmuz 1828 tarihinde Malta’dan gönderilen bir mektup, İzmir’in misyonerlik faaliyetleri açısından taşıdığı stratejik önemi vurgulayan önemli belgelerden bir diğeridir. Mektupta, İzmir, İstanbul ve Yunanistan gibi bölgelerde mümkün olan en kısa sürede her birine en az bir misyon ailesinin yerleştirilmesi önerilmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki her misyon istasyonunda iki misyon ailesinin bulunması ideal bir yapı olarak öngörülmüştür.³⁷²

Raporda, Beyrut’ta görev yapmakta olan misyoner Goodell’in İzmir veya İstanbul’a yerleştirilmesi önerilmiştir. Goodell’in Türkçe bilgisi ve Ermenilerle ilişkileri sayesinde bu bölgelerde misyon faaliyetlerini geliştirebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Amerika’dan en az bir, tercihen üç misyon ailesinin Goodell’e eşlik etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu’na gönderilmesi istenmiştir. Matbaanın yayınlarının etkin bir şekilde dağıtılması için bu

³⁷⁰ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/58.

³⁷¹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/420-423.

³⁷² ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/604.

bölgelerde aktif misyonerlerin bulunması gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca misyoner hekimlerin gönderilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Goodell, hekimlerin konsolos koruması olmasa bile herhangi bir şehirde güvenle ikamet edebileceğini ve Türkler, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında büyük bir kabul göreceğini ifade etmiştir.³⁷³

Amerikan Misyonlar Kurulu 1829 yılında, Akdeniz misyonunu değerlendirmek ve bölgedeki İncil bilgisinin yayılmasını en iyi şekilde sağlamak için Sekreter Yardımcılarından Bay Anderson'u görevlendirmiştir. Anderson'dan bölgedeki Cemiyetler ve misyon istasyonlarıyla görüşerek, etkinliklerin nasıl artırılabilirliği konusunda öneriler sunması beklenmiştir. Ayrıca, İzmir ve Beyrut gibi misyonerlik merkezlerinin, mevcut koşullar nedeniyle bir süreliğine terk edileceği belirtilmiştir.³⁷⁴

1829 raporlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri zayıflıkları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle Yunanistan ile yapılan savaşın Osmanlı Devleti'ne 200.000'den fazla Müslümanın hayatına mal olduğu belirtilmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma olasılığının yüksek olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Eflak ve Boğdan gibi önemli vilayetlerin fiilen Osmanlı egemenliğinden çıktığı ve Mısır'ın bağımsızlık ilanı için fırsat kolladığı belirtilmiştir.³⁷⁵

Raporda, Osmanlı'nın içinde bulunduğu bu siyasi zayıflıkların halkın büyük bir kesiminde huzursuzluk yarattığı ve Rum nüfusunun özgürlük umutlarını artırdığı vurgulanmıştır. Osmanlı yönetiminin baskıcı politikalarının ve özellikle vergiler yoluyla halka zulmetmesinin devlete duyulan bağlılığı azalttığı iddia edilmiştir. Bu durumun, Mesih'in Krallığı'nın yolunu açacağı ve İslam egemenliğinin ortadan kalkmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁶

3.3.2. Misyonerlerin Eğitim, Sağlık ve Basım-Yayın Faaliyetleri

3.3.2.1. Misyoner Dr. C.L. Korck'un Raporlarında Misyon Okullarının Kurulması ve Eğitim Faaliyetleri

Misyoner Dr. Korck 1830 yılında yayınlanan raporlarında, Osmanlı egemenliği altında misyoner okullarının kurulmakta olduğunu bildirmiştir. Bu dönemde, Menemen'de bir

³⁷³ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 16/604-605.

³⁷⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/40.

³⁷⁵ *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/38.

³⁷⁶ *Missionary Register Church Missionary Society*, 17/39-40.

Lancaster Okulu'nun kurulma aşamasında olduğu belirtilmiştir.³⁷⁷ Bay Barker'ın talebi üzerine, bu okul için Kutsal Kitaplar ve diğer ders materyalleri Dr. Korck tarafından sağlanmıştır. Ayrıca, Midilli'de üç Lancaster Okulu'nun kurulmuş olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁸

Dr. Korck, Amerikalıların bölgeyi keşfetmek amacıyla temsilciler gönderdiğini ve bu süreçte bol miktarda malzeme desteği sağladıklarını bildirmiştir. Amerikalı misyonerler ile ortak bir görüş birliği içerisinde olduklarını belirten Dr. Korck, “*Hepimizin tek yürek olduğunu söyleyebiliriz*” ifadesini kullanmıştır. Okulların ve matbaanın kurulması ile çeviri çalışmalarının misyonerlik faaliyetlerinde en etkili araçlar olacağını ifade etmiştir. Amerikalıların bu çalışmalarda önemli ölçüde destek sözü verdiğini ve bazı Hristiyan kiliselerinin belirli okulların masraflarını karşılamayı taahhüt ettiğini de belirtmiştir.³⁷⁹

3.3.2.2. Misyoner Benjamin Barker'ın Misyonerlik Faaliyetleri ve Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri Raporları (1830)

Rahip Barker, 20 Mayıs 1830 tarihli raporunda, İzmir ve İstanbul depolarındaki yılın başlangıç faaliyetlerini son derece cesaret verici olarak değerlendirmiştir. İlk dört ay içinde İzmir deposundan 900'den fazla cilt dağıtılmış, İstanbul'daki depoda ise bu sayı 1278 cilde ulaşmıştır. İstanbul deposundan 172 cilt eser Kayseri'de satılmıştır. Ayrıca, bir Yunanlı tarafından satın alınan 60 cilt, Arnavutluk'taki yoksullara dağıtılmak üzere bu ülkeye götürülmüştür.³⁸⁰

Barker raporunda, bölgedeki okulların sayısının artmasıyla birlikte Kutsal Kitaplara yönelik talebin de arttığını ifade etmiştir. İzmir'de Amerikalı Rahip Josiah Brewer, eşi ve Bayan Reynolds'ın yardımlarıyla yoksul kızlar için bir Lancaster Okulu açmıştır. Bu okulda yaklaşık 100 kız öğrenci okuma, yazma ve dikiş-nakış eğitimi almaktadır. İzmir'e bağlı olan Menemen'de de bir Lancaster Okulu kurulmuş ve burada Kutsal Kitaplar okutulmaya başlanmıştır. İzmir'e yakın diğer yerleşim yerlerinde de kısa zaman içinde benzer okulların kurulması planlanmıştır. Barker, bu girişimlerin Cemiyet'in amaçlarını ilerletmek için büyük bir potansiyele sahip olduğunu vurgulamış ve kısa süre içinde bu bölgelerin eğitim kurumlarıyla dolacağını umduğunu ifade etmiştir. Barker, çocukların Tanrı Sözü'nü

³⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde Lancaster Sisteminin Rum ve Ermeni Okullarında Uygulanması hakkında genel bilgi için bkz. Ayşe Aksu, “İngiltere Amerika Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 6/16 (Aralık 2008), 29-67.

³⁷⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 18/181.

³⁷⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 18/181-182.

³⁸⁰ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 18/320.

eğitimlerinin temel bir parçası olarak görmelerinin önemine dikkat çekmiştir. Kutsal Kitapları okullara yerleştirmenin asli görevi olduğunu belirten Barker, bu girişimin ileride yaratacağı olumlu etkilerin altını çizmiştir.³⁸¹

İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti, 1830 yılı hakkındaki raporunda İzmir’de çoğunluğu Yunan beldelerine gönderilmek üzere 9000’den fazla Kutsal Kitap kopyası dağıtıldığını bildirmiştir. Napoli’de, Kutsal Kitapların dağıtımını engellemeyi amaçlayan bir kararname yayınlanmıştır. Ancak bu tür kısıtlamalara rağmen, Kutsal Kitapların özellikle Yunan okullarında büyük bir ilgiyle kabul edildiği belirtilmiştir. Komite, yayınladığı raporda Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Kutsal Kitapların Yunanlılar, Yahudiler, Ermeniler ve hatta Türkler arasında yayılmasına yönelik herhangi bir engelin olmadığını ve bu yayılımın önceki dönemlere kıyasla daha geniş bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir.³⁸²

Misyoner Barker, 3 Aralık 1830 tarihli yazısında İzmir’den çeşitli bölgelere yapılan Kutsal Kitap dağıtım faaliyetlerini detaylandırmıştır. Bursa’daki bir Ermeni okul müdürünün, eğitim amaçlı olarak 300 Yeni Ahit satın aldığı belirtilmiştir. Aynı zamanda, Filibe’deki bir panayırdaki görevli Edirneli Bay Schnell tarafından 306 cilt Kutsal Kitap satışı gerçekleştirilmiştir. Schnell’in, Romanya’nın Güneyindeki Usingiova’daki başka bir panayıra katılarak burada da benzer faaliyetlerde bulunduğu rapor edilmiştir. Bu talepleri karşılamak için Enos vasıtasıyla yeni Kutsal Kitap gönderimi planlayan Barker, stoklarının sınırlı olması nedeniyle tam sayıyı sağlayamamanın üzüntüsünü dile getirmiştir.³⁸³

Barker, İstanbul’daki bir görevlinin İbranice Kitab-ı Mukaddes talebinde bulunduğunu ve mevcut tüm stoğu olan 48 cildi gönderdiğini bildirmiştir. Ayrıca, Malta’daki yaklaşık 300 ciltlik stoktan yeni siparişler verilmesi planlanmıştır. Aynı görevlinin Marmara Adaları’na yaptığı bir gezi sırasında burada yaşayan küçük topluluklara toplamda 91 Yeni Ahit dağıttığı belirtilmiştir. Ayvalık’ta Kutsal Kitaplara olan talebin artışını memnuniyetle karşılayan Barker, deneme amacıyla gönderilen 45 Yeni Ahit’in hızla satıldığını rapor etmiştir. Bu talebi karşılamak için şehre ek bir tedarik gönderilmiştir. Bergama’ya gönderilen Kutsal Kitapların da kısa sürede tükendiği ve ardından 50 Yeni Ahit talep edildiği belirtilmiştir.³⁸⁴

³⁸¹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 18/320.

³⁸² BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/18.

³⁸³ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/106.

³⁸⁴ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/106.

3.3.2.3. Misyoner J. A. Jetter ve Josiah Brewer'ın Eğitim Faaliyetleri

Rahip Josiah Brewer, eşi Bayan Brewer ve Bayan Mary Reynolds ile birlikte, Newhaven'da kurulan Yunan Bayanlar Komitesi'nin desteğiyle 4 Şubat 1830 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nden İzmir'e gelmiştir. Brewer'in ilk amacı Yunanistan'da okullar kurmaktır. Ancak İzmir'e ulaştığında şehrin Yunanlıların eğitimi için Yunanistan veya adalardan daha iyi fırsatlar sunduğunu düşünmüştür. İzmir'in tercih edilmesinin sebepleri arasında, şehirde yaşayan Yunanlıların sayısının yaklaşık 30.000'i bulması, Yunanistan'daki sınırların dar olması ve bazı önemli vilayet ile adaların dışında kalması, Türk hükümetinin İzmir'deki Yunanlılara yönelik liberal politikası ve Asya Rumlarının misyoner Cemiyetlerinden yeterince ilgi görmemesi yer almıştır. Ayrıca, Yunanistan'da bir okul açmanın daha masraflı olması ve Rumların yoksulluk nedeniyle bu tür projelere katkı sağlayamaması gibi faktörler de İzmir'i daha cazip hale getirmiştir. İzmir'de İncil'in yayılması için daha fazla özgürlük bulunması da Brewer'ın bu kararı almasında etkili olmuştur.³⁸⁵

Brewer, İzmir'de Rum kızları için bir hayır okulu ile Rum ve Avrupalı erkek çocukların kabul edileceği bir okul olarak toplamda iki okul kurmayı planlamıştır. Bu çabalar, toplumun her kesiminden destek görmüştür. Okullara kabul edilmek için başvuranların sayısı, Brewer'ın mevcut olanaklarının çok ötesinde olmuştur. Nisan ayı sonunda Brewer'ın okulunda 100 kız öğrenci bulunuyordu. Bay Leeves'e 1 Haziran 1830'da yazdığı bir mektupta, okulun yer yetersizliği nedeniyle öğrenci sayısının 100 kızla sınırlı kaldığını, ancak daha geniş bir yer arayışında olduklarını bildirmiştir. Ayrıca, İzmir'deki Yunan Cemaati'nin 150 kişilik bir Erkekler Ortak Eğitim Okulunu kurma niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Yunanistan'dan gelen iki genç erkek, kendi sorumlulukları altında ikinci bir okul kurmuşlardır.³⁸⁶

Rahip J. A. Jetter, 1831 yılı Mart ayında Atina'ya giderek burada Misyoner Leeves ile bir araya gelmiştir.³⁸⁷ 16 Mayıs 1831 tarihinde Jetter ve Leeves, İzmir'e ulaşma çabası sırasında ters esen rüzgâr sebebiyle Foça Limanı'na sığınmak zorunda kalmışlardır. 1831 yılında Foça'da yaptıkları gözlemler sonucunda, yaklaşık 300 Türk ve 200 Rum'un bölgede yaşadığını tespit etmişlerdir. Kasabayı ziyaret eden misyonerler, bölgedeki Rum okullarını

³⁸⁵ *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/20.

³⁸⁶ *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/20.

³⁸⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/336.

incelemek istemişlerdir. Sabit bir okul müdürünün bulunmadığı ve çocukların düzensiz bir eğitim aldığı küçük bir Rum okulunu ziyaret etmişlerdir. Rahip Leeves, çocukların ellerinde yalnızca Eski Yunan Mezmurlarının kopyalarının bulunduğunu fark etmiş ve çantasındaki kitapları çıkararak, aralarında Yeni Ahit'in de yer aldığı toplam 150 kitabı dağıtmıştır. Diyakozlar ve çocuklar kitapları memnuniyetle karşılarken, başrahip Yeni Ahit'e kuşkuyla yaklaşmış ve kiliselerinde bu kitapların okunmadığını dile getirmiştir. Misyonerler bu durumun Yunanistan'daki rahiplerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum rahipler üzerindeki etkisinden kaynaklandığı düşünmüştür. Ayrıca Yunanistan'da basılan dini kitapların Ortodoks dini adı altında korunmaya çalışıldığı görülmüştür.³⁸⁸

18 Mayıs 1831'de İzmir'e gelen Rahip J. A. Jetter, Amerikan misyonerlerinden Rahip J. Brewer tarafından yönetilen eğitim kurumlarını incelemiş ve bu kurumların faaliyetleri ile genel durumlarına ilişkin gözlemlerini rapor etmiştir.

Misyoner Jetter'ın gözlemlerine göre Rahip Brewer tarafından yönetilen kız okullarından biri yaklaşık 120 öğrenciye okuma, yazma ve aritmetik dersleri sunmaktaydı. Eğitim programının henüz kısa bir süre önce başlatılmış olması göz önüne alındığında Jetter tarafından okulun mevcut durumu oldukça olumlu bulunmuştur. Ders materyali olarak İnciller ve İlmihal gibi dini ve eğitici kaynakların kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, daha ileri düzeyde eğitim veren bir diğer kız okulunda yaklaşık 60 öğrencinin eğitim aldığı ve bu okulda ki öğrencilerin aylık üç ila dört kuruş eğitim ücreti ödedikleri ifade edilmiştir.³⁸⁹

Jetter, Yunan toplumu tarafından yönetilen ve misyoner Brewer tarafından kısmen desteklenen iki büyük erkek okulunu da ziyaret etmiştir. Bu okullardan biri, sunduğu yüksek düzeyde eğitim nedeniyle İngiliz himayesi altındaydı. Bu okulun Eğitim programında farklı dillerin yer aldığı belirtilmiş ve toplamda 300'den fazla öğrencinin çeşitli bölümlerde eğitim aldığı gözlemlenmiştir. Jetter ayrıca İzmir'de büyük bir Ermeni okulunu da ziyaret etmiştir. Ancak, burada eğitim alan öğrencilerin çoğunluğunun yalnızca Türkçe konuşması sebebiyle öğrencilerle iletişim kurmanın zor olduğunu belirtmiştir.³⁹⁰

Misyoner Jetter, ailesini getirmek için Siros Adası'na dönmek zorunda kalmış ve Haziran ayının ortasında tekrar İzmir'e ulaştığında, bölgede etkili olan veba salgını

³⁸⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/452.

³⁸⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/452.

³⁹⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/452.

nedeniyle bir buçuk ay boyunca Buca'daki evinde izole kalmak zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında yalnızca sınırlı sayıda Hristiyan bireyle temas kurabilmiş ve pazar günleri düzenlenen dini ayinlerin yönetimini üstlenmiştir. 19 Temmuz 1831 tarihinde Buca'dan Kilise Misyoner Cemiyeti'ne gönderdiği bir mektupta Rahip J. A. Jetter, Anadolu'daki eğitim faaliyetlerine yönelik taleplerini ve bu bölgedeki eğitime duyulan arzuyu dile getirmiştir. Bununla birlikte bölgedeki eğitim faaliyetlerinin genişletilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak Kilise Misyoner Cemiyeti, bu kadar kapsamlı planlara hemen girişmek için yeterli kaynaklara sahip olmadığı geribildiriminde bulunmuştur. Cemiyet, Jetter'a yerel halkın kendi okullarını ve kurslarını kurmalarına olanak sağlayacak modeller geliştirmesi önerisinde bulunmuştur.³⁹¹

Veba söylentilerinin azalmasıyla Jetter'ın öncülüğünde Buca'da bir kız okulu açılmış ve bu okulda 60 ila 70 çocuk eğitim görmeye başlamıştır. Rahip J. Brewer tarafından gönderilen bir kız öğrenci öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Bununla birlikte, uygun öğretmen bulma konusunda büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Diğer köylerden gelen kız okulu açma talepleri, öğretmen eksikliği nedeniyle karşılanamamıştır. Buca'da halkın masraflarını üstlendiği bir erkek okulu da bulunmakta olup, bu okul Jetter'ın gözetimi altında kalmıştır. Jetter, öğrencilerin eğitim materyallerini inceleme ve kitap temin etme özgürlüğüne sahip olduklarını, Yunan halkının misyonerler tarafından sağlanan seçkin kitaplara yoğun ilgi gösterdiğini ifade etmiştir.³⁹²

Jetter 13 Ağustos 1831 tarihli mektubunda, Buca'daki veba salgınının azaldığı, ancak İstanbul'da etkili olan Kolera Morbus salgınının İzmir'i tehdit ettiğini belirtmiştir. Bölgedeki sağlık krizleri, misyonerlik faaliyetlerini büyük ölçüde kısıtlamış olmakla birlikte, bu zorlu koşullara rağmen eğitim ve dini faaliyetlerin sürdürülmesine yönelik çabalar devam etmiştir.³⁹³

Rahip J. A. Jetter, 17 Ekim 1831 tarihli mektubunda, İzmir'deki kolera salgınının toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Salgın, ilk olarak Yahudi toplumu arasında görülmüş ardından hızla Rum, Ermeni ve Frank topluluklarına yayılmıştır. Frank toplumu arasında ölüm oranlarının diğer gruplara kıyasla daha düşük olduğu belirtilirken, salgından en çok etkilenen toplum Yahudiler olmuştur. Özellikle zengin

³⁹¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/452-453.

³⁹² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/453.

³⁹³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/512.

Yahudilerin şehri terk ederken doktorlarını da yanlarında götürmesi, yoksul halkı yardımsız bırakmıştır. Bu durum üzerine, Avrupalılar arasında bir yardım komitesi kurulmuş ve tıbbi yardım ile ilaç temini için çalışmalar başlatılmıştır.³⁹⁴

Amerikalı misyoner Rahip King, İzmir’de kolera salgınının yoğun şekilde etkili olduğu dönemde şehirde bulunmuş ve bu süreçte Atina’ya gitme girişiminde bulunmuştur. Ancak, Atina hükümetinin İzmir’den gelen kişilerin sınırlarına girmesini yasaklaması nedeniyle bu planını gerçekleştirememiştir. King, raporlarında İzmir’deki kolera salgınının yıkıcı boyutlarına dikkat çekmiştir. Salgın nedeniyle şehirde günlük ölüm sayısının 300 ila 400 kişiyi bulduğunu, otuz ila kırk gün içerisinde ise en az 6000 kişinin hastalık nedeniyle hayatını kaybettiğini ifade etmiştir.³⁹⁵

Misyoner Rahip W. B. Lewis, Yahudi toplumu için düzenlenen yardım çalışmalarında aktif rol oynamıştır. Rahip Jetter, salgın süresince sabah saatlerinden itibaren bir sepetle hastalara ilaç dağıttığını ve günlerinin büyük bir bölümünü bu faaliyetlere ayırdığını ifade etmiştir. Bu çalışmalar toplumda misyonerlere karşı güven ve minnettarlık duygusunun oluşmasına katkıda bulunmuştur.³⁹⁶

Bu dönemde Bayan Jetter, Buca Köyü’nde bir “Yoksullar Derneği” kurulmasını sağlamış, ardından İzmir merkezinde de benzer bir dernek kurulmasına öncülük etmiştir. Misyoner Jetter, 3 Kasım 1831 tarihli raporunda, Buca’daki derneğin faaliyete geçtiğini ve kısa sürede önemli bir sosyal destek mekanizması haline geldiğini bildirmiştir. Dernek, çoğunluğu kız öğrencilerden oluşan yaklaşık seksen kişiye, dul kadınlara ve yardıma muhtaç diğer bireylere yardım sağlamıştır. Bay Jetter, bu dernek sayesinde bursiyerlerin temiz ve düzgün bir şekilde giyinmelerinin sağlandığını ifade etmiştir. Dernek, Bayan Lewis ve Bayan Jetter’in önderliğinde ilaç dağıtımı ve hastaları ziyaret gibi faaliyetlerle de meşgul olmuştur. Misyonerler özellikle kolera salgınının etkili olduğu bu dönemde, sağlık hizmetlerine destek sağlayarak toplumda önemli bir rol üstlenmişlerdir.³⁹⁷

1832 yılı Temmuz ayında İzmir ve çevresinde toplam 17 okul faaliyet göstermekte olup, bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı 1500’ü aşmaktadır. Ancak, bu rakama taşra okulları dahil edilmemiştir. Okullardan üçü, Newhaven Bayanlar Rum Komitesi’nin

³⁹⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/551.

³⁹⁵ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/119.

³⁹⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/551.

³⁹⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/298-299.

desteğiyle Rahip Josiah Brewer, Bayan Brewer ve Bayan Reynolds'un yönetiminde bulunmaktadır. Bu okullar arasında, sosyoekonomik açıdan dezavantajlı ailelerin kız çocuklarına yönelik olarak hizmet veren ve 100 öğrencinin eğitim aldığı bir ücretsiz okul da yer almaktadır. Ayrıca, aylık üç kuruş veya yıllık iki dolar gibi bir ücret karşılığında 40 ila 50 kız öğrencinin devam ettiği bir gündüz okulu bulunmaktadır. Misyon tarafından desteklenen ve 40 Protestan öğrencinin devam ettiği bir İngiliz okulu da mevcuttur.³⁹⁸

Paralı okullardaki kız öğrencilerin gösterdiği başarı, yerel Rum toplumunu etkileyerek masrafları toplum tarafından karşılanmak üzere kız çocuklarına yönelik ücretsiz okullar kurulması teşvik edilmiştir. Rahip Brewer Mart 1832 tarihli mektubunda, yerel halk arasında eğitime yönelik giderek artan bir gayret olduğunu ifade etmiştir. Şehrin farklı bölgelerinde dört ya da beş yeni okulun açılmasının planlandığını ve bunlardan bir veya birkaçının kız çocuklarına yönelik olmasının düşünüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca, yerel topluluk tarafından bir matbaa satın alınmış ve Paris'ten bir daktilo sipariş edilmiştir.³⁹⁹

Misyoner Brewer, İzmir'deki Rum toplumu arasında entelektüel ve ahlaki bir değişim sürecinin başladığını gözlemlemiştir. Yunan Piskoposunun Şabat günlerinde dükkanların kapatılmasını emretmesi, bu dönüşümün önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bazı çevrelerce bu karar, yabancı misyonerlerin etkisiyle Piskoposun batıl inançlarının yeniden canlanması sonucu alınmış bir karar olarak yorumlanmıştır. Brewer, doğrudan bir misyoner etkisi olmadığını belirtmekle birlikte, misyoner okullarının Şabat günü dini etkinliklerinin bu durumu teşvik etmiş olabileceğini ifade etmiştir. Halkın bu uygulamaları olumlu karşıladığına da vurgu yapmıştır.⁴⁰⁰

Piskopos, laik liderler ve liberal rahiplerin baskısıyla geleneksel uygulamalardan bazılarında reform yapmak zorunda kalmıştır. Evlilik ve vaftiz ücretlerinde düzenlemeler yapılmış, din adamlarının bazı ayrıcalıkları sınırlandırılmıştır. Misyoner Brewer bu küçük reformları, ileride gerçekleşecek büyük reformların habercisi olarak değerlendirmiştir. Raporda ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim nüfusun durumunda belirgin bir iyileşme olduğu belirtilmiştir. Yeni bir ferman ile gayrimüslimler hukuki olarak

³⁹⁸ Education Societies, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/19.

³⁹⁹ ES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/19.

⁴⁰⁰ Newhaven Ladies' Greek Committee, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/260-261.

Müslümanlarla eşit statüye getirilmiş, ayrıca ceza davalarında kendi cemaat başkanlarının onayı olmadan mahkum edilmeleri yasaklanmıştır.⁴⁰¹

Misyoner Jetter 1832 yılında Buca'da yürüttüğü eğitim ve misyonerlik faaliyetleriyle ilgili önemli bilgiler aktarmıştır. Kız ve erkek okulları, özellikle İncil ve Hristiyanlık temelli bir eğitimle faaliyet göstermiştir. Kız okulu, büyük kızların kış aylarında İzmir'e gitmesi nedeniyle azalan katılıma rağmen, günlük 45 ila 50 öğrenciyle, yaz aylarında ise 60 ve üzeri öğrenciyle eğitimine devam etmiştir. Erkek okulu ise tamamen Rahip Jetter'in gözetiminde benzer öğrenci sayılarıyla faaliyet göstermiştir. Okulun müdürlerinden birinin ölümü, diğerinin ise yetersizliği nedeniyle Jetter, müfredatı düzenleme ve eğitim materyallerini temin etme sorumluluğunu üstlenmiştir. Erkek okulunun masrafları yerel halk tarafından karşılanırken, kitap ve ders içerikleri Jetter'ın sorumluluğunda olmuştur. Okullarda Yeni Ahit, Mezmur, ilmiyal, Kutsal Kitap tarihi ve Hristiyan inancı üzerine dersler verilmiştir. Bayan Jetter, Türk nüfusu arasında misyonerlik faaliyetlerini artırmak amacıyla bir Türk kız okulu açmayı hedeflediğini belirtmiştir. Komşuları arasında bulunan bir Türk ağanın, bölgedeki çocukları bu okula gönderme konusunda velilerini ikna edeceğine dair taahhüdü, girişimin başarıya ulaşabileceğine dair umutları artırmıştır.⁴⁰²

Eğitim faaliyetlerinin yanı sıra misyoner Benjamin Barker ve misyoner Jetter, İzmir'de düzenledikleri Kutsal Kitap sınıfı toplantılarıyla Hristiyanlık öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Bu toplantılara çoğunlukla Rumlar, zaman zaman Yahudiler ve Ermeniler katılmıştır. Katılımcılar arasında, vaftiz edilmiş Yahudiler John Evangelist ve John Baptist gibi isimler de yer almıştır. Ayrıca Rahip Jetter, İzmir'deki Pazar ayinlerinde İncil üzerine vaazlar vererek misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴⁰³

Buca'da okulun yıl sonu sınavları halka açık bir etkinlik olarak yapılmıştır. Yeni Ahit, Kilise tarihi, Avrupa coğrafyası, alfabe, heceleme, tarihsel ve doktrinsel ilmiyal gibi konular üzerine gerçekleşen sınavlarda, öğrencilerin yazılı ve sözlü performanslarından sınavları izleyen Rum rahipler, kiliselerin ileri gelenleri ve köylüler büyük memnuniyet duymuşlardır. Misyonerler bu tür etkinliklerle okullarının yerel halk üzerindeki olumlu etkisini artırmayı amaçlamışlardır.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ NLGC, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/260-261.

⁴⁰² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/295-296.

⁴⁰³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/298-299.

⁴⁰⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/514.

Misyonerlik faaliyetleri okullarda ve toplantılarda devam etmesine rağmen, pek çok kesimden gelen ve artan baskılar sebebiyle bu dönemde halka açık misyonerlik faaliyetleri yapılamamıştır. 1833 kışı, misyonerlik faaliyetleri açısından farklı dillerde yapılan toplantılar ve vaazlar, yardım derneği faaliyetleri, okullar ve dini yayınların dağıtımıyla geçmiştir. Bay Jetter ayrıca Cemiyet'e sunduğu İzmir raporunda, Rahip J. Brewer'in idaresi altında bulunan Point'teki Rum Kız Okulu gibi bazı okulların kendisine devredildiğini bildirmiştir.⁴⁰⁵

Kilise Misyoner Cemiyeti, Misyoner Jetter'a Türkler arasında okullar kurulması yönünde tavsiyede bulunmuştur. Jetter, Mart 1833 tarihli raporunda, beklentisinin aksine gerekli ihtiyat gösterildiği takdirde bu işin fazla zorluk çıkarmayacağı sonucuna varmıştır. Hali hazırda Buca'daki kız okulunda eğitim gören altı Müslüman kız çocuğunun bulunması bu konuda bir örnek teşkil etmektedir. Bayan Jetter, bu çocukların eğitimiyle özel olarak ilgilenmiş, Hristiyan dini metinleriyle ilgili onlara soru sormaktan kaçınmış ve yalnızca dinlemelerine izin vermiştir. Bu konuda Jetter, Cemiyet'e Hint planını takip etmeyi tavsiye etmiştir. Bu plana göre, İbrahim'in ve Yusuf'un tarihleri Türk okulları için okuma kitapları olarak ayrı küçük ciltler halinde derlenmeli ve bir heceleme kitabı dahil edilmelidir. Bunun yanı sıra Davut'un Mezmur'u da eklenebilir, çünkü Müslümanların bu metne bir itirazı bulunmamaktadır. Eğer daha fazla kitaba ihtiyaç duyulursa, Davut'un tarihi uygun bir seçenek olarak değerlendirilmelidir. Böylece Müslümanların eğitimine karşı çıkmayacağı, ancak Hristiyanlık içeren bir eğitim planı oluşturulması hedeflenmiştir.⁴⁰⁶

Jetter, dini kitaplar ve okul kitaplarının dağıtımı konusunda ise öncelikle İzmir limanına gelen gemicilere yönelik faaliyetlerini raporlamıştır. Londra'daki Dini Risale Topluluğu'nun (Religious-Tract Society) gönderdiği risale ve broşürler bu gemilerdeki mürettebata dağıtılmış ve vaazlar verilmiştir. 1833 yılı boyunca toplamda İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, İspanyolca ve Yunanca dillerinde yaklaşık 4000 broşür dağıtılmış ve çevredeki birçok okula kitap desteği sağlanmıştır.⁴⁰⁷

Misyoner Jetter, Yunan Kilisesi'ndeki üst düzey kişilerin, halkı misyonerler tarafından yayınlanan dini kitapları almamaları konusunda ikna etmeye çalıştığını belirtmiştir. Ancak muhalefete rağmen okul kitaplarına olan talep bu dönemde daha önce olmadığı kadar

⁴⁰⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/272-273.

⁴⁰⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/274-275.

⁴⁰⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/275.

artmıştır. Bu duruma örnek olarak, bir Lancasterian Okulu'nun Rum müdürünün davranışı dikkat çekicidir. Raporda şu şekilde aktarılmıştır:

Lancasterian okullarına ait Rum okul müdürlerinden biri kısa bir süre sonra geldi ve Piskoposun başkanlık ettiği yıllık sınavda hediye olarak çocukları için kitap temini için yalvardı. O zaman ona farklı türlerde yaklaşık 200 kopya verdim. Kilise bahçesinden geçerken Rahipler ona, “Bu kitapları ne yapacaksınız?” diye sordular. “Onları çocuklarıma vereceğim.” Ama diye devam etmişler, yasak değil mi? “Siz bana onları temin etmediğiniz sürece, ben onları bulabildiğim yerden alacağım.”⁴⁰⁸

Raporlar, dönemin Rum Kilisesi mensupları arasında belirgin bir fikir ayrılığı bulunduğunu göstermektedir. Bir grup, misyonerlerin niyetinin farkında olduklarını belirterek, Rumların misyonerlerle herhangi bir ilişki içerisinde olmasına kesinlikle karşı çıkmıştır. Buna karşın diğer bir grup, misyonerlerin sunduğu Hristiyanlık üzerine kaynaklardan, okullardan ve genel olarak tüm imkanlardan faydalanılması gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda dönemin bir diğer örneği 1833 yılında yayımlanan başka bir rapordur. Bu rapor Kilise Misyoner Cemiyeti'ne Akhisar'dan gönderilen bir dilekçeyi içermektedir. Efes Başpiskoposu ve Akhisar'ın önde gelen sakinleri tarafından imzalanan bu dilekçede, kentte yaşayan 350 aile adına iki okul kurulması talep edilmiştir.⁴⁰⁹

1834-1835 yıllarına ait Kilise Misyoner Cemiyeti eğitim raporlarına göre, bu dönemde İzmir'de faaliyet gösteren misyonerler arasında John Andrew Jetter, John Francis Müller, Nicholas Zaphiris, Antonio Tigonias, Stasso Petrano, Maria Zaphiris, Angelico Victoritza gibi isimler bulunmaktadır. Kilise Misyoner Cemiyeti'nin İzmir temsilcisi olan Rahip J. A. Jetter ve İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin temsilcisi Rahip Benjamin Barker, yıl sonu raporlarında İzmir'deki okulların genel durumunu aktarmışlardır. Jetter'ın bildirdiğine göre, yalnızca bu yıl içinde İzmir'de 2310 Yunan çocuğu eğitim görmüştür. Bu okulların tamamında İncil dersleri okutulmaktadır. Eski Yunan okullarında haftada bir, diğerlerinde ise iki veya üç kez İncil derslerine yer verilmektedir. Ayrıca Cemiyetin hazırladığı ders materyalleri bu okullarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bay Barker, İzmir ve çevresindeki adalar ile iç kesimlere yapılan büyük çaplı kitap tedarikinden övgüyle bahsetmiştir. Eğitim sürecinde Malta'daki Cemiyet Matbaası'ndan temin edilen yaklaşık 4250 adet, altı dilde basılmış dini risale ve ders kitabı kullanılmaktadır.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/275.

⁴⁰⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/27.

⁴¹⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/76.

Türkler arasında misyonerlik faaliyetlerini yürütmek amacıyla İzmir’de yerleşik olan Rahip Andrew Jetter ve Bayan Jetter, hem erkekler hem de kızlar için bir Türk Okulu kurma girişiminde bulunmuşlardır. Kilise Misyoner Cemiyeti, bu çabaya destek sağlamak amacıyla Türk Mezmurları gibi Türk toplumuna yönelik okul kitaplarının basımını planlamış ve bu kapsamda özellikle Türk Bölümü ile ilgilenmek üzere İzmir’e misyoner J. F. Müller’i göndermiştir. İlk aşamada, Türk okulları için oldukça olumlu bir karşılık alınmış ve bu girişim teşvik edilmiştir. İzmir’deki Türkler arasında Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin başarıyla başlaması için umut verici bir ortam oluşmuştur. Ancak kısa süre sonra misyonerler tarafından Türk okulu için istihdam edilen okul müdürünün hükümetin emriyle tutuklanması ve Türk öğretmenlerin hapse atılması bu girişime mâni olmuştur. Öğretmenler birkaç gün boyunca hapiste tutulmuş, ayaklarına pranga vurulmuş ancak daha sonra serbest bırakılmışlardır. Bu yaşananlardan sonra hükümet tarafından iki Türk Okulu faaliyete geçirilmiştir.⁴¹¹

Rahip J. A. Jetter 26 Kasım 1834 tarihli mektubunda okulların her zamankinden daha iyi bir durumda olduğunu ifade etmiş ve Kilise Misyoner Cemiyeti himayesinde faaliyet gösteren çeşitli okullardan detaylı olarak bahsetmiştir. Bu bağlamda, lisede 65 erkek öğrenci eğitim görmekte olup, aynı binada yer alan ve Antonio Okulu’na bağlı bir ilkokulda yaklaşık 85 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca Lancasterian Okulu’nda daha ileri yaşlardaki kızların sayısı 83 olarak belirtilmiştir. Buca’da faaliyet gösteren ve üç bölümden oluşan okulda yaklaşık 160 öğrenci bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Urla’daki bir ilkokulda ise 140 öğrenci eğitim almaktadır. 1834 yılı Kasım ayı itibarıyla, toplamda yedi okulda yaklaşık 500 öğrenci eğitim görmektedir. Jetter, bu okullardaki öğrencilerle Avrupa’daki yaşlıları kadar özgürce iletişim kurabildiklerini özellikle vurgulamıştır.⁴¹²

Rahip J. A. Jetter, 20 Mayıs 1835 tarihli mektubunda, Hristiyan eğitiminin ilerlemesini destekleyen birçok cesaret verici ayrıntıya değinmiş ve bu bağlamda etkili misyonerlerin eksikliğinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. İzmir ve çevresinde, özellikle de Manisa’da, halkın kendisinden okul açılmasına yönelik yoğun taleplerde bulunduğunu ifade eden Jetter, bu talebin karşılanabilmesi için en büyük eksikliğin okullarda görev alacak yeterli sayıda misyonerin bulunmaması olduğunu bildirmiştir.⁴¹³

⁴¹¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/77.

⁴¹² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/196.

⁴¹³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/327-329.

Misyoner Barker, İngiliz ve Yabancı Okullar Cemiyeti'ne sunduğu 1835 yılı hakkındaki rapora göre, İzmir ve yakın bölgelerde, farklı kurumlar tarafından desteklenen toplam 21 okul bulunmaktadır. Bu okullarda Kutsal Kitapları okuyan 838 erkek ve 252 kız öğrenci yer alırken, daha düşük düzeyde eğitim alan 625 erkek ve 295 kız öğrenci mevcuttur. Ayrıca, 320 küçük yaşta çocuk ve cinsiyeti belirtilmeyen 65 çocuk bu okullarda eğitim görmektedir. Bu okullara ek olarak, farklı uluslardan 52 Avrupalı çocuğun eğitim aldığı bir gündüz okulu ile yaklaşık 100'ü Kutsal Kitapları okuyan 200 kişilik bir Ermeni Okulu da bulunmaktadır. Bu veriler ışığında, toplamda 23 okulda 2647 çocuğun eğitim aldığı belirtilmiştir. Bu öğrencilerin 2348'i Rum, 200'ü Ermeni, 52'si Avrupalı ve 47'si Roma Katolik'i olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁴

Okulların büyük bir kısmı Rahip J. A. Jetter ve Rahip Josiah Brewer'ın himayesi altında faaliyet göstermekte olup, bu misyonerlerin bağlı oldukları Cemiyetler tarafından maddi ve idari olarak desteklenmektedir. Rahip Jetter, Kilise Misyoner Cemiyeti'nin bir temsilcisi olarak görev yaparken, Rahip Brewer'ın misyonu ise yeni bir raporda Newhaven Bayanlar Rum Cemiyeti'nin Himayesinde Amerikan Bağımsız İzmir Misyonu olarak tanımlanmıştır. Amerikan Bağımsız İzmir Misyonu'nun ilk dört yıllık faaliyetlerine ilişkin verilere göre, Birinci Hayırseverlik Okulu'nda eğitim gören toplam 700 çocuğun yanı sıra, İzmir'deki Merkez ve İkinci Hayırseverlik Okulları ile Ayvalık, İpsara ve Patmos'taki okullarda 1000 öğrenci, masrafları cemiyet tarafından karşılanan diğer okullarda ise 300 öğrenci eğitim görmüştür. Bu şekilde sınıflandırıldığında, toplamda 2000 bursiyerin eğitildiği anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerden 500'ü okuma kartları kullanarak, 400'ü ise okuma, yazma ve aritmetik konularında dikkate değer ilerleme kaydetmiştir. Ayrıca, 1100 öğrenci bu derslerin yanı sıra gramer ve coğrafya konularında da iyi bir eğitim almıştır. Büyük çoğunluğu kız olan 2000 bursiyerin 1000'den fazlasının, birçok ülkede genel bir okul eğitimi olarak kabul edilebilecek düzeyde bir eğitim aldığı, diğerlerinin ise benzer sonuçlara doğru ilerlediği rapor edilmiştir. Bu faaliyetlerin finansmanının, Amerika'dan sağlanan yaklaşık 6000 dolar, Levant bölgesinde toplanan 1000 dolar ve misyonerlerin Frenk çocukları için okul açma konusundaki kişisel çabaları ile elde edilen yaklaşık 3000 dolar ile mümkün olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁵

⁴¹⁴ ES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/81.

⁴¹⁵ ES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/82.

Misyoner Jetter, Türk okulu açma girişimlerinin sonuçsuz kalmasıyla yeni bir strateji geliştirmiş ve mevcut Türk okullarına kendi kitaplarını temin etmeye çalışmıştır. Ancak, Türk okulu öğretmenleri, Sultan'dan bir ferman olmaksızın bu kitapları kullanmaya cesaret edemeyeceklerini ifade etmişlerdir.⁴¹⁶ Aynı dönemde Türkler arasında yürütülen misyonerlik çalışmalarını desteklemek üzere İzmir'e gönderilen Rahip J. F. Müller, sağlık sorunları nedeniyle misyonunu bırakmak ve doğduğu yer olan Basle'ye dönmek zorunda kalmıştır. Bay Müller'in bu beklenmedik emekliliği, Kilise Misyonerlik Cemiyeti'nin Türklerle ilgili planlarının kesintiye uğramasına neden olmuştur.⁴¹⁷

3.3.2.4. Misyoner W. B. Lewis'in Yahudilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri

Misyoner W. B. Lewis ve Bayan Lewis 1829'un Ekim ayında Ancona'dan ayrılmış ve Aralık ayının başlarında İzmir'e varmışlardır.⁴¹⁸ İzmir'de Yahudiler arasında faaliyetlerini sürdüren Lewis yazdığı bir mektupta, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi topluluğuna yönelik misyonerlik faaliyetlerinin karşılaştığı sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Mektup, Yahudilerin Hristiyanlıkla ilgilenme arzularının hem toplumsal hem de politik engellerle nasıl karşılaştığını açıklamaktadır.⁴¹⁹

Rapora göre Yahudi dini liderlerinin ve toplumda etkili Yahudi önderlerin misyonerlik faaliyetlerine yönelik sert muhalefetleri, Hristiyanlıkla ilgilenen Yahudiler üzerinde yoğun bir baskı yaratmaktadır. Bu muhalefet, misyonerlerin çalışmalarını büyük ölçüde zorlaştırırken, bireylerin din değiştirme sürecine katılma cesaretini de kırmaktadır. Lewis, Yahudi toplumundaki yaygın cehalet ve korku atmosferinin halkın misyonerlerle ilişki kurmasını engellediğini de ifade etmektedir. Bu baskı ortamı, fiziksel ve psikolojik yaptırımlarla desteklenmektedir. İzmir'de, Hristiyanlığı kabul etmeye eğilim gösteren dört Yahudi'nin hapsedildiği, liderlerinden birinin ise fiziksel işkence gördükten sonra hepsinin berberi sahillerine sürgüne gönderildiği rapor edilmiştir. Bu tür olaylar, Yahudilerin Hristiyanlıkla ilgilenmesini ciddi şekilde engelleyen büyük bir korku atmosferi yaratmıştır.⁴²⁰

Rahip Lewis, bu zorlukların aşılması için diplomatik ve pratik çözümler önermektedir. İngiliz hükümetinin Osmanlı yönetimine baskı yaparak, Yahudilerin din değiştirme

⁴¹⁶ ES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/81.

⁴¹⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/89.

⁴¹⁸ Jews Society, *Missionary Register Church Missionary Society*, 18/182.

⁴¹⁹ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/281.

⁴²⁰ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/282.

özgürlüğünü garanti altına almasını talep etmiştir. Sultan'dan bir ferman alınarak Hristiyanlığı kabul eden Yahudilerin korkusuzca yaşama haklarının tanınması gerektiğini belirtmiştir. Bu fermanın, din değiştirenlere yönelik fiziksel cezalandırma veya sürgün gibi uygulamalara son vermesi gerektiği ifade edilmiştir. Hristiyanlığı kabul eden Yahudilerin, “Hristiyan İsraililer” adı altında yeni bir topluluk oluşturarak kendi kiliselerini ve dini liderlerini seçmelerine izin verilmesi önerilmiştir. Bu şekilde, din değiştirenler hem dini hem de sosyal anlamda bağımsız bir yapı kurabileceklerdir. Osmanlı topraklarında güvenlik sağlanamaması durumunda, din değiştirenlerin Yunanistan gibi daha güvenli bölgelere yerleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bölgelerde, geçici barınma ve eğitim sağlayacak merkezler kurulması önerilmiştir. Bu merkezlerde, Yahudi din değiştirenlere eski mesleklerini devam ettirme veya yeni beceriler kazanma fırsatları sunulması gerektiği ifade edilmiştir.⁴²¹

W. B. Lewis, Doğu Kiliseleri ile misyonerlik faaliyetlerinde iş birliği yapılmaması gerektiği görüşündedir. Ona göre İngiliz Hristiyanlar, Doğu Kiliseleri mensuplarının söylem ve eylemlerine fazla güvenmemelidir. Lewis, bu kiliseleri daha yakından tanıdıkça onlara yalnızca kendi dini iyiliklerini sağlamaya yönelik basit ve doğrudan yollarla yardım edilmesi gerektiğine ikna olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında, Doğu Kiliseleri ile herhangi bir ittifak kurulmasının uygun olmayacağı kanaatindedir.⁴²²

Lewis, Tanrı'ya samimiyetle yönelmemiş bireylerin başkalarının din değiştirme süreçlerine rehberlik etmek için uygun araçlar olamayacağını belirtmektedir. Bu görüş özellikle uzun yıllar Türk egemenliği altında olmalarına rağmen kilise olarak dini reformlara ve tövbeye yanaşmayan Ermeni kilisesi, diğer Doğu Kiliseleri ve Roma Katolik Kiliseleri mensupları için geçerlidir. Lewis, Doğu Kiliseleri liderlerinin ve din adamlarının genel olarak aşırı derecede cahil olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Yahudilere vaftizden önce veya sonra Hristiyanlığın gerçek öğretilerini aktarmakta yetersiz kaldıklarını vurgulamaktadır. Bu durumun Doğu Kiliseleri ile yapılacak herhangi bir iş birliğini daha da zorlaştırdığı belirtilmiştir.⁴²³

1832-1833 yılları arasında İzmir'de yürütülen misyonerlik faaliyetleri, özellikle Yahudi toplumu arasında önemli bir etki yaratmıştır. Rahip W. B. Lewis, Yahudiler arasında

⁴²¹ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/282.

⁴²² JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/322.

⁴²³ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 19/322.

yaptığı çalışmalarıyla bu dönemde Yahudi toplumunda dikkat çekmiştir. Salgın dönemlerinde Yahudilere ilaç temin ederek toplumsal güven oluşturmuş ve bu çabalarının bir sonucu olarak bir dispanser kurulmasına önayak olmuştur. Bu dispanser, Avrupa'nın prestijli okullarında eğitim almış Dr. Victor Mapurgo tarafından yönetilmiş ve Yahudi toplumunun tıbbi ihtiyaçlarını karşılamıştır. Dr. Mapurgo'nun insancıl yaklaşımı ve Hristiyanlığa duyduğu ilgi dispanserin yalnızca bir sağlık merkezi değil aynı zamanda bir misyonerlik aracı haline gelmesini sağlamıştır.⁴²⁴

John Evangelist, Yahudi toplumu arasında misyonerlik faaliyetlerinde aktif bir rol üstlenmiştir. Ev ziyaretleri ve bireysel sohbetler yoluyla birçok Yahudi'nin ilgisini çekmiş, bu süreçte Yahudi cemaati içinde bir araştırma ruhu yayılmaya başlamıştır. Yahudi toplumu içinde misyonerlerin etkisinin artması, cemaat liderlerinin tepkisini çekmiş hahamların baskıları sonucu Yahudilerin dispanser hizmetlerinden yararlanması engellenmiştir. Bu durum, misyonerlerin faaliyetlerini farklı şekillerde sürdürmesine neden olmuştur. Misyoner Lewis'in bir sonraki adımı, sorgulayan Yahudileri, özellikle de genç erkekleri kendi evinde bir tür okulda toplamak olmuştur. Bir düzineden fazla kişi bu şekilde bir araya gelmeyi alışkanlık haline getirmiştir. Ancak bu durum daha baskıcı önlemlere yol açmıştır. Hahamların liderliğinde bazı gençler ev hapsine alınmış, diğerleri ise fiziksel cezalarla ve sürgünlerle tehdit edilmiştir. Bu baskılara rağmen, Abraham ve David adlı iki genç, Rahip Lewis'in evine sığınarak Hristiyanlık inancını kabul etmiş ve vaftiz edilmiştir. Bu dönemde Abraham "Stephen", David ise "Matthew" isimlerini almıştır.⁴²⁵

19 Ağustos 1832'de gerçekleşen vaftiz töreni, İzmir'in önde gelen misyonerleri ve uluslararası cemaatin katılımıyla gerçekleşmiştir. Törende Yahudi ilahileri söylenmiş ve dualar edilmiştir. Vaftiz edilen gençler daha sonra güvenlik gerekçesiyle 10 Eylül 1832'de Siros'a gönderilmiş ve burada başka misyonerlerin gözetiminde eğitimlerine devam edilmiştir. Vaftiz edilen ilk iki kişinin ardından, İzmir'de Yahudi toplumundan üç kişi daha Hristiyanlığa geçmiştir. 23 Aralık 1832'de Guiseppe Cantoni, Noel Günü'nde Dr. Victor Mapurgo, 5 Nisan 1833'te ise Guiseppe Tedesco vaftiz edilmiştir. Bu törenler, Hollanda Konsolosu Bay Van Lennes'in şapelinde gerçekleştirilmiştir. Cantoni ve Mapurgo'nun Hristiyanlığa geçişi, İzmir'de misyonerlik faaliyetlerinin dikkat çeken bir dönüm noktası

⁴²⁴ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/132-133.

⁴²⁵ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/133-134.

olmuştur. Özellikle Mapurgo'nun mesleki itibarı, vaftiz törenine geniş bir izleyici kitlesinin katılmasını sağlamıştır.⁴²⁶

Misyoner Lewis bu süreçte İzmir'de bir Yahudi Kilisesi kurmayı ve misyoner yetiştirecek bir seminer açmayı planlamıştır. Bu amaçla geniş ve ferah bir lojman almıştır. Selanik, İstanbul ve diğer bölgelerden araştırmacılar edinmeyi ve onları burada yetiştirmeyi hedeflemiştir. Lewis, bu planın desteklenmesi için Amerika'daki Yahudi Davası dostlarına çağrıda bulunmuş ve girişimin mali açıdan desteklenmesini talep etmiştir.⁴²⁷

3.3.2.5. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlara Yönelik Misyonerlik Stratejileri: Rahip Schlienzer'in Raporu

Rahip Schlienzer, Kilise Misyoner Cemiyeti'nin talebi üzerine hazırladığı raporunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut koşulları ve Müslüman nüfusa yönelik misyonerlik faaliyetleri için uygun stratejileri kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir. Rapor, 1832 yılında Osmanlı'nın siyasi ve toplumsal yapısındaki değişimlerin Hristiyanlık öğretisinin yayılması için sunduğu fırsatları ortaya koyarken bu sürecin etkin bir şekilde yürütülmesi için de öneriler içermektedir.⁴²⁸

Raporda, pekçok misyonerin görüşünün aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal çalkantıların, misyonerlik faaliyetleri için yeni fırsatlar sunduğu belirtilmiştir. Sultan'ın otoritesinin zayıflaması, Avrupa kültürünün etkisinin artması ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasında daha yakın temasların kurulması, bu fırsatları destekleyen temel etkenlerdir. Özellikle Atina, İstanbul, İzmir ve Mısır gibi bölgelerdeki Hristiyan misyonerlerin özgürce hareket edebildiği ifade edilmiştir. Müslüman çocukların Hristiyan okullarına gönderilmeye başlanması da bu süreçte önemli bir gelişme olarak öne çıkmıştır. Schlienzer misyonerlik faaliyetlerinde eğitimin kritik bir rol oynadığını vurgulamıştır. Müslümanlara yönelik yayınların özellikle eğitim konularına odaklanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu materyaller okuma, yazma, coğrafya, tarih ve aritmetik gibi temel konuları kapsamalı, daha sonra Hristiyanlık öğretilerine geçiş yapmalıdır. Eğitim sisteminin Hristiyan ilkeleri üzerine inşa edilmesinin kalıcı bir etki yaratmak için gerekli olduğunu da belirtmiştir. Müslüman çocukların eğitimi için Kitab-ı Mukaddes'in tarihsel bölümleriyle başlanmasını, ardından doktrin ve peygamberlik konularına geçilmesini

⁴²⁶ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/401-402.

⁴²⁷ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/134.

⁴²⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/510.

önermiştir. Ayrıca ilahilerin okul müfredatına eklenmesi ve öğrencilerin dini duygularını geliştirmeye yönelik şarkılarla eğitilmesi gerektiğini de eklemiştir.⁴²⁹

Schlienz raporun devamında yalnızca çocuklara yönelik değil yetişkinlere ve din adamlarına yönelik yayınların da hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu yayınlar arasında Kutsal Kitapların yorumları, Hristiyanlık kanıtlarına dair eserler ve dini tartışmalara yönelik kitaplar yer almalıdır. Özellikle İbranice ve Arapça dillerinde gramer ve sözlük gibi temel kaynaklar Kutsal Kitapların derinlemesine incelenmesini sağlamak için önemli görülmüştür. Din adamlarının eğitimi misyonerlik faaliyetlerinin başarısında kritik bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Din adamlarının Kutsal Kitaplar hakkında tam ve doğru bilgiye sahip olmaları gerektiği belirtilmiş, bu amaçla özel eğitim materyalleri hazırlanması önerilmiştir. Ayrıca Hristiyan kiliselerinin reform sürecine katkıda bulunacak kaynaklarının, örneğin pastoral rehberlik kitaplarının dağıtılması gerektiği ifade edilmiştir. Kutsal Kitapların ve diğer dini yayınların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında yayılmasının önemi vurgulanmıştır. Malta'daki basımevinin bu süreçte oynadığı rol büyük bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Müjde'nin Müslümanlara hem Hristiyan topluluklar aracılığıyla dolaylı yollarla hem de doğrudan sunulmasının uzun vadede etkili sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir.⁴³⁰

Misyoner C. F. Schlienz, 1834 Noel'inde İzmir'i tekrar ziyaret etmiş ve Nisan 1835'e kadar bölgedeki misyonerlik faaliyetleri üzerine kapsamlı raporlar hazırlamıştır. Schlienz, İzmir ve çevresindeki okulların, halkın, öğretmenlerin ve hatta din adamlarının önyargılarını ortadan kaldırmada önemli bir araç haline geldiğini belirtmiştir. Bu okulların, misyonerlere duyulan güveni artırdığını vurgulamış ve halkın her kesiminden misyonerlere okul kurmaları, kitap temin etmeleri ve ziyaretlerde bulunmaları için sürekli talepler geldiğini ifade etmiştir. Schlienz, Rum Patriği ve bazı Rum Piskoposlarının misyonerlerle gerçekleştirdikleri görüşmelerde oldukça saygılı bir tutum sergilediklerini belirtmiştir. Ayrıca, bu saygılı yaklaşımı, İzmir ve çevresindeki okulların sınavlarına katıldığı sırada da gözlemlediğini ifade etmiştir.⁴³¹

Misyonerlerin sahip olduğu hareket özgürlüğünü eşî benzeri yok şeklinde tanımlayan Schlienz, onların her yerde okullara girebildiklerini ve önerdikleri herhangi bir

⁴²⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/511-513.

⁴³⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/513.

⁴³¹ ES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/82.

iyileştirmenin öğretmenler tarafından memnuniyetle karşılandığını belirtmiştir. Okullarda dağıtılan kitapların ise dindar ve hayırsever hediyeler olarak görüldüğünü ve büyük bir minnetle kabul edildiğini eklemiştir. Misyonerler hem hafta içi hem de pazar günleri, kendi okullarında ve hatta Patrikhanenin kilise okullarında bile çocuklara dini konularda özgürce hitap etme imkanına sahip olmuşlardır. Schlienzer'e göre bu durum, misyonerlere neredeyse sınırsız bir yararlılık alanı sunmuştur.⁴³²

3.3.2.6. John Hartley'nin Osmanlı İmparatorluğu ve Levant Bölgesindeki Misyonerlik Faaliyetlerine Yönelik Görüşleri

Misyoner John Hartley'in "Yunanistan ve Levant'ta Araştırmalar" adlı eseri, Osmanlı topraklarında ve çevresinde gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetlerinin sonuçlarını ve bu coğrafyadaki Hristiyanlığın yeniden canlandırılmasına yönelik gözlemlerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Hartley, beş yıllık misyonerlik tecrübesi boyunca edindiği bilgileri derinlemesine işlemiş ve bu bölgedeki çalışmaların karakterini, zorluklarını ve potansiyel etkilerini açıklamıştır.

Hartley'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonerlik çalışmaları diğer bölgelerden farklı bir yapıya sahiptir. Misyonerlik faaliyetleri, genellikle Hristiyan olmayan toplumlarda Hristiyanlık ilkelerini tanıtmayı amaçlarken, Osmanlı'da zaten Hristiyan olan ancak İncil'in hakikatlerinden uzaklaşmış toplulukları yeniden eğitmek ve dini reformu teşvik etmek üzerine odaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanların Hristiyanlığa geçişinin ölümle cezalandırılması, misyonerlerin çalışmalarını Müslüman nüfustan uzak tutmuştur. Hartley, bu sınırlamaların misyonerlik faaliyetlerini Hristiyan topluluklarla sınırladığını vurgulamış ve amacın bu toplulukların İncil'in gerçek öğretilerine dönmelerini sağlamak olduğunu belirtmiştir.⁴³³

Hartley, Hristiyanlık reformu açısından Yunan Kilisesi'nin mevcut durumunu, Reformasyon öncesi İngiliz Kilisesi'nin durumu ile karşılaştırmıştır. Ona göre, Reform sürecindeki İngiliz Kilisesi gibi, Yunan Kilisesi de dini yozlaşmalar ve eğitimsizlikle mücadele etmektedir. Ancak, eğitim ve Kutsal Kitapların yaygınlaştırılmasıyla, Levant'taki Hristiyanlık anlayışının yeniden şekillendirilmesi mümkündür. Hartley'in İzmir ve İstanbul'da yapılan dağıtımlara ilişkin verdiği rakamlar oldukça dikkat çekicidir. 1827-1831

⁴³² ES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/83.

⁴³³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/172.

yılları arasında İzmir’de 11.000 nüsha, İstanbul ise 21.000 nüsha Kutsal Kitap satılmıştır. İzmir’de ücretsiz dağıtılan nüsha sayısı yalnızca 500’dür. Bu rakamlar misyonerin, Yunan Devrimi’nin yarattığı ekonomik zorluklara rağmen faaliyetlerinde ne denli etkili olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁴³⁴

Hartley ayrıca, dini yayınların dağıtımının modern misyonerlik faaliyetleri için hayati öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Malta’daki Kilise Misyoner Cemiyeti matbaası tarafından çok dilli yayınlar üretilerek Levant bölgesine dağıtılması, Hristiyanlık bilgisinin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Hartley, basın aracılığıyla dini bilgi aktarımının 19. yüzyıl modern misyonerlik çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Hartley, Levant bölgesindeki misyonerlik çalışmalarında eğitimin merkezi bir rol oynadığını belirtmiştir. Özellikle Rum ve Ermeni okullarında Kutsal Kitapların okutulmasını, dini reformların başarısı için kritik bir adım olarak değerlendirmiştir. Hartley’e göre, yerel halkın eğitim düzeyinin artırılması ve dini eserlerin kolay erişilebilir hale getirilmesi, bölgedeki dini reform sürecini hızlandıracaktır.⁴³⁵

3.3.2.7. Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti Raporları (1831-1836)

İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti’nin 1831 yılı raporlarına göre, İstanbul, İzmir ve Edirne’de toplam 7736 nüsha Kutsal Kitap dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra, ülke dışındaki matbaalarda basılan 1014 adet Arapça Kutsal Kitap, Osmanlı topraklarındaki kilise misyonerlerine ulaştırılmıştır. Raporda, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki artan yayın olanaklarına dikkat çekilmiştir. Malta’daki Amerikan misyonerleri, Türk-Ermeni Kutsal Kitabı’nın 2500 nüshalık bir baskısını tamamlamıştır. Ayrıca, Doğu Ermenicesi, Gürcüce, Doğu Türkçesi, Kürtçe ve Farsça gibi Osmanlı topraklarında yaygın olarak kullanılan dillerde dini kitap çevirisi çalışmalarının sürdürüldüğü ifade edilmiştir.⁴³⁶

1832 yılı boyunca İzmir ve çevresinde etkili olan misyonerlik faaliyetleri kapsamında İstanbul’da 2288 ve İzmir’de 3196 Kutsal Kitap nüshası dağıtılmıştır. Ancak hem siyasi karışıklıklar hem de salgın hastalıklar bu çalışmaları önemli ölçüde engellemiştir. İstanbul’da dağıtılan nüshalardan 1243’ü, misyoner Leves’in Yunanistan ve Yunan Adaları’na yaptığı kapsamlı bir tur sırasında dağıtılmıştır. Bu dağıtım sonucunda, daha önce yalnızca üç okulda bulunan Yeni Ahit, 50’den fazla okula dağıtılmıştır. İzmir’de misyoner

⁴³⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/173.

⁴³⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/173-174.

⁴³⁶ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 20/18.

Barker'ın yürüttüğü çalışmalar ise şehirde etkisini gösteren veba ve kolera salgınlarının şiddeti nedeniyle büyük ölçüde sekteye uğramıştır. Aynı yıl, Dini Risale Topluluğu Komitesi, Malta, Korfu ve İzmir'e toplamda 33.500 yayın göndermiştir. Bu yayınların büyük bir kısmı Modern Yunanca Çocuk Kitapları olup Yunanlılar tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.⁴³⁷

1834 yılı içerisinde İstanbul ve İzmir'den 4895 ve bazı küçük merkezlerden 315 Kutsal Kitap nüshası dağıtılmıştır. İzmir ve çevresinde gerçekleştirilen dağıtımlar, Bay Leevs ve Bay Barker'ın yanı sıra Rahip Josiah Brewer'in Anadolu'da sürdürdüğü faaliyetlerle desteklenmiştir. Ancak, bu yıl hem İzmir'de hem de İstanbul'da Kutsal Kitap satışlarında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. İzmir'deki azalma, tüm afyon ve ipek tüccarlarının mallarını yalnızca İstanbul'da satmak üzere taşımalarını zorunlu kılan bir İmparatorluk Emri ile ilişkilendirilmiş ve bu durum, şehrin yabancılar tarafından neredeyse tamamen terk edilmesine yol açmıştır. İstanbul'da ise Yunan Kilisesi yetkililerinin aldığı tedbirlerin satışlardaki düşüşün başlıca nedeni olduğu ifade edilmiştir.⁴³⁸

İbraniceden Modern Yunancaya çevrilen Tora ve Yeşu Kitabı'nın toplamda 2000 kopyası Korfu, Malta, Siros ve İzmir'de yayınlanmıştır. Türkler arasında misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde, Türk okullarında kullanılmak üzere önerilen Yaratılış Kitabı ve Mezmurlar'ın Türkçe çevirisinin 1000 nüshası Rahip Renouard'ın gözetiminde neredeyse tamamlanmıştır. Ayrıca Rahip Renouard, Yaratılış Kitabı'nın Türkçe-Yunanca çift dilli bir versiyonunu hazırlamayı sürdürmüştür. Amerikan Misyonerleri, Malta'da Türk-Ermeni alfabesiyle 2000 nüsha Yeni Ahit basmıştır. Bunun yanı sıra, Osmanlı topraklarında yaygın olarak kullanılan Farsça, Tatar-Türkçe ve Eski Ermenice dillerinde pek çok dini yayın gerçekleştirilmiştir. Misyonerler, dönemin en önemli misyonerlik araçlarından biri olan matbaayı kullanarak Osmanlı coğrafyasındaki her bireye ulaşmayı amaçlamışlardır. Bu duruma en iyi örneklerden biri, bölgede faaliyetlerini sürdüren misyonerlik cemiyetlerinden sadece biri olan Dini Risale Topluluğu'nun bir yıl içerisinde Arapça 26.000 adet risale basması ve dağıtmasıdır.⁴³⁹

1835 yılına ait verilere göre, İstanbul'dan 2996 ve İzmir'den 2273 Kutsal Kitap nüshası ya da bu kitapların belirli bölümleri dağıtılmıştır. İzmir'de dağıtılan bu nüshalara ek

⁴³⁷ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/22-23.

⁴³⁸ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/68.

⁴³⁹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/69.

olarak, 6156 nüsha daha gönderilmiştir. Bu yayınlar, Misyoner Barker ve yardımcıları tarafından dolaşıma sokulmuştur. İstanbul'daki veba salgınının hızla yayılması ve bazı muhalefetlerin ortaya çıkması şehirden yapılan dağıtımları önemli ölçüde azaltmıştır.⁴⁴⁰ Öte yandan, Dini Risale Topluluğu yabancı yayınlar için belirlenen ödeneklere ilişkin raporunda, yıl içinde farklı istasyonlara toplam 34.950 dolar gönderildiğini bildirmiştir. Bu ödeneklerden İstanbul için 1000 dolar, Yunanistan için 2250 dolar, İzmir için 1200 dolar ve Suriye için 1000 dolar ayrıldığı belirtilmiştir.⁴⁴¹

1836 yılına ilişkin Kitab-ı Mukaddes Cemiyetlerinin raporlarına göre, İstanbul ve İzmir'de Bay Barker'ın aracılığıyla toplam 5574 adet Kutsal Kitap nüshası veya bölümleri dağıtılmıştır. Bu talebi karşılamak amacıyla her iki merkeze toplam 2037 adet Kutsal Kitap nüshası veya bölümleri sevk edilmiştir. Bay Barker, dağıtım faaliyetlerinde Amerikalı misyonerlerin yanı sıra diğer misyoner gruplardan da önemli destek görmüştür.⁴⁴² Aynı dönemde, Dini Risale Topluluğu tarafından İzmir'de görev yapmakta olan Rahip J. A. Jetter'e, 3900 adet İngilizce ve Fransızca risale ile özel dağıtım için kullanılmak üzere çeşitli kitaplar hibe edilmiştir. Ayrıca, satış amacıyla bir başka kitap sevkiyatının gerçekleştirildiği de rapor edilmiştir. Ancak, bölgedeki veba salgınının yaygınlaşması, dağıtım faaliyetlerini olumsuz etkilemiş ve satışlarda ciddi kesintilere yol açmıştır.⁴⁴³

3.3.2.8. Amerikalı Misyonerlerin Faaliyetleri

Amerikan Misyon Kurulu'nun 1833 yılı CMS misyoner kayıtlarında yayınlanan şu raporu, Osmanlı coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetlerinin yönü ve kapsamı açısından oldukça önemlidir:

Board'un misyonerleri, Akdeniz çevresinde çok geniş bir alanı kat etmişlerdir. Trablus'tan Tunus'a, İskenderiye'den Tebük'e, Kahire'den çöl boyunca Gazze'ye, Filistin'in hemen her bölgesinden geçerek Suriye'deki Beyrut'tan Lübnan Dağları'nı aşarak Şam'a, oradan Halep ve Antakya'ya, oradan kıydan aşağıya Beyrut'a, eski Tarsus'tan Küçük Asya'nın güney eyaletleri boyunca İzmir'e kadar izlerini sürebiliriz. Aynı ülkenin orta bölgesinden geçerek Kayseri'ye, İzmir'den Yedi Kilise'yi kucaklayan ülke boyunca, İzmir'den İstanbul Boğazı'na, İstanbul'dan Küçük Asya'nın kuzey eyaletlerinden geçerek Ermenistan'daki Erzurum'a, oradan Kafkas Dağları arasındaki Tiflis'e, bir kez İran'ın kuzey bölgelerinden geçerek, oradan Kürtlerin yaşanmaz bölgelerinden geçerek ve Ermenistan üzerinden Karadeniz'deki Trabzon'a kadar

⁴⁴⁰ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/77.

⁴⁴¹ Religious-Tract Society, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/564.

⁴⁴² BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/69-70.

⁴⁴³ RTS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/71.

ilerlemişlerdir. Ayrıca Avrupa’da yedi İyonya Adası’ndan beşine, Peloponez’den geçerek Attika’ya ve Ege Denizi’ndeki birçok adaya kadar izlerini sürebiliriz. Artık bu ülkelerin fiziksel, entelektüel, ahlaki ve dini durumlarını büyük ölçüde biliyoruz: ne tür bir manevi güce en çok ihtiyaç duyulduğunu ve başarılı olma olasılığının yüksek olduğunu biliyoruz; hangi yerlerin en erişilebilir ve en uygun yerler olduğunu biliyoruz. Altı yıl öncesine göre çalışmalarımızı nasıl ekonomikleştireceğimizi ve yönlendireceğimizi çok daha iyi biliyoruz. Ancak uzun ve tehlikeli yolculuklar pahasına dünyanın o bölgesinde yapılacak çok az keşif kaldı. Misyonerler artık yerlerini belirleyebilir ve etkilerini yoğunlaştırabilir; basın çeşitli dillerde daha büyük bir kesinlikle çalışabilir; kitaplar daha büyük bir kararlılıkla ve çok daha az kayıp tehlikesiyle dağıtılabilir. Kısacası, Doğu’daki yozlaşmış kiliselerin ruhani yararı için yürüttüğümüz faaliyetler, yapmamız gereken işin, karşılaşılabilecek engellerin ve nihai başarı beklentisinin kendine özgü nedenlerinin çok önemli bir bilgisiyle yürütülebilir.⁴⁴⁴

Bu rapor, Amerikan misyonerlerinin Osmanlı coğrafyasında artık keşif dönemini tamamladıklarını ve esas misyonerlik faaliyetlerinin yürütüleceği daha planlı ve sistematik çalışmaların uygulama dönemine geçtiklerini açıkça göstermektedir.

İzmir’de kurulması planlanan Amerikan misyoner matbaası için Daniel Temple, John B. Adger, Bay Petroko Kino (çevirmen) ve Homan Hallock (yazıcı) görevlendirilmiştir. Misyon ailesi, matbaa ekipmanları ile birlikte 23 Aralık 1833 tarihinde İzmir’e ulaşmıştır. Misyoner Temple’ın İzmir’e varışını takiben, Amerikan Konsolosluğu aracılığıyla Paşa tarafından, İstanbul’a esir olarak gönderilme tehdidine karşı kendisine on gün içinde İzmir’i terk etmesi emri iletilmiştir. Ancak Konsolos’un bizzat devreye girmesiyle durum yatıştırılmıştır. Bu durumun, İzmir’de bulunan bazı Papalık mensuplarının ve Ermenilerin Paşa’ya ilettiği düşmanca beyanlardan kaynaklandığı anlaşılmıştır. Matbaanın Arapça bölümü daha sonra Beyrut’a gönderilmiştir. Ayrıca, 3 Haziran tarihinde İzmir’de çeyrek yüzyıldır görülmemiş derecede yıkıcı bir yangın meydana gelmiş, yaklaşık 200 aileye ait evler bu felakette yok olmuştur. Yangın, misyonerlerin evlerinin hemen yakınındaki yapılara ulaştıktan sonra kontrol altına alınabilmiştir.⁴⁴⁵

Bu dönemde Amerikan Misyon Kurulu, Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli misyon istasyonlarına pek çok misyoner ailesini görevlendirmiştir. İzmir’e gönderilen misyon ailelerinin yanı sıra halihazırda W. Goodell, H. G. O. Dwight ve W. G. Schaffler İstanbul misyonunu yönetmekteydi. Misyoner Goodell Türkçe bilgisi sayesinde öncelikli olarak Türkler üzerinde çalışmaktaydı. Bununla birlikte Türkçe bilmeleri dolayısıyla Rumlar ve

⁴⁴⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 21/26.

⁴⁴⁵ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/73.

Ermeniler üzerinde de faaliyetlerini yürütebilmektedir. Misyoner Dwight özellikle Ermenilere yönelik çalışmalarına yoğunlaşırken Misyoner Schaufller ise Yahudilere yönelik misyonerlik faaliyetlerini sürdürmektedir.⁴⁴⁶

Misyonerlerden Benjamin Schneider, Philander O. Powers, Rahip Thomas Pinckney Johnston ve eşleri 19 Ocak 1834 tarihinde İzmir'e ulaşmış ve Şubat ayının başlarında Bursa'ya gitmek üzere yola çıkmışlardır. Misyoner Bay ve Bayan Powers'ın görevi Bursa'da yaşayan Ermenilere yönelik faaliyetlerde bulunmaktır. Bay Johnston'ın varış noktası ise Karadeniz'in güneydoğu kıyısında yer alan yaklaşık 15.000 Müslüman, Rum, Ermeni ve Papalık Ermenisi'nin yaşadığı Trabzon'dur. Trabzon ayrıca İran ile iletişim kurmada bir araç olarak kullanılmak üzere stratejik bir istasyon olarak belirlenmiştir. Rahip Samuel R. Houston ve Bayan Houston, daha önce 1822'de büyük bir yıkıma uğrayan ve 1834 yılı itibarıyla nüfusu yaklaşık 35.000 olarak tahmin edilen Sakız Adası'nda bir misyon kurmak amacıyla görevlendirilmiştir. Benzer şekilde Rahip Lorenzo W. Pease ve eşi de Kıbrıs Adası'nda misyonerlik girişiminde bulunmak üzere atanmıştır. 20 Ağustos 1834'te Boston'dan eşleriyle birlikte farklı bölgelere gitmek üzere yola çıkan Adger, Houston, Merrick ve Pease adlı misyonerler 25 Ekim'de İzmir'e ulaşmışlardır. Ayrıca Misyonerler Kurulu tarafından 11 Mayıs'ta Boston'dan yola çıkan Dr. Asahel Grant, Bayan Grant ve Bayan Rebecca W. Williams da bu misyona katılmıştır. Dr. Grant ve Bayan Grant'ın İran'daki Nasturilere yönelik misyon çalışmalarında görev alması planlanırken, Bayan Williams'ın Beyrut'ta kız okullarını yönetmekle görevlendirileceği bildirilmiştir.⁴⁴⁷

Bu dönemde Osmanlı coğrafyasına yapılan misyoner görevlendirmeleri oldukça yoğundur. İzmir, misyonerlik faaliyetlerinin merkez noktası haline gelmiştir. Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında ilk ayak bastıkları yer genellikle İzmir olmuştur. Bu durumun temel nedeni, Boston ve İzmir arasında gelişmiş gemi ticaretidir. Halı, deri, reçine, incir, kuru üzüm ve afyon gibi Levant'ın geleneksel ihraç ürünlerinin ticaret yoğunluğu bu iki şehir arasında düzenli gemi seyahatlerinin yapılmasını sağlamış ve İzmir'i misyonerler için stratejik bir geçiş noktası haline getirmiştir.⁴⁴⁸

Misyoner Daniel Temple İzmir'deki çalışmalarını desteklemek amacıyla Modern Yunanca öğrenimine ağırlık vermiştir. Aynı dönemde misyoner Adger Ermenilere yönelik

⁴⁴⁶ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/71.

⁴⁴⁷ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 23/73-74.

⁴⁴⁸ James A. Field, *America and the Mediterranean World 1776-1882* (New Jersey: Princeton University Press, 1969), 113.

faaliyetlerinde etkili olabilmek için eski ve modern Ermeni dilleri üzerine kapsamlı bilgi edinme çabası içine girmiştir. 1835 yılı içerisinde İzmir'deki misyoner matbaası tarafından toplam 26.256 yayın basılmış ve bu yayınlar halk arasında büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Ayrıca matbaada daha kapsamlı dini eserlerin basımının planlandığı ifade edilmiştir. Bu süreçte Bayan Hallock tarafından yönetilen ve 35 Rum öğrencinin eğitim aldığı bir okul faaliyet göstermektedir. Misyoner Temple üç Rum okulunun halka açık sınavlarına katılmış ve bu etkinliklerin ardından Piskoposun evine davet edilmiştir. Temple bu davetin ve Piskoposun sergilediği samimiyetin kendisini olumlu yönde etkilediğini dile getirmiştir. İzmir'deki bu durum İstanbul'da yaşananlara tezat oluşturmaktadır. Patrik ve rahiplerin İstanbul'daki okullara karşı çıktıkları, bazı okulları kapattıkları ve hatta yıktıkları yönünde bilgiler mevcuttur. Buna karşın Temple İzmir'deki koşulları değerlendirerek bu tür bir olayın burada yaşanmasının mevcut şartlar altında imkansız olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁹

Amerika'dan yola çıkan Thompson, Jackson, Lanneau ve Hebard adlı misyonerler ile Bayan Tilden 1836 yılının Ocak ayı sonunda İzmir'e ulaşmıştır. Bu misyonerlerden Thompson, Lanneau ve Hebard, 18 Şubat tarihinde Beyrut'a geçiş yapmışlardır. Aynı yıl matbaa oldukça aktif bir şekilde çalışmıştır. Matbaadan sorumlu Misyoner Hallock, Amerika'yı ziyaret ederek matbaayı tam kapasite ve etkili bir şekilde çalıştırmak için her türlü malzemeyi temin etmiştir. Matbaada Temmuz 1835 ile Temmuz 1836 yılları arasında, 12 farklı kitaptan toplam 27.000 kopya basılmış, bu da toplamda 2.516.000 sayfaya denk gelmiştir. Dağıtılan kopya sayısı ise 26.670'tir.⁴⁵⁰

Misyoner Adger, İzmir'de Ermeni kızlarına yönelik bir okul açmış ve kısa bir süre içerisinde 40 öğrenci toplamayı başarmıştır. Ancak, Ermeniler arasında oluşan bir grup, bir yabancı için ücretsiz bir okul açmasına ihtiyaç duyacak kadar fakir olmadıklarını savunarak ulusal gurura atıfta bulunmuştur. Bunun sonucunda, okulun masrafları topluluk tarafından karşılanmaya başlanmış ve okul topluluğun kontrolüne geçmiştir. Misyoner Adger, bu duruma itiraz etmemiş ve düşman olarak algılanmamak adına durumu kabul etmiştir. Buna rağmen, Amerikan Misyon Kuruluna bildirdiği raporda, cemiyete hiçbir maliyeti olmadan okulu istedikleri zaman ziyaret edebileceklerini,

⁴⁴⁹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 24/84.

⁴⁵⁰ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/76.

öğrencilere kitap sağlayabileceklerini ve başka uygun yardımlarda bulunabileceklerini bildirmiştir.⁴⁵¹

1836 yılında İstanbul Patriği, Protestan misyonerlerin faaliyetlerine yönelik bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgede Patrik, kendisine emanet edilen cemaatin çeşitli bölgelerinde sapkın inançların endişe verici bir hızla yayılmakta olduğunu belirtmiş ve bu durumun önlenmesi için güçlü ve kararlı adımlar atılmasını talep etmiştir. Misyonerler bu genelgeyi, Patrik'in izni olmadan hiçbir kitabın satılamayacağı, onun incelemesi olmadan hiçbir öğretmenin göreve alınamayacağı ve onun özel yetkisi olmadan hiçbir vaizin konuşamayacağı şeklinde eleştirmişlerdir. Aynı dönemde Yunanistan'daki bir piskopos, misyonerlerin faaliyetlerini ve okullarını eleştiren 104 sayfalık bir kitap kaleme almıştır. İzmir'de ise Yunan Kilisesi Komitesi, misyonerlere karşı bir bildiri yayımlamıştır.⁴⁵²

Misyoner Daniel Temple, Yunan Komitesi'ne yanıt verme sorumluluğu hissetmiş ve onların inançlarına ya da ayinlerine doğrudan saldırıda bulunmadığını, aksine faydalı olacağını düşündüğü gerçekleri ortaya koyduğunu savunduğu bir yanıt metni hazırlayarak matbaada bastırmıştır. Ancak İzmir'deki durum misyonerler açısından giderek daha olumsuz bir hal almıştır. Piskopos ve rahiplerin, şehirdeki misyonerlere yönelik daha sert bir mücadeleye hazırlandığı ve çocuklarını misyoner okullarına gönderen tüm ebeveynlere yönelik bir aforoz ilan edeceklerine dair söylentiler yayılmıştır.⁴⁵³

3.4. İzmir Misyonu'nda Değişim ve Karşı Tepkiler (1836-1855)

Bu bölümde, 1836 yılında misyonerlere yönelik baskılar sonucunda okulların kapatılması ve bu durumun ardından ortaya çıkan gelişmeler ele alınacaktır. İzmir'de misyonerlik faaliyetleri, özellikle eğitim kurumlarıyla birlikte en etkili dönemini yaşamıştır. Ancak, Ortodoks Kilisesi mensuplarının gösterdiği tepkiler neticesinde bu okullar kapatılmıştır. Sonraki yıllarda misyonerlere yönelik baskılar ve sağlanan özgürlükler dalgalı bir süreç izleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonerlik faaliyetlerinin seyrini şekillendirmiştir.

Bu çerçevede misyonerlerin faaliyetlerini sürdürebilmek adına benimsedikleri yeni yöntemler ile özellikle basım ve yayın çalışmaları ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

⁴⁵¹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/76-77.

⁴⁵² ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/76.

⁴⁵³ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/76.

Ayrıca, dönemin genel şartlarını ortaya koymak amacıyla misyonerler tarafından hazırlanan raporlar incelenecektir. İzmir'in Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinde merkezi konumunu ve stratejik önemini kaybetme sürecinde ilk olarak John Theoph Walters ve Antonio Dalessio'nun Kilise Misyoner Cemiyeti bünyesinde İzmir ve çevresinde yürüttükleri çalışmalar incelenecektir. Bununla birlikte, Yahudilere yönelik misyonerlik faaliyetlerinin etkili ismi Papaz G. Solbe'nin Yahudi topluluğu üzerindeki etkili çalışmaları ve Amerikalı misyonerlerin İzmir'de matbaacılık, yayıncılık ve eğitim alanlarında gerçekleştirdikleri çalışmalar dönemin misyonerlik faaliyetleri açısından ele alınacaktır. Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri'nin raporları temel alınarak, İzmir ve çevresindeki kitap basım ve dağıtım faaliyetlerine dair önemli veriler sunulacaktır.

3.4.1. Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Toplumsal Tepkiler ve Sonuçları

3.4.1.1. İngiliz Misyon Okullarının Kapatılması

Misyoner okullarına yönelik muhalefet, Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Misyoner J. A. Jetter, 16 Nisan 1836 tarihli raporunda İzmir ve çevresindeki okullarda bu durumun etkilerini açıklamaktadır. Raporunda, okulların yılın başından itibaren düzenli şekilde faaliyetlerini sürdürdüğünü ve katılım oranlarının yüksek olduğunu belirtmektedir. Ancak kısa bir süre önce, misyonerlerin çalışmalarını hedef alan bir broşürün yayımlanmasıyla bu durum değişmeye başlamıştır.⁴⁵⁴

Söz konusu broşür, misyonerlerin kitaplarına, okullarına ve özellikle Syra (Siros Adası) gibi bölgelerdeki faaliyetlerine karşı bir tepkiyi ifade etmektedir. Broşürde, Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin Yunanistan'daki misyonerlerinin gizli amaçları olduğu iddia edilmiş ve bunun proselytizm olduğu savunulmuştur. Geniş bir kitle tarafından okunan broşür, muhalefeti daha da yaygın hale getirmiştir.⁴⁵⁵

Kilise Misyoner Cemiyeti mensubu misyonerler, yayımlanan broşürün iftira ve kötü niyetli cehaletten kaynaklandığını savunmuşlardır. Bununla birlikte, bu broşürün faaliyetlerine büyük zarar vereceğini öngörmüşlerdir. Misyoner J. A. Jetter, 24 Nisan 1836 tarihinde, broşürün büyük bir heyecan yarattığını ve bazı kişilerin kahvehanelerde yüksek sesle okunmasını teşvik ettiğini belirtmiştir. Ancak bu süreçte okullar faaliyetlerini sürdürmüş ve öğrenci sayılarında herhangi bir azalma görülmemiştir. 25 Mayıs'ta, Rum

⁴⁵⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/184.

⁴⁵⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/184.

Patriği'nden gelen bir genelgede, tüm Amerikan Okullarının kapatılması ve çocukların eğitim sorumluluğunun tamamen bir Kilise Komitesine devredilmesi gerektiği bildirilmiştir. Genelgeye göre, misyonerlerin bu alana müdahalesi yasaklanmıştır. 30 Mayıs'ta, Yunan Piskoposluğunda düzenlenen bir Genel Komite toplantısında, bazı üyeler misyonerlere ve okullarına karşı şiddete başvurulmasını savunmuş ancak daha sağduyulu kişiler bu girişimi engellemiştir. Bununla birlikte, bu süreçte misyonerlere ve okullara yönelik özel bir düşmanlık oluşmuş ve rahipler ile taraftarları, çocuklarını misyoner okullarına gönderen ebeveynleri tehdit etmeye başlamıştır. Öğretmenler ile rahipler arasında da çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmış, rahipler çocuklara kötü davranmış ve kitaplarını alıp yok etmişlerdir.⁴⁵⁶

Kilise Komitesi 3 Haziran'da misyonerlere bir mektup göndermiş, 8 Haziran'da ise cevap talep eden ikinci bir mektup iletmıştır. Misyoner Jetter ve diğer misyonerler, hazırladıkları yanıtı 10 Haziran'da Kilise Komitesi'ne iletmıştır. Jetter 12 Haziran Pazar günü Buca'da düzenlediği vaazın ardından İzmir Piskoposundan gelen ve ailelerin çocuklarını misyoner okullarına göndermelerini yasaklayan bir mektubun Rum Kilisesi'nde okunduğunu öğrenmiştir. 13 Haziran Pazartesi günü ise İzmir Kilise Komitesi, misyonerlerin cevabını ve kendi gözlemlerini içeren bir bildiri yayımlamıştır. Bu sırada İzmir'de başlayan veba salgını nedeniyle okullar kapatılmıştır. 24 Temmuz'da Jetter, Buca'daki okulları yeniden açmak için bir girişimde bulunmuş, ancak sadece 12-20 öğrenci katılmıştır. Ay sonunda muhalefetin etkisiyle yalnızca birkaç kız öğrenci dikiş eğitimi için okula devam etmiş, kısa süre sonra onlar da gelmeyi bırakmıştır. Böylece, beş yılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren Buca'daki misyoner okulları tamamen kapanmıştır.⁴⁵⁷

Misyoner Jetter'a 2 Ağustos 1836'da Urla'daki misyoner okullarının tahrip edildiğini bildiren bir mektup ulaşmıştır. Mektupta aktarıldığına göre, Kilise Misyoner Cemiyeti'ne ait okullara yönelik düşmanlık, belirli rahipler tarafından desteklenmiş ve yönlendirilmiştir. Halktan bazı kişiler, bu okulları kapatma girişiminde bulunmuş ancak bir grup Urla sakini "*Piskoposun rızası olmadan böyle bir şeye kalkışamayız*" diyerek bu girişime karşı çıkmıştır. Bunun üzerine, halk arasında okulların Müfettişine ve Müdürüne yönelik kışkırtmalar başlamış, bu kişiler "ateist" olarak itham edilmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/184.

⁴⁵⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/184.

⁴⁵⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/184.

Bu gelişmeler üzerine İzmir Kilise Komitesi'ne başvuran karşıt gruplar, Protestan öğretilerinin Urla'da kök saldığını ve bölgede ilk ailelerden on ikisinin Protestanlığı kabul ettiğini iddia eden bir belge hazırlayarak İstanbul'daki Patriğe göndermiştir. Komite ayrıca, Patrik'e ikinci bir suçlama daha iletmiştir. Patrik, İstanbul'da bulunan Urla Piskoposunu azarlayarak okulların kapatılması ve konunun araştırılması için kendi eliyle yazdığı bir mektubu İzmir'e göndermiştir. Urla'ya ulaşan Piskopos, İzmir Kilise Komitesi'nden de bir kınama almış ve misyonerlerden rüşvet almakla suçlanmıştır. Piskopos, Patriğin mektubunu kilisede okuduktan sonra misyonerler her tür kitabının toplanmasını emretmiştir. Rahipler bu emre hemen uyarak kitapları toplatmış bir kısmını yırtmış, bir kısmını yakmış ve geri kalanını kilisede yakmak üzere bir araya getirmiştir. Misyoner okullarında ders verme faaliyeti de yasaklanmıştır. Piskopos, bu süreçte Türk Vali'ye giderek misyonerlerin okulları yeniden açmaya çalışmaları durumunda müdahale edilmesi talebinde bulunmuştur. Bu olaylar, Urla'daki misyoner okullarının faaliyetlerini sonlandırmıştır.⁴⁵⁹

Misyoner Jetter 28 Ekim 1836 tarihli raporunda, Rumların ve misyonerlerin faaliyet gösterdiği her bölgede baskıların yoğunlaştığını ve bu durumun Türk İmparatorluğu'nun dört bir yanına yayıldığını ifade etmiştir. Jetter'ın 12 Ocak 1837 tarihli raporunda ise Yunan rahiplerin kaynaklarını neredeyse tükettikleri görülmektedir. Rahipler, daha iyi okullar kurma vaadiyle misyoner okullarını kapatmış, ancak bu vaatlerini yerine getirememişlerdir. İzmir'deki mevcut okulların durumu ise oldukça zayıf bir görünüm sergilemektedir. Jetter'ın deyimiyle eskisinin yalnızca bir gölgesi olarak faaliyet gösteren bir okul kalmış, onun da öğrenci sayısı beşte bire düşmüştür. Eğitim, kilise komitesi tarafından alelacele yüksek maliyetle hazırlanan ancak gelişime uygun olmayan iki kitapla sürdürülmüştür. Ayrıca, okullara misyonerlerle ilişkilendirilen hiçbir Kitab-ı Mukaddes, İncil veya dini risalenin sokulmasına izin verilmediği rapor edilmiştir.⁴⁶⁰

Rahip J. A. Jetter ve Rahip P. Fjellstedt, Rum Patriği tarafından piskoposlara gönderilen genelgenin Osmanlı İmparatorluğu'nda beklenen etkileri yarattığını ve bunun sonucunda Rum ve Ermeni okullarını yönetmeye yönelik misyonerlik çabalarının askıya alındığını ifade etmişlerdir. Bu gelişmeler doğrultusunda, 1837 yılının sonbaharında, bölgedeki halkın ahlaki durumunu gözlemlemek ve misyonerlik çalışmaları için yeni açılımlar aramak amacıyla İzmir'in belirli İç bölgelerini ziyaret etmeye karar vermişlerdir.

⁴⁵⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/184.

⁴⁶⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 25/186-187.

Yanlarına Yunanca, Ermenice ve Türkçe Kutsal Kitaplar ve broşürler olarak 4 Ekim 1837’de Buca’dan yola çıkmış, güneye doğru Efes’e ilerlemişlerdir. Ardından doğuya yönelerek Küçük Menderes Ovası’nı geçip Bayındır ve Tire’ye ulaşmışlardır. Bu seyahatten sonra Aydın’a geçerek burada sekiz gün kalmış, daha sonra Nazilli ve Denizli’ye ulaşmışlardır. Pamukkale, Buldan, Alaşehir, Sart ve Turgutlu’yu ziyaret ettikten sonra 27 Ekim’de İzmir’e geri dönmüşlerdir.⁴⁶¹

Bu dönemde misyonerlerin raporlarında, Yunanlılar tarafından dışlanmaları nedeniyle Türklere daha fazla odaklandıkları ve Türkler arasında misyonerlik çalışmalarına öncelik verdikleri görülmektedir. Özellikle yaptıkları bu misyon seyahatinde Yörük ve Türkmen topluluklarıyla etkileşime geçmiş, onları gözlemlemiş ve bu toplulukların Hristiyanlaştırılmasına yönelik raporlar hazırlamışlardır. Bunun yanı sıra, 1837 yılında İzmir’i etkisi altına alan veba salgını şehirde yaşam koşullarını ciddi şekilde zorlaştırmıştır. Salgın nedeniyle insanlar yalnızca şehirleri değil, köyleri dahi terk ederek tarlalara ve üzüm bağlarına sığınmak zorunda kalmışlardır.⁴⁶²

Nisan 1838’de Misyoner Jetter ve Bay Fjellstedt, Yusuf Efendi’nin eşliğinde Manisa’yı ziyaret etmişlerdir. Seyahat kapsamında Jetter ve Yusuf, Akhisar ve Bergama’yı ziyaret etmiş ve Mayıs ayında İzmir’e dönmüşlerdir. Manisa’da bulundukları sırada Efes Başpiskoposu ile bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşme sırasında Yusuf Efendi, başpiskoposa Urla’da İncil yakıp yakmadığını sormuştur. Başpiskopos, “*Okul kitaplarınızı yaktım*” diyerek Kutsal Kitapları yaktığını reddetmiştir. Ancak, Fjellstedt ve Yusuf’un, okullar için verilen kitapların iade edilmesi gerektiğini hatırlatması üzerine büyük bir öfkeyle, “*Sahte İncillerinizi yaktım ve nerede bulursam yakacağım*” şeklinde bir yanıt vermiştir. Başpiskopos, ayrıca Yusuf’a, “*Nasıl oluyor da bir kâfir olarak İncil’i savunuyorsun?*” diye çıkmıştır. Yusuf ise, “*Eğer ben kâfir olsaydım İncil’i yakmak garip olmazdı; ancak sen Kilise’nin bir direği olduğunu iddia ettiğine göre, bu senin için garip olmalı,*” şeklinde yanıt vermiştir. Bunun üzerine başpiskopos, misyonerleri aforoz etmiş ve konakladıkları evin sahibini de aforoz etmekle tehdit etmiştir. Bunun sonucunda misyonerler bir hana taşınmak zorunda kalmışlardır.⁴⁶³

⁴⁶¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/205.

⁴⁶² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/205-206.

⁴⁶³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/293.

Misyoner Jetter, seyahatleri sırasında görüştüğü kişilerin misyonerler tarafından dağıtılan İncilleri, kendi kiliselerindeki İncillerden farklı olduğunu düşündüklerini ve bu inanç nedeniyle misyonerlerin dağıttığı İncil nüshalarını yok etmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Jetter’e göre rahipler halkı bu yönde ikna etmektedir. Çünkü halk Eski Yunancayı bırakın Modern Yunancayı bile okuyamadığı için kendi incelemelerini yapamamaktadır. Ayrıca Jetter, bazı Hristiyanların Voltaire ve benzeri eserleri okuduğunu gözlemlemiştir. Bu durum karşısında Jetter, raporunda şu ifadeyi kullanmıştır: *“Ne yazık ki, bu yıkıcı kitaplar her yerde kendine yer buluyor; Kutsal Kitaplar zulüm görüp yakılırken, bunlar sorgulanmadan kendi yollarına gitmeye bırakılıyor.”*⁴⁶⁴

Misyonerler, seyahatleri sırasında eskiden olduğu gibi neşeye ve meraklı gözlerle karşılanmadıklarını ifade etmişlerdir. Akhisar’daki ziyaretlerinde halkın arkalarından “farmason” dediklerini işitmişlerdir. Bu kelimenin anlamını sorduklarında, Rumlar bunun hiçbir şeye inanmayan birini ifade ettiğini ve oldukça aşağılayıcı bir terim olduğunu açıklamışlardır. Ayrıca, Piskoposun Akhisar ve çevresindeki diğer bölgelerde misyonerleri farmason ve sapkın olarak ihbar etmeleri için mektup yazdığı bilgisine ulaşmışlardır. Bu dönemde rahiplerin misyonerler hakkında uydurduğu hikayeler de yaygındır. Misyonerler seyahatleri süresince halk arasında misyonerlerin büyücülerle ilişkili oldukları, ceplerinde sürekli olarak 36 dolar bulunduğu ve bu paranın hiç azalmadığı, Tanrı’ya veya herhangi bir şeye inanmadıkları yönünde hikayelere şahit olmuşlardır.⁴⁶⁵

Misyonerler, seyahatleri sırasında yıllardır dağıttıkları İncil nüshalarının patrik ile piskoposların emri ve halkın aforoz edilme korkusuyla Anadolu’nun dört bir yanında yakıldığını öğrenmişlerdir. Ayrıca, Patrik tarafından misyonerler hakkında hazırlanan broşürlerin köylere kadar yayıldığını ve eskisi kadar rahat hareket edemeyeceklerini fark etmişlerdir.⁴⁶⁶

Kilise Misyoner Cemiyeti’nin raporlarına göre, Yunan Kilisesi’nin misyonerlik faaliyetlerine karşı muhalefeti, 1839-1840 yıllarında da etkisini sürdürmektedir. Bu durum, misyonerlerin faaliyetlerini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Rum halkı, Kilise mensuplarının baskısıyla misyonerlerle herhangi bir ilişki kurmaktan alıkonulmuştur.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/294.

⁴⁶⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/294-295.

⁴⁶⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/295-297.

⁴⁶⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/122.

İzmir'deki faaliyetlerine devam etmeye çalışan misyonerlerden Jetter ve Rahip P. Fjellstedt, Anadolu'nun iç kesimlerine sık sık yolculuklar gerçekleştirmiştir. Fjellstedt, Kutsal Kitapların Türkçe versiyonunun gözden geçirilmesi ve Türkçe dini eserlerin hazırlanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Yusuf Efendi ile birlikte hazırladığı eserler arasında *İnsanın Ahlakı ve Toplumsal Görevleri Üzerine Bir İnceleme, Atasözleri Kitabı'nın Yeni Çevirisi, Doğal Teoloji Üzerine Bir İnceleme*, büyük bir eser olan *İlahiyat Sistemi'nin İlk Bölümü*, Müslüman okuyucuların kullanımı için *Hristiyanlığın Kanıtları, Kuran'a Kısa Bir Reddiye*, bir *Hristiyan İlmihali*, Türklerin kullanımı için *İngiliz Dilinin Grameri*, bir *Aritmetik ve İngilizce - Türkçe Sözlüğün Başlangıcı* yer almaktadır. Fjellstedt'in ayrıca Türkler tarafından zaman zaman ziyaret edildiği ve bu ziyaretlerde anlamlı sohbetler gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Bu çalışmalar, misyonerlerin hem dini hem de eğitsel katkılarını artırma çabalarını yansıtmaktadır. İzmir'de karşılaşılan zorluklara rağmen, Cemiyetin faaliyetleri Türkçe üzerinden geniş bir kitleye ulaşma stratejisiyle devam etmiştir.⁴⁶⁸

Yunan Kilisesi'nin, Cemiyet'in Misyon Okulları'na karşı sürdürdüğü muhalefet ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki belirsiz ortam, Komiteyi misyonerler J. A. Jetter ve P. Fjellstedt'i Kutsal Kitapları dağıtmak, ziyaret edilen bölgelerin genel durumunu incelemek ve Hristiyanlık üzerine sohbet imkanları aramak amacıyla seyahatlere yönlendirmeye teşvik etmiştir. Bu kapsamda, misyoner Jetter 12 Ekim – 4 Aralık 1839 tarihleri arasında Efes, Patmos, Samos, Cos, Rodos, Sakız, İstanbul ve Karadeniz'i kapsayan bir misyon seyahati gerçekleştirmiş ve İzmir'e dönmüştür.⁴⁶⁹

Misyoner Fjellstedt ise 9 Ocak 1840 tarihli raporunda, dört aylık seyahat ve basım faaliyetlerinin yanı sıra, yıl içerisinde gerçekleştirdikleri tercüme çalışmalarını detaylı şekilde aktarmıştır. Fjellstedt, bu dönemde Dört İncil, Elçilerin İşleri'nin bir bölümü ve Yaratılış Kitabı'nın Türkçeye tercüme edildiğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra, Türkçe çeşitli eserlerin hazırlanmasıyla meşgul olduklarını ve yaklaşık 300 sayfa tutacak bir Kutsal Kitap Tarihi'nin Türkçe çevirisinin tamamlandığını eklemiştir.⁴⁷⁰

Misyoner Jetter ve Rahip Peter Fjellstedt, İzmir ve çevresindeki misyonerlik faaliyetlerinde kayda değer bir açıklığın kalmaması nedeniyle misyoner komitesinin

⁴⁶⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/122.

⁴⁶⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/287-290.

⁴⁷⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/121-122.

talimatına uygun olarak 20 Temmuz 1840'da İzmir'den ayrılmışlardır. J. A. Jetter, eşi ve çocuklarının yanına gitmek üzere Southampton'a, Rahip Fjellstedt ise eşinin yanına ulaşmak amacıyla Stuttgart'a doğru yola çıkmıştır.⁴⁷¹ 1842 yılı Mart ayına ait misyoner kayıtlarında, Rahip Fjellstedt'in İngiltere'de çalışmalarına devam eden Jetter ile bir araya geldiği ve Osmanlı'dan Halil Efendi'nin de katılımıyla Türkçe çeviri çalışmalarını sürdürdüğü belirtilmiştir.⁴⁷²

3.4.1.2. Amerikan Misyon Okullarının Kapatılması

Yahudilere yönelik misyonerlik faaliyetlerini yürüten misyoner Farman'ın raporu, İstanbul'da Amerikan misyoner okullarına karşı Rumlar tarafından başlatılan muhalefeti detaylı bir şekilde ele almaktadır. Yunan Kilisesi liderleri Evanjelik misyonerlik faaliyetlerini, geleneksel doktrin ve uygulamalarına tehdit olarak görmüş, İstanbul Patriği'nin liderliğinde geniş çaplı bir muhalefet hareketi başlatmıştır. Bu süreçte misyoner okulları kapatılmış ve Evanjelik Doktrinlere karşı düşmanlıkları açıkça sergilenmiştir. Ermeni toplumu da bu örneği izleyerek, Amerikan misyoner okullarına yönelik benzer bir muhalefet geliştirmiştir. Ermeni Ulusun liderleri ve Rahipler tarafından 31 Ocak 1837'de Amerikan Liselerinde eğitim gören Ermeni öğrencilere okula gitmeme emri verilmiştir. Öğrencilere, bunun ulusun kararı olduğu ve Üsküdar'da büyük bir okul açılacağı bilgisi verilmiştir. Şubat 1837 itibarıyla İstanbul'daki tüm Amerikan okulları kapanmıştır.⁴⁷³

İzmir'deki Amerikan misyoner okulları da İstanbul'da olduğu gibi, Yunan Kilise Komitesi ve rahiplerin yoğun muhalefeti sonucunda kapatılmıştır. Misyoner Temple'ın 5 Eylül 1836 tarihli raporunda, şehirde faaliyet gösteren sekiz Amerikan okulunun kapatılması konusunda Yunan Kilise Komitesi'nin beklentilerin ötesinde bir başarı elde ettiğini belirtmiştir. Bu okullarda öğrenim gören 500 ila 600 öğrencinin, rahiplerin etkisiyle eğitimden mahrum kaldığı vurgulanmıştır. Ayrıca Beyrut, Sakız Adası ve Bursa'dan gelen raporlarda da bu bölgelerdeki misyoner okullarının kapatıldığı bildirilmektedir. Kasım ayında rahiplerin Yunan halkına misyonerlerin okuduğu İncilleri dinlememeleri ve misyonerlerden gelen tüm dini yayınları yok etmeleri yönünde verdiği talimatlar Amerikan misyoner raporlarında da yer almıştır.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/429; CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/325.

⁴⁷² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/130-131.

⁴⁷³ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/87-88.

⁴⁷⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/91.

Bursa'daki misyoner Power'ın 26 Mart 1837 tarihli raporu, Rum Patriği'nin Protestan misyonerlere bakış açısını anlamak açısından önemlidir. Rum Patriği'nin şehre gönderdiği ve kilisede okunan mektup, misyonerler tarafından şimdiye kadar yayımlanmış en sert ve en acımasız dini otorite belgesi olarak değerlendirilmiştir. Mektupta, misyonerler “cehennemin mağaralarından ve kuzey okyanusunun uçurumundan gelen şeytani sapkınlar” olarak tanımlanmıştır. Otuz sayfadan oluşan bu belge, misyonerlerin amaçlarının din değiştirmek, bölünmeleri kışkırtmak, Kiliseleri taciz etmek ve sapkınlıkla doldurmak olduğu iddialarını içermektedir. Ayrıca, misyonerlerin doktrinlerinin hüküm sürdüğü ülkelerdeki ahlaki ve dini durumların içler acısı olduğu vurgulanmıştır. Mektupta, halkın Protestan kitaplarından herhangi birini ya da misyonerler tarafından yapılan Türkçe, Servce, Arapça, Bulgarca, İsklavca ve diğer dillerdeki Kutsal Kitap çevirilerini satın alması ve kullanması yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra, herkesin bu çalışmaları sürdürmeleri için misyonerlere herhangi bir şekilde yardım etmesi de kesin bir şekilde yasaklanmıştır.⁴⁷⁵

Misyon tarafından basılan Ermenice heceleme kitabı İzmir'deki Ermeni okullarından 1836 yılında kaldırılmıştır. Ayrıca Piskopos, bazı ailelerin çocuklarını Misyoner Adger'ın Ermeni yardımcılarından biri tarafından açılan Pazar okuluna göndermelerini yasaklamıştır. 1836 yılında Modern Yunancada toplam 38 farklı yayın basılmış olup, bu yayınların toplam nüsha sayısı 25.618'e, içerdiği sayfa sayısı ise 1.832.592'ye ulaşmıştır. Aynı yıl içerisinde Ermenice olarak 3 farklı yayın basılmış, toplamda 1950 nüsha ve 93.250 sayfa üretilmiştir.⁴⁷⁶

1837 yılı itibarıyla basım faaliyetleri devam etmiştir. Yunanca olarak 19 farklı yayın, 23.950 nüsha ve toplamda 854.400 sayfa basılmıştır. Ermenice yayınlar ise 7 farklı eserle temsil edilmiş, toplamda 11.600 nüsha ve 2.440.100 sayfa basılmıştır. Bu yayınlar arasında, Eski Ermenice Yeni Ahit'in 836 sayfalık bir cep baskısının 2000 adetlik üretimi dikkat çekmektedir. Ayrıca, 1837 yılında Yunanca aylık dergi yayımlanmaya başlanmış ve kısa süre içerisinde 400 aboneye ulaşmıştır. Bunun yanı sıra, Ermenice bir derginin yayımlanması için hazırlıkların sürdüğü ve bu yayınların önemli ve etkili araçlar olarak değerlendirilmekte olduğu rapor edilmiştir. Ancak, 1837 yılının ilkbahar ve yaz aylarında veba salgınının hızla yayılması, misyonerlik faaliyetlerini ciddi şekilde kesintiye uğratmıştır. Bu salgın, neredeyse tüm çalışmaları önemli ölçüde durdurmuştur.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/92.

⁴⁷⁶ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/83-84.

⁴⁷⁷ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/83.

Misyonerler 1838 yılında İzmir'deki faaliyetlerini çeşitli alanlarda sürdürmeye devam etmişlerdir. Hollanda Konsolosluğu'na ait şapelde, misyoner rahip Temple 30 ila 50 kişilik bir topluluğa İngilizce vaazlar vermeyi görev edinmiştir. Misyoner Adger ise çalışmalarını büyük ölçüde Ermenice öğrenmeye adanmış ve pazar akşamları birkaç Ermeni'nin katıldığı ayinler düzenlemiştir. Adger'ın halk arasındaki tanınırlığı bu süreçte hızla artmıştır. İzmir'de hatırı sayılır bir zaman geçiren misyoner Eli Smith, bu dönemdeki faaliyetlere ilişkin önemli gözlemler aktarmıştır. Smith, misyoner Hallock'un neredeyse tüm yıl boyunca Suriye'deki faaliyetler için kullanılacak Arap harflerini için zımba kesme işiyle meşgul olduğunu ve Bayan Temple'ın, misyonerlerin ikamet ettiği evde Rum kızları için bir okul açtığını belirtmiştir. Ancak bu okula şu anda yalnızca dört ya da beş kişinin devam ettiğini bildirmiştir. Smith, kendilerine gösterilen yoğun düşmanlık ve direncin zamanla yerini daha ılımlı bir tutuma bıraktığına dair bazı işaretler olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen, bölgedeki misyonerlik faaliyetleriyle ilgili beklentilerin hâlâ sınırlı ve önemli ölçüde karamsar olduğunu raporlamıştır.⁴⁷⁸

Bursa'da görev yapan misyoner Schneider, Mart 1838 tarihli raporunda Bursa'ya yıllık ziyareti için gelen Yunan Piskoposunu ziyaret ettiğini bildirmiştir. Schneider, piskoposun misyonerlere yönelik düşmanca ve şiddetli önlemleri selefleri gibi uygulama eğiliminde olmadığı izlenimini aktarmıştır. Son dönemde Yunanlılarla olan ilişkilerini yeniden canlandırma fırsatı bulduğunu belirten Schneider, gerçekleştirdiği her ziyarette nazik bir şekilde karşılandığını ifade etmiştir. Bu durumu, geçmişte yaşanan dini muhalefet fırtınalarının kalıcı bir zarar bırakmadan geçip gittiğinin ve halk arasında Evanjelik duyguların yavaş da olsa sessiz bir şekilde artmaya devam ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlamıştır.⁴⁷⁹

Misyoner Elias Riggs, ailesiyle birlikte 2 Kasım 1838 tarihinde Amerikan Board Misyoneri olarak İzmir'e gelmiştir. Riggs, İzmir'e gelir gelmez Hollanda Konsolosluğu'na ait şapelde Rumlara vaaz vermeye başlamış ve bu toplantılara 50 ila 75 kişi katılmıştır. Rum kiliselerinde, cemaatin bu vaazlara katılımını yasaklayan bir bildiri okunmuş olsa da bildirinin büyük ölçüde dikkate alınmadığı belirtilmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/83-84.

⁴⁷⁹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/84.

⁴⁸⁰ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/87.

Misyoner Temple, Yunan Kilisesi'nin misyonerlere yönelik düşmanca tavrının zamanla azaldığını kısa bir süre önce dile getirmiş olsa da son gelişmeler bu görüşü değiştirmiştir. Özellikle Efes Başpiskoposunun Protestanlara ait Kutsal Kitapları ve diğer yayınları kendi piskoposluk bölgesinde yaktırdığı duyulmuştur. Daha sonra bunu tekrar yapacağını ifade ettiği bildirilmiştir. Ayrıca, daha iç kesimlerden gelen haberler, Greko-Türkçe Kutsal Kitapların da son zamanlarda yakıldığına işaret etmektedir. Misyoner Temple, Amerikan misyonerlerin plan ve faaliyetleri Yunanlılara yönelik olduğu sürece mevcut durumun oldukça karanlık görüldüğünü belirtmiştir.⁴⁸¹

Bu durumu, 17 Mayıs 1839 tarihli raporunda Bursa'daki misyoner Schneider'in ifadeleri de doğrulamaktadır. Schneider, sakın geçen bir kışın ardından Mart ayında hem Ermeni hem de Rum Piskoposların misyonerlere, faaliyetlerine ve yayımladıkları kitaplara yönelik sert ve şiddetli vaazlar verdiğini aktarmıştır. Misyonerler kilisenin en ağır cezalarından olan her türlü ilişkinin kesilmesi cezasına çarptırılmış, onlarla iletişim kurmanın yasak olduğu duyurulmuştur. Ayrıca, misyonerlere ait kitapların rahiplere teslim edilmesi emredilmiştir. Misyonerlere ait kitaplar okullardan, her iki milletten halktan ve misyonerlerin basımevinden toplatılmıştır. Toplatılan kitaplar arasında Yeni Ahit, Mezmurlar ve Tevrat gibi kutsal metinlerin de bulunduğu belirtilmiştir. Bu kitaplar, Piskoposun talimatıyla kiliselerin önünde halkın gözleri önünde yakılarak imha edilmiştir. Misyonerlerin ev sahipleri baskı altına alınmış ve aforoz edilmiştir. Bunun yanı sıra, misyonerlerin çıkarlarına hizmet ettikleri ya da Evanjelik eğilimleri olduğu gerekçesiyle bazı öğretmenler ve rahipler görevden alınmıştır.⁴⁸²

1839 yılı boyunca İzmir Amerikan Misyon Matbaasında Ermenice, Ermenice-Türkçe ve Modern Yunanca dillerinde toplam 3.253.600 sayfa içeren 65.700 adet kitap ve dini risale basılmıştır. Aynı dönemde, Bay Temple'ın gözetiminde yayımlanan Yunanca dergi, giderek artan bir ilgi ve beğeniyle karşılanmaya devam etmiştir. Derginin aylık 1200 kopyası abonelere ve acentelere düzenli olarak gönderilmiş ve sık sık yeni taleplerle dolaşıma sokulmuştur. Misyoner Hallock matbaa faaliyetlerini yürütürken, Adger ve Riggs gibi diğer misyonerler, çeşitli dillerde kitaplar ve makaleler hazırlayarak bu faaliyetlere katkıda bulunmuştur.⁴⁸³

⁴⁸¹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/87.

⁴⁸² ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/89.

⁴⁸³ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/80-81.

Amerikalı misyonerlerden John B. Adger, Osmanlı coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetlerini gözlemlediği seyahatler esnasında çeşitli stratejilerin geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. İlk olarak, farklı bireysel kapasitelerdeki okuyuculara hitap eden çok sayıda kitabın hazırlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu kitapların içerik açısından dikkatle seçilmesi, fiziksel görünüm açısından çekici olması ve düşük maliyetli bir şekilde geniş kitlelere ulaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bilgiye aç bir kitlenin varlığına dikkat çeken Adger, bu ihtiyacın basılı eserlerle karşılanabileceğini belirtmiştir.⁴⁸⁴

Raporunda ikinci olarak, Osmanlı coğrafyasının iç bölgelerinde mümkün olduğunca çok sayıda okulun kurulması ya da mevcut okulların desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Okulların ideal standartlara sahip olmaması durumunda dahi, temel okuma becerilerinin kazandırmasının yeterli olacağını ifade etmiştir. Bu yaklaşımın, okuyucuların sayısını artırarak basının etkinliğini güçlendireceği öngörülmüştür. Ayrıca, basın ve okuyucuların varlığının Hristiyanlığın yayılmasında önemli bir araç olacağına işaret etmiştir. Okuryazarlığın artmasının, basılı materyallerin daha geniş bir kitleye ulaşmasına katkıda bulunacağı ve misyonerlik faaliyetlerini güçlendireceği vurgulanmıştır.⁴⁸⁵

Raporda, Ermenice-Türkçe ve Greko-Türkçe kitapların hızlı bir şekilde hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir. Adger, Osmanlı coğrafyasındaki Rum ve Ermeni nüfusun, mevcut dönemde Türkçe yazılmış eserlerden yararlandığını tespit etmiştir. Bu durum, Türkçe'nin misyonerlik faaliyetlerinde temel bir araç olarak kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Türkçe'nin, Osmanlı toplumunda Hristiyan ve Müslüman nüfus arasında ortak bir iletişim dili olması, misyonerlik faaliyetlerindeki önemini daha da artırmaktadır.⁴⁸⁶

Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan misyonerliğinin karşılaştığı engeller hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Hamlin'e göre, Osmanlı toplum yapısı, Müjde'nin yayılmasına karşı ciddi ve çok katmanlı bir direnç oluşturmaktadır. Türk hükümetinin yapısal olarak Protestan misyonerlik faaliyetlerine uygun bir zemin hazırlamadığını ifade eden Hamlin, Ermeni toplumundaki yüksek ruhban sınıfı ve bankerlerin etkisini de bu süreçte temel bir sorun olarak vurgulamaktadır. Hamlin, Osmanlı hükümetinin üst otoritesi altında, Ermeni toplumunda

⁴⁸⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/85.

⁴⁸⁵ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/85.

⁴⁸⁶ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/85.

patrik ve bankerlerin oluşturduğu bir “aşağı despotizm”den söz etmektedir. Patrik, hükümet tarafından cemaatin ruhani ve dünyevi işlerinden sorumlu tutulmakta ve neredeyse sınırsız bir yetkiyle donatılmaktadır. Bu sistemde, bir bireyin cezalandırılması ya da sürgün edilmesi gibi kararlar, Patrik tarafından alınabilmekte ve bu tür işlemler için gerekli hukuki süreçler büyük ölçüde ihmal edilmektedir. Patrik ve bankerler, cemaatin ekonomik ve dini yönetiminden sorumlu olup, bu yapı toplumun ruhani ve maddi kaynaklarının kontrolünü elinde bulundurmaktadır. Hamlin, bu ikili despotizmin Protestan misyonerliği için ciddi bir engel oluşturduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁷

Bir diğer büyük engel ise Katolik Kilisesi’nin Osmanlı’daki etkisi olarak değerlendirilmektedir. Hamlin, Katoliklerin Osmanlı hükümeti üzerindeki diplomatik ve siyasi gücünü vurgulayarak, özellikle yabancı elçilikler ve onların tercümanları aracılığıyla Katoliklerin Protestan misyonerlerin faaliyetlerini engellemek için etkin bir çaba sarf ettiğini ifade etmektedir. Bu durum, Protestan misyonerlerin halk arasında yanlış tanıtılmasına ve faaliyetlerinin itibar kaybetmesine yol açmıştır.⁴⁸⁸

Dil bariyeri de Hamlin’in dikkat çektiği önemli bir sorundur. Misyonerlerin, Osmanlı tebaasıyla iletişim kurabilmek için birkaç dili birden öğrenmek zorunda kaldığını, bu durumun hem zaman kaybına neden olduğunu hem de iletişim süreçlerini zorlaştırdığını dile getirmektedir. Misyonerlerin baskılar sonucu halkla sınırlı düzeyde ilişki kurabilmeleri, bu dillerin öğrenilmesini daha da güçleştirmiştir. Özellikle Modern Ermenicenin, Türkçe ve Farsça etkileri nedeniyle özgün yapısını kaybetmesi ve standart bir sözlük, gramer ya da dil bilgisi kaynağına sahip olmamasının, öğrenim sürecini son derece karmaşık bir hale getirdiğine değinmiştir.⁴⁸⁹

Amerikan Misyon Kurulu, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki misyoner istasyonlarının bazılarını kapatarak harcamaları azaltmayı değerlendirmeleri için misyonerlere bir talimat göndermiştir. Bu konu, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin Nisan veya Mayıs aylarında gerçekleştirdikleri ve “Misyoner Kardeşler” olarak adlandırılan genel misyon toplantısında ele alınmıştır. Toplantıda, misyonerler mevcut istasyonlardan herhangi birini terk etme önerisini kesin bir şekilde reddetmişlerdir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/78.

⁴⁸⁸ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/78-85.

⁴⁸⁹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/78-85.

⁴⁹⁰ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/124.

Misyonerler bu kararlarını, mevcut istasyonlarda yürütülen çalışmaların taşıdığı öneme ilişkin derin inançlarına ve geleceğe dair umutlarına dayandırmışlardır. Çalışmalarındaki zorlukların azalmadığını, ancak çalışma alanlarının giderek daha açık ve davetkâr hale geldiğini ifade etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda on yıl boyunca karşılaştıkları zorlukların her birinin, misyonerlik faaliyetlerinin ilerlemesine katkıda bulunduğunu belirtmiş ve İlâhi lütuf ile etkinin misyonerlik çalışmalarında gözle görülür bir şekilde hissedildiğini vurgulamışlardır.⁴⁹¹

Misyonerler, Osmanlı topraklarında yürütülen misyonerlik çalışmalarının genişletilmesi gerektiğini savunmuş ve bu bölgenin, müjde faaliyetlerinin nihai zaferi için benzersiz bir potansiyele sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Planlarının abartılı bir genişleme içermediğini, yalnızca gönderilecek yeni birkaç misyoner, iyi yönetilen bir ruhban okulu ve etkili bir matbaanın bu çalışmaların başarısı için yeterli olacağını dile getirmişlerdir. Ayrıca, misyonerler Tanrı'nın Ermeni ve Nasturi gibi yerli halkları dönüştürücü bir şekilde kullanacağına ve bu halkların Doğu'nun manevi liderleri olacağına inandıklarını belirtmişlerdir. Ermeniler ve diğer yerel toplulukların dini eğitimi için mümkün olan en yüksek özenin gösterilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar arasında etkili olabilecek yerli bir Hristiyan temsilciliği oluşturmanın, gelecekteki misyonerlik faaliyetleri açısından stratejik bir önem taşıdığını ifade etmişlerdir.⁴⁹²

1841 yılı Şubat ayında Misyoner Elias Riggs, Amerikan Misyonunun İzmir ve çevresindeki faaliyetlerini değerlendiren bir yıllık rapor sunmuştur. Rapora göre, Hollanda Şapelinde düzenlenen İngilizce vaazlar yıl boyunca Misyoner Temple tarafından yönetilmeye devam etmiştir. Temple, yaz ve sonbahar aylarında yaklaşık dört aylık bir süre boyunca her pazar günü İngiliz Şapelinde İngiliz Papaz'ın yerine geçerek dini törenleri yürütmüş ve bu süre zarfında hastane ziyaretleri ile cenaze törenlerinde aktif rol almıştır. Kış aylarında Hollanda Şapelindeki ayinler, tüm misyonerler tarafından dönüşümlü olarak yönetilmiştir. Bu ayinlere katılımın 70 kişiyi geçmediği kaydedilmiştir.⁴⁹³

Misyoner Riggs, yılın yaklaşık üçte ikisinde kendi evinde 10 ila 20 kişilik bir grupta Yunanca vaazlar düzenlemiştir. Bunun yanı sıra, Kutsal Kitapları incelemeye ilgi gösteren

⁴⁹¹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/124.

⁴⁹² ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/124-125.

⁴⁹³ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/94.

altı ya da yedi genç erkekten oluşan bir Kutsal Kitap sınıfı kurmuştur. Ayrıca, Riggs'in gözetiminde Yunanca ve İngilizce dersleri alan iki yatılı öğrenci bulunmaktadır. Misyoner Adger, 21 Kasım'da çoğunluğu Ermeni Akademisi'nden veya matbaa ve ciltçilikten gelen dört ila on kişinin katıldığı Ermeni Ayinini yeniden başlatmıştır.⁴⁹⁴

Bayan Temple'ın yönetimindeki Rum Kız Okulu'nun öğrenci sayısı 60'a ulaşmış, günlük ortalama katılım ise 50'nin üzerinde olmuştur. Bayan Temple, her gün üç ila dört saatini bu okulda geçirmiş ve Kutsal Kitaplardan ayetler öğretmiştir. Şabat günlerinde ise hafta boyunca öğrenilen derslerin tekrarı yapılmıştır. Yıl boyunca bu okula karşı herhangi bir açık muhalefetin olmadığı belirtilmiştir.⁴⁹⁵

Bu dönemde üç Amerikan misyoner, zamanlarının büyük bir bölümünü editörlük faaliyetlerine ayırmıştır. Misyoner Temple, Aylık Yunanca Dergi'nin editörlüğünü Bay Petrocokino'nun desteğiyle sürdürmüştür. Modern Yunanca süreli yayınların genel olarak geniş bir okuyucu kitlesine ulaşamadığı ve yeterince saygı görmediği bildirilmiştir. Bu nedenle derginin her sayısına az ya da çok dini içerikler eklenerek yapısının daha çeşitli hale getirilmesi hedeflenmiştir. Misyoner Adger'in editörlüğünü üstlendiği Ermeni dergisi ise daha yoğun dini bir karaktere bürünmüş ve bu özelliğiyle Ermeni okuyucu kitlesi tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Derginin tirajının sürekli artış göstermesi, yayının Ermeni topluluğu üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymuştur.⁴⁹⁶

Amerikan misyon matbaasının Ermenice bölümünde, ikisi yaşlı olmak üzere üç tercümanın görev yaptığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, İstanbul'da faaliyet gösteren Hamlin'in Ruhban Okulu'ndan daha nitelikli yardımcılarının yetişmesinin büyük bir ilgi ve umutla beklendiği dile getirilmiştir. Ermenice-Türkçe Eski Ahit'in basımının neredeyse tamamlandığı, aynı dilde Yeni Ahit'in basımına ise birkaç ay içinde başlanmasının planlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Amerikan Misyon Matbaası'nda 1841 yılında yapılan baskı adedinin 10.418.000 olduğu ve bunun toplamda 10.848.704 sayfaya eşit olduğu rapor edilmiştir.⁴⁹⁷

Misyoner Riggs, 17 Mayıs 1842'de Kutsal Kitaplar ile diğer dini kitap ve broşürlerin Anadolu'nun iç kesimlerindeki halk tarafından nasıl karşılandığını ve bu materyallerin genel

⁴⁹⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/95.

⁴⁹⁵ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/95.

⁴⁹⁶ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/95.

⁴⁹⁷ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/95.

olarak dini bir etki yaratma potansiyelini gözlemlemek amacıyla bir gezi düzenlemiştir. Riggs'e, misyoner Adger ve iki Ermeni yardımcı eşlik etmiştir. Misyon basınında üretilen yayınlardan geniş bir seçkiyi yanlarına alarak İzmir'den yola çıkmışlardır. Bu gezi sırasında Efes, Aydın, Nazilli, Denizli, Alaşehir ve Pamukkale'yi ziyaret etmişlerdir.⁴⁹⁸

Riggs ve ekibi, yolculuk sırasında edindikleri tecrübeler sonucunda gelecekteki gezilerde daha az kitap taşınmasının ve kitap dağıtımının esas olarak yerel temsilcilere bırakılmasının daha etkili olacağı sonucuna varmışlardır. Raporda, akıllı ve girişimci bir yerli temsilcinin, misyon yayınlarını iç bölgelerde uygun fiyatlarla satarak daha yararlı işler yapabileceği vurgulanmıştır. Böyle bir temsilcinin, bölgede bulunan valilerin güvenliği sağlaması sebebiyle herhangi bir tehlikeyle karşılaşmayacağını da ifade etmişlerdir. Ayrıca, özel durumlar haricinde, kitapların karşılıksız dağıtılmaması gerektiği görüşünü bildirmişlerdir.⁴⁹⁹

Raporda, İzmir'deki misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonun basım tesisiyle olan yoğun bağlantıları nedeniyle diğer bölgelerden daha az acil ve sevindirici sonuçlar bildirdikleri ifade edilmiştir. Bu durumun, misyonerlerin editörlük işlerine yoğun şekilde zaman ayırmaları ve basılan eserlerin İmparatorluğun uzak bölgelerine gönderilmesi nedeniyle dağıtım süreçlerini etkin bir şekilde takip edememelerinden kaynaklandığı belirtilmiştir. İzmir Misyonu'nda bir yıl boyunca yapılan toplam baskının yaklaşık 10.500.000 sayfaya ulaştığı, kuruluşun faaliyete geçtiği tarihten itibaren gerçekleştirilen toplam baskının ise 45.000.000 sayfayı bulduğu rapor edilmiştir. Misyoner Adger, yıl içinde İzmir Deposundan çıkan kitap ve dini metin sayısının 44.000'den fazla olduğunu bildirmiştir. Bu kitapların yaklaşık 19.000'i Ermenice ve Ermenice-Türkçe dillerinde hazırlanmış olup geri kalanı Yunanca, Greko-Türkçe ve Bulgarca dillerindedir. Raporda, bu kitapların yaklaşık 5570'inin büyük boyutlu ve kapsamlı eserlerden oluştuğu, geri kalanının ise risale ve broşür formatında olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁰

Misyonlar Kurulu'nun yıllık yönetim kurulu toplantılarında, farklı misyonerlik cemiyetlerinin birbirlerinin faaliyetlerine müdahalesi konusu ele alınmıştır. Bir misyonerlik alanının herhangi bir bölümü bir cemiyet tarafından işgal edildiğinde, aynı mezhebe ait başka bir cemiyetin, faaliyetlerine başlamadan önce alanda mevcut bulunan cemiyetle

⁴⁹⁸ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 32/88.

⁴⁹⁹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 32/88.

⁵⁰⁰ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 32/88.

iletişim kurmasının son derece faydalı ve uygun olduğu belirtilmiştir. Son dönemde misyonerlik kurumlarının faaliyetlerinin genişlemesi, bu ilkenin daha sık gündeme gelmesine sebep olmuştur. Rapor neticesinde çeşitli cemiyetlerle bağlantılı olarak yurtdişında faaliyetlerini sşrdüren misyonerlere gşnderilmek şzere bu ilkenin uygulanmasına yşnelik yşnetmeliklerin hazırlanmakta olduğu raporda ifade edilmiştir.⁵⁰¹

1838 yılı itibarıyla misyonerliğin dşnya genelindeki durumu ve İzmir'in bu bağlamdaki konumu raporun dikkat çekici bir diğer noktasıdır. Raporla, bu dönemde altı bşyşk Hıristiyan Protestan mezhebini olan Kongregasyonalistlerin, Presbiteryenlerin, Lutherilerin, Metodistlerin, Episkopallerin ve Moravyalıların kâfirler arasında misyonerlik faaliyetlerini sřrdřrdřđř belirtilmiştir. Bu mezheplerin her biri altında çeşitli mezhepsel ayrımlarla sahada aktif olan en az on sekiz misyonerlik cemiyeti faaliyet gşstermektedir. Bunlardan sekizi İngiliz, beşi Amerikan, biri Fransız ve dşrdş Alman kşkenlidir.⁵⁰²

Raporla Afrika, Batı Asya, Hindistan, Çin, Okyanusya Adaları gibi bşlgelerin tşm cemiyetlere eşit derecede erişilebilir olduğu ifade edilmiştir. Ancak bazı stratejik bşlgelerin, mezhepler arası iş birliği gerekliliği nedeniyle ortak zemin olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İzmir, Madras, Singapur ve Kanton gibi yerlerin, coğrafi konumları ve ilişkileri nedeniyle bu kapsama dahil edildiği belirtilmiştir.⁵⁰³

3.4.1.3. İzmir'de Yahudi Topluluğuna Yşnelik Misyonerlik Faaliyetleri

İzmir'deki Yahudi topluluğuna yşnelik misyonerlik faaliyetlerinde dşnemin etkili ismi John Evangelist Cohen olmuştur. Cohen, bir sşre burada Yahudilere yşnelik misyonerlik cemiyetinin faaliyetlerini yşrştmşş olan ve bu dönemde İngiliz Fabrikası Papazı olarak gşrev yapan Rahip W. B. Lewis'in rehberliği ve tavsiyesiyle şalışmalarını sşrdşrmşştir. Misyoner Cohen faaliyetleri kapsamında, Yahudilere yşnelik dşzenli dua toplantıları organize etmiş ve toplulukla doğrudan iletişim kurmaya şalışmıştır. Hahambaşi ve Yahudi topluluğunun şnde gelenleri bu faaliyetleri engellemek işin çeşitli şnlemler almış Yahudileri misyoner Cohen'in faaliyetlerinden uzak tutmuşlardır. Cohen, bu sşrekte Yahudi topluluğunun erişemediği, Avrupalıların korumasına sahip sorgulayan Yahudiler şzerinde etkili olmuştur.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Board of Missions, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/60.

⁵⁰² Board of Missions, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/61.

⁵⁰³ Board of Missions, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/61.

⁵⁰⁴ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/125.

Yahudilere yönelik misyonerlik Cemiyeti, Cohen'in Yahudi topluluğunu kapsayan çabalarını, Yahudi-İspanyol Kutsal Kitap ve liturji yayınlayarak desteklemiştir. Aynı zamanda cemiyet tarafından Cohen'in, Yahudi çocukları için bir okul kurması da planlanmıştır. Cohen gibi din değiştirmiş bir İsrailli olan Markheim de bu okulda din dersi öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Ancak raporlarda okulun açılışı ile ilgili zorluklar olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰⁵

29 Temmuz 1841'de İzmir'de Kuyumcular Çarşısı'nda çıkan yangın yirmi altı saat sürmüş ve çarşıların tamamını, şehrin büyük bölümünü, özellikle Yahudi mahallesini yok etmiştir. Yangında 7284 ev kül olmuş, Yahudiler bu felaketten en fazla etkilenen topluluk olmuştur. John Cohen'in yazdığı raporlara göre, Yahudi topluluğu bu trajik olayda evlerini, mallarını ve geçim kaynaklarını tamamen kaybetmiş, sokaklarda yaşamaya mahkum olmuştur. Hristiyan mezhepler Yahudi topluluğuna yardım için büyük çaba göstermiştir. Kışlalar, Frenk ve Rum hastaneleri Yahudilere açılmış, yiyecek ve temel ihtiyaç maddeleri dağıtılmıştır.⁵⁰⁶

Cohen, yangının ardından Yahudi topluluğu için ekmek ve diğer yardım malzemelerini organize etmiştir. Her gün binlerce Yahudi'ye ekmek dağıtan Cohen yardım noktalarının koordinasyonunu sağlamıştır. Dağıtımlar sırasında, Yahudi halkın güvenini kazanmış ve lider olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, yangında Kutsal Kitaplarını kaybeden Yahudilere Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti aracılığıyla Yahudi-İspanyol Kitab-ı Mukaddes nüshaları temin edilmiştir.⁵⁰⁷

Yangının ardından Yahudi topluluğu arasında Hristiyanlık öğretilerine yönelik bir ilgi artışı gözlemlenmiştir. Cohen'in dua toplantılarına katılım artmış ve topluluk içinde Protestanlığa yönelik olumlu bir algı oluşmaya başlamıştır. Yahudi topluluğu içinde dini liderlerin etkisinin zayıfladığı, özellikle Hahamların topluluğun çıkarlarını gözetmediği yönündeki düşüncelerin yaygınlaştığı ifade edilmiştir. Bazı Yahudilerin, Hristiyanlık mesajlarını dinlemeye ve Kutsal Kitapları incelemeye açık oldukları görülmüştür. Cohen, düzenli olarak Kutsal Kitap dersleri vermeye başlamış ve Yeşaya kitabını temel alarak derslerini sürdürmüştür.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/132.

⁵⁰⁶ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/429.

⁵⁰⁷ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/132-134.

⁵⁰⁸ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/134.

Misyoner Cohen'in bir sonraki yıl gönderdiği raporda, düzenlediği vaazlara ve dua toplantılarına katılımın artış gösterdiği bildirilmiştir. Önceki yıl ayinlerine düzenli olarak katılan beş ila altı kişi ve ara sıra gelen birkaç kişi olduğunu belirten Cohen, yeni raporlarında bu sayının 65'e ulaştığını ifade etmiştir. Katılımdaki bu artış, hahamların dikkatini çekmiş ve bu faaliyetlere karşı daha sert bir muhalefet göstermelerine neden olmuştur. Misyoner Cohen, özellikle toplantılarına katılan Yahudilere yönelik aforoz cezaları uygulanarak bu etkinlikleri engellemeye çalıştıklarını belirtmiştir.⁵⁰⁹

3.4.1.4. Bayan Holland ve Eğitim Faaliyetleri

Doğu Kadın Eğitim Cemiyeti tarafından 1839 yılında İzmir'de misyoner olarak görevlendirilen Bayan Holland, özellikle çocuk eğitimi alanında önemli çalışmalar yürütmüştür. 1 Ocak 1840 tarihinde İzmir'in Buca bölgesinde bir çocuk okulu kurmuş, kısa süre içinde çoğunluğu Protestan ailelerin çocuklarından oluşan 17 öğrenciye ulaşmıştır. Bayan Holland, ilerleyen dönemlerde öğrenci sayısının artacağını ve Rum ailelerin çocuklarının da bu okula geleceğini ümit etmiştir.⁵¹⁰

Bayan Holland, bir sonraki yıl Buca'daki okul faaliyetlerini sürdürmenin yanı sıra, İzmir'de bir Pazar Okulu'nun yönetimini üstlenmiştir.⁵¹¹ Yazışmalarında, okulun iyi bir şekilde faaliyet gösterdiğini ve çocukların eğitime olan ilgisinin devam ettiğini belirtmiştir. Ancak, kış aylarında çocukların çoğunun şehre dönmesi okulun sürekliliğini zorlaştırmıştır. Buna rağmen, okulun büyüme kaydettiğini ve ailelerin çocuklarına dini eğitim verme konusundaki isteklerinin arttığını aktarmıştır.⁵¹²

Bayan Holland, iki Pazar Okulu'nun varlığından bahsetmiştir. İlk Pazar Okulu, Buca'daki okul binasında düzenlenmiş ve iki misyoner kadının katılımıyla faaliyet göstermiştir. İkinci Pazar Okulu ise İzmir'de, bir kadının desteğiyle çalışmalarını sürdürmüştür. Bu okulların kısa süre içinde faaliyete geçtiğini ve başarıyla devam ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca, iki veya üç Ermeni çocuğun okula katılımı konusundaki taahhütlerinin kendisini cesaretlendirdiğini ve okulda mevcut 13 çocuğun eğitime olan bağlılığını dile getirmiştir.⁵¹³

⁵⁰⁹ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/133-134.

⁵¹⁰ Eastern-Female Education Society, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/311.

⁵¹¹ EFES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/368.

⁵¹² EFES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/87-88.

⁵¹³ EFES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/87-88.

1841 yılında İzmir’de çıkan büyük yangın, Bayan Holland’ın faaliyetlerini de olumsuz etkilemiştir. Bu olayın ardından Komite’nin onayıyla Nisan ayında Midilli’ye taşınmıştır. Bu adada Rum çocukları için okul faaliyetleri planlamıştır.⁵¹⁴ Ancak Eğitim Cemiyetinin 1846 yılında yayınlanan raporunda Bayan Holland’ın Midilli’de de istediği başarıyı elde edemeden Doğu Kadınları Eğitim Cemiyeti tarafından İstanbul’a gönderildiği görülmektedir.⁵¹⁵

3.4.1.5. Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri Raporları (1837-1844)

1837 yılında Misyoner Barker, İzmir’den 3785 adet Kutsal Kitap nüshası dağıtmış ve kendisine ek olarak 6000 nüsha daha gönderilmiştir. Barker, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çalışma alanına dair raporunda, Kutsal Kitaplara karşı gösterilen muhalefetin Yunanistan’dakine kıyasla çok daha yoğun hissedildiğini belirtmiştir. Bunun durum neticesinde Barker, bu yıl Kutsal Kitapların dağıtımında önceki yıllara kıyasla önemli bir düşüş yaşandığını aktarmıştır. Daha önce İncilleri kolaylıkla kabul eden ve başlıca alıcılar arasında yer alan Rumların, bu yıl dağıtımlara karşı büyük bir direnç gösterdiğini bildirmiş, özellikle rahiplerin bu karşıt tutumu teşvik ettiğini vurgulamıştır. Rahiplerin, Türk Hükümeti üzerindeki etkisini kullanarak Kutsal Kitapları satın alanlara adli cezalar verilmesi tehdidini gündeme getirdiği ve bu durumun halk arasında korkuya yol açtığı ifade edilmiştir.⁵¹⁶

Misyonerlik faaliyetlerini olumsuz etkileyen bir diğer unsur ise bölgede yayılan veba salgını olmuştur. Veba İstanbul, Edirne, Manisa, İzmir ve çevresindeki yerleşimlerde binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuş ve faaliyetlerin tamamen durmasına yol açmıştır.⁵¹⁷ Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Misyonerler Komitesi çalışmalarını sürdürmekte kararlıdır. Komite, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki satış ve dağıtım faaliyetlerine yönelik iyimserliğini koruyarak, satış için daha fazla kitap sevkiyatı gerçekleştirmiş ve 4000 İngilizce risale göndermiştir.⁵¹⁸

1838 yılında Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri, İzmir ve İstanbul’dan toplamda 2218 nüsha Kutsal Kitap dağıtmış, İzmir’e 2572, İstanbul’a ise 900 nüsha göndermiştir. İzmir’deki misyon istasyonu hakkındaki raporda, Kutsal Kitap’ın Osmanlı İmparatorluğu’nda dağıtımı konusunda öteden beri var olan engellerin son yıllarda önemli ölçüde arttığı, Komitenin

⁵¹⁴ EFES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/411.

⁵¹⁵ ES, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/78.

⁵¹⁶ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/81-82.

⁵¹⁷ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/82.

⁵¹⁸ RTS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 26/84.

buradaki temsilciliklerinin durumunu ciddi bir şekilde gözden geçirmeyi gerekli gördüğü bildirilmiştir. Bu bölgede 17 yıldır cemiyet için çalışan temsilcileri misyoner Barker'a bu durumu bildiren komite, mevcut koşullar altında çok geçmeden İzmir'deki temsilcilerinin konumunda bir değişikliğe gidilebileceğini ifade etmiştir.⁵¹⁹

Misyoner Barker, 1838 yılına dair sunduğu raporda Osmanlı topraklarında Kutsal Kitapların dağıtımında çeşitli zorluklar yaşandığını, Rumlar ve Katolikler arasında zaman zaman dağıtımlar yapılmakla birlikte, Yunan Kilisesi'nin güçlü ruhban sınıfının bu faaliyetlere karşı yoğun muhalefete devam ettiğini bildirmiştir. Halkın yerel makamlara şikayet edilme korkusunun, Kutsal Kitapların yayılmasını engelleyen başlıca faktörlerden biri olduğu ifade edilmiştir. Türklerin dini ilkeleriyle uyuşmaması sebebiyle Kutsal Kitaplara karşı geçmişten beri gelen ön yargısının hâlâ devam ettiği belirtilmiş, Yahudiler arasında ise Kitab-ı Mukaddes ve Mezmurlar'a yönelik bir ilgi artışı olduğu gözlemlenmiştir. Kutsal Kitaplara en açık ve istekli yaklaşımı sergileyen grup olarak Ermeniler öne çıkmaktadır. Kutsal Kitapların dağıtımının gerçekleştiği diğer gruplar, yabancı korumasından yararlanan Roma Katolikleri ve bazı Yunanlar olmuştur. Ayrıca, Eflakça, Bulgarca, Grekçe ve Ermenice Yeni Ahit basımı İzmir'de yapılmıştır.⁵²⁰

Bay Barker'ın 1839 ve 1840 yıllarındaki faaliyetleri, önceki yıllarda misyonerlerin karşılaştığı zorluklar ve Kutsal Kitapların dağıtımı konusunda yaşanan sıkıntılara rağmen, faaliyetlerin devam ettiğini göstermektedir. 1839 yılında Barker, İzmir ve İstanbul'da yoğun bir dağıtım gerçekleştirmiş ve toplamda 8247 Kutsal Kitap nüshası dağıtmıştır.⁵²¹ Aynı yıl içerisinde İzmir'den misyoner J. A. Jetter'a 4175 adet yayın hibe edilmiş ve 451 adet kitap satış amacıyla teslim edilmiştir.⁵²² Ayrıca bu yıl İzmir'de Amerikalı misyonerlerden Temple tarafından her ay yayınlanan "Yararlı Bilgiler Dergisi" çıkarıldığı ve abone sayısının her geçen gün arttığı bildirilmiştir.⁵²³

1840 yılına gelindiğinde ise İzmir'e İbranice, Arapça, Ermenice ve Modern Yunanca dillerinde toplam 1950 Kutsal Kitap nüshası gönderilmiştir. Misyoner Barker, bu yıl boyunca çeşitli dillerde toplam 5101 Kutsal Kitap nüshası dağıtmıştır.⁵²⁴

⁵¹⁹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/75.

⁵²⁰ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 27/75-77.

⁵²¹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/82-83.

⁵²² RTS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/84.

⁵²³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 28/220.

⁵²⁴ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 29/75.

1841 yılında Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri tarafından İzmir'e çeşitli dillerde kutsal metinler gönderilmiştir. Gönderilenler arasında 200 adet Modern Yunanca Eski Ahit, 200 adet Kitab-ı Mukaddes ve 300 adet İtalyanca Yeni Ahit yer almıştır. Gönderilen toplam cilt sayısı 4059'dur.⁵²⁵ Ayrıca İzmir'de, Amerikan Misyonerleri tarafından Baxter'in Modern Yunanca *Azizin Sonsuz Dinlenmesi* ve Ermenice *Evdeki Anne* adlı eserleri basılmıştır.⁵²⁶

1842 yılına gelindiğinde İzmir'de başta Kitab-ı Mukaddes olmak üzere çeşitli Hristiyan kutsal metinlerinden toplamda 5627 cilt kitap dağıtılmıştır. Ancak bu dönemde İzmir'de meydana gelen büyük yangın, bölgedeki misyonerlik faaliyetlerini derinden etkilemiştir. Misyoner Barker, Komite'nin izniyle ikametgâhını Midilli'ye taşımıştır. Yangının etkilerini aktaran Barker, İzmir şehrinin üçte birinin, hatta bazı kaynaklara göre neredeyse yarısının yangınla yok olduğunu ifade etmiştir. Binlerce aile evsiz kalmış ve pek çok kişi ciddi yoksulluğa sürüklenmiştir. Yangından en çok etkilenenler arasında Türkler, Yahudiler ve Rumlar yer almıştır. Neredeyse tüm çarşıların yok olduğu ve toplam zararın 100 milyon Türk kuruşu ulaştığı tahmin edilmektedir. Barker, yangının şiddetli bir şekilde ilerlediğini sırada, hark arasında tüm şehrin kül olacağı endişesinin hâkim olduğunu raporunda bildirmiştir.⁵²⁷

1843 yılında İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti, Malta'daki deposundan İzmir'e 50 Kitab-ı Mukaddes, 100 Yeni Ahit, 100 Yaratılış ve 100 Mezmur olmak üzere toplam 350 Türkçe dini metin göndermiştir. Aynı yıl içerisinde, Cemiyetin Anadolu'daki temsilcisi misyoner Barker, toplam 4417 adet Kutsal Kitap dağıtarak bu faaliyetlerden 257 pound gelir elde etmiştir. Bu kitaplar, İstanbul, İzmir, Edirne, Odessa gibi merkezlerden dağıtılmış ve Rusya'nın güneyine, Kırım'a, Avrupa ve Asya Türkiye'sine ve Suriye'ye kadar ulaşmıştır. Barker raporunda, yıl içinde daha birçok Kutsal Kitap dağıtıldığını ancak hesapların gecikmesi nedeniyle tüm bilgilerin bu raporda yer almadığını belirtmiştir.⁵²⁸

Misyoner Barker, Türkçe Kutsal Kitap ve diğer dini metinlere yönelik taleplerin artmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bu taleplerin, bölgede mevcut durumun umut verici özelliklerinden biri olduğunu ifade etmiştir. İzmir'de basılan Modern Ermenice Yeni Ahit'in ciltleme işlemleri tamamlanır tamamlanmaz dolaşıma sokulduğu ve bu eserin

⁵²⁵ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/85.

⁵²⁶ RTS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 30/87.

⁵²⁷ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/87-88.

⁵²⁸ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 32/82.

yanı sıra aynı dildeki İncil ve Elçilerin İşleri kitaplarının Ermeniler arasında olumlu karşılandığı belirtilmiştir.⁵²⁹

İzmir’de Amerikalı misyonierler tarafından *Hac Yolculuğu* adlı eserin çevirisi yayımlanmıştır. Bu esere, Dini Risaleler Cemiyeti tarafından yapılan gravürlerden 1000 adet basım gerçekleştirilmiş ve masraflara katkı olarak 50 pound tahsis edilmiştir. Ayrıca, toplam değeri 46 pound olan çeşitli kitaplar İzmir’e gönderilmiştir. İstanbul’daki bir temsilciye ise 5700 broşür gönderilmiştir.⁵³⁰

1844 yılında ise İzmir’e, farklı dillerde pek çok Kutsal Kitap gönderimi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 50 İngilizce, 100 Arapça, 100 Fransızca, 100 Süryanice Kitab-ı Mukaddes; 100 İbranice, 100 Modern Yunanca Eski Ahit ve 100 İbranice Mezmur ile 200 Süryanice Mezmur gönderilmiştir. Osmanlı genelinde yıl içinde dağıtılan toplam Kitab-ı Mukaddes ve dini metin sayısının 6430 olduğu rapor edilmiştir. Misyonier Barker, İstanbul’daki Ermenilerden gelen haberlerin son derece cesaret verici olduğunu belirtmiştir. Ermenilerin yalnızca Kutsal Kitapların etrafında toplanmadığını, aynı zamanda bu metinleri öğrenmeye özel bir önem verdiklerini bildirmiştir.⁵³¹

3.4.2. İzmir İstasyonu’nun Anadolu’daki Merkezi Konumunu ve Stratejik Önemi Kaybetmesi

3.4.2.1. Misyonier John Theoph Walters’ın İzmir’de Misyonierlik Faaliyetleri

Kilise Misyonierlik Cemiyeti, John Theoph Walters’a, İzmir’de ikamet ederek Kutsal Kitapların dağıtımını için mevcut imkanları değerlendirme ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kolayca ulaşılabilir bölgelerini inceleme görevi vermiştir. Cemiyet’in yaşadığı mali sıkıntılar, Komiteyi Akdeniz Misyonlarındaki faaliyetlerini daraltmaya ve bu faaliyetleri daha da azaltmayı düşünmeye sevk etmiştir.⁵³²

Bu talimat doğrultusunda, Misyonier J. T. Wolters, Mayıs ayında İzmir’deki görevine başlamak üzere Siros’dan ayrılmıştır. 11 Mayıs 1842 tarihinde İzmir’e ulaşan Wolters, Buca köyünde bulunan misyonierlerin Cemiyet Evi’nde ikamet etmeye başlamıştır. Cemiyet’in bu Misyonu yeniden başlatmasındaki öncelikli hedef, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Müslüman

⁵²⁹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 32/82-83.

⁵³⁰ RTS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 32/84.

⁵³¹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 33/71.

⁵³² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/132-133.

nüfus arasında Kutsal Kitapların Türkçe olarak dağıtımını sağlamaktır. Wolters, Kilise Misyonerlik Cemiyeti'ne katılmadan önce Şuşa'da edindiği Tatar-Türkçesi bilgisiyle İzmir'e gelmiştir. Ancak, bu lehçe, Anadolu'da kullanılan Türkçe lehçeden oldukça farklı olduğundan İzmir'deki ilk birkaç ayını yeni lehçeyi öğrenmeye ayırmıştır. Bu süreçte Müslümanlarla sohbet etme ve kitap dağıtma fırsatları da yakalamıştır.⁵³³

Eylül ayında Wolters Edirne, Filibe ve Selanik'e yönelik bir misyon gezisi planlamak amacıyla İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da birkaç gün kalan Wolters, bu süre zarfında misyonuna dair önemli bilgiler edinmiştir. Ancak, Seyahati için gerekli fermanı Türk yetkililerden almayı başaramaması ve yaklaşan Ramazan ayının Müslümanlarla etkileşim kurmayı güçleştireceği düşüncesi sebebiyle planladığı seyahate devam etmenin uygun olmayacağına karar vermiş ve İzmir'e geri dönmüştür.⁵³⁴

Misyoner Wolters, 6 Kasım 1842'de İzmir'deki Alman nüfusunu küçük bir topluluk halinde bir araya getirerek her pazar günü Almanca ayin düzenlemeye başlamıştır. Bu ayinler, Hollanda Konsolosu Bay Van Lennep'in kilisesinde gerçekleştirilmiştir. İlk ayinlere yaklaşık on iki ila on dört kişi katılmış ve bu katılım, ileride daha geniş bir cemaate ulaşılabileceği yönünde umudunu artırmıştır. 1842 Yılı sonunda Wolters, Cemiyet'in Türkçe ve Modern Yunanca yayınlarının dağıtımına ilişkin bir rapor sunmuştur. İzmir'e geldiğinde, Rahip Jetter ve Fjellstedt tarafından bırakılmış geniş bir kitap stoğu bulmuş ve bu stoğa Siros ile Malta'dan gelen yeni materyaller eklenmiştir. İzmir'de bulunduğu süre zarfında depodan toplam 1552 kitap çıkarılmıştır. Bunların 1112'si Türkçe, 440'ı ise Modern Yunancadır. Bu yayınların bir kısmı satılmıştır. Yıl sonu itibarıyla henüz kitapçılardan alınan hesaplar tamamlanmadığı için satış rakamları netleştirilememiştir.⁵³⁵

14 Mart 1843 tarihli bir mektubunda Wolters, Cemiyet tarafından basılan Türkçe kitapların satışına yönelik detaylı bir açıklama yapmıştır. Komite'nin talimatları doğrultusunda, İzmir'e geldiği tarihten itibaren masrafları Cemiyet tarafından karşılanan Malta baskılı Türkçe kitapları dolaşıma sokmak için çalıştığını ifade etmiştir. Henüz bir misyonerlik seyahatine çıkamamasına rağmen, kitap dağıtımı konusunda yapılanların kendisine cesaret verdiğini belirtmiştir. Kitapların doğrudan kendi eliyle Türklere ulaştıramadığını ancak kitapçılar vasıtasıyla önemli bir kısmının satıldığını ve bu yöntemin

⁵³³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/290-291.

⁵³⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/292.

⁵³⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/293-294.

şüphe uyandırmadığı için karşılıksız dağıtımdan daha etkili olduğunu bildirmiştir. Wolters, parası ödenen kitapların daha fazla okunacağı inancını dile getirmiştir. Ayrıca, İstanbul ve İzmir'deki kitapçıların Türkçe kitaplara yönelik talebinin devam ettiğini ve bu talebin yıl sonunda mevcut stokların tükenmesine yol açabileceğini öngörmüştür.⁵³⁶

Misyoner Wolters, 28 Ekim 1842 tarihli mektubunda ise, Müslüman topluluklar arasında misyonerlik faaliyetlerinin potansiyelini ve karşılaşılan zorlukları ele almıştır. Hristiyan Misyoner Cemiyetleri'nin İncil'i dinsizler arasında yayma çabalarına rağmen, Müslüman uluslar arasında benzer çalışmaların sınırlı kalmasının dikkat çekici bir durum olduğunu ifade etmiştir. Wolters, bu durumu Müslüman topluluklar arasındaki misyonerlik faaliyetlerine yönelik kapalı ve zorlayıcı koşullara bağlamış, ancak bu zorlukların inanç, sabır ve dua ile aşılabileceğini dile getirmiştir. Wolters, Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde Kutsal Kitapların bireysel dağıtımının, birebir sohbetlerin ve iyi ahlaki örneklerin önemini vurgulamıştır. Toplu ve doğrudan vaazların riskli olduğunu belirten Wolters, bireylerle yapılan sohbetlerin şüphe ve fanatizmi daha az tetiklediğini ifade etmiştir. Ayrıca, Türkçe de dahil olmak üzere yerel dillerde ahlaki ve dini bilgiler içeren kitapların hazırlanmasının, farkındalık yaratmada etkili bir araç olabileceğine işaret etmiştir. İzmir'in bu faaliyetler için stratejik önemine dikkat çeken Wolters, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi ve dini zayıflamaların Hristiyan misyonerler için fırsatlar sunduğunu belirtmiştir. Avrupa etkisinin giderek artan bir şekilde hissedildiği bu coğrafyada, Hristiyanlık mesajının yayılması için uygun koşulların hazırlanabileceğinin altını çizmiştir.⁵³⁷

25 Nisan 1843'te Wolters, Cebelitarık Piskoposu tarafından İzmir'de Diyakozluk görevine kabul edilmiştir.⁵³⁸ 1843 yılına dair raporda, Wolters'ın esas olarak Türkçe dini kitapların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman topluluklar arasında dağıtımı ile meşgul olduğu bildirilmiştir.⁵³⁹

1844 yılında misyoner Wolters, İzmir'deki İngiliz Şapelinde düzenli olarak Almanca ayinlere devam etmektedir. Bu dönemde Modern Yunanca dilinde ayin de Bay Wolters tarafından başlatılmıştır. Bu ayine, çoğunluğu İngiliz Kilisesi'ne mensup olan 10 ila 20

⁵³⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/294.

⁵³⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/294-295.

⁵³⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 31/311.

⁵³⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 32/114-115.

kişilik az sayıda kişi katılmaktadır; ancak Yunan Kilisesi'ne mensup olan birkaç kişi de ibadet tarzına tanıklık etme arzusuyla zaman zaman ayinde hazır bulunmuştur.⁵⁴⁰

Bay Wolters Apokaliptik Kiliseleri ziyaret etmek ve kendisine sunulan Kutsal Kitapları dağıtma ve misyonerlik faaliyetleri için iç bölgelerdeki fırsatlardan faydalanmak istemiştir. Bu amaçla Nisan 1844 de Apokaliptik Kiliseler ve çevresindeki yerleşimlere bir misyonerlik seyahati gerçekleştirmiştir. Seyahat, İzmir'den başlayarak Manisa, Akhisar, Salihli yakınlarındaki Sardes, Alaşehir, Denizli (Laodikya ve Hierapolis) ve Aydın üzerinden Efes'e kadar uzanan bir rotayı kapsamaktadır. 10 Nisan'da çıktığı misyon seyahatini 27 Nisan'da tamamlamıştır. Bay Wolters, seyahati sırasında misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla yerel halkla temas kurmuş, dini sohbetlerde bulunmuş ve Kutsal Kitap ile çeşitli dini içerikli metinleri dağıtmıştır. Seyahatin temel amacı, yerel halkın dini anlayışlarını gözlemlemek, Hristiyanlık öğretisinin yayılma potansiyelini değerlendirmek ve misyonerlik faaliyetlerini etkinleştirecek stratejiler geliştirmek olmuştur. Seyahati sırasında Rum, Ermeni ve Türk topluluklarıyla temas kurmuş, özellikle Modern Yunanca ve Ermenice dini eserlerin dağıtımıyla ilgilenmiştir. Yanında getirdiği Türkçe eserleri de dağıtmak isteyen Wolters direkt olarak kendi eliyle Türklere Hristiyan metinleri dağıtmaktan çekinmiş ve tepki görmek istememiştir. Bunun yerine halktan bazı güvendiği kişilere kitapları teslim edip dağıtmalarını sağlayarak yerel vasıtalardan kullanmıştır.⁵⁴¹

Bir süredir gelecekteki misyonerlik çalışmalarında katkı sağlayacak bilgiler edinmek ve Türkçe dilinde pratik yapmak amacıyla İstanbul'a gitmek isteyen Misyoner John T. Wolters, 9 Kasım 1844 tarihinde İzmir'den ayrılarak İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sürecinde Wolters'a, İzmir Misyonu'na yerli yardımcı olarak atanmış olan Antonio Dalessio eşlik etmiştir. Yapılan bu ziyaretin ardından Wolters, 29 Kasım 1844 tarihinde İzmir'e geri dönmüştür.⁵⁴²

Rahip J. T. Wolters, 17 Ocak 1846 tarihli mektubunda, 1845 yılına ilişkin faaliyet raporunu Kilise Misyoner Cemiyeti'ne sunmuştur. Buca köyünde ikamet eden Wolters, burada misyon görevlerini sürdürmüş ve düzenli olarak İzmir ve Buca'daki İngiliz ayinlerine katılmıştır. Özellikle Buca'da iki haftada bir vaaz veren Wolters, aynı periyotlarda İzmir'deki İngiliz Şapelinde Almanca ayinler düzenlemiştir. Ayrıca Buca'daki cemiyet

⁵⁴⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 33/203-204.

⁵⁴¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 33/268-275.

⁵⁴² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 33/274-275.

evinde çarşamba günleri vaaz vermeyi sürdürmüş ve düzenli olarak aylık misyonerlik toplantıları organize etmiştir. Türklerle iletişim kurmanın ve dini konularda konuşmanın oldukça güç ve neredeyse imkansız olduğunu düşünen Wolters, yerli Hristiyan topluluklar olan Rumlar, Ermeniler ve Roman Katolikleri arasında misyonerlik faaliyetleri için çeşitli fırsatlar bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁴³

1845 yılı boyunca farklı dillerde toplam 985 adet dini ve eğitici kitap dağıtılmıştır. Cemiyet tarafından yayımlanan Türkçe kitapların dağıtımı sürmüş olup, önceki yıllara kıyasla daha yavaş ilerlemiştir. Wolters, bu dönemde Ermenice öğrenmeye devam etmiş ve Yuhanna İncili'nin tamamını Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca Bay A. Dalessio, kilisenin bazı vaazlarını Modern Yunancaya çevirmeye yönelik çalışmalarını sürdürmüştür.⁵⁴⁴ Temmuz 1845'te meydana gelen ve İzmir'in üçte birini yok eden büyük yangın, Wolters'ın Yunanca ayinlerini gerçekleştirdiği ibadet mekânını da tahrip etmiş ve bu durum Rum ayinlerinin sona ermesine neden olmuştur.⁵⁴⁵

29 Nisan 1845'te Rahip J. T. Wolters ve yardımcısı Bay Antonio Dalessio, Buca'dan başlayarak yaklaşık bir ay süren kapsamlı bir misyonerlik seyahatine çıkmışlardır. Bu yolculuk, 27 Mayıs 1845 tarihinde İzmir'e dönüşleriyle tamamlanmıştır. Seyahat güzergâhı, Batı Anadolu'nun önemli merkezlerini içermekte olup Turgutlu, Sart, Salihli, Kula, Yenişehir, Uşak, Gediz, Kütahya, Tavşanlı, Simav, Akhisar ve Bergama gibi yerleşim merkezlerini kapsamıştır. Seyahat süresince Wolters ve Dalessio, yerel Ermeni ve Rum topluluklarına ait okulları, kiliseleri ve kahvehaneleri ziyaret etmiş; öğretmenler, din adamları ve halktan birçok kişiyle birebir görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Ermenice-Türkçe Eski ve Yeni Ahit, Modern Yunanca ve Türkçe Yeni Ahit nüshaları, okul kitapları ve çeşitli dini risalelerin dağıtımı ve satışı yoluyla misyonerlik faaliyetlerini aktif bir şekilde yürütmüşlerdir.⁵⁴⁶

Rahip J. T. Wolters, misyon istasyonunun faaliyetlerini doğrudan komiteye sunmak amacıyla 4 Nisan 1846'da İzmir'den ayrılmış çeşitli yerlere gerçekleştirdiği ziyaretlerin ardından 6 Ağustos 1846'da Londra'ya ulaşmıştır. 1 Eylül'de, Türkler adına yürütmeyi planladığı misyonerlik faaliyetleri hakkında Komite ile yaptığı görüşmelerin ardından İzmir'e geri dönmüştür. Londra'da bulunduğu süre zarfında, Komite sekreterlerinden birine

⁵⁴³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/199-200.

⁵⁴⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/199-200.

⁵⁴⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/83.

⁵⁴⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/270-273;

yazdığı mektubunda, Anadolu’da sürdürülen misyon çalışmalarının kararlılıkla devam ettirilmesi gerektiğini ve Hristiyan kitapları ile dini risalelerin dağıtımının kesintisiz desteklenmesinin önemini vurgulamıştır.⁵⁴⁷

İstanbul’daki Amerikan Misyoner Piskoposundan aldığı bir mektupta Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sosyal ve siyasi durumun hızla değişmekte olduğunu öğrenmiştir. Sultan’ın Edirne’de yaptığı bir konuşmada, din farklılığının yalnızca bireylerin vicdanlarını ilgilendiren bir konu olduğunu ve bireylerin sivil statüleriyle hiçbir ilgisinin bulunmadığını açıkça ifade ettiği bilgisine ulaşmıştır. Misyoner Wolters, dinsel özgürlük konusundaki bu görüşe tamamen katılmış ve 18 Şubat 1847 tarihli mektubunda, Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan öğretinin özgürce duyurulması için kapıların hâlâ kapalı gibi görünmesine rağmen, dini hoşgörü ilkesinin giderek daha fazla yaygınlaştığını dile getirmiştir. Yine aynı mektupta, bu ülkede Misyonerlik çalışmalarına başlamak için hiçbir dönemde şimdiki kadar teşvik olmadığının altını çizmiştir.⁵⁴⁸

İzmir’deki Kilise Misyonerlik Cemiyeti bünyesinde görev yapmak üzere misyoner Sanderski atanmıştır. 7 Ocak’ta Londra’dan yola çıkan Sanderski, 26 Mart’ta İzmir’e ulaşmış ve yolculuğu sırasında Siros Adası’nı da ziyaret etmiştir. Bay Dalessio için İzmir’de bir ev kiralanmış ve uygun bir yer bulunduğu misyon merkezinin İzmir’e taşınması planlanmıştır.⁵⁴⁹

Rahip Wolters, Avrupa’dan dönüşünün ardından misyon faaliyetlerine aktif bir şekilde devam etmiş, İzmir ve Buca’da düzenlenen Pazar ayinlerinde düzenli olarak vaaz vermiştir. Ayrıca, Alman cemaatine yönelik olarak iki haftada bir gerçekleştirdiği ayinlerini sürdürmüştür. 1845 İzmir Yangını’na kadar Yahudilere Yönelik Misyonerlik Cemiyetinden misyoner Solbe’nin evinde gerçekleştirilen Yunanca ayinler, yangında Solbe’nin evinin tahrip olması nedeniyle kesintiye uğramıştı. Bu ayinlere de Buca’daki bir şapelde yeniden başlamıştır. Wolters, Müslümanlarla doğrudan iletişim kurma imkanının kısıtlı olmasına rağmen, bu ilişkileri geliştirmeye yönelik çaba sarf ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Bayan Wolters’in da bölgedeki Türk ailelerle sosyal ilişkiler kurmak için gayret gösterdiği belirtilmiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/247.

⁵⁴⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/247-248.

⁵⁴⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/248.

⁵⁵⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/268.

Komite, İzmir’de görevlendirilen misyoner Sandreczki’nin sorumluluklarını açıklayan raporunda, onun hizmetlerini öncelikle Türk dilini öğrenmek, Türkçe kitapların dağıtımını sağlamak, misyonerlik faaliyetleri için gerekli bilgileri toplamak ve mümkün olduğunca Müslümanlarla dini gerçekler üzerine diyalog kurmak amacıyla Siros’dan İzmir’e transfer edilmesi olarak tanımlamıştır. Bay Sandreczki’nin edebi başarısı, Yunanistan’da uzun süre ikamet etmiş olması ve Yunan dili ile halkını yakından tanınması, bu görevi üstlenmesi için onu son derece uygun kılan nitelikler arasında sayılmıştır. Ayrıca, din adamı olmasının Müslümanlarla kuracağı ilişkileri bir ölçüde kolaylaştıracağı düşünülmüştür.⁵⁵¹

Misyoner Dalessio ise yaz aylarında gerçekleştirdiği bir misyonerlik gezisi kapsamında hem rahip hem de sivil Rum ve Ermeni topluluklarına Kutsal Kitapları incelemenin önemi hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur. Bununla birlikte *İngiltere Kilisesi Dua Kitabı*’nın Yunanca versiyonunu kullanarak Protestan ibadet şeklini tanıtmaya fırsatı bulmuştur. Dalessio’nun bu faaliyetlerinin büyük ilgi gördüğüne ve Protestan inancına yönelik mevcut önyargıların önemli ölçüde azaltıldığına inanılmıştır.⁵⁵²

1848 yılı Nisan ayına ait misyoner kayıtlarına göre, Kilise Misyonerlik Cemiyeti tüm misyoner faaliyetlerini İzmir’de toplamak amacıyla bir bina kiralamıştır. İzmir’de yürütülen düzenli faaliyetlerin devam ettiği belirtilen raporda, Yunanca gerçekleştirilen ayin ve vaazların sonucunda oluşan cemaatin, Rum din adamlarının olumsuz ve düşmanca müdahaleleri sebebiyle tamamen dağıldığı ifade edilmiştir. Rapor, yerli Hristiyan topluluklar olan Rumlar, Ermeniler ve Latinlere İncil’in mesajını ulaştırmak için tüm fırsatların değerlendirildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda, yerli misyoner Bay Dalessio’nun çalışmaları özellikle takdir edilmiştir. Dalessio’nun bölgenin yerlisi ve tanınan bir kişi olması misyonerlerin uzun süredir ihtiyaç duyduğu yerli temsilci profilini başarıyla yansıtmıştır. İzmir ve çevresinde gerçekleştirdiği misyonerlik seyahatleri sırasında gösterdiği faaliyetler, yerel halk üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bölgenin dil ve kültürüne olan hâkimiyeti ona büyük bir avantaj sağlamıştır. Ayrıca, Dalessio’nun yerel bir birey olarak Protestan inancını benimsemesi, bölgedeki topluluklar üzerinde örnek teşkil etmiş ve misyonerlik çalışmalarına önemli katkı sağlamıştır.⁵⁵³

⁵⁵¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/78.

⁵⁵² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/78.

⁵⁵³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/203-204.

Bu dönemin dikkat çeken bir diğer özelliği ise Türklerin Protestanlara karşı gösterdiği hoşgörüdür. Bu hoşgörünün oluşmasında Türklerin Ortodoks Hristiyanlarda alışık oldukları ikon ve dini tasvirlerin Protestan mezhebinde bulunmaması gibi unsurlar etkili olmuştur. Ayrıca, misyonerler Protestanlığın Türkler tarafından yeni bir din olarak algılandığına dair çeşitli gözlemlerini aktarmışlardır.⁵⁵⁴ Bununla birlikte, misyonerlerin Türklerin bu hoşgörüsüne yönelik bakış açılarının oldukça pragmatik olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumu en iyi yansıtan örneklerden biri, Misyoner John Theophilus Wolters'ın Türklere ilişkin raporunda açıkça görülmektedir:

Peki, Misyonumuzun ana hedefi olan Türkler arasında ne yapıldı? Nispeten çok az, ama önceki yıllara kıyasla daha fazla. Onlarla ilişkilerimiz gelişti ve bazıları Tanrı Sözü'nü dudaklarımızdan duydu. Ancak bir dereceye kadar, onlara karşı elimiz kolumuz bağlı ve ağzımız kapalı. Onlara tam bir vicdan özgürlüğü tanınmadığı sürece, misyonerler olarak kendimizi onlara tam anlamıyla göstermeye cesaret edemeyiz; ancak sessizce silahlarımızı hazırlamak ve sistemin altını oymakla yetinmek zorundayız. Bireylerle konuşurken ise gerçeği gizlemiyor ve Mesih'in Müjdesinden utanmıyoruz. Buna rağmen, konumumuzun zorluklarını hissediyor ve düşmana savaş alanında doğrudan ve açıkça saldırmamıza izin verileceği günü özlemle bekliyoruz. Bu süreçte sessiz ve dikkat çekmeyen çalışmalarımıza devam etmek için çok fazla teşvik var. Dini hoşgörü ilkesi günden güne zemin kazanmaktadır. Belki de bir zamanlar hilalin dalgalandığı yerlere Haç'ın bayrağının dikileceği gün çok da uzak değildir. O zaman geldiğinde, ayaklarına barış Müjdesi giydirilmiş, tam bir Hristiyan zırhı içinde sahaya çıkmaya hazır insanlar olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, içinde bulunduğumuz durum ne kadar zor ve çetin olursa olsun, son derece önemli görünmektedir.⁵⁵⁵

Bu ifadeler, misyonerlerin Türk toplumuna yönelik stratejik ve uzun vadeli yaklaşımlarını ve dini hoşgörü ortamını nasıl değerlendirdiklerini açıkça ortaya koymaktadır.

1848 yılına ait başka bir raporda, Kilise Misyoner Cemiyeti temsilcileri tarafından son iki yıl içinde toplam 842 kitabın dağıtıldığı bildirilmiştir. Raporda, misyonerlerin dini metinlerin çevirisi, basımı ve dağıtımı gibi faaliyetleri öne çıkarken, elde edilen deneyimlerin sonucunda misyon seyahatlerinin insanlarla özgürce kaynaşmak, doğrudan temas kurmak ve onlara Hristiyanlığı yaymak için en etkili yöntem olduğunu vurgulanmıştır.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/266-269.

⁵⁵⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/204-205.

⁵⁵⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/205.

İzmir'deki misyonerlik çalışmalarının bir diğer önemli merkezi ise liman bölgesi olmuştur. Misyonerler, İzmir limanına gelen farklı ülkelerden insanlara ulaşmak için her fırsatı değerlendirmiş ve Kutsal Kitaplar ile çeşitli dini risaleleri geniş çapta dağıtmışlardır. Misyonerlerin faaliyetleri devam ederken, 1848 yazında İzmir'de meydana gelen şiddetli kolera salgını şehri derinden etkilemiştir. Salgın korkusuyla nüfusun büyük kısmı şehri terk etmiş, hastalar ise çoğunlukla yalnız bırakılmıştır. Geçmişteki salgınlar ve doğal afetlerde olduğu gibi, bu zor dönemler misyonerlik faaliyetleri için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Misyonerler, bu süreçte hastaları evlerinde ziyaret ederek onlara ilaç sağlamış ve sıkıntı zamanlarında düzenledikleri ayin ve vaazlarla manevi destek sunmuşlardır.⁵⁵⁷

1850 yılına ait misyoner kayıtlarında, Kilise Misyonerlik Cemiyeti'nin Rum misyonunu yürüten Misyoner John Theophilus Wolters'ın, İzmir ve Buca'daki İngiliz kiliselerinde Yunanca vaazlar vererek Rum cemaat üzerinde etkili olmayı hedeflediği belirtilmiştir. Ancak geçmişte Rum din adamlarının bu faaliyetlere karşı çıkması ve cemaat üyelerinin katılımını yasaklaması sonucunda, vaazlara olan ilgi azalmış ve Rumlara yönelik misyonerlik faaliyetleri geçici olarak durdurulmuştu. Wolters, bu topluluğu tamamen kaybetmemek ve hazırladığı vaazların boşa gitmemesi amacıyla, bu vaazları yayımlamaya karar vermiştir. Misyoner Sandreczki'nin Yunanca dilindeki yetkinliğinden faydalanarak, vaazlar yirmi vaazdan oluşan küçük bir kitap halinde basılmış ve dağıtılmıştır. Ancak Rum din adamları, Protestan öğretisini içeren bu tür eserlerin yayılmasını önlemek amacıyla Bay Wolters'ın vaazlarının ve benzeri kitapların Rumlar arasında dolaşımını yasaklamışlardır.⁵⁵⁸

Rum rahipleri, okullarda ve halk arasında dağıtılan bu kitapların Hristiyan gençleri ve çocukları manevi anlamda yozlaştırdığı iddiasında bulunmuşlardır. Buna karşılık misyonerler, Yunan din adamlarının tıpkı Katolik Kilisesi'nde olduğu gibi Kutsal Kitapların halkın anlayabileceği şekilde okunmasını ve yorumlanmasını engellemeye çalıştıklarını savunmuşlardır.⁵⁵⁹

1850 yılına ait Kilise Misyonerlik Cemiyeti kayıtlarında, üyelerin İzmir'deki misyonerlik faaliyetlerini düzenli ayin ve vaazlar, kitap dağıtımı ve birebir sohbetler aracılığıyla sürdürdükleri görülmektedir. Özellikle Hristiyan Rumlar ve Türklerle kurulan

⁵⁵⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 38/81.

⁵⁵⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 38/241-244.

⁵⁵⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 38/245-246.

diyaloglar raporlarda sıkça vurgulanmaktadır. Akşam oturmaları ve çeşitli ziyaretlerde, Hristiyan doktrinine ait araf inancı, kilisenin katı kuralları ve yozlaşması gibi konular tartışılırken, Müslümanlarla yapılan görüşmelerde ise İslam'ın ve Hristiyanlığın karşılaştırılması üzerinden sohbetler gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerin yanı sıra, dönemin en etkili misyonerlik yöntemlerinden biri de düzenlenen misyon seyahatleri olmuştur. 1850 yılında Misyoner John Theophilus Wolters, Turgutlu'dan başlayarak Manisa'ya, ardından Bozdağların tepeleri üzerinden Küçük Menderes Ovası'na ve Ödemiş kasabasına ulaşmıştır. Oradan aydın Dağlarını aşarak Büyük Menderes Ovası'na, Aydın kasabası üzerinden Söke'ye ve Yunanlıların Yeni Efes olarak adlandırdığı Kuşadası'na gitmiştir. Son olarak, Gaziemir üzerinden İzmir'e dönerek misyonerlik turunu tamamlamıştır.⁵⁶⁰

1851 yılı boyunca Rahip J. T. Wolters, İzmir Misyon İstasyonunda tek başına görev yapmıştır. Bay C. Sandreczki ise Mezopotamya'ya gerçekleştirdiği misyonerlik seyahatinde Rahip J. Bowen'a eşlik etmiştir. Türk Hükümeti'nin tüm Hristiyan tebaasına karşı sergilediği hoşgörülü yaklaşım ve Protestan hakikati uğruna Rum ve Ermeni kiliselerinden ayrılan bireyleri koruması, Tanrı'nın büyük bir değişimi hazırlayan egemen elinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Komite, özellikle Türk Hükümeti tarafından yakın zamanda yayımlanan ve Kutsal Kitapların hakikati davası üzerinde önemli etkiler yaratması beklenen, aynı zamanda Türk İmparatorluğu'nun geniş sınırları içindeki tüm Protestan misyonerlik faaliyetlerini destekleyecek nitelikteki bir belgeye atıfta bulunmaktadır. Bu belge, Protestan inancını benimseyebilecek tüm Hristiyan tebaanın korunmasını öngören bir imparatorluk fermanıdır.⁵⁶¹ Misyoner kayıtlarında Sultan Abdülmecit'e ait söz konusu ferman şu hükümleri içermektedir:

Protestan inancını benimsemiş olan Hristiyan tebaam, terk ettikleri eski inançlarının Patrik ve Papazları nedeniyle şimdiye kadar sıkıntı ve zorluk çekmişlerdir. Tebaanın tüm sınıflarını kapsayan imparatorluk şefkatim gereğince, herhangi bir sınıfın sıkıntıya maruz kalması imparatorluk irademe aykırıdır. Bu nedenle, siz (Sadrazam), imparatorluğun diğer toplulukları gibi Protestan topluluğun da tüm işlerinde ve mezarlıkları ile ibadet yerleriyle ilgili konularda her türlü kolaylıktan ve gerekli yardımdan yararlanmalarını sağlayacaksınız. Diğer topluluklardan herhangi birinin onların ayinlerine veya dini meselelerine hiçbir şekilde müdahale etmesine izin vermeyeceksiniz; özetle, laik ya da dini hiçbir işlerine müdahale edilmeyecektir. Böylece inançlarının gereklerini güven içinde yerine getirebileceklerdir.⁵⁶²

⁵⁶⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 39/102-107.

⁵⁶¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 40/81.

⁵⁶² CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 40/81-82.

Bu ferman, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Protestan inancını benimseyen Hristiyanların haklarını güvence altına almış ve misyonerlik faaliyetlerinin önünü açmıştır.

1852 yılında Rahip J. T. Wolters, ailesiyle birlikte Buca'daki Misyon Evi'nden ayrılarak misyonerlik faaliyetleri için daha elverişli olan İzmir'deki bir konuta taşınmıştır. Bu dönemde Bay A. J. Dalessio, evinde haftada Yunanlılar ve İtalyanlar için Kutsal Kitap dersi düzenlemeye devam etmiştir. Geçen yıl boyunca Dalessio'nun bu eğitimlerine düzenli veya düzensiz şekilde katılım gösteren Rum ve Roma Katoliklerinin sayısı 32 olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, Misyoner Jowett'in Matta ve Markos İncili üzerine kaleme aldığı *Christian Visitor* adlı eser Yunanca basılarak dağıtılmıştır.⁵⁶³

İzmir Misyonu hakkında genel bir değerlendirmenin yapıldığı raporda, Akdeniz Misyonunun başlangıcından itibaren bu bölgede geçen uzun yıllar göz önüne alındığında misyonun hâlâ çocuksu bir durumda olduğu ifade edilmiştir. Diğer misyon bölgeleriyle karşılaştırıldığında bu yavaş gelişimin nedeni, bölgenin sosyo-kültürel yapısının zorlukları ve İncil'in serbestçe vaaz edilmesine yönelik engellerin daha fazla olması olarak görülmüştür. Osmanlı topraklarında ve Yunanistan'da devam eden hükümet kısıtlamaları bu durumu daha da zorlaştırmaktadır. Bâb-ı Âli, Hristiyan tebaaya belirli serbestlikler tanımış olsa da Müslümanların din değiştirmesine yönelik doğrudan faaliyetler hâlâ uygulanabilir değildir. Ayrıca, yozlaşmış Hristiyanlık anlayışı, misyonerlik faaliyetlerinin karşılaştığı en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Bu nedenle, Hristiyanlığın yanlış temsillerinden arındırılmasını sağlayacak bir reform hareketi gerçekleşmedikçe, Türk toplumundaki önyargıların azalması beklenmemektedir.⁵⁶⁴

Rahip Wolters ve Bay Dalessio, İzmir'deki misyonerlik faaliyetlerini aktif bir şekilde sürdürmektedir. Öte yandan, Kudüs'e atanan Bay C. Sandreczki, Nisan 1851'de yeni görev yerine gitmek üzere İzmir'den ayrılmıştır.⁵⁶⁵ Yıllardır devam eden Protestan misyonerlik faaliyetleri sonuç vermeye başlamış ve farklı şehirlerde Protestan olduklarını açıklayan bireylerin sayısında artış yaşanmıştır. Akhisar'da Protestan olduklarını ilan eden 4-5 kişilik bir grubun, bir İngiliz misyonerini dinlemeyi çok istediklerini Kilise Misyoner Cemiyeti'ne

⁵⁶³ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 41/78-79.

⁵⁶⁴ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 41/100.

⁵⁶⁵ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 41/102.

bildirmesi bu durumun dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu gelişmenin ardından misyonerler, 7 Mayıs 1852’de İzmir’den bir misyonerlik gezisine çıkmışlardır.⁵⁶⁶

Bu seyahatin ilk durağı Hacılar Köyü olmuş, ardından Turgutlu’ya uğrayarak önemli gördükleri yerleri ziyaret etmişlerdir. Daha sonra Akhisar’a geçerek burada Protestanların maruz kaldığı baskılara rağmen Sultan’ın Protestan tebaasına yönelik fermanının etkisini gözlemlemişlerdir. Bu fermanın Rumların doğrudan müdahalesini engellediği ancak gizli yollarla baskıların devam ettiği belirtilmiştir. Misyonerler, yerel Protestanlara Kutsal Kitaplar ve çeşitli dini risaleler dağıtmışlardır. Ayrıca, Protestan inancını yaymaları ve yerel topluluklarda misyonerlik çalışmalarına katkı sağlamaları amacıyla bol miktarda kitap, risale ve broşür temin etmişlerdir.⁵⁶⁷

Dönemin raporlarında dikkat çeken bir diğer husus ise misyonerlerin seyahatleri sırasında karşılaştıkları ve evlerinde konakladıkları kişilerin, geçmişte misyoner Jetter’in öğrencileri olmasıdır. Misyonerler, bu kişileri Jetter’in eğitim faaliyetlerinin somut bir sonucu ve misyonerlik faaliyetlerinin verimli bir meyvesi olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁶⁸

Çalışmamızın konusu olan Kilise Misyoner Cemiyeti kayıtlarının yayınlandığı son yıl olan 1855 yılına ait raporda, Cemiyet Sekreteri Rahip W. Knight’ın Seylan’a giderken Smyrna Misyonunda kişisel bir inceleme yapmak üzere görevlendirildiği ve Komite’nin kendisinden bu bölgeye ilişkin ilginç ve değerli bilgiler aldığı belirtilmiştir.⁵⁶⁹

Rapor, İzmir’de Rumlar arasında yürütülen misyonerlik çalışmalarını dört başlık altında toplamaktadır: Müjde’nin duyurulması, Hristiyanlık bilgisinin karşılıklı aktarımı, misyonerlik gezileri ve kitap ile broşür dağıtımı. Pazar günleri Müjde’nin duyurulması, Bay Wolters ve Bay Dalessio’nun evlerinde dönüşümlü olarak düzenlenen toplantılar ve Bay Wolters’in Almanca ayin yaptığı günlerde evinde yönettiği Yunanca akşam ayinleri ile sınırlı kalmıştır. Bay Wolters, halkla kaynaşma fırsatlarını asla kaçırmamakta ve bu ilişkileri dini bir temele oturtmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, bu alan esas olarak Bay Wolters’in karakterine ve niteliklerine büyük değer verdiği Bay Dalessio tarafından sürdürülmektedir. Bay Wolters’in deneyimleri, sık sık yapılan kısa mesafeli yolculukların, iç bölgelere yapılan uzun seyahatlerden daha verimli sonuçlar doğurduğunu göstermiştir. Kitap ve broşürlerin

⁵⁶⁶ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 41/104.

⁵⁶⁷ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 41/139-141.

⁵⁶⁸ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 42/79.

⁵⁶⁹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 43/77.

dağıtımı ile çevirilerin hazırlanmasında en büyük ihtiyacın bu materyallerin daha geniş kitlelere ulaştırılması olarak görülmüştür. Kolportörlerin bu faaliyetlerde etkili bir şekilde istihdam edilmesinin avantajlı olacağı, ancak bu kişileri bulmanın zorluk teşkil ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, İzmir'in merkezi ve dikkat çeken bir noktasında Protestan öğretilerini barındıran bir kitapçı dükkânının bulunmasının büyük bir avantaj sağlayacağı vurgulanmıştır⁵⁷⁰

W. Knight'ın bu raporundan sonra gönderdiği mektupta Misyoner Wolters, uzun araştırmalar sonucunda İzmir'in en işlek caddelerinden birinde hem depo görevi gören hem de insanlarla sohbet etmek için toplantı odası işlevi gören bir kitapçı dükkânı açtıklarını bildirmiştir. Burada farklı dillerde Kitab-ı Mukaddesler, İnciller, Dua Kitapları, risaleler ve benzeri yayınlar yoldan geçenlerin ve sorgulayanların erişimine sunulmuştur.⁵⁷¹

3.4.2.2. Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri Raporları (1845-1855)

1845 yılsonu Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri raporu, Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin ivme kazandığını ve özellikle İstanbul'daki Ermeni topluluğu arasında etkili bir şekilde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Misyoner Barker'ın aktardığına göre hem ruhban sınıfından hem de sivil halktan birçok kişi Kutsal Kitapları inançlarının temel kaynağı olarak benimsemiş ve bu harekete katılanların sayısı sürekli artmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanlar ve Yahudiler arasında Kutsal Kitapın yayılması büyük bir destek görmüş, kilise otoritesi tarafından benimsenmemiş olmamasına rağmen birçok kişi misyonerler tarafından dağıtılan dini eserleri memnuniyetle kabul etmiştir. Barker, bu durumu Kutsal Kitapların halkın anlayabileceği bir dilde serbestçe dolaşıma girmesinin olumlu sonuçları olarak değerlendirmiştir.⁵⁷²

Bu dönemde Sultan Abdülmecid'in reformları da dikkat çekicidir. Sultan, her vilayetten bir Türk ve bir Hristiyan temsilcinin yer alacağı bir Temsilciler Meclisi kurulacağını duyurmuş ve eğitim ile sağlık alanında önemli adımlar atılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Sultan, çeşitli şehirlerin yöneticilerini ve dini liderlerini toplayarak, Tüm tebaasının refahı için kaygı duyduğunu ve onların mutluluğunu arzuladığını; Türk, Hristiyan ya da Yahudi olsun, hiçbir ayrım gözetmeksizin herkesi aynı gözle gördüğünü ve

⁵⁷⁰ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 43/77.

⁵⁷¹ CMS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 43/77.

⁵⁷² BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/76-77.

aralarında adaletin eşit bir şekilde uygulanması gerektiğini ifade eden çok nazik bir konuşma yapmıştır. Bu yaklaşımı Osmanlı toplumundaki hoşgörü ortamını güçlendirmiştir.⁵⁷³

Misyoner Barker, 8 Ağustos tarihli yazısında İstanbul'a bin adet İbranice Kitab-ı Mukaddes gönderileceği bilgisinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ayrıca Erzurum'daki Protestan Ermenilerin uğradığı baskılara değinerek, bir Protestan Ermeni'nin İstanbul'a gidip Sultan'dan dini görüşlerinden dolayı kimsenin rahatsız edilmemesi ve herkesin ruhani konularda vicdanının gereklerini yerine getirme özgürlüğüne sahip olması için özel emirlerle birlikte aldığı güçlü bir ferman sayesinde Erzurum Valisi'ne dini baskıların sona erdirilmesi talimatı verildiğini aktarmıştır. Bu gelişme, İstanbul'da sayıları epeyce artan Protestan Ermeniler arasında büyük bir sevinç yaratmış ve bağımsız, tamamen İncil temelli bir Protestan Ermeni kilisesi kurma yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Barker, bu hedefe ulaşabilmek için Roma Katolik Ermenilerinin yaptığı gibi mevcut Patriklerinin yerine kendilerinden bir temsilciyi kabul ettirmek ve tanıtmak amacıyla hükümeti ikna etmelerinin gerekli olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴

1846 yılı sonunda İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti, Osmanlı genelinde 5296 cilt Kutsal Kitap dağıtmış, ayrıca Suriye'deki misyonerlere ve Rusya'nın güneyine de önemli miktarda nüsha ulaştırmıştır. Cemiyetin temsilcisi misyoner Barker, 1841-1846 yılları arasında Amerika'dan bağımsız olarak yürütülen misyoner faaliyetleriyle 26.580'den fazla Kutsal Kitap'ın halka ulaştırıldığını belirtmiştir. Bu sayı, 1836-1840 yıllarında dağıtılan 23.714 nüshaya kıyasla 2866 adet artış göstermektedir. Sokaklarda Kutsal Kitapların ve Protestan öğretisi içeren kitapların satılmasına izin verilmiş olsa da bu eserleri okuyup benimseyenlerin ciddi baskılara maruz kaldığı ifade edilmiştir. Ermeni toplumu Kutsal Kitaptan büyük ölçüde faydalanmış, bu durum ise patriklerin tepkisine yol açmıştır.⁵⁷⁵

1847 yılı raporlarında İzmir ve İstanbul'daki depolara 1000 adet İbranice Kitab-ı Mukaddes, 100 adet Yaratılış Kitabı ve 100 adet Türkçe Ahit gönderildiği ve toplamda 6257 nüsha dağıtıldığı belirtilmiştir. Yine bu raporda Amerikan misyonerleri, İngiliz ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin mali desteğiyle basılan Ermenice Ahit'in yaklaşık dörtte

⁵⁷³ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/77.

⁵⁷⁴ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/394-395.

⁵⁷⁵ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/72.

üçünün, yani 4000'den fazla nüshasının ülke genelinde dolaşıma girdiğini ve bunun kilise otoritelerinin tepkisini çektiğini rapor etmiştir.⁵⁷⁶

1849 yılında Anadolu'ya 1000 İbranice Mezmur, 500 İbranice ve 50 Almanca Tevrat, 25 Türkçe Kitab-ı Mukaddes, 50 Türkçe Yeni Ahit, 150 Almanca Kitab-ı Mukaddes ve 328 Modern Yunanca Eski Ahit gönderilmiş, ilk altı ayda toplam 3267 nüsha dağıtılmıştır. İzmir'de 5000 Bulgarca Yeni Ahit'in basımı devam ederken, Ermenice Yeni Ahit'in baskısı da sürdürülmüştür.⁵⁷⁷

1850 yılında Londra'dan 1994 ve Malta'dan 5569 adet olmak üzere İzmir ve İstanbul'a toplam 7684 Kutsal Kitap kopyası gönderilmiş ve dağıtımı yapılmıştır. Ayrıca Amerikan misyonerlerine Ararat-Ermenice Yeni Ahit için 200 sterlin, Modern Ermenice Yeni Ahit'in cep boyutundaki baskısı için 225 sterlin hibe edilmiştir.⁵⁷⁸

1851 yılında misyoner Barker'ın gözetimindeki İzmir ve İstanbul depolarından toplam 10.325 nüsha dağıtılmış, bu depolara 2910 Kitab-ı Mukaddes ve Yeni Ahit eklenmiştir. Aynı yıl Sultan Abdülmecid tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Protestan tebaasına sağlanan korumayı teyit eden ve genişleten, onlara dinlerini tam ve özgür bir şekilde yerine getirme hakkı tanıyan bir ferman yayımlanmıştır. Misyonerler bu kadar dikkat çekici ve önemli bir belgeye nadiren rastlanacağını ifade etmişlerdir.⁵⁷⁹ Osmanlı Sultanının yalnızca dini hoşgörüyü teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda Kutsal Kitapların serbestçe dağıtımını desteklemesi ve misyonerleri koruması dikkat çekici görülmüştür. Sultan'ın, Filistin ve imparatorluğun diğer bölgelerinde geniş çaplı dini özgürlük ilkesini korumak için yoğun çaba sarf ettiği bildirilmiştir.⁵⁸⁰

1852 yılı raporunda İzmir ve İstanbul'daki depolardan toplam 6576 nüshanın dağıtıldığı belirtilmiştir.⁵⁸¹ Ayrıca İzmir'de, Doğu'ya yönelik eserlerin çevirisi ve dağıtımı için bir komite kurulmuş, Venn'in *Complete Duty of Man* adlı eserinin basımı için 20 pound bütçe ayrılmıştır. Yıl içinde İzmir'e pek çok farklı kitap gönderilmiş ve satışı için misyoner Wolters'a teslim edilmiştir. Raporda, Sultan'ın egemenliği altındaki Protestanları güvence

⁵⁷⁶ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/70.

⁵⁷⁷ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 38/72.

⁵⁷⁸ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 39/72.

⁵⁷⁹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 40/74.

⁵⁸⁰ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 40/373.

⁵⁸¹ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 41/74.

altına alan imparatorluk fermanının bundan sonraki misyonerlik çalışmalarına çok yararlı olacağı vurgulanmıştır.⁵⁸²

1853 yılında İstanbul, İzmir ve Bükreş'teki depolardan toplam 9576 nüsha dağıtılmıştır. Barker, İstanbul'da Greko-Türkçe Kitab-ı Mukaddes ve Ermenice Yeni Ahit baskıları için yetkilendirilmiştir.⁵⁸³

1854 yılında İstanbul ve İzmir'deki depolardan toplam 7115 nüsha dağıtılmıştır. Ayrıca, misyoner Barker'ın gözetiminde olan depolara çeşitli dillerde 11.359 Kitab-ı Mukaddes ve Yeni Ahit gönderilmiştir. Yunanca-Türkçe Kitab-ı Mukaddes'in 2500 nüshalık yeni baskısı ve aynı dilde 1000 adet Ahit İstanbul'da basılmıştır.⁵⁸⁴ İzmir'de bir Protestan kitapçısı açılmış ve Komite, satışa sunulmak üzere 25 pound değerinde kitaplar ve genel dağıtım için 5 pound değerinde broşür göndermiştir. İstanbul ve çevresi için 4400 broşür ve bazı İngilizce kitaplar sağlanmıştır.⁵⁸⁵

1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı, misyonerler için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Savaşın başlangıcından itibaren Deniz ve Askeri Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'ne 53.000, İstanbul'daki depoya 34.552, Paris'e 38.572, Malta'ya 5000, Cenova'ya 6080, Cebelitarık'a 1000, İzmir'e 450, Hibernian Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'ne 6000, Güneydoğu Hants Yardımcı Birliği'ne 140, çeşitli kişilere 640, H. Pownall, Esq, milisler için 1900, savaş esirleri için 4133 olmak üzere toplamda 151.467 Kutsal Kitap nüshası dağıtılmıştır. Bu dağıtımlar aracılığıyla askerlere, denizcilere, müttefiklere, düşmanlara ve savaş esirlerine; İngilizce, Galce, Fransızca, İtalyanca, Türkçe ve Rusça dillerinde 150.000'den fazla Kutsal Kitap ulaştırılmıştır.⁵⁸⁶ Bu bilgiler, Protestan misyonerliğinin savaş zamanlarını özel bir fırsat olarak görerek faaliyetlerini nasıl artırdıklarına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

3.4.2.3. Misyoner G. Solbe'nin Yahudilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri

Misyoner Cohen, Yahudilere yönelik misyonerlik faaliyetlerini yürüten cemiyetin misyonerliğinden istifa etmiş, cemiyet ise bu istifayı kabul etmekle birlikte ona Litrurji'nin Yahudi-İspanyolca çevirisini tamamlaması için çalışmalarına devam etmesini önermiştir.

⁵⁸² RTS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 41/74.

⁵⁸³ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 42/75.

⁵⁸⁴ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 43/73.

⁵⁸⁵ RTS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 43/74

⁵⁸⁶ BFBS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 43/300.

Cohen'in yerine İzmir'e Misyoner Papaz G. Solbe atanmıştır. Solbe, 1843 yılının Temmuz ayında İzmir'e gelerek misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Kısa sürede İtalyanca halka açık ayinler düzenlemeye başlayan Solbe, Judæo-İspanyol dilinde dualar okuyabilecek seviyeye ulaşmış ve yeterli akıcılığı kazandıktan sonra tüm ayinleri bu dilde gerçekleştirmeyi planlamıştır. Ayrıca, Yahudi çocukları için bir okul kurma çabalarına yoğunlaşmıştır.⁵⁸⁷

29 Mayıs 1844 tarihinde, uzun süren çabalarının ardından Yahudi çocukları için bir okul açmayı başaran Solbe, başlangıçta sadece üç öğrenci bulabilmiştir. Bu amaç doğrultusunda evinde bir oda tahsis etmiş ve Philip Russo'yu kendi gözetiminde öğretmen olarak atamıştır. Ayrıca, İngilizce öğrenmek isteyen yetişkinler üzerinde de misyonerlik faaliyetlerini sürdürdüğünü ifade etmiştir. Okulun öğrenci sayısını artırmak için Yahudi ailelerle sürekli iletişim kuran Solbe, başlangıçta 20 öğrenci beklerken, Yahudi toplumunun yoksul kesiminin aforoz edilme korkusu ve Yahudi liderlerinin tehditleri nedeniyle öğrenci sayısının beşe düştüğünü rapor etmiştir.⁵⁸⁸

Solbe'nin faaliyetleri 1845 yılında devam etmiş okul, İngilizce dersleri ve cumartesi ayinleri düzenli olarak sürdürülmüştür. Bu dönemde dikkat çeken önemli bir gelişme, Solbe'nin yanına araştırma ve Protestanlık hakkında bilgi almak için gelen altı kişinin Yahudi liderlerinin talimatlarıyla tutuklanması olmuştur. Solbe, bu tutuklamaların faaliyetlerine yönelik bir gözdağı verme amacı taşıdığını öne sürmüştür. Tutuklananların, misyonerlerle bir daha ilişki kurmamaya söz vermedikleri sürece işkenceyle tehdit edildikleri, ancak yine de Hristiyan olmaya kararlı oldukları belirtilmiştir. İngiliz Konsolosunun devreye girmesiyle serbest bırakılan bu kişilerin, hahamların toplumsal otoritesine büyük bir darbe indirdiği ifade edilmiştir.⁵⁸⁹

3 Temmuz 1845'te İzmir'de çıkan ve şehrin büyük bir kısmını yok eden yangın, Yahudi dönmesi misyonerlerin faaliyetlerini ciddi şekilde kesintiye uğratmıştır. Bu felakette Yahudilere yönelik misyonerlik faaliyetleri yürüten Cemiyete ait misyon evi tamamen yanmıştır. Misyonerler yanan evden sağ kurtulmuş ancak İbranice Kutsal Kitaplar ve Yahudi-İspanyol ayinlerinin önemli bir bölümü alevler içinde kalarak yok olmuştur. Misyoner Solbe, cemiyetin mallarını kurtarmak için büyük çaba sarf etmiş ve yangın

⁵⁸⁷ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 33/85.

⁵⁸⁸ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 33/85-86.

⁵⁸⁹ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/90-91.

sırasında evden en son ayrılan kişi olarak raporlarda kahramanlaştırılmıştır. Kasabadan uzakta bir yere sığınmak zorunda kalan misyonerler, 1845 yılı Aralık ayında okulu yeniden kurmuş ve Yahudi-İspanyolca cumartesi ayinlerini tekrar başlatmışlardır. Aynı dönemde Yahudi Misyonerlik Cemiyeti, Levant bölgesindeki Yahudiler için Yahudi-İspanyolca (Ladino) dilinde risalelerin çeviri ve basım çalışmalarını sürdürdüğünü duyurmuştur.⁵⁹⁰

Misyoner Solbe, 1847 yıl sonu raporunda, uzun yıllar boyunca karşılaştığı engellere ve önyargılara rağmen, artık her kesimden Yahudi ile açık ve özgür bir iletişim kurduğunu ifade etmiştir. Hahamların, Yahudileri misyonerlerle temas kurmaktan alıkoymak için başvurdukları hapis ve diğer cezaların artık etkili olmadığını vurgulamış, Han'daki odalarının her gün farklı yaş ve sosyal sınıflardan İsraililerle dolup taşıdığını ve bu kişilerin eğitim almak, tavsiye istemek veya sorular sormak için kendilerine başvurduklarını belirtmiştir. İzmir'deki Yahudi misyoner okulu düzenli olarak faaliyet göstermiş ve yıl boyunca on ila on iki genç öğrenciye okuma, yazma, aritmetik, coğrafya, yabancı diller ve özellikle İncil eğitimi vermiştir. Ayrıca Yahudi-İspanyol ayinleri düzenli şekilde devam etmiş ve Yahudilere Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit ve ayin kitaplarıyla birlikte çok sayıda risale dağıtılmıştır. Raporda, İzmir'deki Yahudi nüfusunun yaklaşık 15.000 kişi olduğu, toplumun zengin ve fakir kesimler arasında bölünerek açık bir çekişme içine girdiği belirtilmiştir. Bu anlaşmazlıkların çözümü için misyonerlere sık sık arabuluculuk taleplerinde bulunulmuş ve taraflar arasında adaletin sağlanacağına dair güven oluşturulmuştur.⁵⁹¹

1848 ve 1849 yıllarında ise bir zamanlar kalabalık ve ticaretin canlı olduğu İzmir şehri, ciddi ekonomik sıkıntılar nedeniyle son derece sefil ve kasvetli bir hale gelmiştir. Ticari daralma ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk, kentte uzun süre hissedilmiş, özellikle Yahudi toplumu büyük bir sefalet içerisine sürüklenmiştir. Buna ek olarak, kolera salgını şehrin Yahudi ve Türk mahallelerinde büyük bir şiddetle yayılmış ve çok sayıda kent sakini İzmir'i terk etmiştir. Bu süreçte Yahudi misyonu büyük zorluklarla karşı karşıya kalmış, ancak Yahudilerin bu zor dönemde yanlarında olduğu için Misyoner Solbe'ye minnettar oldukları belirtilmiştir. Hahamlık makamının artık etkili olmadığı, Yahudilerin artık hapis korkusu olmadan misyoneri ziyaret ettikleri, Hristiyan kitapları aldıkları ve Hristiyan ayinlerine katıldıkları ifade edilmiştir. Eskiden büyük bir tehdit unsuru olan aforozun artık

⁵⁹⁰ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/85-86.

⁵⁹¹ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/79-80.

etkisini yitirdiği vurgulanmıştır. Komite, raporun sonunda misyoner Solbe'nin sağlığının kötüleştiğini ve kısa süreli bir iklim değişikliğinin iyileşmesi için tek çare olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Solbe'nin istasyondan ayrılmasına izin verilmiştir.⁵⁹²

Sağlığını düzeltmek amacıyla İngiltere'ye dönen misyoner Solbe, geçirdiği tekrarlayan hastalık ataklarının kendisi için sıcak iklimlerin uygun olmadığını gösterdiğini ve bu nedenle Cemiyetle olan bağlarını istemeyerek de olsa sona erdirmeye kararı aldığını Komiteye bildirmiştir.⁵⁹³

Misyoner Solbe'nin ayrılmasının ardından İzmir'de üç yıl boyunca Yahudilere yönelik misyonerlik faaliyetleri yürüten cemiyetin yerleşik bir misyoneri bulunmamıştır. Bu süre zarfında Kutsal Kitaplar için bir depo kiralanmış ve burası daha önce bu istasyonda görev yapmış olan bazı temsilciler tarafından istihdam edilen bir Yahudi dönmesinin sorumluluğunda olmuştur. Misyoner Rahip P. H. Sternschuss, Smyrna Misyonu'na Yahudi Misyonerlik Cemiyetinin yeni misyoneri olarak atanmıştır. Ancak Rahip P. H. Sternschuss'un kısa süreli hizmetinin ardından Haziran 1844'te Cemiyet ile ilişkisi sona ermiş ve Komite, İzmir istasyonunu en azından kısa süreliğine bırakmaya karar vermiştir.⁵⁹⁴

3.4.2.4. Amerikalı Misyonerlerin Faaliyetleri

1845 sonrasında Amerikan misyonerleri, faaliyetlerini yoğun bir şekilde İstanbul'a yönlendirmiş ve burada yürüttükleri çalışmalar hakkında ayrıntılı raporlar sunmuşlardır. Bu dönemde, özellikle İstanbul'daki Ermeni ve Yahudi cemaatleri üzerine odaklanmışlardır. İstanbul Yahudileri, köken olarak İspanya'dan göç etmiş olup, İbranice-İspanyolca dilini kullanmaktadırlar. İstanbul'da görev yapan misyoner Schaufler, Yahudi cemaatine yönelik çalışmalar gerçekleştirmiş ve Eski Ahit'i İbranice-İspanyolcaya çevirmiştir. İstanbul'daki Hahambaşı, bu çeviriyi yalnızca Yahudiler tarafından satılması şartıyla resmi olarak onaylamış ve tavsiye etmiştir. Bu çeviri Yahudi cemaatinde büyük ilgi görmüştür. Ayrıca, İskoçya Kilisesi Genel Kurulu Komitesi, Osmanlı Misyonunun Yahudi Şubesi'ne, Kutsal Kitapların ücretsiz ya da indirimli fiyatlarla dağıtılması amacıyla 2162 pound bağışta bulunmuştur.⁵⁹⁵

⁵⁹² JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 38/82-83.

⁵⁹³ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 39/84.

⁵⁹⁴ JS, *Missionary Register Church Missionary Society*, 43/386.

⁵⁹⁵ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 33/73.

1844 yılında İzmir’de gerçekleştirilen basımların toplamı 7.116.400 sayfaya ulaşmış ve bu yayınlar Ermenice, Ermenice-Türkçe, Yunanca ve Bulgarca dillerinde hazırlanmıştır. Söz konusu kitap ve broşürler, Osmanlı İmparatorluğu genelinde geniş bir dağıtım ağıyla yayılmıştır. Ermeniler, Kitab-ı Mukaddes’in tamamına Ermenice-Türkçe ve eski dillerde sahip olmanın yanı sıra, modern Ermenice Yeni Ahit’e de erişim sağlamışlardır. Tarsus’a yakın bir yerde ikamet eden bir Vartabed, burada misyoner kitaplarıyla karşılaşmış ve bunları inceledikten sonra daha fazla bilgi edinmek amacıyla İzmir’e gelmiştir. İzmir’de birkaç gün geçirdikten sonra İstanbul’a giderek misyoner Dwight’ın vaazlarına katılmıştır. Bu ve benzeri pek çok örnek üzerine Misyoner Adger ise, yıllar önce kendisi ve yardımcıları tarafından hazırlanan kitapların uzak bölgelerde halkın ilgisini çektiğini görmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve kitaplar aracılığıyla yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin etkisine dikkat çekmiştir⁵⁹⁶

Bu süreçte İstanbul’a yeni bir Patrik atanmıştır. Yeni Patrik Protestan öğretilerinin yayılmasını önlemek amacıyla kapsamlı önlemler geliştirmiştir. Patrik, öncelikle gençleri hedef alarak misyonerlerle ilişki kurduklarında destek bekledikleri hamilerinden mahrum kalmalarını sağlamış ve sonrasında tüm Ermenilerin zorunlu olarak günah çıkarmaya katılmalarını ve Komünyon almalarını emretmiştir.⁵⁹⁷

Amerikan misyonerleri, diğer bölgelerde gözlenen muhalefet ruhunun İzmir’e de yansıdığını rapor etmişlerdir. Evanjelik Ermenilerin bir kısmı inançlarına bağlı kalırken, bazıları kilise otoritelerinin baskılarına boyun eğmiştir. İzmir’deki baskıların, İstanbul ve Trabzon’daki baskılara kıyasla daha hafif olduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁸ Buna rağmen, Amerikan matbaası 1845 yılı boyunca Smyrna’da yaklaşık 7.000.000 sayfa basarak misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştür.⁵⁹⁹

1846 yılına ait İstanbul’daki misyoner Dwight tarafından 11 Mart’ta yazılan mektuplar, Protestan misyonerler tarafından hazırlanmış Kutsal Kitapları okuyup benimseyen bireylere yönelik artan baskıları ve bu baskılara verilen tepkileri detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ermeni Kiliselerinde Protestanlara karşı bir Aforoz Fermanı okunmuş, dört hafta boyunca Mesih’in öğrencileri olarak bilinen ve yeni bir dini mezhep oluşturmaya çalışan Protestan Ermenilere yönelik sert uygulamalar sürdürülmüştür. Patrik

⁵⁹⁶ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 33/77.

⁵⁹⁷ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/79.

⁵⁹⁸ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/494-495.

⁵⁹⁹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 34/80.

ve kilise yetkilileri, Protestan Ermenileri sindirmek amacıyla her türlü yolu denemiştir. Geçmişte olduğu gibi hapis, kırbaç ve sürgün cezalarına başvurulamasa da yasaların izin verdiği ölçüde cezalandırmalar devam etmiştir. Ancak, zaman zaman bu sınırların aşıldığı ve konunun Osmanlı Hükümeti'nin gündemine taşındığı belirtilmiştir.⁶⁰⁰

İngiliz ve Prusya Büyükelçileri bu olaylara doğrudan müdahil olmuş, İngiliz maslahatgüzarı Bay Brown ise bu baskıların sona erdirilmesi için gereken tüm adımları atmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Reşit Paşa'ya resmi bir bildirim gönderilerek bu durumun önüne geçilmesi talep edilmiştir.⁶⁰¹

Raporda, 25 ila 30 Protestan Evanjelik Ermeni'nin isimleri açıkça belirtilerek aforoz edildikleri ifade edilmiştir. Yine aynı raporda, Patrik ve çevresindekilerin hiçbir vicdan azabı ya da merhamet göstermeksizin sistematik bir şekilde baskı uygulamaya devam ettikleri ve onları daha ağır cezalardan alıkoyan tek faktörün mevcut güçsüzlükleri olduğu belirtilmiştir. Protestan Ermenilerin daha önce hiç bu kadar yoğun bir baskıyla karşılaşmadıkları vurgulanmış sokaklarda hakarete uğradıkları, üzerlerine tükürüldüğü ve taşlandıkları aktarılmıştır. Bu süreçte üç kişi hapse atılmış ve diğerlerinin de tutuklanma olasılığının yüksek olduğu belirtilmiştir. Evanjelik olduğu anlaşılan kişilere ya Patrik'e mutlak itaat göstermeleri ya da mesleklerinden feragat etmeleri yönünde yoğun bir baskı uygulanmıştır. Şehirdeki ticaretin büyük oranda Ermenilerin kontrolünde olması, Patrik'in baskıcı politikalarını daha kolay ve etkili bir şekilde uygulamasına olanak tanımıştır.⁶⁰²

Bununla birlikte, Protestanların lehine gelişmeler de yaşanmıştır. İngiliz Büyükelçisi Sir Stratford Canning, Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın Ermeni Patriği'ni uyararak mevcut tutumunu değiştirmesini ve tutukluların serbest bırakılmasını istediğini açıklamıştır. Reşit Paşa'nın talimatıyla İstanbul'daki Ermeni Protestanlar işlerine geri dönebilmiştir.⁶⁰³

Bu dönemde İzmir'den gönderilen bir raporda ise Protestanlığın ilerleme kaydettiğine dair güçlü nedenlerin bulunduğu sırada başlayan şiddetli baskılar nedeniyle bazı kişilerin Protestan olma kararından vazgeçtiği belirtilmiştir. 1846 yılı boyunca Ermeniler için Misyon tarafından yapılan yayınların toplamı 39.000 nüsha ve 4.150.000 sayfayı aşmıştır. Yayınlar arasında dini bir dergi, dini ve pratik konularda vaazlardan oluşan aylık *Evanjelik Vaiz* ve

⁶⁰⁰ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/74.

⁶⁰¹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/74.

⁶⁰² ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/75.

⁶⁰³ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/75.

Merle D'Aubigné'nin *Reform Tarihi* yer almaktadır. Bu yayınların, halk arasında başlatılan reform hareketine büyük katkı sağlaması beklenmiştir. Ayrıca, Eski Ahit'in Modern Ermeniceye çevirisi Misyoner Riggs'in yönetiminde İzmir'de devam etmiştir. Misyonerlerden yana olduğu düşünülen Koca Mustafa Reşit Paşa'nın Sadrazamlığa atanması, 1846 sonbaharında iyileşme beklentilerini artıran bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰⁴

1847 yılına ait raporunda misyoner Wood, Osmanlı İmparatorluğu'nda dini özgürlüğün giderek güçlendiğini ve bu alandaki olumlu gelişmeleri vurgulamıştır. Özellikle reform hareketlerinin öncülerinden biri olarak görülen Reşit Paşa'nın Hariciye Nazırlığından Sadrazamlığa yükselmesi, Protestanlar için umut verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu atamanın, Sultan'ın reformları desteklemesine rağmen önceki Sadrazam'ın bu reformları hayata geçirmekte başarısız olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu durum, Protestanlık lehine adalet, özgürlük ve vicdan özgürlüğü açısından önemli bir adım olarak görülmüştür.⁶⁰⁵

Bu dönemde Patrikhaneye doğrudan bir atıfta bulunulmaksızın, Protestan cemaatine evlenme ve defin haklarının tanınması fiilen kabul edilmiştir. Ayrıca, İstanbul'un surları içinde Protestan ibadeti için bir ibadet yeri açma hakkı da fiilen tanınmıştır. Ada Pazarı Kadısı, İzmit Valisi, Trabzon Paşası ve Sadrazam gibi yerel yöneticiler, Protestan Ermenilerin vicdani haklarını koruma altına almışlardır. Reformların Türk halkı üzerindeki olumlu etkileri gözlemlenmiş, bazı Müslümanların putperestlikten uzak durdukları için Protestanlığı kendi inançlarına daha yakın buldukları belirtilmiştir. Misyoner Wood, "*Halkın zihni yoğun bir şekilde çalkalanıyor*" ifadesiyle, Protestanlığın yalnızca Hristiyanlar arasında değil, Müslümanlar arasında da yayıldığını vurgulamıştır. Wood ayrıca, "*Geçtiğimiz bir yıl içinde Türkler arasında, Fırat'ı ilk geçtiklerinden bu yana edindikleri tüm bilgilerden daha fazla gerçek İncil bilgisinin yayıldığını söylemek herhalde abartı olmaz*" diyerek, Protestanlığın etkisinin giderek arttığını ve dini özgürlük ortamının genişlediğini ifade etmiştir.⁶⁰⁶ 1847 yılı boyunca İzmir'de yapılan baskıların toplamı 5.216.700 sayfaya ulaşmış, başlangıçtan itibaren ise toplamda 81.129.100 sayfa basılmıştır.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 35/78.

⁶⁰⁵ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/72-73.

⁶⁰⁶ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/72-73.

⁶⁰⁷ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 36/74.

Amerikan Misyoner Kurulu'nun 1848 yılına ait raporunda, Babiâli'nin İngiliz Büyükelçisi Lord Cowley'in çabaları sonucunda Protestan tebaayı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer Hristiyan mezhepleriyle eşit haklara sahip bir mezhep olarak resmen tanıdığı belirtilmiştir. Bu resmi tanıma 15 Kasım 1847 tarihinde gerçekleşmiştir. Ancak raporda, özellikle metropollerden uzak bölgelerde dini hoşgörü ve özgürlük ortamının tam anlamıyla sağlanması için zamana ihtiyaç duyulacağı vurgulanmıştır. Söz konusu ayrıcalıkları içeren belgenin, İngiliz Büyükelçisi Lord Cowley'in girişimleri sonucu alındığı ve bu başarının Cowley'in selefi Sir Stratford Canning'den devraldığı diplomatik misyonun devamı niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Lord Cowley'in önerisiyle Babiâli, Protestanların bulunduğu beş farklı paşalığa mektuplar göndererek bu kararın uygulanmasını talep etmiştir. Bu kararın Ermeni, Rum, Suriyeli veya Yahudi ayrımı gözetmeksizin tüm Protestan tebaaya aynı hakları tanıdığı ifade edilmiştir.⁶⁰⁸

Raporda özellikle yerli temsilcilerin misyon faaliyetlerindeki önemine dikkat çekilmiştir. Yerli işçilerin, yabancı misyonerlere kıyasla halkla daha yakın temas kurabildiği ve sempati oluşturabildiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Evanjelik Ermeni Kiliselerinin kendi vaizlerini ve dini kurumlarını destekleyeceği bir yapının inşa edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu hedef doğrultusunda yerli vaizlerin ve Evanjelistlerin eğitilmesine ve nitelikli hale getirilmesine öncelik verilmesi gerektiği belirtilmiştir. İlahiyat Okulu ve Hazırlık Okulları, bu hedef doğrultusunda önemli bir rol üstlenmektedir. Eğitimde her alana gereken önemin verilmesinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform hareketlerinin sürekliliğini sağlamanın ve Evanjelik toplulukları dış yardıma ihtiyaç duymadan ayakta kalacak şekilde güçlendirmenin en etkili yolu olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁹

1849 ile 1950 yılları boyunca misyon faaliyetleri genel anlamda barış içinde sürdürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu genelinde Evanjelik Ermeniler, yerel valiler tarafından ayrı bir cemaat olarak resmen tanınmışlardır. Bu gelişme kiliselerin üzerindeki baskıyı hafifletmiş olsa da Protestanlar zaman zaman yasadışı yollarla çeşitli baskılara maruz kalmaya devam etmiştir. Misyon raporunda, İstanbul, İzmit, Adapazarı, Trabzon, Erzurum, Gaziantep ve Bursa'da toplam yedi Protestan kilisesinin faaliyet gösterdiği ve bu kiliselerin toplamda 215 üyeye sahip olduğu belirtilmiştir. Takip eden başka bir raporda, İstanbul Kilisesi'ne yedi yeni üyenin katıldığı bildirilmiştir. Ayrıca bir yerli pastör daha atanmış ve

⁶⁰⁸ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 38/75-76.

⁶⁰⁹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 39/75-77.

İlahiyat Okulu'ndan bir öğrenciye vaizlik ruhsatı verilmiştir. Bu gelişmeler, yeni kurulan Protestan kiliselerinin kendi yerli pastörlerini desteklemeleri konusunda önemli bir ilerleme olarak değerlendirilmiştir.⁶¹⁰

İstanbul'daki Protestan cemaatinin dağınık yerleşiminden dolayı, Pera'da oturan üyeler yeni bir kilise kurmuşlardır. Böylece İstanbul'da iki Evanjelik Ermeni Kilisesi ve toplamda sekiz misyon kilisesi faaliyet göstermiştir. Bu kiliselerde toplam 237 üye bulunmuş olup, bunlardan 43'ü son bir yıl içinde cemaate katılmıştır. İmparatorluğun dört bir yanında Protestanlığa olan ilgi artmış, misyonerlik faaliyetleri geniş kitlelere ulaşarak daha etkili ve yaygın bir hale gelmiştir.⁶¹¹

İzmir'deki Protestan topluluğu ise zaman zaman olumlu gelişmeler yaşasa da baskılar kesin bir reformun önünde engel teşkil etmiştir. Yine de Misyonerler tarafından daha fazla teşvik sağlanmış ve vaazlar artırılmıştır.⁶¹² 1854 yılı itibarıyla, İzmir'deki matbaanın İstanbul'a taşınması yönünde planlamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu taşınma girişimi, İstanbul'da Protestanlığa yönelik artan ilgi, baskıların azalması, stratejik konumu ve başkent olma niteliği gibi unsurlar çerçevesinde şekillendirilmiştir. Söz konusu plan, İstanbul'un Protestan misyonerlik faaliyetleri açısından yeni bir merkez haline getirilmesi hedefi doğrultusunda tasarlanmıştır. Misyoner Riggs ve misyoner Benjamin matbaa çalışmalarını artık İstanbul'da sürdürecektir. İzmir'deki Protestan topluluğunun üye sayısı 18 olarak kaydedilmiştir.⁶¹³ Bu gelişmeler sonucunda Amerikan Misyon Matbaası 1855 yılında İzmir'den İstanbul'a taşınmıştır. İzmir, Protestan misyonerliğinde merkez olma konumunu yitirirken, İstanbul Osmanlı toplumunda Protestan misyonerliğinin yeni merkezi haline gelmiştir.⁶¹⁴

⁶¹⁰ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 39/75-77.

⁶¹¹ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 40/76-77.

⁶¹² ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 41/74-75.

⁶¹³ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 42/75-77.

⁶¹⁴ ABCFM, *Missionary Register Church Missionary Society*, 43/74-75.

SONUÇ

Misyonerlik, özellikle Hristiyanlık bağlamında dini inançların farklı toplumlara, kültürlere ve coğrafyalara yayılmasını hedefleyen sistemli ve stratejik faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin merkezinde Hristiyanlığın evrensel bir din olarak benimsenmesi ve yaygınlaştırılması amacı bulunmaktadır. Misyoner teriminin, tarihsel süreçte ilk olarak Hristiyan papaz ve rahipler için kullanılması misyonerlik olgusunun bu din açısından ne kadar köklü ve önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Misyonerlik faaliyetleri, meşruiyetini İsa Mesih'in sözleri, öğretileri ve emirlerinden almış, onun ilahi mesajını iletme misyonu zaman içinde sistematik bir hareket haline dönüşmüştür. Bu dönüşümde Pavlus'un Hristiyanlık tarihindeki etkisi belirleyici olmuş, misyonerlik tarihsel koşullara göre yeniden şekillendirilmiştir. Misyonerler, Hristiyan inancını küresel düzeyde yaymak amacıyla farklı yöntemler geliştirmiş ve bu yöntemleri zamanın ihtiyaçlarına göre güncellemiştir. Belirlenen stratejiler, misyon kurulları tarafından düzenlenen sinodlar, konsiller ve uluslararası konferanslar aracılığıyla planlanmış ve uygulamaya konmuştur.

1517 yılında Martin Luther'in Wittenberg Kilisesi'nin kapısına astığı 95 Tez, Hristiyanlık tarihinde köklü bir dönüm noktası olmuştur. Luther, bu tezlerde özellikle günahların bağışlanması karşılığında para ile endüljans satışı gibi Katolik Kilisesi'nin uygulamalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu protesto, Katolik öğretilerine karşı ciddi bir meydan okuma niteliği taşımış ve Reform hareketinin temelini oluşturmıştır. Sadece dini alanda değil, aynı zamanda sosyal ve politik düzeyde de derin etkiler yaratan bu hareket, Hristiyanlık tarihinin seyrini değiştirmiştir.

Reform hareketinin ilk aşamalarında Katolik Kilisesi'nin aksine, Protestanların yaygın bir misyonerlik faaliyeti görülmemiştir. Ancak zamanla Protestanlar da Hristiyan inancını yaymak amacıyla daha organize ve sistematik misyonerlik çalışmalarına yönelmiştir. Bu çabalar, özellikle sömürge bölgelerinde etkili olmayı hedeflemiş ve Hollanda'da 1602 yılında kurulan Compagnie Néerlandaise des Missions gibi teşkilatlarla ivme kazanmıştır. Justinien von Wetz, Jean George Gichtel, John Eliot ve Herman Francke gibi isimler, Protestan misyonerlik hareketinin gelişiminde öncü roller üstlenmiştir.

17. yüzyılın sonlarından itibaren Protestan misyonerlik faaliyetleri daha geniş kapsamlı ve örgütlü bir hale gelmiştir. Bu doğrultuda birçok ülkede çeşitli teşkilatlar

kurulmuştur. Öne çıkan bu kuruluşlar arasında 1698’de kurulan Society for Promoting Christian Knowledge, 1701’de kurulan Society for the Propagation of the Gospel, 1795’te kurulan London Missionary Society, 1799’da kurulan Church Missionary Society (CMS), 1810’da kurulan American Board of Commissioners for Foreign Missions ve 1813’te kurulan General Baptist Missionary Society yer almaktadır. Bu teşkilatlar misyonerlik faaliyetlerini uzun yıllar boyunca sürdürerek birçok devleti geride bırakacak kadar kalıcı bir etki yaratmışlardır.

Modern misyonerlik hareketi 18. yüzyılın sonlarında başlamış ve 19. yüzyıl boyunca büyük bir ivme kazanmıştır. Bu hareketin önemli temsilcilerinden biri olan Church Missionary Society (CMS), 12 Nisan 1799’da Londra’da, kendilerini "Evanjelikler" olarak tanımlayan bir grup tarafından kurulmuştur. "The Society for the Missions to Africa and the East" adıyla faaliyete başlayan bu teşkilat, Papaz John Venn’in liderliğinde düzenlenen toplantıda amaçlarını temel ilkeler çerçevesinde açıklamıştır. Cemiyet tarafından Hristiyanlık inancını yaymanın her Hristiyan’ın temel sorumluluğu olduğu, misyonerlik faaliyetlerinin öncelikli olarak Asya ve Afrika’daki gayrimüslim topluluklara yönlendirilmesi gerektiği ve bu hedeflere ulaşmak için kararlılıkla çalışılacağı bildirilmiştir. CMS, Britanya İmparatorluğu’nun küresel genişleme süreciyle paralel olarak etkisini genişletmiş, Akdeniz misyonu çerçevesinde Anadolu ve Ortadoğu’da önemli faaliyetler yürütmüştür.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, küresel güç dengelerindeki değişimlerin ve Batılı misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle önemli dönüşümlere sahne olmuştur. Bu faaliyetler, özellikle Protestan misyonerler tarafından dini ve kültürel alanlarda yoğunlaşmış ve Anadolu’daki toplulukları hedef almıştır. 1815 yılında Malta’da başlayan Protestan misyonerlik çalışmaları, İzmir gibi stratejik şehirlerde kısa sürede etkili olmuş ve “Akdeniz Misyonu” kapsamında yerel toplulukların dini dönüşümüne odaklanmıştır. Misyonerlerin temel amacı hem Müslüman hem de gayrimüslim toplulukları Protestan Hristiyanlık öğretilerine kazandırmak olmuştur.

Bu çalışmada da İzmir Misyonu çerçevesinde yürütülen misyonerlik faaliyetleriyle ilgili “Missionary Register” raporlarına yansıyan veriler ele alınmıştır. Bu kapsamda yukarıda adı geçen misyoner cemiyetlerinin 1813-1855 yılları arasında faaliyetleriyle ilgili hazırladıkları 43 ciltlik raporlar analiz edilerek İzmir’e yönelik çalışmalar tespit edilmiştir.

Misyonerler, Osmanlı toplumunda Doğu Kilisesi mensuplarını “hakikatle buluşturma” ve İslam topluluklarını “sapkınlıktan kurtarma” misyonu ile hareket etmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Anadolu’ya gönderilen misyonierlerin merkezi istasyonu İzmir olarak belirlenmiştir. İzmir’in bu süreçte merkez konumuna yükselmesinde şehrin kozmopolit yapısı, liman ve kervan ticareti sayesinde kara ve deniz yollarına erişim kolaylığı, iç kesimlere kadar uzanan ulaşım ağlarının üzerinde bulunması ve Osmanlı yönetim merkezine olan görece uzaklığın sağladığı kısmi özgürlük gibi faktörler etkili olmuştur. Tüm bu unsurlar, İzmir’i Protestan misyonierler için cazip bir üs haline getirmiştir.

Anadolu topraklarında misyonierlik faaliyetleri başlamadan önce Protestan misyonierler için Akdeniz Misyonusunun merkezi Malta’dır. Buradaki teşkilatlanma ve matbaa çalışmaları misyonierlerin Akdeniz kıyılarındaki geniş bir coğrafyada etkili olmasını sağlamıştır. İzmir misyonierlik cemiyetlerinin keşif raporları doğrultusunda bu faaliyetlerin Anadolu’daki merkezi haline gelmiştir. Bu bağlamda Buca’da kurulan misyon evi İzmir’e gelen misyonierler için bir ikametgâh ve operasyon merkezi işlevi görmüştür.

İzmir’de faaliyetlerini sürdüren misyonier cemiyetleri arasında Church Missionary Society, American Board of Missions, Jews Society ve British and Foreign Bible Society en aktif çalışan kuruluşlar olmuştur. Bu cemiyetler özellikle dini öğretileri yayma ve bölgedeki topluluklara ulaşma konusundaki çabalarıyla dikkat çekmiştir. İzmir bu cemiyetlerin hem Anadolu’da hem de çevre bölgelerde etkili bir misyonierlik ağı kurmalarına olanak sağlayan önemli bir merkez işlevi görmüştür.

İzmir’in kozmopolit yapısı içinde misyonierlerin öncelikli hedefi Rum ve Ermeni toplulukları olmuştur. Türkler arasında din değıştirmenin önündeki engeller nedeniyle misyonierlik faaliyetleri, özellikle Anadolu’daki Protestan misyonierliğin henüz “çocukluk dönemi” olarak görülen bu dönemde, Türk toplumuna yönelik çalışmalar açısından arka planda kalmıştır. Yahudi topluluklara yönelik misyonierlik faaliyetleri ise daha çok Yahudi misyonier cemiyetleri tarafından yürütölmüştür.

İngiliz misyonier cemiyetlerinin İzmir’deki faaliyetleri, 1815 yılında yapılan keşif amaçlı misyon seyahatlerine veya bu topraklar için başlatılan Kutsal Kitap çeviri faaliyetlerine dayandırılabilir. Bu bağlamda Rahip Robert Pinkerton ve Rahip William Jowett’in iş birliği ile 1818 yılında İzmir Kitab-ı Mukaddes Cemiyetini resmen kurulmuştur. Amerikan misyonierleri ise 1819 yılından itibaren İzmir’de aktif bir şekilde faaliyet

göstermeye başlamıştır. İzmir'deki misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcında Protestan misyonerlerin Rumlar ve Ermenilerle ilişkileri oldukça iyi düzeydeydi ve bu topluluklar arasında hızla örgütlenmişlerdir. Faaliyetlerin ilk yıllarında, özellikle Kutsal Kitapların, risalelerin ve broşürlerin bölgedeki halkların dillerine çevrilmesi, basımı ve dağıtımı misyonerlerin ana görevleri arasında yer almıştır. Bu metinlerin, düzenlenen misyon seyahatleri sırasında dağıtımına büyük önem verilmiştir.

Rum ve Ermeni kiliseleri, misyonerlerin hazırladığı bu dini metinlerden sıkça yararlanmış ve bu materyalleri temin etmişlerdir. Misyonerler, 1836 yılına kadar, yani misyoner okullarının kapatıldığı ve patrikhanelerin Protestan misyonerlere karşı düşmanca bir tutum sergilemeye başladığı döneme dek, Ortodoks Hristiyan toplulukları arasında faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Bu süreçte, İzmir ve çevresindeki kiliseler ve okullara sağlanan dini metinler ve kitaplar, misyonerlerin bölgede büyük saygı görmesini sağlamıştır. Misyonerlerin, bu dönemde istedikleri kiliselerde vaaz verebildiği, piskopos ve diğer din adamlarıyla kolayca görüşebildiği ve okullara rahatlıkla giriş çıkış yapabildiği görülmektedir.

Misyonerlerin, Kitab-ı Mukaddesi halkın anlayabileceği modern dillere çevirmesi, onların bölgedeki en önemli bilgi ve materyal kaynaklarından biri haline gelmesini sağlamıştır. Bu çeviriler ve dağıtım çalışmaları, İzmir ve çevresinde misyonerlik faaliyetlerinin etkisini artıran önemli bir faktör olmuştur.

İzmir'e gelen misyonerlerin öncelikli hedefi her zaman yerel halkın dilini öğrenmek olmuştur. Dil öğreniminin ardından yerel insanlarla ilişkiler kurmak, kiliselerde verilen vaazlarla bir cemaat oluşturmak gibi faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Ancak bu çalışmaların sık sık duraksadığı ve kesintiye uğradığı görülmektedir. Bu kesintilerin başlıca nedenleri arasında doğal afetler, salgın hastalıklar ve İzmir'de meydana gelen büyük yangın felaketleri yer almıştır. İlginç bir şekilde bu tür kriz dönemleri misyonerlerin halk tarafından daha fazla benimsenmesini sağlayan fırsatlara dönüşmüştür. Misyonerler, açtıkları yardım kuruluşları ve yürüttükleri sağlık hizmetleriyle bu dönemlerde toplumun gözünde itibar kazanmış, bu sayede ileride uygulayacakları misyonerlik faaliyetleri için uygun bir zemin oluşturmuşlardır.

1830'lu yıllardan itibaren misyonerler İzmir'deki çocuklara ve gençlere yönelik çalışmalarını yoğunlaştırmış, bu bağlamda bölgede bulunan gayrimüslim okullarının büyük

bir kısmını kontrol altına almış ve kendi okullarını açmışlardır. Bu okullarda Protestan misyonerler tarafından hazırlanan özel bir müfredat okutulmuş ve çocuklara Protestan öğretisi kazandırılmaya çalışılmıştır. Misyonerler, okullarındaki etkinliklerde Piskoposlardan ve kilise görevlilerinden destek almış, düzenledikleri yıl sonu etkinlikleriyle toplumun ve kilise otoritelerinin takdirini kazanmayı başarmışlardır. Ancak 1836 yılında İstanbul'daki Patrik tarafından yayımlanan ve Protestan misyonerleri hedef alan bir genelge, bu durumu köklü bir şekilde değiştirmiştir.

Genelgede misyonerlerin gizli amaçlarının bulunduğu ve asıl niyetlerinin Protestan öğretisini halka benimsetmek olduğu vurgulanmıştır. Patriğin emriyle, bu genelge kiliselerde, kahvehanelerde ve kamusal alanlarda yüksek sesle okunarak halka duyurulmuştur. Bu durum misyonerlere yönelik sevgi ve sempatiyi hızla nefrete dönüştürmüştür. Kısa sürede misyoner okulları kapatılmış, faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır. Misyonerlerin dağıttığı kitaplar toplatılmış ve tüm dini materyallerin ateşe verildiği görülmüştür. Ayrıca misyonerler hakkında çeşitli hurafeler yayılmaya başlamış ve toplum içerisinde rahat hareket edebilmeleri büyük ölçüde kısıtlanmıştır.

Tüm bu engellemelere rağmen misyonerler faaliyetlerini sürdürmeye ve hatta artırmaya çalışmışlardır. Bu durumun geçici olduğunu düşünerek çalışmalarına devam etmişlerdir. Ancak zamanla durumun beklediklerinden daha ciddi ve kalıcı olduğu anlaşılmıştır. Dönem dönem baskıların hafiflediği kısa süreler olsa da misyonerlere yönelik şiddetli baskılar uzun yıllar boyunca devam etmiştir. İzmir'deki misyonerlik faaliyetleri bu zorluklara rağmen misyonerlerin kararlılığı ve yerel halkla kurdukları ilişkiler aracılığıyla bir süre daha etkisini sürdürmeye çalışmıştır.

Yükselen muhalefet ve belirsiz ortam, misyonerleri genel durumu değerlendirmek ve misyonerlik faaliyetleri için yeni imkanlar aramak amacıyla sık sık misyon seyahatlerine yönlendirmiştir. Bu seyahatlerde misyonerler bineklere yükledikleri Kutsal Kitapları, dini kitapları ve broşürleri belirledikleri rotalar üzerindeki stratejik noktalarda dağıtmış ve bu materyallerin kendilerinden sonra da dağıtılması için güvenilir kişilere teslim etmişlerdir. Bu yöntem geniş bir alana ulaşmayı hedefleyen misyonerler için etkili bir strateji olmuştur.

Dönemin en önemli misyonerlik araçlarından biri de matbaalardı. Sınırlı sayıdaki misyoner geniş bir coğrafyaya ulaşmanın ancak halkın anlayabileceği dilde yazılmış dini metinlerin basımı ve dağıtımıyla mümkün olacağını düşünmüştür. İzmir'de bulunan

Amerikan misyoner matbaası bu dönemde bastığı milyonlarca sayfa Kutsal Kitap, risale, broşür, dergi ve Protestan öğretisini yansıtan çeşitli kitaplarla Anadolu'daki misyonerlere en büyük desteği sağlamıştır. 1833'te kurulan matbaanın 1847 yılına kadarki basım sayısının toplamda 81.129.100 sayfaya ulaşması dönemin şartlarında oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca yerel matbaalar da bu yayınların basımında önemli bir rol oynamıştır. Başta Malta olmak üzere diğer misyoner merkezlerinden gönderilen materyallerle birlikte bu eserler, özellikle İzmir ve İstanbul'daki misyonerlerin daha sonra ise Anadolu'daki faaliyetlerin en büyük destekçisi olmuştur.

1836 yılı sonrasında Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler tarafından baskı gören misyonerler hedef kitlelerini genişleterek daha önce pek önem vermedikleri Müslüman toplumuna yönelmişlerdir. Özellikle 1840 sonrası dönemde Türkçe eserlere özel bir önem verilmiş, çeviri ve basım çalışmaları hız kazanmıştır. Misyonerler çıktıkları seyahatlerde Türk topluluklarıyla etkileşim kurmaya çaba göstermiş ve onlara çok sayıda Türkçe kitap, risale ve broşür dağıtmıştır. Bu çalışmalar Protestan öğretisinin Türkçe konuşan topluluklara ulaştırılması ve onların misyonerlik faaliyetlerine dahil edilmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

1840 sonrası dönemde İzmir Misyon İstasyonu, misyoner cemiyetleri tarafından farklı açılardan değerlendirilmiştir. Bölgede yaşanan çeşitli baskılar ve hareket alanının kısıtlanmasının yanında gerek maddi kaynakların kullanımı gerekse diğer misyonerlik alanlarındaki hızlı ilerlemelere kıyasla Anadolu coğrafyasındaki yavaş ilerleme, faaliyetlere ara verilmesi konusunun tartışılmasına yol açmıştır. Ancak misyonerler her yıl düzenledikleri “Misyoner Kardeşler” toplantıları sırasında bu görüşü reddetmiş ve faaliyetlere devam kararı almışlardır. Buna rağmen İzmir'deki misyonerlik faaliyetlerinin yavaş ilerlediği gerçeği kabul edilmiştir.

1845 sonrası dönemde Protestan misyonerlerinin çalışmaları kiliselerde verilen vaazlar, birebir gerçekleştirilen dini sohbetler, kutsal metinlerin çeviri ve basım faaliyetleri ile misyonerlik seyahatleri sırasında bu materyallerin geniş kitlelere ulaştırılması şeklinde devam etmiştir. Bu süreçte İstanbul, misyonerlik çalışmaları açısından giderek daha önemli bir merkez haline gelmiştir. Özellikle Ermeni toplulukları arasında yürütülen misyonerlik faaliyetleri, bir grup Ermeni Protestan'ın başkentte resmi bir cemaat oluşturma ve kendi kiliselerini kurma yönündeki girişimleriyle daha da hız kazanmıştır.

Bu gelişmeler, Ermeni ve Rum kiliselerinde ciddi tepkilere neden olmuştur. Protestanlığa meyleden bireylerin isimlerinin kiliselerde açıkça okunarak aforoz edilmesi, bu kişilere yönelik hapis, hakaret ve fiziksel şiddet içeren baskılarla toplumdan dışlanmalarının sağlanması kiliselerin Protestanlık karşıtı tutumunu açıkça ortaya koymuştur. Ancak bu tür baskılar İngiliz Büyükelçiliği ve çeşitli diplomatların müdahaleleriyle hafifletilmiş ve Protestanlığa yönelen bireylerin bir ölçüde korunması sağlanmıştır.

Bu süreç, misyonerlerin karşılaştıkları zorluklara rağmen faaliyetlerini sürdürmekteki kararlılığını ve Protestan misyonerlik hareketinin karşılaştığı dirençlere rağmen bölgede etkisini artırmaya devam ettiğini göstermiştir. Misyonerler hem İzmir hem de İstanbul'da zorlu şartlar altında çalışmalarını devam ettirmiş ve Protestanlık öğretisini Anadolu'daki çeşitli topluluklara ulaştırmaya çalışmışlardır.

1851 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yayımlanan bir ferman, Osmanlı'daki Protestan tebaaya önemli haklar tanımış ve onların korunmasını sağlayan düzenlemeleri genişletmiştir. Bu ferman Protestanların tam ve özgür bir şekilde ibadetlerini yerine getirme hakkını garanti altına almış, aynı zamanda hoşgörüyü teşvik ederek misyonerlik faaliyetlerine dolaylı destek sunmuştur. Sultan'ın bu kararı, Protestan halkı ve misyonerleri koruma altına alarak Protestan misyonerlik çalışmalarının Osmanlı topraklarındaki etkisini artırmıştır.

Fermanın ardından baskıların azalmasıyla birlikte İstanbul, İzmit, Adapazarı, Trabzon, Erzurum, Antep ve Bursa'da yedi Ermeni Protestan kilisesi açılmıştır. Bu kiliselerin sayısı sonraki yıllarda giderek artmıştır. Ayrıca, hoşgörü ve özgürlük ortamının sağladığı avantajlarla İzmir'in en işlek caddelerinden birinde büyük bir Protestan kitapçısı açılmıştır. Bu kitapçı, Protestan misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir merkezi haline gelmiş ve şehrin dini yapısında etkili olmuştur.

İstanbul'daki özgürlük ortamı ve misyonerlik için sunduğu büyük potansiyel, misyonerlerin gözünde İzmir'in stratejik öneminin azalmasına yol açmıştır. Bu durum İzmir'den İstanbul'a yönelen bir eğilimin başlamasına neden olmuştur. Bu eğilimin bir sonucu olarak Protestan misyon matbaası 1855 yılında İzmir'den İstanbul'a taşınmıştır. Böylece İstanbul, Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yeni merkezi haline gelmiş ve misyonerlerin çalışmalarında başat bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksu, Ayşe. “İngiltere Amerika Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 6/16 (Aralık 2008), 29-67.
- Aras, Ahmet. *Protestanlık Tarihinde Kalvinizm*. Konya: Aybil Yayınları, 2014.
- Aras, Ahmet. “Tanzimattan Cumhuriyete Protestanların Anadolu’daki Durumları ve Gösterilen Dini Hoşgörü”. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 8 (2009), 55-61.
- Arslantürk, Zeki. “Müzakere”. *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*. ed. Ömer Faruk Harman. 353-377. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Atkinson, James. “Reform”. çev. Sibel Sel - Levent Kınran. *Hristiyanlık Tarihi*. ed. Tim Dowley - Pat Alexander. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Ay, Rahim. “Hristiyanlığın Kurumsallaşma Sürecinde Antakya’nın Rolü”. *Danışname Beşerî ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (Eylül 2021), 117-141.
- Aydın, Fuat. *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*. Ankara: Eskiye Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Aydın, Mahmut. “Evanjelik Hristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”. *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik*. ed. Asife Ünal. 35-67. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet. “Türkiye’ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünyü ve Bugünü”. *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*. ed. Ömer Faruk Harman. 91-118. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Aydın, Mehmet vd. *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2006.
- Aydın, Mehmet. “Hristiyan Misyonerliğin Başlangıcı, Gelişimi, Hedefleri”. *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik*. ed. Asife Ünal. 35-47. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Aydın, Mehmet. “Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hristiyanlığına Bir Bakış”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (2003), 5-16.

- Aydın, Mehmet vd. *Din Fenomeni*. Konya: Literatürk Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Baran, Dilâ. “Maniheizt Misyonerliğin Teolojik Temelleri”. *Dinlerin Kapsamı ve Misyonerlik I*. ed. Canan Seyfeli- Mehmet Deri. 231-250. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2024.
- Barker, G. *O’nun İzinde Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*. İstanbul: Zafer Matbaası, 1985.
- Batuk, Cengiz – Turan, Süleyman. “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Misyonerlik Faaliyetleri”. *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik*. ed. Asife Ünal. 313-332. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Baykara, Tuncer. *İzmir Şehri ve Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1974.
- Beyru, Rauf. *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*. İstanbul: Literatür Yayınları, 2000.
- Birkett, Kirsten. *Reform’un Özü*. çev. Onur Yöş. İstanbul: Bütün Dünya Kitaplığı, 2003.
- Bolat, Bengül - Ayaz, Ratip. “İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti’nin Yıkılış Sürecine Etkileri”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 16/61 (2017), 1-45.
- Bosch, David Jacobus. *Transforming Mission*. New York: Orbis Books, 1991.
- Brock, Sebastian P. “Miaphysite, Not Monophysite!”. *Christianesimo nella Storia* 37 (2016), 45-54.
- Cılacı, Osman. *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 1997.
- Church Missionary Society. *Missionary Register Church Missionary Society*. Londra: L.B. Seeley, 1813-1855.
- Criss, Nur Bilge vd. *American Turkish Encounters: Politics and Culture 1830-1989*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2011.
- Çatalbaş, Resul. “Anglikan (İngiliz) Misyoner Teşkilatlar”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 121-138.
- Çoban, Bekir Zakir. *Hristiyanlıkta Papalık Kurumu: Ortaya Çıkışı Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

- Danielou, Jean. “Kilisede Misyoner Düşüncesi”. çev. Abdurrahman Küçük. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (1997), 101-104.
- Demir, Cenk. *Amerikan Board’un İzmir’deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Dillenberger, John. - Welch, Claude. *Protestant Christianity: Interpreted Through Its Development*. New York: Charles Scribner’s Sons, 1954.
- Dowley, Tim (ed.). *Hristiyanlık Tarihi*. çev. Sibel Sel - Levent Kınran. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Eldem, Edhem vd. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*. çev. Sermet Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed’den Reform Çağına*. çev. Ali Berktay. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Erbaş, Ali. *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Erbaş, Ali. “Hristiyan Misyonerliğine Genel Bir Bakış”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/ 7 (2003), 1-21.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000), 309-325.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. *Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2005.
- Field, James A. *America and the Mediterranean World 1776-1882*. New Jersey: Princeton University Press, 1969.
- Finucane, Ronald. “Huzursuzluk Dönemi”. çev. Sibel Sel - Levent Kınran. *Hristiyanlık Tarihi*. ed. Tim Dowley - Pat Alexander. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Günay, Nasuh. *Günümüz Türkiye’inde Misyonerlik Faaliyetleri*. Isparta: 1. Basım, Fakülte Kitapevi, 2005.
- Günay, Tuncer. *Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri*. Ankara: ATO Yayınları, 2004.

- Günay, Tuncer. *Aziz Paul'dan Günümüze Misyonerlik ve Fener Rum Patrikhanesi*. Ankara: Andaç Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Gündüz, Şinasi - Aydın, Mahmut. *Misyonerlik, Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. ed. Ömer Faruk Harman, 327-381. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 30/193-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Gündüz, Şinasi (ed.). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Gündüz, Şinasi. *Misyonerlik*. Ankara: Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*. İstanbul: Milelnihal Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (2002), 1-21.
- Güngör, Ali İsrâ. *Cizvitler*. Ankara: Berikan Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- Güngör, Ali İsrâ. *Tanrı'nın Şövalyeleri Cizvitler*. Ankara: Çağlar Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Güngör, Erol. *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.
- Gwatkin, Henry Melvill. "Protestantism". *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. ed. James Hastings. 10/410-412. Edinburgh: T. & T. Clark, 4. Basım, 1956.
- Harman, Ömer Faruk (ed.). *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Harman, Ömer Faruk. "Günümüzde Ortodoks Hristiyanlık". *Dinler Tarihi Araştırmaları III*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği yayınları, 2002.
- Halidi, Mustafa – Ferruh, Ömer. *Misyonerler ve Tarihçeleri*. İstanbul: Araştırma Yayınları, 1991.
- Halidi, Mustafa vd. *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*. Çev. Nurer Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 1. Basım, 2006.

- İnandı, İsa. “Türk Dünyasında Misyonerlik”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (1996) 34-48.
- Johnston, Anna. “British Missionary Publishing, Celebrity, Missionary and Empire”. *Nineteenth Century Prose* 32/2 (2005), 18-47.
- Kerimoğlu, Barış. *Zehirli Sarmaşık Misyonerler*. İstanbul: Ulus Yayınları, 1.Basım, 2004.
- Kieser, Hans Lukas. *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1.Basım, 2005.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul: Arba Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Kocabaş, Süleyman. *Türkiye'de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*. İstanbul: Vatan yayınları, 2. Basım, 2006.
- Köse, Cengiz. *Enel Hak'tan günümüze Misyonerlik*. İstanbul: Aydıuşu Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur İncil)*. Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2016.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2014.
- Küçük, Abdurrahman. *Asrın Kızılması Türk Birliği*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2017.
- Küçük, Abdurrahman vd., *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 7. Basım 2016.
- Küçük, Abdurrahman. *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*. Ankara: Berikan Yayınevi, 3. Basım, 2017.
- Küçüköğlu, Bayram. *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Basım, 2005.
- Kırşehirlioğlu, Erol. *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: BedirYayınevi, 1963.
- Malkoç, Mustafa Numan. *İstanbul'daki Protestan Kiliseler*. İstanbul: Kaya Basım Yayın, 1999.

- Malkoç, Mustafa Numan. *Türkiye’de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri*. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 1. Basım. 2011.
- Malkoç, Mustafa Numan. “Türkiye’de Protestan Misyonerliği”. *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*. ed. Ömer Faruk Harman. 155-183. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2005.
- Marty, Martin Emil. “Protestantism”. *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. 11/7446-7459. U.S.A: Thomson Gale, 2.Basım, 2005.
- Mc Nair, Philip. “Yenilik Tohumları”. çev. Sibel Sel - Levent Kınran. *Hristiyanlık Tarihi*. ed. Tim Dowley - Pat Alexander. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Mehl, Roger. “Protestanlık Mezhebi”. *Din Fenomeni*. ed. Mehmet Aydın. 239-282. Konya: Tekin Kitabevi, 1993.
- Michel, Thomas. *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*. İstanbul: Sak Ofset Yayınevi, 2012.
- Mutlu, Şamil. *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2005.
- Neill, Stephen. *A History of Christian Missions*. London: Penguin Books, 1990.
- Nurdoğan, Arzu M. “Anglikan Kilisesi’nin Osmanlı’daki Sancaktarı Church Missionary Society Kuruluşu, Yapısı Ve Yayınları - I”. *Dini Araştırmalar* 16/43 (Aralık 2013), 11-46.
- Nurdoğan, Arzu M. “Anglikan Kilisesi’nin Osmanlı’daki Sancaktarı Church Missionary Society Hedefleri, Misyonerlik Tanımı Ve Motivasyon Unsurları- III”. *Dini Araştırmalar* 17/44 (Aralık 2014), 60-92.
- Olgun, Hakan. *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Otis, George. *Strongholds of the 10/40 Window*. Seattle: Ywam Publishing, 1995.
- Oymak, İskender. *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Ökten, Kaan H. *Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.
- Önal, Muhsin. *Yeni Dünyadan Eski Dünyaya*. İstanbul: Okur Kitaplığı, 1. Basım, 2012.

- Önal, Muhsin. *Cumhuriyetin Başkentinde ABD’li Misyonerler 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara-İstanos-Muratça İstasyonları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2022.
- Örenç, Ali Fuat. “1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması”. *Tarih Dergisi* 46 (2007), 37-84.
- Özkan, Ali Rafet. *Amerikan Evanjelikleri: Baptistler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, 2005.
- Padilla, Rene. “Özgürlük Dönemi”. çev. Sibel Sel - Levent Kınran. *Hristiyanlık Tarihi*. ed. Tim Dowley - Pat Alexander. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Philip, T. V. *Edinburgh to Salvador: Twentieth Century Ecumenical Missiology*. Hindistan: CSS & ISPC, 1999.
- Pınar, İlhan. *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl-I*. İzmir: Akademi Kitabevi 1994.
- Pınar, İlhan. *Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl*. İzmir: Akademi Kitabevi 1996.
- Robinson, Charles Henry. *History of Christian Missions*. New York: Charles Scribner’s Sons, 1915.
- Rudolph, Kurt. “Maniheizm”. Çev. Mustafa Bıyık. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 378-393.
- Sannav, Sabri Can. “Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adaları’ndaki Etkileri ve Sonuçları”. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Aralık 2020), 637-654.
- Sevinç, Bayram. *Hristiyan olan Türkler ve Türk Misyonerler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1.Basım, 2006.
- Seyfeli, Canan. *İstanbul Ermeni Patrikliği Kuruluşu ve İdari Yapısı*. Konya: Çizgi Kitabevi yayınları, 2019.
- Sezer, Ayten. “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”. *Yeni Türkiye* 7/38 (2001), 948-960.
- Sürgevil, Sabri. *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.

- Tozkoparan, Neşe. *19.yy. Sonunda Sivas'ta Amerikan Protestan Misyoner Faaliyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Tozlu, Necmettin. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları”. *Osmanlı*. ed. Güler Eren. 5/329-339. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Tozlu, Necmettin. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları”. *Yeni Türkiye* 6/32 (2000), 787-797.
- Turan, Ömer. *Avrasya’da Misyonerlik*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1. Basım, 2002.
- Turan, Süleyman. *Hristiyan Misyon Tarihi*. Rize: STS Yayınları, 2015.
- Turan, Süleyman. *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım, 2006.
- Usanmaz, Mehmet Turgut - Çınar, Ramazan. “Dijital Gözetim, Kişiselleştirilmiş Reklamlar ve Hristiyan Misyonerlik Faaliyetleri”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 18/37 (Aralık 2024), 62-77.
- Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 2. Basım, 1993.
- Yaranga, Olaf. *XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir*. çev. Gürhan Tümer. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000.
- Yıldırım, Suat. *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Yılmaz, Selman - Balamir, Figen. “Din Değiştirme Fenomeni: Ankara’da Bir Protestan Kilisesi Bağlamında Hristiyanlığa Geçişin Sosyolojik İzdüşümleri”. *Dini Araştırmalar* 26/65 (2023), 459-489.
- Yitik, Ali İhsan. “Budizm”. *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 307-355. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Yücetürk, Orhan Seyfi. “Ön Asya’ya Yönelik Misyoner Faaliyetleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 319-333.
- Zavalsız, Sinan. *Türkiye’de Hristiyan Olan Müslümanlar*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2017.

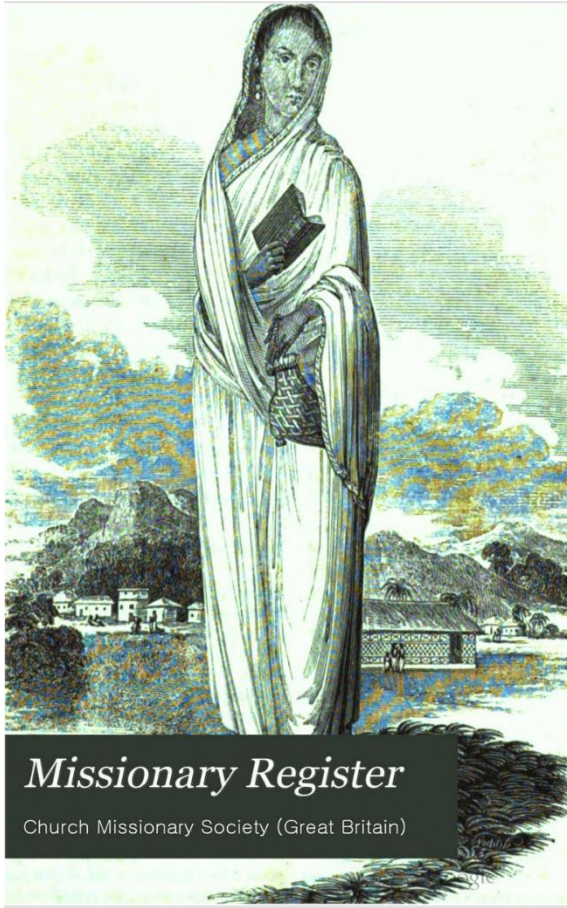
Wand, John William Charles. *Anglicanism in History and Today*. Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1961.

Wells, Herbert George. *Kısa Dünya Tarihi*, çev. Çiğdem Nur Döşoğlu. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 1. Basım, 2020.

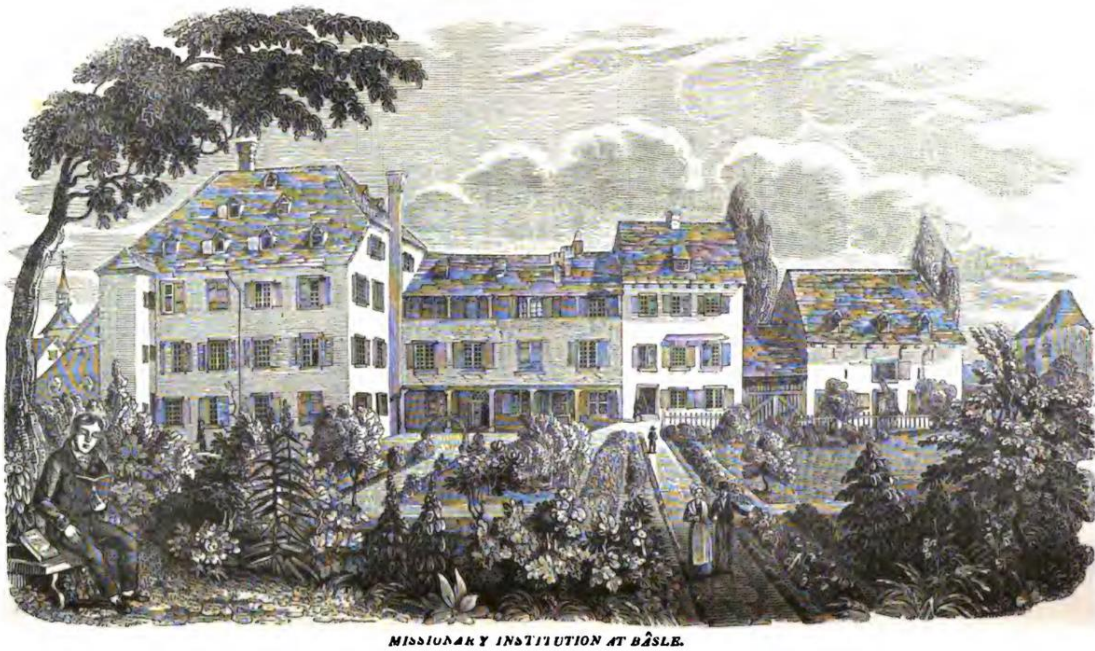
Waardenburg, Jacques. “Protestanlık”. *İslâm Ansiklopedisi*. 34/351-354. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007. <https://islamansiklopedisi.org.tr/protestanlik>

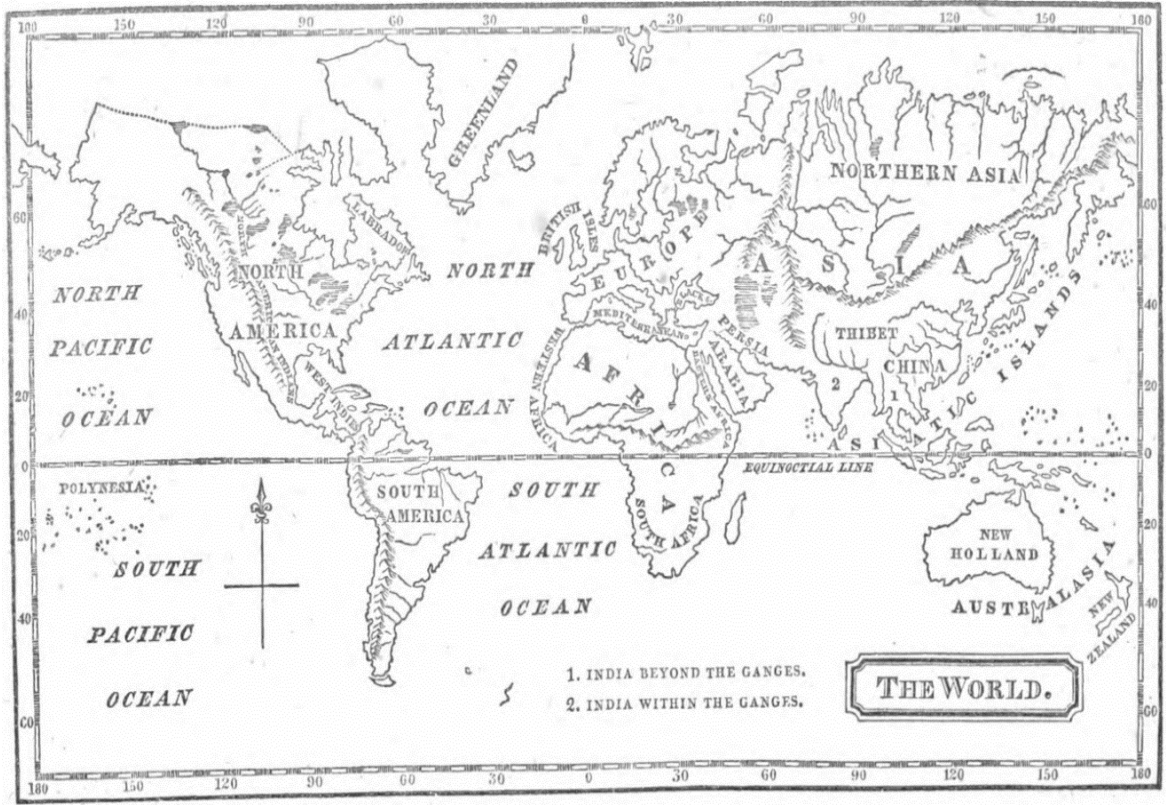
EKLER

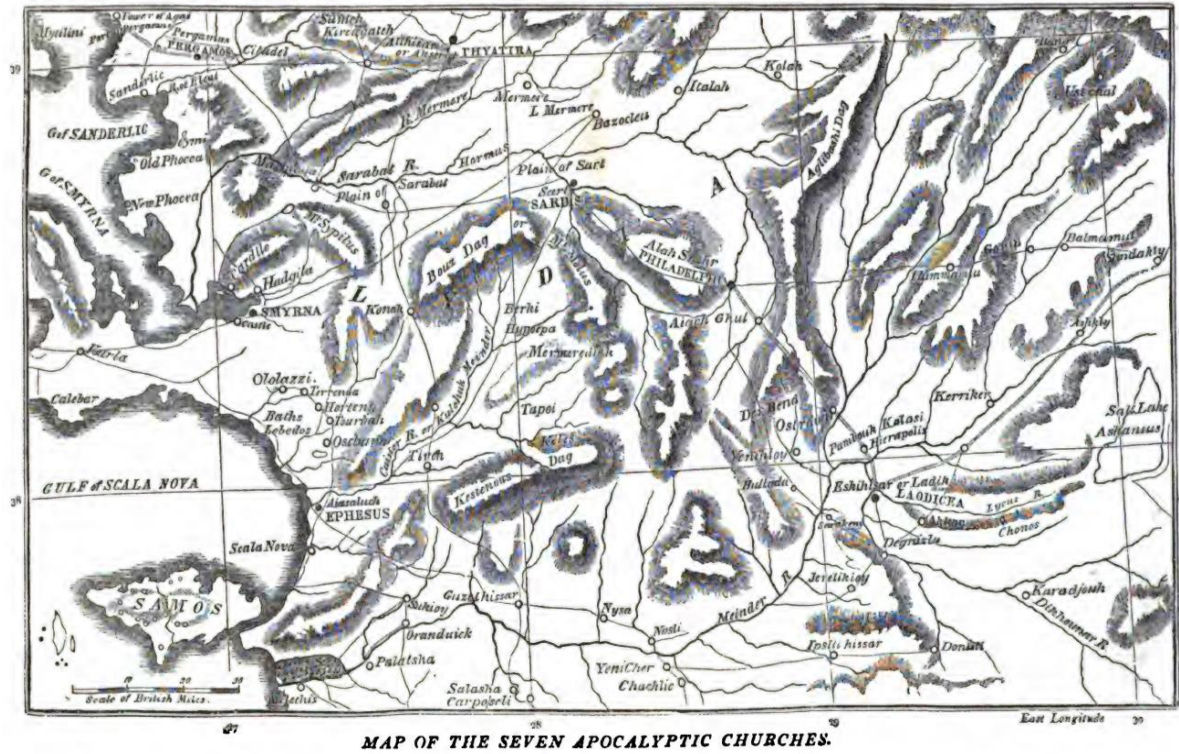
Church Missionary Society (CMS) Kayıtları Kapak Tasarımları

İsviçre/Basel'de Bulunan Bir Misyonerlik Kurumu Binası

CMS Kayıtlarında Bulunan Bir Dünya Haritası

CMS Kayıtlarında Bulunan İzmir ve Çevresinde Yer Alan Yedi Apokaliptik Kiliseyi Gösteren Bir Harita

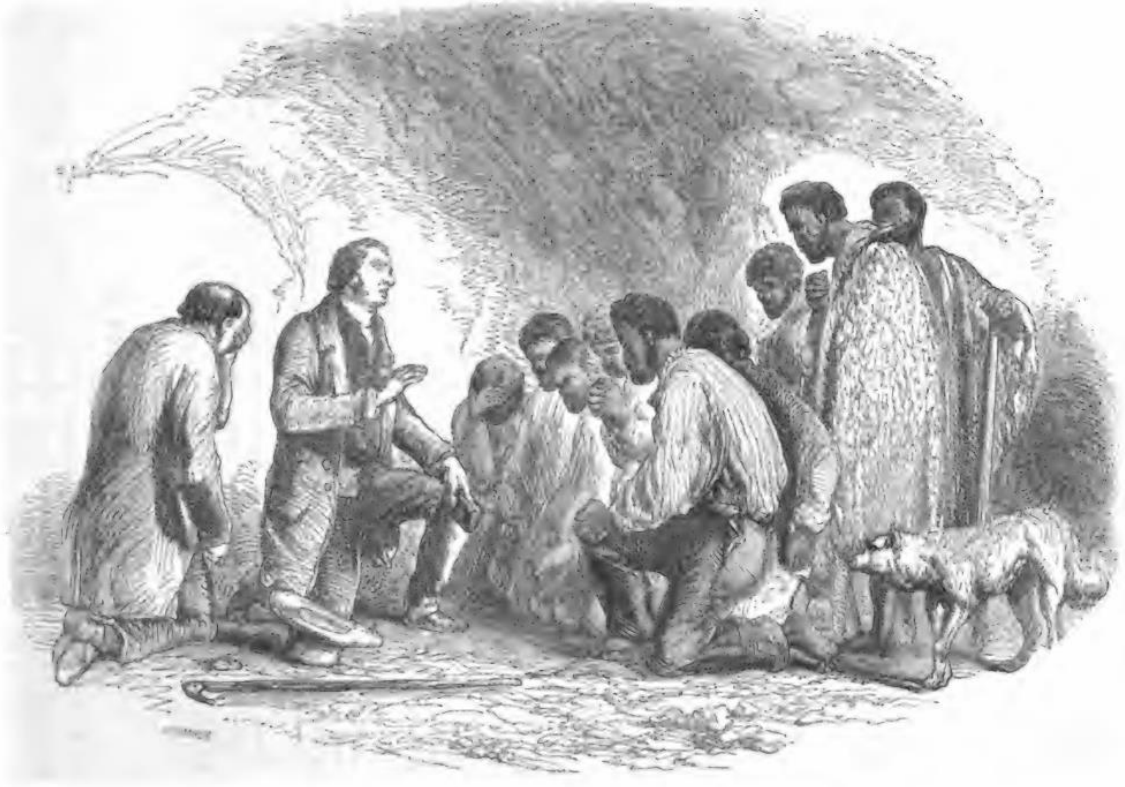
HOWLING DERVISHES AT SCUTARI, CONSTANTINOPLE.

İstanbul/Üsküdar'da Mevlevi Dervişlerin Semahı

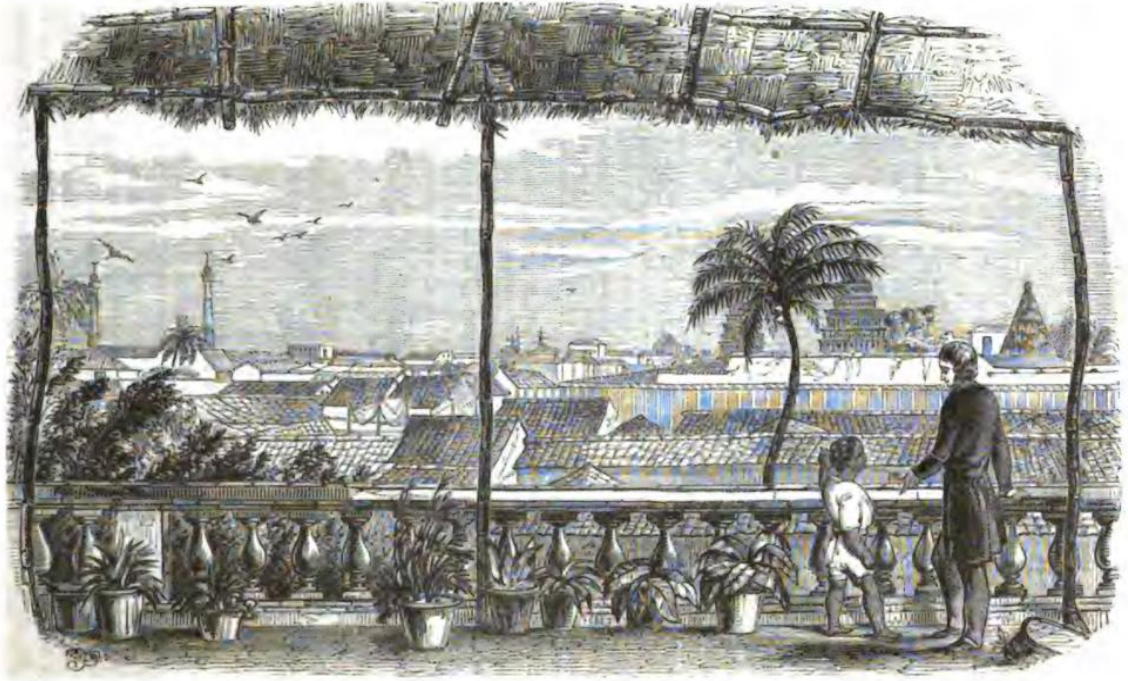
PREACHING AT A HINDOO MELA.

Dünyanın Farklı Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetlerini Temsil Eden Çizimler

THE CANNIBAL CAVE MADE A PLACE FOR PRAYER.

Dünyanın Farklı Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetlerini Temsil Eden Çizimler

VIEW FROM THE VERANDAH OF THE CHURCH MISSION-HOUSE, MADRAS.

Dünyanın Farklı Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetlerini Temsil Eden Çizimler